

Cuprins

- Ionuț Butoi, *Punctul de cotitură* / 1
Zoltan Rostas, *Monografia Dragușului și contextul ei* / 4
Sanda Golopenția, Ștefania Cristescu *despre campania monografică Draguș 1929* / 10
Rucsandra Pop, *Configurarea unei cariere – participarea lui Mihai Pop la Draguș* / 16
Theodor Constantin, *Ecouri ale Dragușului în etnomuzicologia românească postbelică: monografiile muzicale ale lui Ioan R. Nicola* / 31
Irina Stahl, *Vechea biserică ortodoxă de lemn din Draguș. Două documentele inedite păstrate în arhiva lui Henri H. Stahl (Draguș, 1933)* / 40
Irina Stahl, *Ordinea locurilor în biserică. Fișele de teren inedite păstrate în arhiva lui Henri H. Stahl (Draguș, 1929-1932)* / 46
Dana Costin, *Istoria socială implicită în cercetarea sociologică de la Draguș* / 59
Alina Juravle, *Continuitate și discontinuitate în Dragușul contemporan: un studiu de caz* / 64
Otilia Hedeșan, *Cercetări de teren la Draguș 1987 – 1988. A Puzzle in Progress* / 82
Ligia Fulga, *Discursul afectiv și memoria colectivă a Dragușului privind cercetările lui Dimitrie Gusti după 70 de ani (2000-2001)* / 92
- Varia
Daniel Chirot, *Honoris Causa Reception Address: Why 20th Century Romanian Sociology And History Are Relevant Today* / 101
Ioana-Ruxandra Frunteletă, *Women Members of the Bucharest Sociological School as Researchers and Authors: a Synthetic Outlook* / 107
- Recenzii
Cristina Preutu, *Review: Adela Hincu și Victor Karady, Social Science in "Other Europe" since 1945* / 128
Levente Szekedi, *Czech Sociology before, during and after Czechoslovakia. A Short Incursion into the Formation and Transformation of a Prominent National Tradition* / 132
Maria Larionescu, *Review: Zoltan Rostas și Florentina Ţone, Despre migrație și emigrație la români. Studii și articole* / 139
Balász Telegdy, *Review: Gyula Lencsés. Angolok a Bakonyban* / 143
Cosmina Timocea-Mocanu, *Povestind despre tradiții. Despre un demers de etnografie colaborativă* / 146
Romina Surugiu, *Review: Antonio Momoc, Ionuț Butoi, Adriana Ștefănel, Dan Podaru (coord.), România protestelor – 2017: Piața Victoriei vs. Cotroceni. Interviu de istorie orală* / 150

Revista TRANSILVANIA a fost fondată în ianuarie 1868, ca platformă ideologică și științifică a Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. Din 2017, este editată de Complexul Național Muzeal ASTRA sub autoritatea Consiliului Județean Sibiu. Apare în parteneriat academic cu Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu. Din 2009, Revista TRANSILVANIA este indexată în bazele de date SCOPUS și EBSCO.

ISSN 0255 0539

TRANSILVANIA

SIBIU, 2-3 / 2020

2-3 / 2020

TRANSILVANIA

TRANSILVANIA: serie nouă, anul XLVIII (CLII)

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC:

- prof. univ. dr. Ștefan Afloroaei
(Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)
prof. univ. dr. habil. Constantin Chiriac
(Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)
prof. univ. dr. Petr Kopecký
(Universitatea din Leiden, Germania)
prof. univ. dr. Mihaela Miroiu
(Școala Națională de Studii Politice și Administrative, România)
acad. pr. prof. univ. dr. Mircea Păcurariu
(Academia Română)
acad. prof. univ. dr. Ioan-Aurel Pop
(Academia Română)
conf. univ. dr. Marci Shore
(Universitatea Yale, Statele Unite ale Americii)
prof. univ. dr. Ștefan Sienerth
(Universitatea „Ludwig Maximilian” din München, Germania)
prof. univ. dr. habil. Andrei Terian
(Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)
acad. prof. univ. dr. Alexandru Zub
(Academia Română)

REDACȚIA:

Redactor-șef:
Radu Vancu

Redactori:
Dragoș Varga
Vlad Pojoga

Secretar de redacție:
Ștefan Baghiu

Tehnoredactor:
Mihaela Basarabă

Tipar:
Print ATU

Revista editată de
Complexul Național Muzeal ASTRA,
sub autoritatea Consiliului Județean Sibiu

Director general C.N.M. ASTRA:
Ciprian Anghel Ștefan

Redacția și administrația:
550182 Sibiu, Piața Mică, nr. 11
Tel./fax: +40 269 202 400

revistatransilvania@muzeulastra.com
www.revistatransilvania.ro

office@muzeulastra.com
www.muzeulastra.ro

TRANSILVANIA: New Series, Year XLVIII (CLII)

ADVISORY BOARD:

Prof. Ștefan Afloroaei
(Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Romania)

Prof. Constantin Chiriac
(Lucian Blaga University of Sibiu, Romania)

Prof. Petr Kopecký
(Leiden University, Germany)

Prof. Mihaela Miroiu
(The National University of Political Studies
and Public Administration, Romania)

Acad. Prof. Mircea Păcurariu
(Romanian Academy)

Acad. Prof. Ioan-Aurel Pop
(Romanian Academy), Babeș-Bolyai University of Cluj, Romania

Assoc. Prof. Marci Shore
(Yale University, USA)

Prof. Stefan Sienerth
(Ludwig Maximilian University of München, Germany)

Prof. Andrei Terian
(Lucian Blaga University of Sibiu, Romania)

Acad. Prof. Alexandru Zub
(Romanian Academy)

EDITORIAL TEAM:

Editor-in-Chief:
Radu Vancu

Editors:
Dragoș Varga
Vlad Pojoga

Editorial Secretary:
Ștefan Baghiu

DTP:
Mihaela Basaraba

Printed at:
Print ATU

Journal edited by
ASTRA National Museum Complex
under the authority of the Sibiu County Council

General Manager ASTRA NMC:
Ciprian Anghel Ștefan

Contact:
550182 Sibiu, Piața Mică, nr. 11
Tel./fax: +40 269 202 400

revistatransilvania@muzeulastra.com
www.revistatransilvania.ro

office@muzeulastra.com
www.muzeulastra.ro

Fotografia de pe coperta I: Ilinca Pop.

Contents

Ionuț Butoi, *The Turning Point* / 1
Zoltan Rostás, *Drăguș Monography and Its Context* / 4

Sanda Golopenția, Ștefania Cristescu *On The Monographic Campaign of 1929 in the Drăguș Village* / 10

Rucsandra Pop, *The Configuration of a Career – Mihai Pop’s Role in Drăguș* / 16

Theodor Constantinuiu, *Reverberations of Drăguș in Postwar Romanian Ethnomusicology: The Musical Monographs of Ioan R. Nicola* / 31

Irina Stahl, *The Old Orthodox Wooden Church from Drăguș. Two Unpublished Documents from Henri H. Stahl’s Private Archive (Drăguș Village, 1933)* / 40

Irina Stahl, *The Order of Places within The Church: The Family Strana Unpublished Field-Notes from Henri H. Stahl’s Private Archive* / 46

Dana Costin, *The Implicit Social History in the Monographic Writings of Drăguș* / 59

Alina Juravle, *Continuity and Discontinuity in Contemporary Drăguș: A Case Study* / 64

Otilia Hedeșan, *Field Researches at Drăguș 1987 – 1988. A Puzzle in Progress* / 82

Ligia Fulga, *Sensitive Discourse and Collective Memory of Drăguș Village Concerning Dimitrie Gusti’S Research after 70 Years (2000-2001)* / 92

Varia

Daniel Chirot, *Honoris Causa Reception Address: Why 20th Century Romanian Sociology and History Are Relevant Today* / 101

Ioana-Ruxandra Frunteletă, *Women Members of the Bucharest Sociological School as Researchers and Authors: A Synthetic Outlook* / 107

Reviews

Cristina Preutu, *Review: Adela Hincu and Victor Karady, Social Science In “Other Europe” since 1945* / 128

Levente Szekedi, *Czech Sociology Before, During and After Czechoslovakia. A Short Incursion Into the Formation and Transformation of a Prominent National Tradition* / 132

Maria Larionescu, *Reviews: Zoltan Rostás and Florentina Ţone, On Migration and Emigration in Romania. Studies and Articles* / 139

Balász. Telegdy, *Review: Lencsés, Gyula. Angolok a Bakonyban* / 143

Cosmina Timoce-Mocanu, *Telling About Collaborative Ethnography* / 146

Romina Surugiu, *Review: Antonio Momoc, Ionuț Butoi, Adriana Ștefanel, and Dan Podaru (Eds.), Protests and Romania – 2017: Victoriei Square vs. Cotroceni. Interviews and Oral History* / 150

PUNCTUL DE COTITURĂ

Ionuț BUTOI

Universitatea din București, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării
University of Bucharest, Faculty of Journalism and Communication Sciences
Personal e-mail: ionut.butoi@cooperativag.ro

THE TURNING POINT

The 1929 Drăguș campaign was a turning point in the series of monographic campaigns. Here the modus operandi, as well as the scientific and social agenda of Gusti's disciples were put to the test and perfected. Also this was the scene of the scientific conversion of Mircea Vulcănescu, who will become the coordinator of the research of the "economic manifestations" of the monographed villages. The present text explains the particular significance of the 1929 campaign as well as the importance of the special issue of the „Transilvania” magazine dedicated entirely to this campaign.

Keywords: social history of sociological research, Drăguș monographic campaign, Gustian School

În *Amintirile* sale, Henri H. Stahl descrie campania monografică de la Drăguș din 1929 ca „marcând un punct culminant nu numai în istoria „monografiilor” rurale românești, ci și în cea mondială”.¹ Făcând aceasta, Stahl relua, amplificând, decenii mai târziu, caracterizarea pe care o făcea campaniei monografice într-un text din 1936, în care „punctul culminant” era mai modest aplicat doar cercetărilor de până atunci ale Școlii Sociologice de la București.² Când enumeră motivele pentru care consideră Drăgușul din 1929 drept un apogeu al monografiei, Stahl se referă, în articolul din 1936, la calitatea cercetărilor întreprinse și a grupului de monografiști, foarte extins (90 de participanți!). Într-adevăr, Drăguș a fost un punct de cotitură în campaniile monografice, nu atât pentru că, citându-l pe același Stahl, a fost un „laborator metodologic” (toate fuseseră), cât pentru că aici a avut loc validarea unui mod și a unei agende de lucru. Monografiștii au văzut „pe viu” rezultatele metodei totale și colective de defrișare a terenului de cercetare pe care o foloseau, dar, mai mult decât atât, au înțeles că se poate realiza – și că e nevoie –, prin cooperare cu elitele locale, programul de intervenție socială deja teoretizat de Gusti. La Drăguș monografiștii, scria același Stahl în 1936, au simțit „datoria” de a și

intervenii *pentru* sat, de a fi participanți la o acțiune socială de împuternicire a comunităților agrare.

Dincolo de aceste aspecte, Drăguș 1929 a fost important și pentru construcția instituțională a Școlii: s-a înființat o Cooperativă a monografiștilor³ care a asigurat logistica și chestiunile organizaționale ale deplasărilor în comun, s-a reluat cu succes experimentul realizării unui Muzeu-Expoziție care a și câștigat premii în Expoziții Internaționale⁴ și s-au perfecționat mijloacele de comunicare publică prin realizarea primului film sociologic documentar. Așadar un succes care confirma că monografia și-a rodat ritmul, obiectivele și mijloacele de lucru, dar, totodată, paradoxal, un succes care, cel puțin în percepția lui Stahl, arăta și limitele monografiei: experimentul de la Drăguș nu mai putea fi repetat, datele extrase și complexitatea echipelor de lucru erau prea vaste pentru a putea fi prelucrate în cercetări finalizate (într-adevăr, cercetările de la Drăguș au fost publicate mult mai târziu). Monografia, dacă voia să producă, nu doar să adune, trebuia să fie organizată în echipe mai restrânse și cu un areal de cercetare mai modest.

Însă adevărata particularitate a campaniei rezidă în altă parte. Ea este dată de profilul aparte al satului: în Drăguș pare că principalii membri ai Școlii gustiene au

găsit *tipul ideal* de sat țărănesc care le-a dat ocazia să-și cristalizeze, pe de o parte, concepția socială despre sat și, mai larg, despre societatea agrară, iar, pe de alta, să-și precizeze ceea ce astăzi am numi interesele și metodele adecvate de explorare a acestora. Mai exact, la Drăguș monografiștii au găsit un sat care păstrase elemente tradiționale care țineau de stilul de viață țărănesc, cu pitorescul său folcloric, dar, mult mai important, de o anumită formă de organizare socio-economică. Astfel, deși Stahl nu a scris niciun studiu serios în urma monografiei de la Drăguș, într-un articol pentru *Boabe de grâu* și, mult mai târziu, în *Amintiri și gânduri*, descrie sistemul comunitar de organizare a muncii și de gestionare parțial în comun a ogoarelor, adică o formă de devălmașie încă activă, bazată pe un „plan de muncă unic” ce impunea un „ritm colectiv” al muncilor agrare.⁵ La Drăguș, continuă același monografist, era o „economie naturală” încă funcțională; gospodăria familială funcționa ca o unitate socială și economică aproape de sine stătătoare (există industrie casnică), iar „banul nu exista mai deloc”.⁶ Acestea nu sunt, însă, doar descoperirile lui Stahl. De fapt, o parte consistentă din observațiile acestuia erau urmarea unei conversiuni științifice petrecute la Drăguș cu Mircea Vulcănescu – cel care, până atunci și inclusiv aici, conducea echipa de cercetări a „cadrelor psihologice” și care, de acum înainte, se va ocupa de „manifestările economice”. Trecerea nu era chiar neașteptată, având în vedere că Vulcănescu era deja referent la Ministerul de Finanțe și specializat în economie; dar a fost provocată de contactul cu un sat încă foarte puțin schimbat structural de contactul cu economia de piață. Concepția despre economia naturală, care are la bază un mecanism al motivației diferit față de cea capitalistă – acoperirea nevoilor, iar nu realizarea profitului, precum și schimbarea metodologiei monografiste de culegere a datelor și de analiză a „manifestărilor economice” sunt rezultatele acestei conversiuni a lui Mircea Vulcănescu. Originea studiului său din 1932, *Teoria și sociologia vieții economice. Prolegomene la studiul morfologiei economice a unui sat*, aici se află. De acum, monografia va căuta să identifice faza de trecere în care se află satul cercetat în contact cu economia capitalistă căutând atât științific, cât și social, să descrie, dar și să protejeze elementele de economie țărănească. Procesul de trecere de la faza patriarhală, pastorală, a satului, la cea agrară și, în cele din urmă, modernă și capitalistă, nu era unitar și sincron. O dovadă era chiar Drăguș, aflat încă, cel puțin în 1929, într-o fază mai degrabă pre-modernă (Vulcănescu consideră că Drăguș se afla într-o etapă de trecere de la stadiul economiei forestier-pastorale la cea pastoral-agrară). În orice caz, o metodă diferită față de cea aplicată de economistul agrarian Nicolae Cornățeanu,

care, în 1929, la Drăguș, a condus echipa care s-a ocupat de cercetarea „manifestărilor economice”. Discuția nu are doar mize științifice – teoretizarea economiei agrare-țărănești ca fiind diferită de cea capitalistă și, prin urmare, dând posibilitățile unei căi de dezvoltare specifice pentru România era parte a marii dezbateri interbelice despre modernizarea țării.

Iată, așadar, o parte din rațiunile pentru care campania din Drăguș din 1929, care a fost urmată de alte campanii monografice de completare, merită o atenție specială dincolo de simpla aniversare cronologică. Acest număr special al revistei *Transilvania* își are originea în panelul organizat de Cooperativa Gusti la Colocviul Internațional Acum 2019 (17-19 octombrie), Universitatea Transilvania din Brașov, dedicat evenimentului din 1929: Drăguș 90 – „The Gustian Sociological Monography at its Peek”. Contribuțiile din acest număr se împart în două categorii: unele care sunt dedicate campaniei din 1929, altele care explorează cercetările, memoria socială și transformările recente ale comunității rurale transilvane. Astfel, în prima categorie de cercetări, Zoltan Rostás pune în contextul socio-politic al vremii campania din Drăguș, evidențiind suprapunerea acestui succes monografist cu o schimbare importantă de putere din România interbelică; Sanda Golopenția ne prezintă cum a interacționat și a văzut Ștefania Cristescu grupul de informatori cu care a lucrat în Drăguș; Rucsandra Pop ne arată rolul pe care l-a avut campania în devenirea științifică a lui Mihai Pop; Theodor Constantiniu intră în detaliile metodei etnomuzicologice folosite, pentru prima oară, de Constantin Brăiloiu, la Drăguș; Irina Stahl a recuperat documente din arhiva lui Henri H. Stahl despre vechea biserică din lemn a satului și, în fine, Dana Costin scoate în evidență modul în care monografiștii au făcut istorie socială în cercetările de la Drăguș. În cea de-a doua categorie de articole, Alina Juravle face un studiu de caz asupra transformărilor prin care a trecut gospodăria țărănească drăgușeană din interbelic până în zilele noastre; Otilia Hedeșan recuperează, pentru prima oară, cercetările studenților folcloriști din 1987 și 1988 din Drăguș, văzute în continuitatea campaniei monografiste din 1929; în fine, Ligia Fulga ne oferă o explorare a memoriei sociale a drăgușenilor privind campaniile monografice gustiene, bazată pe cercetările din 2000 și 2001 realizate de Muzeul Etnografic din Brașov.

Acestor contribuții le-am adăugat discursul ținut de Daniel Chirot la ceremonia de receptare a titlului de Doctor Honoris Causa al Universității din București, care îl evocă într-un mod consistent pe Dimitrie Gusti și Școala sa sociologică, precum și un comentariu elaborat al Ioanei Frunteletă despre antologia Theodoriei-Eliza Văcărescu privind participarea femeilor la monografie.

Note:

1. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* (București: Minerva, 1981), 119.
2. Henri H. Stahl, „Școala monografiei sociologice”, în *D. Gusti și Școala Sociologică de la București*, aut. Mircea Vulcănescu, Traian Herseni, Gh. Vlădescu-Răcoasa, Em. Bucuța, Ion Zamfirescu, H.H. Stahl, Apostol Culea, Octavian Neamțu (București: Institutul Social Român, 1937), 192.
3. Traian Herseni, „Șapte ani de cercetări monografice”, *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială*, nr. 1-4 (1932): 577.
4. Diploma de onoare la Expoziția internațională de Igienă de la Dresda, conform lui Traian Herseni, „Șapte ani de cercetări”, 586.
5. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 123.
6. *Ibid.*, 128.

Bibliography:

- Herseni, Traian. “Șapte ani de cercetări monografice” [*Seven Years of Monographic Research*]. *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială*, nr. 1-4 (1932): 573-587.
- Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* [*Memories and Thoughts from the Old School of „Sociological Monographs”*]. București: Editura Minerva, 1981.
- Stahl, Henri H. “Școala monografiei sociologice” [School of sociological monographs]. In *D. Gusti și Școala Sociologică de la București*, 171-206. București: Editura Institutului Social Român, 1937.

MONOGRAFIA DRĂGUȘULUI ȘI CONTEXTUL EI

Zoltan ROSTÁS

Universitatea București, Școala Doctorală de Sociologie
University of Bucharest, Doctoral School of Sociology
Personal e-mail: zoltan.z.rostas@gmail.com

DRĂGUȘ MONOGRAPHY AND ITS CONTEXT

This article outlines the collective research campaign in the village of Drăguș (Făgăraș county) from 1929. The 5 campaigns of sociological monograph led by Professor Dimitrie Gusti were held during a year of radical government change in Romania. The author proposes for the first time an analysis of the influence of the political context. It is not limited to 1929, but it studies the influence of politics in the field of research in the next ten years, while complementary sociological investigations in Drăguș continued.

Keywords: Drăguș village, Dimitrie Gusti, sociological monograph, political context, regional sociology, the 14th International Congress of Sociology in Bucharest.

În istoria sociologiei românești s-au făcut progrese notabile în privința adâncirii cunoașterii demersului empiric a fiecărei campanii monografice gustiene, dar nu au fost evaluate contextele politice sociale în care a fost pregătit și în care s-a desfășurat actul cercetării de teren. Or, după convingerea noastră, gestionarea unei expediții monografice sociologice nu este independentă de mersul concret al vieții politice, oricât am insista pe relativa independență a cercetării față de mediul exterior, oricât am sublinia importanța resurselor interne, pe logica internă a cercetării. Bunăoară, se poate documenta cu prisosință cum de la o campanie monografică la alta s-a îmbogățit arsenalul metodologic al cercetării de teren. Însă nu mai puțin este adevărat că nu a fost consemnată influența concretă (mijlocită sau nemijlocită) a mediului politic și social asupra cercetării. Mai ales că mișcarea de științe sociale inițiat de Dimitrie Gusti a asumat de la bun început un rol social, având ca obiectiv să contribuie la modernizarea țării prin cercetarea realităților sociale. Această determinare s-a simțit poate cel mai mult în campania monografică din Drăguș, pe

care am celebrat-o anul trecut la cea de a 90 aniversare a cercetării monografice din acest sat făgărașean.¹

Momentul monografic 1929

În istoria sociologiei românești de după al doilea război mondial, campania monografică din 1929 de la Drăguș nu avea mai mare importanță decât celelalte.² Însă în memoria participanților, luna petrecută în satul de la poalele munților Făgăraș a fost ca cea mai importantă, cea mai interesantă. Această imagine a fost subliniată sugestiv de Henri H. Stahl în memoriile sale publicate în 1981³, prin consacarea unui capitol consistent acestei deplasări. Din relatarea profesorului Stahl reiese că chiar și alegerea satului a fost determinată de frumusețea locului, a portului, a tradițiilor, a obiceiurilor și mai ales pentru frumusețea satului.⁴

Această a cincea monografie, ca structură a cercetării, a fost definitivată încă la Fundul Moldovei, în 1928, astfel munca de investigare a fost demarată la Drăguș pe baza unei experiențe deja dobândite.⁵

„Eram pe vremea aceea nu mai puțin de 90 de monografiști la lucru – scrie Henri H. Stahl în 1936. Desigur nu toți erau veterani ai monografiei. Unii de abia debutau. Monografia continua să fie un „vas-școală” cum îi spuneam, adică o prelungire și peste vară a Seminarului universitar propriu-zis. De aceea din sânul vechilor elevi ai Profesorului Gusti, care acum ajunsese să reprezinte „bătrânii” monografiei și care peste iarnă fuseseră însărcinați cu ținerea unor mici prelegeri și ședințe seminarele cu cei tineri, se formaseră „șefi de echipă”. Acești șefi de echipă purtau răspunderea lucrărilor. Își organizau echipa ca unități de sine stătătoare, ținând cronici zilnice în care se consemnau ședințele lor de lucru. Echipele toate se adunau în ședințe plene, menite mai mult discuțiilor pedagogice, sub conducerea personală a Profesorului nostru. Iar în vederea rezultatelor științifice pe care trebuia să le obținem, șefii de echipă se adunau la rândul lor în „ședințe ale șefilor de echipe”. Se îmbinau astfel cele două scopuri pe cari le urmăream: unul pedagogic, de creștere a noilor cercetători sociali și altul de cercetare științifică propriu-zisă.” (Stahl, 1936)

Această campanie a beneficiat de cel mai mare număr de participanți (unii numai vizitatori), dar eficiența cercetării nu se datora acestui număr, ci faptului că cei mai activi monografiști au *revenit* în campanie, nu au fost începători. De fapt, numărul mare de neinițiați a stârnit controverse și îngrijorări în rândul colaboratorilor dedicați cercetării, care au considerat că îndrumarea noilor veniți împiedică cercetare efectivă.⁶ Din acest motiv, cercetarea satului a început abia în vara anului 1929. Sentimentul de satisfacție generală s-a datorat ineditului cercetării, frumuseții locului, a portului, nu neapărat de rezultate imediate. (De altfel, nici celelalte campanii au dat rezultate mai târziu.)

Gusti avea și alte planuri decât cercetarea în sine, iar acest lucru reieșea din faptul că la Drăguș a pus problema punerii pe alte registre a muncii culturale la sate ca intervenție socială largă. Or această strategie a fost imaginată prin implicarea studențimii în munca de ridicare a satului. Astfel, dincolo de cercetare, Gusti a inițiat ședințe și cu țărani pentru a detecta problemele actuale ale satului. Prin urmare, aici au fost pre-testate deliberat strategiile care au fost implementate timp de 5 ani, până când a preluat conducerea Fundației Culturale Regale „Principele Carol”.

O altă premieră a campaniei de la Drăguș a fost turnarea primului film documentar al monografiei.

„La început problema filmării ni s-a pus ca o simplă problemă de tehnică a înregistrării – mărturisea Stahl. Căutam întruna perfecționarea metodelor noastre de observație. Sunt însă atâtea fenomene vii pe cari nu le poți prinde cu mijloacele obișnuite

ale scrisului. Drept este că în monografiile noastre am întrebuințat într-o largă măsură mijloacele de înregistrare mecanică, fonograme și fotografii. Pentru povestirile sătești am folosit sistematic stenografia. Însă atâtea scene ceremoniale, dansuri, tehnici de lucru nu pot fi înregistrare decât prin filmare! Am cerut atunci ajutorul serviciului cinematografic al armatei care cu multă bunăvoință ne-a pus la dispoziție aparatele sale. Am căutat să înregistrăm cât mai multe scene și, spre bucuria noastră, legându-le laolaltă, ne-am pomenit a fi alcătuit un film care era nu numai un documentar, ci și un film adevărat, un film frumos. Filmul Drăguș a cunoscut un adevărat succes în țară și peste graniță. Fotografia lui a fost făcută de către d-l Barbelian, regisori fiind d-nii Paul Sterian și Nicu Argintescu. Un al doilea cupaj a fost făcut de către scriitorul acestor rânduri cu ajutorul d-lui Mitu Georgescu. Filmul a fost reprezentat întâia oară la București, la Teatrul Național, în Ianuarie 1932.” (Stahl, 1936, 1153)

Era mai puțin spectaculos, dar este de notat că aici, la Drăguș, a început Stahl evaluarea, fixarea metodologică și redactarea tehnicilor monografiei, pe care o va continua în celelalte campanii și care avea să fie tipărită în 1934.

Influența contextului anului 1929 asupra lui Gusti

Se pune problema, deci, ce parcurs politic a precedat această deplasare de intelectuali bucureșteni la țară, unii tineri, alții deja cunoscuți. Cert este că era un an tumultuos, promițător de multe schimbări politice, economice și chiar și sociale.

De fapt, anul a fost puternic influențat de alegerile parlamentare din decembrie 1928, la care Partidul Național Țărănesc a reperat o mare victorie asupra Partidului Național Liberal. După cele mai democratice alegeri, un val de simpatie, entuziasm și încredere înconjura noul guvern. Fiindcă în aproape 10 ani, partidul liberal și-a epuizat influența nu numai în fața electoratului român, dar a pierdut și creditul instituțiilor financiare din apus, sarcina țărăniștilor numai ușoară nu a fost. Dincolo de seturi de reforme promise în toate domeniile, noul guvern a început o ofensivă pentru a recuceri încrederea apusenilor, fiindcă statul avea nevoie de împrumuturi.

Astfel deja în februarie 1929, se semnau contracte de împrumuturi cu trei bănci importante: The Chase National Bank of the City of New York, Banque de Paris et de Pays-Bas și Hambros Bank Limited. În urma acestor împrumuturi, s-a emis legea de stabilizare monetară. Se înființează Casa Autonomă a Monopolurilor Regatului României și din veniturile acesteia se garantează o parte a împrumuturilor susmenționate. Avalanșa de legi și decrete viza în primul rând sfera economică, industrială, administrativă, socială și juridică ceea ce infirmă opinia

că guvernul dorea să-i sprijine în primul rând pe țărani. Se activează și diplomația în apărarea păcii, dar și cea economică regională prin Conferința economică a Micii Întelegeri. De fapt, nu trecea o săptămână în care să nu fie aprobată o lege, să nu fie înființată o regie autonomă, ba chiar și unități de învățământ superior de profil economic. Dar modernizarea apărea și în sfera tehnică, prin inaugurarea Radiodifuziunii române, cu ajutorul Companiei Marconi sau prin înființarea Companiei Franco-Române de Navigație Aeriană.

Această efervescență îl acaparează și pe profesorul Dimitrie Gusti, căci din 7 februarie 1929, la înființarea *Casei Autonome a Monopolurilor Regatului României*, devine primul președinte al acestei instituții, la 19 martie; prin adresa nr. 35769/1929 a Ministerului Educației este confirmat ca Decan al Facultății de Litere și Filozofie, iar la 18 aprilie profesorul este confirmat ca președinte în *Consiliul general al Oficiului Național al Cooperăției* și în sfârșit, la 23 mai, în calitate de președinte, conduce lucrările *Comitetului programelor* de la Societatea Română de Radio-Difuziune. Deși nu a fost membru PNT, era apropiat de conducerea partidului țărănesc și se bucura de mare încredere, cu toate că, în calitate de președinte al Institutului Social Român, Gusti avea un comportament supra-partinic. De aici implicarea lui în reforma instituțiilor statului.

Dar Gusti, până la urmă, era preocupat cel mai mult de reformarea politicilor culturii și ale științei. Cu ocazia aniversării celor 10 ani de la fundarea ISR, la 24 februarie 1929, meritele lui Gusti sunt recunoscute prin prezența la eveniment a Înalțului Regent Gheorghe Buzdugan și a prim-ministrului Iuliu Maniu. Nu este deci de mirare că în 11 februarie, făcând trimitere la exemple apusene, se pune problema înființării unei facultăți de științe sociale⁷. La 8 aprilie vorbește despre rostul Oficiului universitar, înființat de el în calitate de decan pentru a rezolva problemele sociale ale studenților⁸, iar pe 13 mai avansează un proiect de înființare a unei biblioteci de științe sociale⁹. Paralel, în mai multe rânduri, Gusti formulează propuneri privind politici culturale care implică statul. Este semnificativ că 12 iunie, deci cu câteva săptămâni înaintea de campania de la Drăguș, profesorul susține conferința despre metoda monografică și constituirea unei științe a națiunii.

Prin urmare, nu este de mirare că Gusti a venit cu noi inițiative formulate în timpul cercetărilor, cum nu ne miră nici numărul mare de participanți. De altfel, numărul mare de relatări apărute în presă despre cercetarea de la Drăguș, precum și organizarea unei expoziții la seminarul de sociologie era de natură să sublinieze că ideea sprijinirii cercetării sociale este în consens cu procesul de reformă.

De la anul Drăguș la deceniul Drăguș

Nu este nevoie de prea multă perspicacitate să observăm că cercetarea de la Drăguș, ca proces, avea elemente care împiedicau apariția rapidă a rezultatelor publicabile. Desigur, privit din perspectiva deceniilor ulterioare, apare ca cercetarea cea mai fructuoasă în privința publicațiilor. Dar, dacă urmărim pas cu pas din toamna anului 1929, rezultatele erau rare, cu apariții întârziate. Acesta se datora strategiei lui Gusti de a cerceta în fiecare vară o altă localitate dintr-o altă regiune istorică. Deci nu era timp și tihnă pentru elaborarea de studii consistente. Astfel după Rușetu, Nerej, Fundul Moldovei și Drăguș a urmat în 1930 satul Runcu din Mehedinți, iar în 1931, satul Cornova din Basarabia. Probabil și 1932 ar fi urmat o altă localitate, dar spre „norocul” monografiei, Gusti a fost desemnat în noul¹⁰ guvern țărănist ca ministru la „instrucției, cultelor și artelor” și nu mai avea timp să se angajeze într-o nouă campanie de cercetare.

Prin urmare contextul politic a influențat direct evoluția monografiei.

„Gândul unei publicații sistematice a unei campanii monografice ne urmărea din ce în ce mai insistent – amintea Stahl după 4 ani de la noua descindere. S-a hotărât de aceea să nu se înceapă un nou studiu, ci să se desăvârșească și să se pregătească de publicare cea mai bună dintre monografiile de până acum. A fost ales Drăgușul. Monografiștii, în număr foarte redus de data aceasta, aproape numai șefii de echipă, s-au reîntors în satul Drăguș și au făcut o dublă muncă de completare și de redactare a materialului. Iar în 1933 s-a renunțat cu totul la noi străngeri de material și monografiștii s-au instalat în orașul Făgăraș, deci tot aproape de satul Drăguș, la o școală normală de acolo, exclusiv în scopul redactării. Pe urma acestor două campanii monografia Drăgușului a ieșit foarte aproape de punctul când s-ar putea tipări. Așteptăm împrejurări mai bune cari să ne permită tipărirea seriilor de volume ale acestei lucrări pe care ne măgulim a o socoti drept un adevărat model de muncă științifică.” (Stahl, 1936, 1160)

Din corespondența anilor 1932-1933¹¹ a reieșit că, fără prezența lui Gusti, cele două tabere nu au fost foarte eficiente pentru finalizarea unor lucrări în Drăguș. Acest fapt este dovedit fără nici o îndoială de numărul *Arhivei pentru Știința și Reforma Socială* consacrat monografiei din decembrie 1832: din cele 27 de studii numai 3 s-au inspirat din campania Drăguș, celelalte au fost din sate anterior sau ulterior cercetate. Volumul *Arhivei* a avut succes în viața culturală a țării, ziare și reviste importante au scris despre această primă înfățișare a rezultatelor campaniilor rurale ale profesorului Gusti și a colaboratorilor, dar rămâne inexplicabilă întârzierea

finalizării studiilor despre Drăguș.

Cert este însă faptul că munca nu s-a oprit și, după apariția în 1936 a revistei monografiștilor *Sociologie Românească*, sub conducerea lui Dimitrie Gusti, frecvența studiilor despre acest sat a crescut. Desigur, în 1937, la Congresul Internațional de Sociologie de la Paris,¹² după desemnarea Bucureștiului ca locul următorului congres și a lui Gusti ca președinte al acestui for, situația s-a schimbat. Profesorul și colaboratorii săi, pe bună dreptate, au văzut în acest eveniment o posibilitate de relansare a monografiei și o mare oportunitate de a face cunoscută comunității internaționale a profesiei. Pe lângă alte¹³ deziderate importante pentru sociologia românească s-a decis atunci în 1937: finalizarea a două mari monografii complete după toate regulile stabilite de Gusti (și adâncite metodologic de Stahl și teoretic de Herseni). În acest sens s-a hotărât ca Stahl, cel mai bun cunoscător al Campaniei din Nerej, din 1927, să aducă la bun sfârșit monografia acestui sat din Munții Vrancei, iar Traian Herseni, fiu al Țării Făgărașului, cel mai temeinic cunoscător al Drăgușului, să realizeze monografia acestuia. Astfel – ca să ne limităm numai la Drăguș – campania din vara anului 1929 a fost continuată în deplasări dese din 1932 și 1933, dar și mai abitir în 1938 și 1939, când Traian Herseni a continuat cercetările cu o echipă din care făceau part și vechi monografiști și cei din tânăra generație. Dacă luăm în calcul și dese descinderi individuale, putem afirma că Drăgușul a vizitat și revizitat un deceniu întreg, a devenit un adevărat laborator de cercetări sociale.

Contextul ultimului „asalt” monografic

Dacă descoperirea Drăgușului s-a petrecut în contextul primului an euforic al guvernărilor țărăniști, iar revizitarea pentru cercetări de completare în ani luptei pentru ieșirea din criza economică, ultimul „asalt” monografic a avut loc în condițiile dictaturii regale introduse la începutul anului 1938. Formal, continuitatea a fost asigurată, fiindcă Gusti, după pierderea puterii de către țărăniști, a fost numit de Carol al II-lea în fruntea Fundației Culturale Regale „Principele Carol”. În acest cadru al muncii culturale la sate a echipelor regale studentești, Drăgușul a fost vizitat, nu pentru cercetare ci pentru intervenția socială promovată de Fundație. Revenirea monografiștilor în frunte cu Traian Herseni a fost facilitată de noul cadru politic, fiindcă monografia Drăgușului era destinată prezentării în cadrul Congresului Internațional de Sociologie de la București. Or acest eveniment internațional a fost puternic sprijinit de rege, acest fapt fiind considerat – pe bună dreptate – ca o promovare a României. Între timp, în cursul anului 1938, la propunerea lui Gusti, a fost elaborată Legea Serviciului Social, care prevedea și înființarea Institutului de Cercetări Sociale ale României, care mărea semnificativ posibilitățile de cercetare și a

sociologilor gustieni. Traian Herseni ajunge chiar directorul cercetărilor monografice cu sarcină specială de a finaliza investigația de la Drăguș. După cum se știe, cu tot efortul uriaș, monografia Drăgușului, după schema gustiană, nu s-a realizat. Aceasta, probabil, are mai multe cauze, iar una avansată de Stahl în *Aminti și gânduri* pare plauzibilă:

„Cât despre lucrarea lui Traian Herseni care își luase sarcina să ducă la bun capăt monografia Drăgușului, ea a avut parte de greutate și mai mari, dat fiind ca Herseni dorea să precedeze la o cercetare a întregii Țări a Oltului. Lucrând într-un sat, ai posibilitatea unei vieți comune a întregii echipe, mereu prezentă la fața locului, sub conducerea ta, așa cum am avut norocul să mi se întâmple la Nerej. Când pui tema studierii unei întregi zone, în mod firesc colaboratorii tăi se împrăștie, fiind cu neputință să te deplasezi cu întregul grup de cercetători, din sat în sat, pe un program care să se potrivească cu nevoile de cercetare ale fiecăruia în parte.”¹⁴

În ciuda acestei planificări nefericite, până la urmă au fost finalizate 6 lucrări parțiale, dar de reală valoare, care au apărut în anii următori până în 1947. Probabil rezultatele ar fi fost mai numeroase, dar între timp congresul a fost amânat din cauza izbucnirii războiului, iar Institutul a fost desființat odată cu suspendarea Serviciului Social în octombrie 1939.

În loc de concluzii, un proiect așteptat

Dincolo de multiple cauze – în primul rând politice – a nerealizării unei monografii a Drăgușului sau a Țării Oltului în epoca interbelică, trebuie să constatăm că premisele unei mari monografii de stil gustian au fost create prin sumedenia de studii publicate atunci, la care s-au mai adăugat altele noi de-a lungul deceniilor. La „dosarul” Drăgușului se mai poate adăuga și o serie de comentarii ale monografiștilor și a altor intelectuali de-a lungul deceniilor. Considerăm că din punct de vedere al istoriei științelor sociale, în sens restrâns a istoriei școlii gustiene, este legitim să adunăm și să publicăm împreună aceste piese valoroase ale cercetării interbelice. Așa cum am procedat cu un deceniu în urmă, strângând într-un volum tot ce s-a scris despre campania monografică din Cornova, acum un an, împreună cu Marin Diaconu, am procedat la identificarea studiilor, comentariilor și documentelor legate de monografia Drăgușului. Deși majoritatea au fost cunoscute de noi, cercetarea bibliografică a scos la suprafață lucrări mai puțin cunoscute de-a lungul deceniilor. Nu credem că culegerea noastră, planuită în trei volume, va suplini ceea ce monografiștii nu au avut posibilitate să realizeze, dar acest efort va ușura munca cercetătorilor care se vor apleca în viitor asupra celei mai apreciate campanii de monografie sociologică gustiană.

Note:

1. Acest studiu are la bază comunicarea de la conferința internațională ACUM, a Universității Transilvania din Brașov, care a avut lor 17-19 octombrie 2019.
2. Campaniile monografice au început în 1925, la Goicea Mare, au continuat în 1926 la Rușețu, în 1927 la Nereju, în 1928 la Fundul Moldovei, iar după Drăguș urma - în 1930 Runcu, în 1931 Cornova și apoi în 1935-136 Șanț.
3. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* (București: Minerva, 1981).
4. Nu mai puțin interesante au fost amintirile Mihai Pop, Marceli Focșa, Ernest Berna, Lena Constante, Harry Brauner, din volumul Zoltan Rostas, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai școlii gustiene* (Paideia, București: 2003).
5. Experiență în organizarea grupurilor pe „cadre” și „manifestări”, în maniera de abordare a locuitorilor comunei, în înregistrarea informației pe fișe, nu în caiete etc.
6. Față de numărul prea mare de participanți, Stahl în *Amintiri și gânduri...* a fost și mai intransigent: „Gurile noastre rele spuneau că acoperim lipsurile de gândire prin creșterea numerică, „monografiile” fiind atinse de boala „gigantismului” care, cel puțin după părerea biologului Nicolai, adusese pieirea gigantilor antediluvieni.”
7. Era de fapt o încercare de a fructifica în sistemul universitar ceea ce s-a reușit în Institutul social Român: a pune cultivarea științelor sociale în slujba reformei sociale.
8. Rădăcinile aceste noi instituții se găsesc în cercetările Seminarului de sociologie conduse de profesor privind cauzele grevelor studentești din ani 1922-23.
9. Reamintim că încă din perioada ieșeană a luptat pentru modernizarea Bibliotecii Universitare, apoi, în 1920, a pus accent pe înființarea bibliotecii ISR, care între timp a devenit neîncăpătoare.
10. Revenirea la guvernare a Partidului Național Țărănist se datora eșecul cabinetului Iorga-Argetoianu care timp de un a nu a reușit să gestioneze ieșirea din criză a României.
11. Ne referim în primul rând la schimburi de scrisori între Anton Golopenția și Ștefania Cristescu-Golopenția din volumul Rapsodia epistolară editată de prof. Sanda Golopenția.
12. În cadrul Expoziției Internaționale de la Paris au fost organizate o serie de congrese internaționale printre care și cea a Institutului Internațional de Sociologie, în care Dimitri Gusti a fost membru titular, iar Gh. Vlădescu Răcoasa, Henri H. Stahl și Xenia Costaforu au fost membri corespondenți. Desigur, influența lui Gusti în contextul respectiv s-a datorat și funcției sale de comisar general al Pavilionului României, care s-a bucurat de succes în vara anului 1937.
13. S-a pus în vedere prezentarea aspectelor originale ale intervenției sociale la sate a echipelor studentești sub egida Fundației Culturale Regale conduse de Gust. O altă noutate a organizării a fost invitarea masivă a sociologilor din țările central și sud-europene, cei care nu au găsit în foruri precedente ascultarea cuvenită.
14. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 388.

Bibliography:

- Butoi, Ionuț. “Există un curent monografist în cadrul tinerei generații interbelice” [There is a Monograph Movement within the Young Inter-war Generation]. *Sociologie Românească*, nr. 2 (2012).
- Butoi, Ionuț. *Mircea Vulcănescu. O microistorie a interbelicului românesc* [Mircea Vulcănescu. A Micro-History of the Romanian Interwar Era]. Bucharest: Eikon, 2015.
- Gusti, Dimitrie, et al. *Cornova 1931*. Edited by Marin Diaconu and Vasile Șoimaru. Chișinău: Editura Qyant, 2011.
- Golopenția, Anton. *Rapsodia epistolară* [Epistolary Rapsody] vol. II. Edited by Sanda Golopenția. Bucharest: Editura Enciclopedică. 2012.
- Herseni, Traian. “Șapte ani de cercetări monografice” [Seven Years of Monographic Research]. *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială*, nr. X.1-4 (1932).
- Herseni, Traian. *Téoria monografiei sociologice* [Theory of the Sociological Monograph]. Bucharest: Institutul Social Român, 1934.
- Rostás, Zoltan. *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl* [Monograph as Utopia. Interviews with Henri H. Stahl]. Bucharest: Editura Paideia, 2000.
- Rostás, Zoltan. *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene* [The Luminous Hall. The first monographs of the Gustian School]. Bucharest: Editura Paideia, 2003.
- Rostás, Zoltan. *Atelierul gustian. O abordare organizațională* [The Gustian workshop. An Organizational Approach]. Bucharest: Tritonic, 2005.
- Rostás, Zoltan. “A fost Dimitrie Gusti (doar) tehnician în guvernul țăranist?” [Was Dimitrie Gusti (only) a Technician in the Peasant Government?]. *Sociologie Românească*, XII.1-2 (2014).
- Rostás, Zoltan. “Formarea și prima criză a Școlii Sociologice de la București” [The Formation and the First Crisis of the

- Sociological School in Bucharest]. In *Alma Mater in derivă*, ed. I. Năstase-Matei and Zoltan Rostás. Cluj-Napoca: Școala Ardeleană, 2016.
- Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* [Memories and Thoughts from the Old School of “Sociological Monographs”]. Bucharest: Editura Minerva, 1981.
- Stahl, Henri H. *Nerej. Un village d’une région archaïque*, vols. I-III. Bucharest: Institut de Sciences Sociales de Roumanie, 1939.
- Stahl, Henri H. “Școala monografiei sociologice” [School of sociological monographs], in *Arhivă pentru Știința și Reforma Socială 1-4/1936. Omagiu profesorului D. Gusti, XXV ani de învățământ universitar (1910-1935)*, vol. II. Bucharest: Editura Institutului Social Român., 1936.
- Stahl, Henri H., *Tehnica monografiei sociologice* [The Technique of the Sociological Monograph]. Bucharest: Editura Institutului Social Român, 1934.
- Văcărescu, T.-E. *Femeile în cercetare sociologică și intervenție socială din România în anii 1920-1930* [Women in Sociological Research and Social Intervention in Romania in 1920-1930]. PhD thesis, University of Bucharest, 2010.

ȘTEFANIA CRISTESCU DESPRĂ CAMPANIA MONOGRAFICĂ DRĂGUȘ 1929

Sanda GOLOPENȚIA

Universitatea Brown
Brown University

Personal e-mail: sanda_golopentia@brown.edu

ȘTEFANIA CRISTESCU ON THE MONOGRAPHIC
CAMPAIGN OF 1929 IN THE DRĂGUȘ VILLAGE

Ștefania Cristescu, who participated in the 1929 Drăguș campaign, has left a presentation of the village in her correspondence with Anton Golopenția, a list of 36 informants (including their names, age, address and schooling), a number of informant portraits, as well as some of the material she and her sociologist colleagues collected. We reproduce and discuss these data.

Keywords: monographic campaign, Drăguș, Dimitrie Gusti, Anton Golopenția, sociologists. Informants.

În 2019 s-au împlinit 90 de ani de la prima campanie monografică de la Drăguș. Satul a fost unul al revenirilor. În 1932 el a găzduit o a doua campanie, în 1933 monografiștii, aflați în campanie de redactare la Făgăraș, l-au vizitat regulat spre a-și completa informația. Anul 1934 e un an în care, la București, au loc ședințe menite să scoată din impas lucrul în comun la monografia satului. Iar în anii 1938 și 1939, inițial în perspectiva celui de al XIV-lea Congres Internațional de Sociologie care urma să aibă loc în România, Traian Herseni preia conducerea unei vaste monografii a Drăgușului (realizate parțial, printr-o serie de volume independente), în timp ce mai mulți cercetători încearcă și o cercetare zonală asupra regiunii cadru – Țara Oltului. Niciunul din satele cercetate nu s-a bucurat de atâta atenție. La Nerej, Șanț și Runcu s-a revenit de câte două ori, Cornova rămâne prin rapiditatea cu care s-au publicat în cazul ei rezultatele cercetării echipei, dar Drăgușul a ocupat mințile și scrisul monografiștilor timp de nu mai puțin de zece ani.

Ștefania Cristescu se numără printre cei care au participat la toate descinderile enumerate. Lucrările și scrisorile ei conțin astfel mărturii prețioase (a) cu privire la aspecte ale campaniilor care sunt de acum departe în timp și greu de imaginat și (b) cu privire la modul în care a evoluat, în gândirea unui cercetător al Școlii sociologice gustiene, perceperea unui sat despre care s-a scris mult și din perspective diferite.

Este vorba, în ceea ce privește lucrările Ștefaniei Cristescu Golopenția, de volumul *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1940 (retipărit sub titlul *Credințe și rituri magice*, București, I.Ș.S.R., 1944 și sub titlul inițial, București, Paideia, 2002) și de articolele *Chestionarul pentru studiul credințelor, practicilor și agenților magici în satul românesc*, SR, I (1936), nr. 4, p. 36–38; 1. *Éléments magiques dans la vie spirituelle des paysans roumains de diverses régions du pays*. 2. *La méthode pour l'étude des croyances et pratiques*

magiques, în XIVe Congrès International de Sociologie. *Communications*, Bucarest, Institut des Sciences Sociales de Roumanie, 1940, p. 3-15; *Plan pentru cercetarea credințelor și riturilor domestice ale țărănimii românești*, extras din *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, București, I.Ș.S.R., 1940, 13 p. Volumul menționat a luat premiul Academiei în anul 1940, la recomandarea profesorului D. Gusti. Articolele sunt întemeiate în schimb pe experiența câștigată de Șt.C. în ansamblul campaniilor monografice la care a participat, care include Drăgușul dar nu se limitează la el. Ne putem întreba ce a rămas nepublicat în portofoliul, despre care știm că a fost bogat al Ștefaniei Cristescu, și cum se explică nepublicarea însăși timp de atâția ani, dacă ținem seama de faptul că primul și singurul text antum al autoarei dedicat integral Drăgușului a apărut la 11 ani după terenul din 1929. La prima întrebare, răspunsul se află în arhiva cercetătoarei, pe care o vom evoca în cele ce urmează. La a doua întrebare aduce elucidări importante corespondența Ștefaniei Cristescu, cuprinsă în volumele Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară II* (București, Editura Enciclopedică, 2010) și Ștefania Cristescu-Golopenția, *Sporul vieții. Jurnal, studii, corespondență*, București, Paideia, 2007. Ca și etapele reflecției asupra Drăgușului, așa cum le configurează ansamblul publicațiilor, documentelor științifice și al scrisorilor rămase de la Șt.C., ele vor forma substanța unor articole viitoare. Pentru moment ne concentrăm asupra informațiilor pe care le oferă arhiva Ștefaniei Cristescu (astăzi inclusă în AFG) cu privire la campania monografică din anul 1929.

Într-o scrisoare adresată de la Drăguș lui Anton Golopenția Ștefania Cristescu, proaspăt sosită în campania monografică din anul 1932 evocă cercetarea din 1929, marcând deopotrivă continuitatea și hiatul (prin moartea unor informatori de seamă) dintre cele două momente:

Drăguș, 17 iulie 1932

„Prieten drag,

N-aș fi crezut niciodată că Drăgușul va ști – și de data aceasta – să mă rețină odată mai mult.

Și-a încercat din nou și mai de timpuriu puterea-i de vrajă: m-a primit cu „nuntă mare“, cu aceleași fete și flăcăi mândri, cu un Ionică jucăuș de-abia de opt ani, fratele miresei.

Dar niciodată n-am simțit mai zadarnică pedanteria noastră ce se amestecă în viața simplă a acestor oameni simpli, cari după o săptămână de grea muncă liniștită, la strâns fânul pe câmp ori la prașit „picioicile“ își deschid larg pieptul și sorb vinul și-și desfată privirea și-și desprind glasul și „muștră“ și joacă și râd.

Te întrebi ce caută lângă ei Stahl și de ce se tot ține după „borese“³ întrebându-le cum le cheamă, de-s rude cu mireasa sau numai vecine (spre marea lor

nedumerire) sau indiscreta Ștefania vrând să afle de la „soacra mare“ cam cât să coste „păpucii“⁴ pe care mirele i-a dat dar la ospăț „soacrei mici“ – și multe de acestea.

De abia miercuri, după ce nunta s-a așternut goală într-o redactare care a fost una din bucuriile sentimentale ale D-lui Stahl, în asfințit de soare, am pornit singură cu mine în sat, să-mi revăd bătrânii mei informatori peste care au curs încă trei ani⁵.

Și am aflat așa că după Niculae Fogoroș a murit și Damu Codrea, că Ana Bota e beteagă-n pat, că s-o dus și „bătrâna Iovului“, singura descântătoare de seamă a satului.

A murit și Sofia Nișchii, bunica lui „Ionică cu mielele“ (pe atunci băiețel de trei ani, pe care Mihai Pop îl trăgea cu mare bucurie de cap) – Sofia Nișchii, cea mai bună prietenă a mea din Drăguș.

M-am oprit, am intrat în curtea ei și m-a primit același câine rău (deși e altul), aceeași casă mică și murdară; ca și altădată am alergat cu nerăbdare să scap de toate și să mă așez pe iarbă în grădina cu pajiști.

„Ionică cu mielele“ are acum șase ani, e un băiețel firav (nu mai e bucălatul de altădată), dar are același zâmbet și-și amintește bine de tot de noi: iată și prima mea bucurie drăgușeană.

Cu mare nerăbdare prind acum momentele libere ale bătrânei Iliana Fogoroș de pe ulița Grădinarilor, care-mi vorbește minunat despre „Măiestre“ (fete frumoase ce cântă-n puterea nopții pe sus și care nu sunt decât slujnicele lui Lisandru Machedon, devenite așa deoarece au avut îndrăzneala neiertată să bea apa vie din „glăjile“⁶ pe care le dăduse acestuia un înger) și despre „Lucru slab“ (diavol) și strigoi și ursitoare.

Se mai întâmplă să fiu reținută din drumul meu pe vâlcică în sus de țigani, care mă invită sus pe lemne, se strâng roată în jurul meu (la casa nr. 320 ?); din grup se desprinde figura de o neobișnuită distincție a băieșului Gheorghe Orașan, care a călătorit prin țară, a fost pe la Curtea de Argeș și care-ți spune fără să te întrebe cea mai lungă orăție de nuntă pe care ai auzit-o vreodată, ție, care arzi de nerăbdare să ascuți cu totul altceva.

Aș vrea câteodată, copilărește, să strâng la mine satul tot și nu știu ce să fac cu el: mi-e drag, mi-e tare drag Drăgușul; azi la amiază mă duc să-l văd strâns pe pajiștea de lângă cruce, la horă, deși știu c-acolo nu este încă satul pe care-l caut eu în șoaptă tăinuită.” (*Rapsodia II*, p. 55)

Pe o listă a informatorilor datând din 1932, Ștefania Cristescu a marcat numele celor cu care lucrase și în anul 1929 (și pentru care datele proveneau din acel an). Reproducem această listă, derivată, care, fără a fi lista completă, ne poate da totuși o idee cu privire la primele contacte ale unei membre a echipei monografice cu Drăgușul:

1 nume, prenume	2 vârsta	3 carte	4 adresa	5 comentarii
1. Gh. Bobeica	40 ani	da	?	A fost în America. Prizonier în Rusia.
2. Ana Bota	65 ani			Bolnavă, nu se mai poate vorbi cu ea [1932].
3. Maria Biliboacă	50 ani	nu		
4. Eva Borzea	40 ani			
5. Rafira Buneriu	60 ani			
6. Agritina Sam. Codrea	53 ani	nu	Lăscari 230	În 1929, 49 ani (?).
7. Adam Codrea	70 ani	da	Vălcică 204	Azi [1932] mort.
8. Sofia Ermolae Codrea	55 ani	da		
9. Dineti Mihai	24 ani			Cismar.
10. Dionisie Fogoroș				
11. Nic[olae] Fogoroș	28 ani	da		
12. Nic[ulue] Fogoroș	83 ani	nu	Ul. Bisericii 152.	Azi [1932] mort.
13. Agritina Loghin Gușăilă	57 ani	nu		1929. De văzut dacă e aceeași cu Agritina Loghin Gușăilă, 63 ani în 1932.
14. Guțianu Năstase	23 ani	da		
15. N. Guicu	23 ani	da		
16. Rafira Husea	18 ani	da		
17. Eufrosina V. Haneș	46 ani	nu		
18. Seana D. Iurcovan	51 ani	da		
19. Paraschiva Mocanu	73 ani	nu	„Lui Rușu” 178	
20. Rafira Poparad	46 ani	da		
21. Ion Racu	33 ani	da		
22. Maria Gh. Racu	25 ani			
23. Solomia Rogozea	72 ani	da		În 1932 74 ani, Ul. Mare 291.
24. Rafira Gh. Racu	52 ani	nu		
25. Maria Năstase Rogozea	46 ani	da		
26. Sofia Valeriu Rogozea	60 ani	nu		
27. Elisafra Moise Socaci	38 ani	nu	Nichești	
28. Dumitru Sofonea	?	?		Cojocar și măcelar 1932: 36 ani/ da (puțin)/ Vălcică 195
29. Ion Stoia	70 ani			
30. Vasile Sofonea	73 ani	nu	Ul. Mare 140	
31. Sofia Ion Stoia	54 ani	?		Sofia Nișchii. Moartă azi [1932]
32. Iliana Isac Sofonea	70 ani	nu		
33. Seana Zevedei Stoia	35 ani	nu		Fost în New York
34. Ion Sofonea	20 ani			
35. Rafira N. Sofonea				
36. Dumitru N. Tătaru	52 ani	da		

La numerele 2, 7, 12 și 31 se regăsesc în listă numele unora dintre cei pomeniți în fragmentul de scrisoare de mai sus: Ana Bota, Adam Codrea (Damu Codrea în scrisoare), Niculăe Fogoroș și Sofia Ion Stoia (alias Sofia Nișchii). Lista oferă informații sumare care urmau să fie completate și aduse la zi pentru anul 1932.

După refuzul de colaborare pe care îl întâmpină în anii 1933/1934 din partea grupului compus din Ernest Bernea, Ion Ionică și D.C. Amzăr al echipei Spiritual (l-am prezentat în articolul *Cercetările din 1938–1939 ale Ștefaniei Cristescu Golopenția*, apărut în în „Anuarul Muzeului etnografic al Moldovei”, XVII, 2017, p. 75–100), Șt. Cristescu renunță la redactări Drăguș și se concentrează

asupra culegerii de la Șanț și a punerii la punct, pentru o eventuală monografie alături de A. Golopenția și Mihai Pop, a materialului cules de ea la Cornova.

Abia în anii 1938 și 1939, Șt. Cristescu va relua cercetările la Drăguș, din care a rezultat volumul *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)* apărut în 1940. În Anexa intitulată *Informatorii* a acestui volum, Șt. Cristescu Golopenția revine în amintire asupra cercetărilor din verile anilor 1929 și 1932 (cităm exclusiv pasajele în care sunt evocați informatorii din anul 1929):

„Materialul din care am clădit lucrarea de față a fost strâns aproape în întregime în lunile august (20 august – 1 septembrie) și septembrie – octombrie (17 septembrie – 7 octombrie) 1938. Aveam însă câteva informații și din verile anilor 1929 și 1932, când satul Drăguș a mai făcut obiectul cercetărilor noastre.

Dintre informatorii noștri de seamă din 1929 și 1932, pe mulți nu i-am mai găsit în 1938.

Au murit:

1. Bătrânul sfântos *Adam Codrea*, cel care știa așa de bine sărbătorile anului și toate zilele „în care nu e iertat să lucrezi”.

2. Bătrâna *Ana Bota*, cea care-ți spunea descântece după ce terminase de citit pagini din Biblie și care se închina cu evlavie la sfârșitul descânteceilor, vorbindu-ți în continuare de feciorul ei plecat departe, de la care îi rămăseseră cărți de filosofie pe care ți le arăta de fiecare dată, una câte una.

[...]

5. Sofia Ion Stoia (Sofia Nișchii), cea care știa să-ți spună despre vrăjile cu „iarba codrului”, a murit și ea. A rămas în urmă s-o amintească sătenilor feciorul ei „foachi” (nelegitim), care are 29 ani, e încă necăsătorit și pe care sătenii îl socotesc că se face „pricolici”, deoarece este „foachi de foachi”.

Din lunga listă a informatorilor noștri din 1929 și 1932 (am stat atunci de vorbă cu 65 de femei și 29 de bărbați) de la care am cules mai cu seamă descântece și leacuri, vom reține pe cei mai însemnați, care mai trăiesc și azi și care intră deci – în mod natural – în lista informatorilor noștri de seamă din 1938.” (Șt. Cristescu-Golopenția, *Gospodăria*, p. 169–170).

Lista informatorilor din 1929 include 22 femei, 13 bărbați și un informator al căui sex nu poate fi specificat, prenumele fiind redus la inițială (N. Guicu). Ar putea fi vorba de un Niculae. Printre informatorii importanți din lista restrânsă și comentată pentru anul 1938 apar trei nume care se regăsesc în lista din 1929: Paraschiva Mocanu (în poziția 1), Sofia Valeriu Rogozea (poziția 4) și Sofia Ermolae Codrea (poziția 9). Numerele de ordine 1, 4 și 9 nu marchează ierarhia dintre cele trei informatoare, lista fiind întocmită în ordinea descrescândă a vârstei. Notăm nepotrivirea de vârstă dintre cele două mențiuni, altfel concordante în ceea ce privește adresa, în cazul Paraschivei Mocanu.

Oferim în cele ce urmează portretele sumare și lărgite făcute de Șt. Cristescu Golopenția fiecăreia dintre cele trei informatoare:

„1. **PARASCHIVA MOCANU** „Dogăreasa” 88 ani nu Codrari (Hudița lui Rușu, 178) (idem, p. 170)

Dogăreasa (1), este venită în Drăguș din tinerețe, din Țara Moților (e născută în satul Scărișoara, jud. Turda). A plecat de acolo cu bărbatul ei și cu un grup mai mare de oameni. Au plecat pentru că, spunea ea:

„acolo n-aveam cu ce trăi”. S-au oprit prin locurile acestea, pentru că „oamenilor (adică bărbaților lor), le-o plăcut că e pădure, cum o lucrat ei la doage”.

Au dus-o greu la început până ce și-au făcut o casuță. Acum „Dogăreasa” a rămas singură în casa ei de pe deal, unde însă rareori o găsești ziua. Muncește când într-o parte, când într-alta ca să-și ție zilele. Mai câștigă ceva din leacuri și scăldături, e vestită în sat pentru scăldătura de poceală.

Fire închisă și îndărătnică însă, cu greu se va decide Paraschiva Mocanu să-ți spună câte ceva. Ea rămâne pentru mine cea mai ciudată informatoare pe care am întâlnit-o vreodată. N-am reușit să mi-o apropiu dintru început și de aceea puține lucruri aflasem de la ea. În ziua de 6 octombrie 1938 ea a venit singură la mine.

Auzise că plec a doua zi și voia să stăm de vorbă. Mi-a spus atunci pe nerăsuflăte lucruri pe care ar fi putut așa de bine să mi le spună altădată pe încetul. Mi-a atras însă dintru început atenția că pentru aceasta trebuie să-i dau zece lei să-și cumpere sare și să-i mai dau și ceva de mâncare. Dintr-un colț al gazdei mele a luat – socotind că n-o vâd – fire de fuior (îi trebuia desigur pentru vreunul din leacurile ei „lână de furat”).

Deși am rămas cu impresia că oamenii o socotesc mai pricepută decât este în realitate, Paraschiva Mocanu e o femeie cu care trebuie să stai de vorbă. Ea reprezintă amestecul de credințe a două regiuni. Trăiește apoi în sufletul ei de moață rătăcită pe alte meleaguri ceva din aerul misterios al pădurii, de care-ți vorbește cu cuvinte inspirate.” (idem, p. 171)

„4. **SOFIA VALERIU ROGOZEA** „Sofica lu Văler” 73 nu Ulița Rogozarilor, 316 (idem, p. 170)

Sofia lu Văler (4) te cheamă de pe stadă cu vorba. Știe multe rituri în legătură cu drugana⁷ și cu munca la câmp.” (idem, p. 174)

„9. **SOFIA ERMOLAE CODREA** „Sofia lu Lăică” 65 ani da Ulița Codrari, 170 (idem, p. 170)

Sofia lui Lăică (9), bătrâna voioasă și vorbitoare, deși firavă și cu capul tremurând într-una, este poate cea mai interesantă informatoare a satului Drăguș. A rămas de mică singură pe lume. Nu-l știe pe tatăl ei. Mama ei a murit când ea împlinise de abia zece ani. Bărbatul unei surori a ei, căreia îi muriseră toți copiii, a luat-o „de suflet”. Ea s-a dus la munte de la zece ani. „Eu am fost ciobăniță” – spune ea. A stat doisprezece ani la munte. A fost în Munții Trăsnița, Valea Sâmbetei, Viștea Mare, Valea lui Mogoș.

E interesant cazul acestei femei care n-a avut în casă nicio bătrână, dar care știe așa de multe, căci „eu, câte n-am învățat prin munte! Și ce n-am văzut! Apoi am auzit din șezătoare...” Ea a umblat și umblă și acuma prin multe din satele din jur: „Eu am pretine peste tot locu. Am prin Corbghi, prin Ucea de Josu. Am și neamuri și pretine prin Ucea de Susu, prin Voivodeni, prin Sâmbăta de Josu. Mă duc pe la ele și

el ghin pe la mine”.

Și femeile din sat vin multe și des pe la ea. Sofia lui Lăică, „de la bătaie⁸ încoace dă zăle de leturghie la fomei”: vin femeile la ea și ea le scrie pe o foaie de hârtie leturghia (pentru noroc la vite, păsări etc.). Femeile îi lasă bani și ouă. Ea duce leturghiile la biserică. Banii îi dă popii și ouăle preotesei. Pentru această muncă, când trece preotul la Bobotează, ei nu-i ia nimic: nici bani, nici grâu etc. (așa cum ia de la toate casele din sat).

A umblat mult, a auzit multe și toate s-au păstrat în capul ei. Știe fără greș toate obiceiurile în legătură cu casa, animalele și păsările din curte, nașterea (femeia chendeală⁹ și copilul mic, tot ce-o întrebă). Știe mai mult decât toate femeile din sat: cum să te aperi de fermece, cum își aruncă femeile fermece unele la altele, ce să facă fetele ca să se mărite etc. Cele mai multe informații de la „Sofia lui Lăică” le-am cules. Mersul ei pe aiurea o face să fie singura femeie din sat care să-ți poată spune câte ceva despre „datul de babghiță” de exemplu, o practică magică de vindecare a copiilor mici, aproape necunoscută în satul Drăguș și a cărei specialistă pentru o regiune întinsă se află în Ucea de Jos.

Totuși, adaugă ea, „binele vine tot de la Dumnezeu, drăguțul”. Tot ceea ce știe ea devine tumultuos și poetic atunci când îți vorbește. Nimeni nu mi-a vorbit – spre exemplu – mai inspirat decât ea despre „rândunelele cerului” care „e bine să se apropie de casa omului” și despre „Sfântul Soare” la nu trebuie să te uiți decât dacă ești curat. Pleci uluită după ce ai stat de vorbă cu ea, de câte lucruri diverse pot încăpea în mintea unei femei de la țară. Darul cel mai bun pe care i-l poți face sunt câteva coli de hârtie de scris: îi trebuie pentru a scrie „leturghii” femeilor din sat.” (idem, p. 173-174)

Evocările citate vorbesc despre relația strânsă a cercetătoarei cu informatorii. Remarcăm interesul pentru informatoare care concentrează experiența mai multor sate sau regiuni. Altfel, în mod novator, Șt. Cristescu Golopenția a subliniat că o interesează deopotrivă informatorii în vârstă și cei maturi, încă angrenați în acțiune, și informatorii cu și fără știință de carte, nefiind posibilă stabilirea unor strategii generale de tipul preferinței pentru vârstnici analfabeți care să înlocuiască întâlnirea atentă și selectivă cu un individ anume. Lista informatorilor din 1929 include 8 informatori de 50 de ani, 5 informatori de 40 de ani și 3 informatori de 60 de ani, față de 6 informatori de 70 de ani și 6 informatori de 20 de ani. 13 informatori știu carte. Vorbind despre informatoarele importante cu care lucrase în 1929, 1932 și 1938, Șt. Cristescu Golopenția scria: „Între ele e greu de stabilit o ierarhie: toate sunt aproape la fel de bune. De remarcat că un grup compact, destul de impresionant, din aceste informatoare e format din

femei nu prea bătrâne, uneori având chiar numai 45 ani. Știința de carte nu le împiedică pe unele din ele de a fi adevărate cărți vii de tradiție. Aproape am spune că cele trei informatoare știutoare de carte: ‘Nefta lui Loghin’ (18), ‘Sofia lui Lăică’ (9) și ‘Băciocoia’ (3) sunt cele mai bune informatoare ale noastre”. (idem, p. 171-172)

Nu am găsit în arhiva Ștefaniei Cristescu, cel puțin pentru moment, decât câteva fișe datând din campania 1929: două fișe ale ei, două fișe ale lui I. Samarineanu, o fișă a Dochiei Ioanovici și o fișă nedată, ștampilată Emil Czervenca în care apăreau numerotările caracteristice de îndosariere utilizate în campania din 1929. Le reproducem întocmai, menținând „stilul” diverșilor autori:

„ELISAFTA MOISE SOCACIU de 38 ani, nu știe carte/ Spiritual: rituri – *Interdicțiuni în legătură cu mortul*. Dacă te duci la mort și privești sau atingi mortul, când te întorci acasă nu poți să torci și nici nu poți să te duci la șezătoare până nu-l îngroapă ca să te poți spăla pe mâini. Altfel capeti amorteala mortului. I. Samarineanu, 20/7/1929.

Inf. PARASCHIVA MOCANU. *Folklor*. E bine să te freci cu pământu după mort, ca să nu-ți amortească mâinile. Ștefania Cristescu, 12 august 1929.

PARASCHIVA MOCANU, 73 ani. Spiritual: rituri. *Practici magice*. Întrebând-o dacă se poate tămădui prin descântec paralizic Matei Socaciu, a spus: „L-o pocit lucrul slab și nu se poate descânta. I-o luat puterea.” I. Samarineanu, 19/7 1929.

NICOLAE FOGOROȘ. Fost rotaș [?], 28 ani, știe carte. Obiceiuri. *Rit medical] animale*. E cunoscut obiceiul ca vitele care au insecte să fie stropite cu apa în care a fost fiartă rădăcină de *steregoaic* – probabil o plantă medicinală. Dochia Ioanovici, 22.VII.1929.

Inf. VASILE SOFONEA, 73 ani. *Folklore*. *Măiestrele*. Dacă ai o ghită de cal tinăra, apăi i să-mpletește coama sângură. Sara o fo’ coama frumoasă și dimineața e-mpletită. Să zăce atunci că vin măiestrele. Măiestrele sânt slujnicile lui Alisandru. Iele-au băut apă vie de-a lui Alisandru împăratu și de-atunci nu mai mor. Elea umblă pe sus. Ștefania Cristescu, 5 august 1929.

PARASCHIVA MOCANU, 72 [ani]. Șarpele nu poate muri decât la asfințit. Până atunci tot mișcă din codiță. Cine omoară un șarpe, moare și el.

Unsoarea de șarpe nu otrăvește, ie bună de vindecat. [Boreasa povestește un caz: o femeie voia să scape de bărbatul ei și i-a pus grăsime de șarpe în mâncare. În loc să-l otrăvească, l-a făcut mai sănătos și l-a vindecat și de orbire. N-am putut distinge dacă P. Mocanu înțelegea o vindecare de orbire sau numai o creștere a puterii vizuale. Ea spunea că bărbatul „otrăvit” spune către femeie, ‘te-am văzut în cutare și cutare loc’]. Emil Czervenca.”

În 1929 se practica încă obiceiul darului de fișe către colegii monografiști preocupați de problema abordată în cadrul acestora.

Fișele citate aduc, pe lângă numele altor culegători, ceva din temele și chiar vocea informatorilor cu care s-a stat de vorbă în anul 1929.

Putem studia o campanie monografică (a) interesându-ne de grupul celor care au efectuat culegerea, cu toate operațiile pe care aceasta le comportă (contactul inițial cu autoritățile locale, statistică, fotografiere, gospodărire a grupului la fața locului, conducere a operațiilor de redactare etc.) sau (b) parcurgând materialele antume și postume, redactate în

formă finală (cu modul lor de difuzare) sau sumar, ori constând în note de teren, spre a vedea temele abordate, temele care au rămas necercetate etc. Putem însă, și lucrul a fost făcut mult mai rar, încerca să vedem cum se prezenta grupul informatorilor, al sătenilor întâlniți sau selectați de monografiști, care îi erau preocupările, care utilitatea și statutul în sat, urmărind proveniența lor locală sau de aiurea, știința lor de carte, experiențele lor formatoare, vocea lor. Este ceea ce materialul găsit în arhiva Ștefaniei Cristescu ne-a permis să întrezărim pentru campania monografică din anul 1929.

Providence, R.I., 11 ianuarie 2020

Note:

1. *Picioici*: cartofi.
2. *Mustră*: strigă.
3. *Boreasă*: stăpâna casei, gospodină.
4. *Păpuci*: pantofi.
5. Șt. Cristescu se referă la campania din 13 iulie–16 august 1929.
6. *Glajă*: sticlă.
7. *Drugană*: bivoliță.
8. *Bătaie*: război.
9. *Chendeală*: lăuză.

Bibliography:

- Cristescu Golopenția, Ștefania. "Chestionarul pentru studiul credințelor, practicilor și agenților magici în satul românesc" ["The Questionnaire for the Study of Beliefs, Practices and Agents of Magic in the Romanian Village"], SR, I.4 (1936): 36–38.
- Cristescu Golopenția, Ștefania. *Credințe și rituri magice* [Beliefs and Magical Rituals], Bucharest: I.Ș.S.R., 1944.
- Cristescu Golopenția, Ștefania. *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)* [The Household in Popular Beliefs and Magical Rituals of Women in Drăguș (Făgăraș)]. Bucharest: Institutul de Științe Sociale al României, 1940.
- Cristescu Golopenția, Ștefania. *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)* [The Household in Popular Beliefs and Magical Rituals of Women in Drăguș (Făgăraș)]. Bucharest: Paideia, 2002.
- Cristescu-Golopenția. *Sporul vieții. Jurnal, studii, corespondență*. Bucharest, Paideia, 2007.
- Golopenția, Anton. *Rapsodia epistolară II*. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2010.
- Golopenția, Sanda. "Cercetările din 1938–1939 ale Ștefaniei Cristescu Golopenția" ["The Research of Ștefania Cristescu Golopenția in 1938–1939"] în Anuarul Muzeului etnografic al Moldovei [The Yearbook of the Ethnographic Museum of Moldavia], XVII, (2017): 75–100.

CONFIGURAREA UNEI CARIERE – PARTICIPAREA LUI MIHAI POP LA DRĂGUȘ

Rucsandra POP

Universitatea București, Facultatea de Litere
University of Bucharest, Faculty of Letters
Personal e-mail: rucsandra.pop@gmail.com

THE CONFIGURATION OF A CAREER – MIHAI POP'S ROLE IN DRĂGUȘ

The present paper analyzes Mihai Pop's participation in the monographic campaign that took place at Drăguș, Făgăraș county, in 1929. Pop participated in 5 of the campaigns organized by Gusti, in the first of them being a part of the musical folklore team led by Constantin Brăiloiu. Getting acquainted with the ethnomusicologist left a mark on the young researcher's entire career. It was also during the Drăguș campaign that Pop received his training as a field researcher and when his theoretical thinking crystallized. This episode was the reason why Mihai Pop returned to folklore, a field he had abandoned after graduating university to pursue his studies in slavistics.

Keywords: Mihai Pop, Constantin Brăiloiu, Harry Brauner, traditional folk music, musical research team, ethnomusicology

În această lucrare îmi propun să analizez participarea lui Mihai Pop la campania de la Drăguș din 1929 în cadrul echipei de folclor literar condusă de Constantin Brăiloiu și felul cum această colaborare i-a influențat gândirea și cariera.

Activitatea lui Pop în cei peste 10 ani în care a lucrat cu Dimitrie Gusti a fost intensă și variată. El a participat la mai multe dintre campaniile multidisciplinare în cadrul Școlii Gusti – de la Fundul Moldovei, în 1928 și până la Dâmbovnic, în 1939, a contribuit la constituirea Muzeului Satului Românesc, a instruit echipele Serviciului Social și a ocupat funcția de subdirector al Direcției Publicațiilor Institutului de Cercetări Sociale al României. Primii anii petrecuți în echipa de folclor muzical a lui Brăiloiu l-au ajutat pe Pop să-și dezvolte gândirea interdisciplinară, care era deja antrenată teoretic în această direcție prin studiile făcute la Praga, Bonn, Varșovia și Cracovia.

Monografiile gustiene l-au format pe Pop nu doar ca un excelent om de teren, ci au contribuit și la succesul pe care acesta l-a avut mai târziu ca director de institut și manager cultural. Tânărul monografist a preluat de la profesorul Gusti inteligența organizatorică: abilitatea de a negocia cu organele statului, știința organizării unor terenuri de amploare și puterea de a mobiliza oameni și resurse. Un alt bun exemplu de conducător de instituție a fost, pentru tânărul Pop, Constantin Brăiloiu, care a reușit să-și transpună în realitate viziunea științifică și creativă la Societatea Compozitorilor Români, a cărui secretar general a fost vreme de peste 20 de ani, constituind în cadrul acestei organizații Arhiva de folclor. De altfel, generoasa arhivă începută de Brăiloiu va sta, 20 de ani mai târziu, la baza Institutului de Folclor, pe care Pop l-a condus în mod formal începând cu 1964.

Sursele referitoare la contribuțiile lui Pop la campania

de la Drăguș sunt extrem de generoase. M-am folosit în acest articol de documente din arhiva personală a lui Mihai Pop în care s-au păstrat multe dintre carnetele de teren din timpul campaniilor și o intensă corespondență cu Constantin Brăiloiu, Anton Golopenția, Harry Brauner și alți membri ai școlii. Alte surse bogate în informații sunt interviurile realizate de sociologul Zoltán Rostás între 1984 și 1987 cu reprezentanții Școlii Gusti și lucrările realizate de colaboratorii Cooperativei Gusti. O altă sursă foarte utilă au fost *Amintirile* lui Henri H. Stahl și ale lui Harry Brauner și volumele *Constantin Brăiloiu Opere complete*.

Multitudinea de surse și diversitatea lor sunt intimidante pentru cercetătorul care vrea să înțeleagă munca depusă de monografiști, însă oferă și satisfacții. Trecând prin ele, devine ușor de (re)construit o imagine de ansamblu, care cuprinde în alcătuirea ei multe detalii relevante. Diferitele tipuri de documente trebuie consultate în paralel, ele informându-se unul pe celălalt. Informațiile vizuale, preluate dintr-o fotografie sau un film, sunt completate de amintirilor monografiștilor, de informații culese din corespondența acestora, din lucrările publicate de ei sau din lucrări cu caracter exegetic. Întreșute, aceste surse primare și secundare formează un puzzle complex, care poate fi analizat din diverse perspective. Pe mine, acest exercițiu continuu de mutare a privirii de la micro la macro și invers m-a ajutat să urmăresc evoluția lui Mihai Pop și saltul intelectual făcut în timpul campaniei de la Drăguș.

Campaniile gustiene au lăsat în urmă o cantitate enormă de documente audio și vizuale. Materialele audio înregistrate în timpul monografiilor reprezintă, după părerea mea, un tip de documente care merită o analiză atentă și integrată într-o istorie socială a școlii sociologice. Ele sunt relevante pentru metoda de lucru a echipei Brăiloiu și a felului cum vedea acesta folclorul muzical. De altfel, gândirea lui Pop de folclorist a fost profund influențată de acești ani de ucenicie pe lângă marele etnomuzicolog. Rolul contextului în interpretarea unui fapt de folclor, care stă la baza gândirii teoretice a lui Pop nu este doar o dovadă a atașamentului lui pentru teoriile structuraliste descoperite la Praga. În realitate, Pop a învățat despre importanța contextului și de la Brăiloiu. Pop povestea cum, în cadrul cercetărilor, ei vedeau un dublu context:

„noi făceam contextul folcloric, adică obiceiul, nu știu ce, și pe de altă parte, fiind într-un grup social, eram incitați să vedem și contextul sociologic”¹.

Iosif Berman, fotografii oficial al campaniei a făcut la Drăguș sute de fotografii – care nu documentează doar satul și oamenii lui, ci și viața și activitatea echipelor de cercetare. Există un film documentar realizat la Drăguș în 1929² și mai multe imagini care îl arată pe Pop în acțiune sau în mijlocul coechipierilor săi, fie în sesiuni de

lucru, fie în momente festive, sau de relaxare. Imaginile surprind foarte bine natura relațiilor dintre participanți. În cele mai multe fotografii, Pop se află în preajma lui Constantin Brăiloiu și a colegilor săi de generație Matei Socor și Harry Brauner. Cu acesta din urmă, nu doar că a lucrat îndeaproape în campaniile de la Drăguș, Runcu și Cornova, dar a fost și prieten apropiat, lucru care reiese și din corespondența lor. Cu Brauner, Pop a făcut mai apoi echipă la înființarea Institutului de Folclor în 1948.

Așa cum își amintea Paula Herseni, în dialogul său cu Rostás, în cadrul Școlii Sociologice, apropierea de anumiți oameni reprezenta un element de motivare la fel de important ca pasiunea pentru activitățile științifice. Gusti nu oferea doar oportunități de dezvoltare intelectuală și profesională, ci asigura apartenența la un grup, la o rețea socio-profesională.

„Erau oamenii mai apropiați unii de alții, interesul era mai mare pentru ceea ce se întâmpla, dar erau oameni foarte simpatici. Și atunci, fără să vrei, [...] ori de la om ajungeai la știință, ori de la știință la oameni. Era așa un du-te vino continuu”³.

Pop completează ceea ce spune Paula Herseni, menționând că a merge pe teren cu sociologii era și o chestie de prestigiu⁴. În interviul, realizat în anul 1997 de Ioan St. Lazăr și Gheorghe Deaconu, Mihai Pop spunea că „Bucureștiul a fost o mare resursă față de celelalte universități, fiindcă avea Centru de Sociologie a profesorului Gusti”⁵. Lucian Nastasă, care se concentrează în lucrările sale pe strategiile intelectualilor de asimilare de capital simbolic, ilustrează teoretic ceea ce spun cei doi monografiști, arătând că „pentru ascensiunea socială și ocuparea unor funcții publice de prestigiu”⁶, nu era suficient doar principiul meritocratic. Așa cum reiese din documentele vremii, cariera lui Pop se construiește pe câteva relații în care granița dintre prietenie și apreciere pe plan profesional este foarte fină. Prin conectarea la rețeaua Gusti, Mihai Pop și-a sporit capitalul simbolic, dar a și facilitat conexiuni între membrii acestei rețele și cercetătorii străini cu care era în legătură, cel mai bun exemplu în acest sens fiind relația dintre Brăiloiu și folcloristul rus Petr Bogatîriov⁷ care s-a născut datorită lui Pop.

„Brăiloiu făcea cercetare de teren în sens sociologic, nu? că lucrarea lui pe care a publicat-o cu metoda de cercetare, aia este deja foarte, net conotată sociologic. Și Bogatîriov făcea etnografie, etnografie în sensul în care rușii au făcut întotdeauna etnografie bazată pe cercetare de teren, și fiindcă erau cercetări de etnografie în sensul ăsta, cu multă cercetare de teren și de cunoaștere a realității directe, nu numai prin cunoașterea de culegeri de texte, nu?”⁸.

Pop a ajuns să participe la monografiile gustiene în 1928, imediat după terminarea facultății:

„Am auzit că Gusti caută tineri absolvenți de facultate, pe care vrea să-i ia la cercetare sociologică. Noi eram în aceeași facultate, litere și filosofie, deci eram împreună, dar n-aveam legături propriu-zise cu sociologii în vremea aceea, știți? Între timp Gusti se ducea la Fundu Moldovei, în Bucovina deci, [...] mi-am speculat toată chestia, că mă duc, și stau cu Gusti o lună de zile la cercetări sociologice, pe urmă din Bucovina trec ușor peste Prislop, și mă duc în Maramureș. [...] Echipa lui Gusti era foarte amplă. Nu erau echipele de mai înainte. Eu n-am participat la celelalte cercetări”⁹.

Campaniile precedente, în timpul cărora se coagulase deja un grup de lucru, avuseseră loc la Goicea Mare, județul Dolj (1925), Rușetu, județul Brăila (1926) și Nereju, județul Vrancea (1927). Veteranii primelor trei campanii – Xenia Costaforu, Mircea Vulcănescu, D. C. Georgescu și Henri H. Stahl – fuseseră numiți de acesta din urmă bătrânii monografiei. Fiecare era astfel urmat de către un grup de descendenți, „«fii» și «nepoți» în ordinea sosirii lor la muncile monografice”¹⁰. Proaspăt venit, Pop nu s-a afiliat nici unuia dintre grupurile formate. El a intrat în familia de folcloriști care se forma în descendența «bătrânului sterp»¹¹ Constantin Brăiloiu.

În cercetarea de la Fundul Moldovei s-a conceput teoria monografică. Interviuurile luate în anii 80 de către sociologul Rostás foștilor participanți la monografii, ne ajută să recuperăm astăzi felul în care s-a lucrat la această teorie. Iată cum îi descria Pop lui Rostás procesul de lucru:

„Erau niște premise care reieșeau, niște modalități de cercetare, care probabil că s-au practicat foarte mult la Nereju. Dar la Fundu Moldovei s-au dus discuții lungi asupra acestor modalități, și atuncia s-a codificat, ca să zic așa, sistemul. Între cadre și manifestări și toate, toată structura sistemului, adică sistemul acesta sociologic al lui Gusti a prins contururi acolo, nu? Și pe urmă ăsta a fost aplicat la Drăguș și la Runcu și la Cornova cu consecvență. Grupurile erau formate după sistemul: unul făcea manifestări economice, altul făcea manifestări spirituale, altul făcea relații de familie”¹².

Sala școlii din Fundu Moldovei unde în fiecare seară aveau loc discuțiile teoretice a intrat în istorie ca Sala luminoasă, o sintagmă care nu degeaba a fost aleasă ca titlu pentru volumul care reunește amintirile foștilor monografiști, document de istorie orală care a adus multe detalii și foarte multă claritate în privința activităților inițiate de profesorul Dimitrie Gusti. O primă redactare a teoriei s-a făcut de către Herseni și a fost publicată în 1930, pentru ca 4 ani mai târziu să apară o ediție definitivă. În realitate, nu se poate vorbi despre nimic definitiv în privința teoriei pentru că ea a fost

discutată, amendată și contestată pe parcursul anilor în care școala a fost activă, mai exact până în 1939, când războiul a pus capăt acestei aventuri intelectuale. La baza teoriei au însă rămas cadrele și manifestările stabilite la Fundu Moldovei. Așa cum arată Stahl, cercetările nu s-au condus numai după teorie, ci și prin confruntarea «planului» teoretic cu «realitățile concrete»¹³.

Pop a fost de la bun început omul lui Brăiloiu, fiind cel care nota textele cântecelor înregistrare de acesta cu ajutorul fonografului. Acest lucru este confirmat de scrisoarea, redată parțial mai jos, pe care tânărul i-o expediază etnomuzicologului la doar câteva zile după terminarea campaniei. Aflat acasă, în Maramureș, Pop îi scrie lui Brăiloiu ca să-l anunțe că după plecarea sa a fost înlocuit de Gusti cu Georgescu-Breazu, un alt etnomuzicolog, cu care Brăiloiu se detesta și era în competiție. Pop nu a colaborat cu Breazu – inițiatorul Arhivei fonogramice a Ministerului Cultelor și Artelor – pentru că, așa cum reiese și din scrisoare și cum îi mărturisea peste ani și lui Rostás, îi plăcea cum lucra Brăiloiu, pe care îl considera un om foarte deștept și interesant.

„Plecarea D-voastră mult regretată de întreg «corul» monografiștilor a fost repede înlocuită și uitată pentru șeful expediției prin găsierea la Fundul Moldovei a D-lui Georgescu-Breazu. Cred că nu sunt singurul și îndeosebi nu sunt cel dintâi care vă încunoștințez despre acest lucru. Poate l-ați prevăzut și D-voastră și faptul că el a fost bine primit și n-a fost imediat expedit de șeful expediției îl veți explica chiar numai din puțină experiență pe care ați făcut-o la Fundu Moldovei cu câteva ocazii. Apșa de Jos¹⁴, 13 iulie 1928”¹⁵.

În continuarea scrisorii, Pop îi oferă noului său mentor detalii legate de niște lucruri pe care i le promisese: găsierea unei bibliografii și transcrierea unor cântece. Din scrisoare reiese că cei doi își luau colaborarea foarte în serios. Același lucru reiese și din celelalte scrisori schimbate de cei doi între anii de-a lungul anilor, o corespondență intensă care arată cum a evoluat relația celor doi.

Ce fel de om și mai ales ce fel de cercetător era Brăiloiu? Din amintirile lui Pop, Harry Brauner și Stahl, se poate reconstitui un portret triangular foarte precis al etnomuzicologului, cu care toți trei au avut o colaborare și o relație foarte apropiată, în ciuda faptului că acesta era un personaj destul de dificil. Amintirile lor sunt pline de detalii legate de cum felul cum se manifesta Brăiloiu pe teren și de modul în care viziunea teoretică a acestuia influența culegerea cântecelor și tipul de informatori cu care lucra. Momentele recunoscute cinematografic din memorie de cei trei sunt completate de pozele lui Iosif Berman și de filmele realizate în campanii, care surprind echipa etnomuzicologului în acțiune.

Stahl, care l-a însoțit pe Brăiloiu în nenumărate achete de teren chiar și în afara campaniilor monografice, arată că Brăiloiu „nu numai că înregistra pe suluri, dar și însoțea fiecare înregistrare cu fișe anexe, în care figurau, în afară de numele, vârsta, profesia informatorului, o serie de date care permiteau o mai corectă înțelegere a locului pe care informatorul îl deținea în viața satului. Cu alte cuvinte, ceea ce – încă din 1928 – îl interesa pe Brăiloiu, nu era numai melodia, ci și rostul ei în viața satului, ceea ce denota certe preocupări de sociologie a folclorului”¹⁶. Mihai Pop vorbește și el despre viziunea sociologică a etnomuzicologului, care încă de la Fundul Moldovei a arătat că nu era interesat doar de cântece vechi, ci de întreg repertoriul informatorilor săi:

„Centrul cercetării era la satul di jos, era o școală mare acolo, și Brăiloiu care nu vroia, nu putea să umble cu aparatele după el prin tot satul, el și-a făcut acolo într-o sală un mic laborator. Așa că noi depistam cântăreții, nu știi ce, și-i aduceam la laboratorul lui. Brăiloiu și cu mine. Aduceau și ceilalți, care mai găseau câte unul. Aduceau, și Brăiloiu înregistra. El înregistra muzica, și eu notam textele. Nu erau mașini pe vremea aia, nu? Și nefiind mașini, sociologii aveau nevoie totuși de un mijloc de locomotie. Și atunci au angajat pe unu' cu o căruță. Un vizitiiu cu o căruță, permanent angajat, pe care-l chema Filaret Mândrilă. Și Filaret Mândrilă era un bun cântăreț, așa că Filaret Mândrilă a devenit informatorul nostru după aceea, și la Filaret Mândrilă am descoperit atunci – că Brăiloiu căuta înainte de toate cântece vechi – am descoperit primul cântec oarecum nou, fiindcă Filaret Mândrilă a făcut serviciul la grăniceri, și atunci avea un cântec despre grăniceri”¹⁷.

Stahl completează portretul în mișcare cu o descriere a formării și calităților intelectuale ale acestui boier oltean, spunând că era un „un exemplar deosebit în lumea cercetătorilor:

ca muzician, trecuse prin școala atât de temeinică a profesorului Gedalge, teoretician desăvârșit al științei muzicale, Brăiloiu ajungând a fi el însuși un erudit, cunoscător al tuturor școlilor – europene și extraeuropene. În curând avea să fie creatorul disciplinei «etnomuzicologiei». [...] Dar în afară de asta, era stăpîn pe o serie de discipline învecinate, avînd o largă cultură generală, deschis fiind la orice problemă nouă, nu numai a celor de sociologie a folclorului”¹⁸.

Un amănunt mai puțin cunoscut este faptul că Brăiloiu a oscilat între a își face doctoratul la Praga sau la Paris, până la urmă ajungând să se înscrie la Sorbona. Mai multe scrisori trimise de Brăiloiu lui Pop arată că etnomuzicologul se baza pe mai tânărul său colaborator

să îi faciliteze acceptarea la doctorat la Universitatea Carol, unde acesta era deja doctorand.

„Mulțumesc pentru informațiile privitoare la rectorat, deși nu sunt mai tare lămurit asupra căilor de urmat. Cred că până una-alta ar fi mai bine să iei contact cu Brauberger¹⁹, care are destule legături pentru a aranja partea administrativă. Poate că te va îndruma dânsul și la minister. Nu cred să fie neapărat necesar să dau examen cu mai multe subiecte sau materii: trebuie să te informezi precis spre punctul acela. După câte știi, există pe lângă doctoratul obișnuit, un doctorat al «Universității» sau așa ceva, care nu este supus formalităților obișnuite ale unei Facultăți. Eu unul am credința că proiectul meu nu poate fi decât simpatic celor ce se ocupă cu propaganda ceho-română (inclusiv?) și că vor face ce vor putea pentru grațierea lui. Între timp am făcut demersurile necesare pentru admiterea la doctorat la Sorbona și am fost primit la rectorat. Rămân să fac teza. Țasta însă nu este un cuvânt ca să renunț la Praga, dimpotrivă. Aș dori să încep chiar cu Praga. Te rog deci să duci mai departe tratativele”²⁰.

Această scrisoare este relevantă pentru calitatea relațiilor dintre cei doi, dar și pentru faptul că Praga era văzut de etnomuzicolog ca un centru universitar la de atractiv ca Parisul.

Am insistat asupra tipului de cercetător care era Brăiloiu, pentru că, în preajma etnomuzicologului, Mihai Pop s-a format ca om de teren și și-a cristalizat gândirea teoretică. De altfel Pop declara că el a continuat să facă folclor – deși la vremea respectivă își făcea un doctorat în lingvistică – înainte de toate, prin legătura cu Brăiloiu.

„Față de Densușianu cu care ați făcut folclor, ce era nou la Brăiloiu?”, îl întreba Rostás pe Pop în anii 80. „La Brăiloiu întâi a fost muzica nouă, că Densușianu nu a făcut niciodată muzică”, a răspuns acesta. „Și pe urmă, contactul cu sociologia, știi. Adică o legătură directă între ceea ce se cântă și viața oamenilor. Și pe urmă la Brăiloiu a fost foarte mult, după aceea, și asta m-a interesat și pe mine foarte mult, plasarea cântecelor, adică a melodiilor și textelor, în ansamblu, în obiceiuri, în dansuri, de pildă melodiile de dansuri separat de celelalte, pe urmă șezătorile, și pe urmă obiceiurile de nuntă și toate astea”²¹.

Dacă Fundul Moldovei a fost locul unde s-a conturat teoria, campania de la Drăguș a fost cercetarea în care monografiștii și-au atins apogeul ca oameni de teren. Și Stahl privește această campanie ca pe un punct culminat, „nu numai în istoria «monografiilor» rurale românești, ci și în cea mondială”²². Și Mihai Pop era de părere că între două campanii s-a înregistrat un mare salt, „fiindcă între timp lucrurile care s-au discutat acolo, la Fundu

Moldovei, într-un an de zile s-au cristalizat, și la Drăguș s-a mers deja cu niște idei bine conturate”²³.

Cum a fost ales Drăgușul? În primul rând, a contribuit faptul că Traian Herseni era din zonă, din satul Hârșeni. Pornind de la recomandarea acestuia, s-au făcut două expediții în zonă pentru a găsi locul ideal pentru desfășurarea campaniei. Prima oară a fost Stahl însoțit de D.C. Georgescu. Stahl își amintea că „ne-a izbit mai ales Drăgușul, prin deosebit de pitorescul fel în care se îmbrăcau pînă și copiii, în straie ca ale oamenilor mari, prin buna primire ce ni s-a făcut și prin cele cîteva informații luate cu privire la formele de viață socială le satului”²⁴. Apoi, pentru a se lua decizia finală, s-au deplasat la Drăguș împreună cu Stahl și Gusti cu Brăiloiu. „Satul Drăguș fusese foarte bine ales, cuprinzând în sine o complexitate de probleme cu totul deosebită, ceea ce a permis monografiștilor să analizeze și să elaboreze tehnici de cercetare extrem de variate, experimentându-le pînă în cele mai mici amănunte, astfel încât Drăgușul a constituit un adevărat laborator de creație metodologică și tehnică”²⁵.

La Drăguș, experiența monografiștilor și-a spus cuvântul și a făcut ca, în ciuda timpului scurt petrecut pe teren, această campanie să aibă atributele unei cercetări antropologice: relația dintre monografiști și săteni s-a adâncit, unii dintre aceștia ajungând să fie percepți ca făcând parte din comunitate. Un om care știe cărui țaran îi aparține fiecare vită care se întoarce de la pășune – așa cum știa Harry Brauner²⁶, de exemplu – nu mai avea cum să fie perceput ca străin.

Paula Herseni arată că granițele relației cercetător-informator au fost aproape șterse, monografiștii ajungând să se înrudească cu drăgușenii.

„Între studenți și țărani era o adevărată prietenie. Am rămas cu mulți prieteni, veneau în București, trăgeau la noi, aveau necazuri – veneau la profesorul Gusti ca la tatăl lor, și le rezolva tot felul de încurcături... Am cunoscut acolo... Nu v-a spus nimeni că monografia în totalitatea ei – eram optzeci – a cunoscut două perechi, dintre care una, nu știu, n-a prea mers așa bine, dar altă pereche a rămas...”

– Adică toată monografia a fost naș sau Gusti?

– Bine... Nu, nu Gusti... De fapt, cine a fost, Doamne... Mi se pare Rom Cotaru a fost naș, și nu știu cine a fost nașă... Domnica Păun? Nu-mi aduc aminte. Era nașii...

– Am să aduc fotografia, că am fotografia asta, dar nu știu cine-s acolo...

– Da. Cred că o am și eu pe undeva.

– La Drăguș.

– La Drăguș, da. Însă noi în glumă spuneam că i-a cunoscut toată echipa, și ei ne spuneau nași la toată lumea, în frunte cu, sigur, nașul cel mare... Era profesorul Gusti, dar toți ceilalți eram nași și nașe!”²⁷.

Pentru monografiști, Drăgușul era satul ideal, satul trofeu. Oglindindu-se în felul în care a fost văzut de cercetători, satul a devenit și mai conștient de frumusețea și bogăția lui. Campania monografică din 1929 s-a transformat într-un experiment sociologic care a generat cunoaștere în valuri. Ea a fost urmată de o campanie de redactare în 1932, care avea cartierul general chiar în sat și una în 1933, în timpul căreia monografiștii au stat la Făgăraș, făcând însă deplasări în Drăguș. În 1938, satul a fost din nou vizitat de cercetători în cadrul unei campanii mai largi de cercetare a întregii Țări a Oltului, condusă de Herseni. Drăgușul a continuat să fie vizitat și cercetat și după cel de Al Doilea Război Mondial de echipe mai mari sau mai mici de oameni de știință, interesați de diferite aspecte ale satului dar și de cercetările interbelice și continuă să suscite interes pînă în zilele noastre. În timp, satul a devenit un fel de Mecca pentru cercetători din zona științelor sociale. Nenumărate reiterări ale terenului arată că monografiștii au intrat și ei în foclorul local, generațiile mai tinere întrebându-i mereu pe localnici despre campania monografică și relațiile cu aceștia.

Stahl folosește în *Amintirile* sale expresia „icoana acestui sat”²⁸, arătând care erau caracteristicile care făceau Drăgușul să fie „un sat tipic românesc”. Primul element era sistemul comunitar de cultivare a pământului, sistemul celor trei tarlale care făcea ca obștea să fie cea care hotărăște în ce zi începe aratul și făcea ca viața socială să aibă un „caracter obștesc și devălmaș diferit de cel din vechiul regat”²⁹. Satul era organizat pe vecinătăți, sistem preluat de la sașii din zonă și era alcătuit din boieri și iobagi. „Unitatea socială a familiilor din același neam”, spune Stahl, „se resimea în toate detaliile vieții de zi cu zi”³⁰. Un alt aspect important era cel al economiei naturale și al gospodăriei casnice închise. Drăgușenii nu cumpărau decât lucruri pe care nu le puteau produce în gospodărie. Dacă nu ar fi avut nevoie de chibrituri sau de vopsea (farbă) și nu ar fi trebuit să plătească birul pentru care în anii răi trebuiau să facă împrumuturi, „banul ar fi fost fără rost în viața lor”³¹. Un lucru care diferenția Drăgușul de alte sate era fenomenul emigrării în America. Din cauza lipsei de terenuri, oameni din mai mult de jumătate din gospodăriile din sat mergeau la muncă în Statele Unite, cei mai mulți dintre ei în Chicago. Acest amestec de vechi și nou și faptul că, în ciuda acestor aspecte paradoxale, satul era „de cel mai pur tip folcloric”³², făcea ca Drăgușul să fie atât de interesant pentru monografiști. Și Mihai Pop remarcă fondul cultural unitar al drăgușenilor, „care se manifesta în toate, se manifesta în comportamentul lor, se manifesta și în case, se manifesta și în gospodării, în obiceiuri, în concepția despre lume, cer, stele”³³. Satul le oferea monografiștilor o „foarte bogată și frumoasă înflorire a tuturor artelor și meșteșugurilor tradiționale, însoțite de toate credințele, riturile și ceremoniile potrivite unei mentalități «arhaice» (în ciuda științei

de carte mult răspândită) și a unor formațiuni sociale de tipul pe care l-am numit «obștie pe bază de tradiție difuză»³⁴.

În 1929, echipa adusă de Gusti pe teren a crescut la 90 de oameni. „Gurile noastre rele spuneau că acoperim lipsurile de gândire prin creșterea numerică, «monografiile» fiind atinse de boala «gigantismului»³⁵. În realitate, comentează Stahl, această creștere a echipei făcea de fapt parte din strategia lui Dimitrie Gusti de a forma un număr mare de cercetători pregătiți să studieze satul românesc, contribuind astfel la elaborarea unei sociologii a națiunii, care să stea la baza reformei sociale.

În cadrul acestei campanii s-a mărit și echipa care studia folclorul literar:

„Brăiloiu avea deja Uniunea Compozitorilor, avea deja Arhiva de folclor. Și atuncea Brăiloiu a venit acolo cu o echipă formată. Cu Harry Brauner, cu Matei Socor, cu Stroia. [...] Pe Matei Socor îl știam, pe Harry Brauner îl știam. [...] Și eu eram, fiindcă eu lucrasem cu el la culegere de texte. Atunci am format un grup³⁶.

Spre deosebire de campania de la Fundu Moldovei, unde Brăiloiu și Pop culegeau folclor într-o sală de clasă, aici au primit o casă care s-a numit Laboratorul de folclor.

„Casa lui Iurcovan, vizavi de primărie. Și atuncea s-au făcut toate înregistrările. Firește, nu? Umblând prin sat, căutând oameni, Harry Brauner era foarte isteț, era în stare să aducă orice fel de informator³⁷.

Echipa lui Brăiloiu avea nevoie de acest punct de lucru pentru că fonograful Edison de care se foloseau era un instrument în același timp rudimentar și delicat:

„Muzica se imprima cu ajutorul unui ac de diamant fixat pe o diafragmă a cărei membrană vibra în contact cu vibrațiile sunetului captat într-o pâlnie de tinichea. Acul luneca pe suprafața unui cilindru de ceară, pus în mișcare printr-un arc, săpând vibrațiile transmise de diafragmă. Toată aparatul, băgată într-o cutie dreptunghiulară în care era fixat arcul ce se strângea cu o manivelă, era destul de greu de transportat. Cântărea până la 12 kg. Cât privește cilindrii de ceară, băgați în cutii de carton vătuite, ei aveau mai degrabă înfățișarea unor borcane de conserve și ocupau foarte mult loc. Era nevoie de foarte mare băgare de seamă, căci, foarte delicate fiind, se spărgeau cu ușurință. Pacoste mare era că nu rezistau la diferențe mari de temperatură, topindu-se în căldură, crăpându-se la frig³⁸.

Înregistrările se făceau de obicei seara, după ce sătenii terminau muncile de peste zi. „Așa că lui

puteai să-i aduci informatori și ziua, dar el era interesat să aibă oamenii buni seara. Și atuncea la lampă stăteau, și făceau înregistrări. Și după ce se terminau toate acestea, Brăiloiu cerea să punem lucrurile la punct, adică se făceau deja fișe de fonogramă și texte și nu știi ce... și toate acestea trebuiau puse la punct și trecute în catalog. Și era un grup de fete care cânta, și nu le-am luat vârsta sau nu știi ce, nu le-am luat niște date, și atuncea pe la 11 sau 12 noaptea Brăiloiu a zis: «Da' de ce nu le-ați luat?» Și atunci Harry Brauner a plecat, și s-a dus să le caute acasă, și să le aducă înapoi³⁹.

Echipa lui Brăiloiu s-a dovedit a fi un fel de stat în stat în interiorul Școlii Gusti. Era un soi de dizidență, generată de evidente diferențe la nivel de viziune și amplificată de personalitatea etnomuzicologului, care de altfel, la un moment dat, a și renunțat la colaboarea cu Gusti. Aceste lucruri reies și dintr-o scrisoare trimisă de Brăiloiu în 1931 lui Brauner care se afla împreună cu Pop în campania de la Cornova, campanie la care etnomuzicologul nu a participat.

„Îmi pare bine că a sosit Pop și că a adus toate chestiile. Și scriu și lui inclus un bilețel. Îmi pare tot atât de bine că ultimele îngrijorări ale Serenismului Magistru (n.a. Dimitrie Gusti) confirmă definitiv părerile măgulitoare ce le-am avut totdeauna despre strălucita D-sale inteligentă. Nu uita drăcescul meu decalog pentru monografia din 1931, constând din 4 puncte (*ca orice decalog care se respectă):

1. A nu se ucide, respectiv sinucide
2. A culege frumos lucruri frumoase
3. A forma stat în stat
4. A gârbovi sociologia monografică sub povara zâmbetelor de dispreț

Aici e o liniște desăvârșită, propice unei tănuieli radicale.

(...)

Cu toată dragostea Constantin Brăiloiu⁴⁰

Culesul lucrurilor frumoase era una dintre chestiunile deosebit de sensibile, pentru că echipa de folclor muzical nu era interesată de câtece frumoase, ci reprezentative pentru viața satului. Deși nu participa la terenul condus de Gusti, etnomuzicologul dorea să fie ținut la curent de colaboratorii săi cu tot ce se întâmpla la Cornova. La finalul scrisorii, acesta îi scrie lui Brauner:

„Fii sănătos și scrie-mi ce se mai petrece pe acolo. Spune-mi de asemenea câți cilindri ai mai lăsat la București și în ce stare a venit Pop de la Praga⁴¹.

Există mai multe studii care analizează relația cercetătorilor cu sătenii, uitându-se la diverse aspecte: la felul cum monografiștii era percepuți și primiți de către comunitatea pe care o studiau; la felul cum cercetătorii

înșiși erau echipați pentru a intra în dialog cu oamenii de la sate și, nu în ultimul rând, la reacția țăranilor în fața aparatului tehnic folosit de cercetători. Aceste aspecte relevă și genul de abordare a terenului care se practica în cadrul Școlii Gusti. Pentru mulți dintre cercetători, țăranii erau niște sălbatici, iar ei își asumaseră misiunea de a-i civiliza. Echipa adunată în jurul lui Brăiloi ieșea însă din această paradigmă, reușind să se apropie de țăranii într-un mod cât se poate de autentic. Mi se pare important să fac o scurtă analiză a felului cum echipa din care Pop făcea parte se raporta la comunitatea cercetată, pentru că terenurile gustiene sunt mediul în care acesta se formează ca om de teren.

Harry Brauner, pentru care terenul era o a doua natură, el fiind în căutare de cântece în permanență, nu doar în timpul campaniilor gustiene, spunea despre informatori:

„Mi s-ar fi părut o monstruoasă să-i tratez ca pe niște aparate cântătoare. Am încercat întotdeauna să-i ajut la nevoie, pentru că nevoi erau destule. Tocmai din această pricină când vreun bătrân refuza să-mi cânte, ceilalți îmi săreau în ajutor, convingându-l cu argumentele lor spre a-mi ușura munca, drept răsplătă că întotdeauna m-au simțit de-ai lor. Așa mi-a fost dat ca în cercetările mele să culeg informații și cântece care altcum riscau să fie îngropate pe vecie”⁴².

Mihai Pop își amintea că pe țăranii „singurul lucru care îi speria era fotografia. Nu se lăsau fotografiați, fiindcă fotografia echivala cu umbra, și la ei umbra însemnează a putea fi omorât. Și în primele cercetări, peste tot, nu numai în Fundul Moldovei, chestia asta cu umbra a fost o problemă... cu fotografiile”⁴³. Amintirile lui Pop sunt însă completate de cele ale prietenului și colegului său Brauner, care arată că țăranii nu se simțeau confortabil nici în preajma fonografului:

„De multe ori oamenii se fereau să fie înregistrați. Greutățile pe care le-am întâmpinat din această pricină îmi dădeau mult de furcă. Uneori, prima reacție a celor ce își ascultau vocea redată prin pâlnia fonografului era spaima. Socoteau că mașina asta de prins cântece este o inovație drăcească. Unii susțineau chiar că diavolul stătea pitit în cutia fonografului. El le fura vocea pentru ca să-i preschimbe în strigoi după moarte, când, glasul rămânând pe pământ, decedatul nu ar mai fi avut niciodată odihnă pe lumea celalată în căutarea vocii sale”⁴⁴.

Lucrurile erau cu atât mai complicate cu cât dacă vocea informatorului nu era destul de puternică, atunci aceasta nu se imprima pe cilindri și cercetătorii se vedeau obligați să-i împingă pe țăranii cu fața în pâlnia

de tinichea.

Pop mărturisea că pentru el nu era un lucru dificil să culegă folclor, în primul rând pentru că copilărise la sat, printre țăranii și știa să vorbească cu ei. Dar a fi de la sat nu era o condiție *sine qua non* pentru o bună comunicare cu informatorii. Așa cum am arătat, Constantin Brăiloiu și Harry Brauner se numărau printre cercetătorii orașeni care nu întâmpinau nici o problemă în a aborda țăranii și a obține de la aceștia informațiile dorite. Spre deosebire, spre exemplu, de Vianu care, după cum își amintea Paula Herseni, a venit pentru o scurtă perioadă la Drăguș și apoi a plecat, una dintre cauze fiind că „nu se putea apropia așa de mult de țăranii”⁴⁵. În *Amintirile sale*, Henri H. Stahl vorbește despre talentul lui Brăiloiu care, deși „descendent al mării și străvechii familii a Brăiloilor olteni, avea totuși o capacitate rar întâlnită de a sta de vorbă cu oamenii simpli, fie ei țăranii, tineri și bătrâni, bărbați sau femei, grupuri de țigani, rudari sau corturari, sau cu tarafuri de lăutari. Arta lui de a intra în vorbă, de a cere oamenilor informații și a se lăsa înregistrați la fonograf, făcută cu atâta simplitate, încât părea că n-ar fi cerut nimic, totul decurgând firesc”⁴⁶.

În general, autoritățile sau preoții din sate erau cei care facilitau intrarea echipelor în comunitate. În timp însă, cercetătorii și-au dezvoltat abilitățile de a intra în relație cu sătenii. După cum arătam, la Drăguș, Gusti a abordat o modalitate atipică, dar cât se poate de eficientă de a deveni parte a comunității: s-a înrudit cu sătenii, nașindu-i. A fi naș nu era o chestiune onorifică ci, așa cum arăta Stahl în articolul despre Drăguș publicat în revista *Boabe de grâu*, însemna „a-ți lua obligația ca din generație în generație, tu și ai tăi să botezi, să cununi și să asisti la înmormântare, cu rol ritual, nu de simplu asistent, pe toți cei din neamul finului și pe urmașii lor”⁴⁷.

O anecdotă relatată de Stahl vine să completeze tabloul tipului de relații care se creau între cercetători și informatorii lor. Acesta povestește cum apăruse un zvon conform căruia el și Brăiloiul muriseră într-un accident de cale ferată.

„Cineva, venit din Runcu, s-a mirat să ne vadă în viață, spunându-ne că Maria Arbăgic se și cântase de jalea noastră. Așa că ne-am întors la Runcu spre a înregistra și acest bocetul în care «bietul Brăiloiu și cu domnu Stahl» erau pomeniți după toate regulile artei”⁴⁸.

Această anecdotă arată că cercetătorii fuseseră asimilați de comunitate, dar și că erau conștienți și interesați de această dinamică a relației cercetător-informator.

Filmul de la Drăguș, din 1929, care durează 20 de minute, a fost filmat de către operatorul Nicolae Barbelian cu o cameră de luat vederi care fusese folosită în timpul Primului Război Mondial și îi are ca regizori pe Paul Sterian și Nicolae Argintescu-Amzeu, sub

îndrumarea lui Dimitrie Gusti.

„La premiera din 1930, filmul a fost însoțit de ilustrația muzicală a lui Constantin Brăiloiu – o prelucrare bazată pe melodii locale, culese de Harry Brauner, în execuția unor muzicanți veniți chiar de la Drăguș. Filmările pentru acest documentar au fost realizate în două luni din vara anului 1929, între 15 iunie și 15 august. După ce a rulat în București, filmul a circulat și peste hotare ilustrând conferințele profesorului Gusti în Franța, Germania și Statele Unite”⁴⁹.

Filmul începe cu vederi din sat: pornind de la ulițe și case, ca mai apoi să arate cele două biserici, cea veche de lemn și biserica nouă și apoi să se concentreze pe problema esențială a satului și anume problema apei. Apoi se face o cartare a satului prin prisma tipurilor de activități și a meseriilor de bază practicate în comunitate. Îi arată pe țărani mergând la câmp, cultivând porumb și cartofi sau crescând animale: porci, oi, vaci, capre, găște, bivoli, pregătind gropile pentru topitul cânepii și femeile lucrând la războaiele de țesut, bătrânii îngrijind stupii. Printre aceste activități lucrative, sătenii apar și practicând alte activități: participând la claca popii sau rugându-se înaintea mesei. Apoi sunt prezentați pe rând croitoreasa satului, cojocarul, cismarul, fierarul, activitatea de la moara din sat, dar și comunitatea de romi lucrând la cărămidărie. Prima secțiune a filmului se încheie cu buzduganul, jocul de după clacă.

În realitate, filmul de la Drăguș este un documentar în oglindă, muncile monografiștilor fiind prezentate la fel de structurat ca și muncile sătenilor, pe capitole marcate de cartoane care îi explică spectatorului ce vede. Ioana Popescu spune cât atât filmul de la Drăguș cât și cel de la Cornova stau sub semnul unui paradox: „banalitatea subiectului – reprezentarea în detaliu a traiului cotidian la sat, marcată în același timp de excepționalul întâlnirii și mai ales a conviețuirii/colaborării cu echipele multidisciplinare de intelectuali de la oraș, aflate pe teren”⁵⁰. A doua secțiune a filmului începe cu imaginea lui Gusti „în mijlocul colaboratorilor săi”, iar apoi, într-un cadru separat, care pare regizat dând o senzație de falsitate, apar cei doi regizori ai filmului discutând. Următoarea scenă este o reconstituire a ședinței plene a seminarului, în care monografiștii sunt așezați în bănci de școală, Gusti și alți cercetători seniori se plimbă printre ei uitându-se la însemnări de cercetare în timp ce Vulcănescu face o schemă pe o tablă. În următoarea imagine, Gusti este cel care trece la tablă pentru a continua schema începută de Vulcănescu. Tind să cred că este o reconstituire, pentru că ședințele de lucru cel mai probabil aveau loc în interiorul școlii. Următorul capitol e despre înregistrările fonografice. În scenă apare Mihai Pop într-o postură deja iconică pentru el, notând textele cântecului înregistrat, alături de el este

Matei Socor, apoi Brăiloiu și lângă acesta informatorul, în spatele căruia este un alt cercetător, cel mai probabil Harry Brauner, care se asigură că bătrânul cântăreț are fața cât mai bine băgată în pâlnia fonografului.

Filmul nu are sonor, dar arată că relația țăranilor cu realizatorii filmului este una destul de apropiată. În genere, sătenii nu par să se teamă de camera de luat vederi, unii sunt intimidați, însă alții par foarte relaxați. În unele scene, se vede cum sătenii dialoghează cu monografiștii peste cameră sau vorbesc între ei. Un alt aspect interesant legat de pe de o parte de relația dintre monografiști și săteni, pe de altă parte de imaginea despre satul românesc pe care Gusti dorea să o proiecteze, este măsura de a îi îmbrăca pe cercetători în port popular pentru a nu *virusa* imaginile cu hainele de oraș.

„La Drăguș făcându-se o serie de fotografii și filmări cinematografice, s-au luat măsuri ca «monografiștii» să renunțe la dorința de a figura în poză, evitând deci sistematic să intre în câmpul aparatelor de luat vederi. Cum totuși în unele împrejurări, ca ale unor ceremonii, de pildă la nuntă (în care «nași» puteau fi uneori o pereche de monografiști) s-a impus obligația ca toți monografiștii să se îmbrace în hainele țărănești locale, pentru a nu distona de cei în mijlocul cărora se strecurau. Era de altfel o adevărată plăcere pentru noi, să împrumutăm de la gazdele noastre cele de trebuință, ca să ne mândrim și noi cu atât de frumosul port local”⁵¹.

Fiind foarte înalt, Mircea Vulcănescu nu găsea haine pe măsura lui și și-a dorit să comande de la țărani, însă aceștia nu au știut cum să procedeze pentru că „hainele din Drăguș nu aveau preț. Nimeni nu vânduse, nu cumpărase și nici nu lucrase pe comandă, de când se știam straie omenești. Toate erau făcute în sat de gospodine, cu materii prime din sat, cu mijloacele tehnice locale, pentru soții și copii băștinași din sat”⁵². În urma acestei întâmplări, Vulcănescu a început să studieze „problema gospodăriei naturale”.

În concluzie, privind în cele mai mici detalii, un observator atent poate ceda că experiența gustiană încapsulează întreaga experiență profesională a lui Pop de după Al Doilea Război Mondial. Cei 11 ani de activitate în cadrul Școlii monografice și a instituțiilor înființate de sociologul Dimitrie Gusti anunță multe dintre direcțiile din cariera lui Mihai Pop din perioada comunistă. Primele campanii sunt decisive pentru formarea lui Pop ca folclorist și mai ales ca om de teren, dar și ca specialist în etnomuzicologie, domeniu cu care Pop nu este neapărat asociat (cel puțin nu pe plan local). De-a lungul anilor la Institut el și-a arătat interesul și pentru entomuzicologie și pentru etnocoreografie și a susținut dezvoltarea câmpului științific atât la nivel național cât și internațional, participând la congrese și făcând

conexiuni între cercetători români și străini.

De asemenea, în primele campanii, Pop descoperă filmul sociologic ca mod de documentare a unui sat sau a unor fapte de folclor. Tot alături de Gusti se dezvoltă interesul și mai ales viziunea lui Mihai Pop legată de muzeologie și muzeografie. În apropierea lui Brăiloiu și Gusti, Pop își exersează talentul de a construi relații în domeniul științific.

În prefața la cea de a doua ediție a cărții *Obiceiuri*

tradiționale românești, Rodica Zane observa că experiența gustiană „i-a permis [lui Mihai Pop] o înțelegere și o extindere profitabilă a conceptului de context din câmpul operatorilor literari în câmpul operatorilor culturali: actele culturii tradiționale sunt «texte» care nu pot fi înțelese corect decât raportate la context, atât la cel care au fost încifrate, cât și în cel în care sunt performate și receptate”⁵³.

Note:

1. Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii Gustiene* (București: Editura Paideia, 2003), 272.
2. Filmul i-a avut ca regizori pe Paul Sterial și Nicolae Argintescu-Amza, sub îndrumarea lui Dimitrie Gusti. Operator: Nicolae Barbelian. Este disponibil pentru consultare în Arhiva de Imagine a Muzeului Țăranului Român.
3. Rostás, *Sala luminoasă*, 198.
4. *Ibid.*, 293.
5. Gheorghe Deaconu și Ioan St. Lazăr, ed., *Școala Mihai Pop* volumul 3 (Golești: Editura Fântâna lui Manole, 2017), 186.
6. Lucian Nastasă, *Intellectualii și promovarea socială: Pentru o morfologie a câmpului universitar* (Cluj: Editura Limes, 2004), 25.
7. Numele folcloristului rus apare transliterat în română în diferite forme. Am ales să folosesc transliterarea numelui așa cum apare în lucrarea *Ce este literatura? Școala formală rusă*, editată de Mihai Pop și publicată în 1983.
8. Rostás, *Sala luminoasă*, 293.
9. *Ibid.*, 262.
10. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a “monografiilor sociologice”* (București: Editura Minerva, 1981), 132.
11. *Ibid.*
12. Rostás, *Sala luminoasă*, 273.
13. Stahl, *Amintiri*, 54.
14. Data scrisorii este evident greșită, având în vedere că la 13 iulie campania abia începea. De altfel, în *Amintirile* sale, Stahl notează că prima descindere a lui Breazu în campaniile lui Gusti a fost între 5 și 12 august 1928, de unde tragem concluzia că scrisoarea lui Pop este trimisă în ziua de 13 august, imediat după ajungerea acasă.
15. Constantin Brăiloiu, *Opere*, vol. VII, partea I, ed. Emilia Comișel și Irina Dragnea (București, Editura Muzicală, 2008), 60.
16. Stahl, *Amintiri*, 95.
17. Rostás, *Sala luminoasă*, 263.
18. Stahl, *Amintiri*, 97.
19. Este vorba de Johann Brauberger.
20. Scrisoare expediată de Constantin Brăiloiu lui Mihai Pop, probabil în anul 1930. Documentul se găsește în Fondul Mihai Pop, găzduit de Arhiva de Imagine a Muzeului Țăranului Român.
21. Rostás, *Sala luminoasă*, 271.
22. Stahl, *Amintiri*, 119.
23. Rostás, *Sala luminoasă*, 287.
24. Stahl, *Amintiri*, 118.
25. *Ibid.*, 119.
26. „Până la urma urmei noi eram copii și părinții erau duși în câmp, la lucrurile câmpului și cu domnu’ Harry băgam și legam vitele de pe trei ulițe ale drăgușenilor. Domnu’ Harry le cunoștea mai bine ca noi: «bă asta e a lu Nica Popii, asta e lu’ Laru Dise, asta e a lui Aurel Simion, asta e a lu’ Ion a lu’ Simion, asta e a lu’ Dise a Bucii, asta e a lui Vâlcelea. Ho, mă, că asta s-a dus pe dincolo, întoarce-o că asta e a lu’ Dan Brâncovan. Domnu’ Harry în cele din urmă în trei-patru zile cunoștea toți bivoliile din Drăguș”. Dialog între Ion Sofonea și Gheorghe a Bradului, înregistrat de Harry Brauner la Drăguș în 1967 în Despina Petecel-Theodoru (realizator), „Interviu cu Harry Brauner, partea a II-a”, *Muzicienii noștri se destăinuie* (emisiune radio), difuzată în 5 august 1979 la Radio România. Accesat: 26 noiembrie 2019, http://www.radio-arhive.ro/articol/muzicienii-notri-se-destainuie-interviu-cu-harry-brauner-partea-a-ii-a-979/2020391/5011/2?fbclid=IwAR3SCZzv_p8Slieocv67kv00-m5ofO6O_BUr5TiKR0LKUfIdCLfJN5oic3s.
27. Rostás, *Sala luminoasă*, 199.
28. Stahl, *Amintiri*, 123.
29. *Ibid.*

30. Ibid., 125.
31. Ibid., 128.
32. Ibid., 129.
33. Rostás, *Sala luminoasă*, 284.
34. Stahl, *Amintiri*, 129.
35. Ibid., 117.
36. Rostás, *Sala luminoasă*, 280.
37. Ibid.
38. Harry Brauner, *Să auzi iarba cum crește*, vol. I (București: Editura Eminescu, 1979), 21.
39. Ibid.
40. Scrisoare expediată de Constantin Brăiloiu lui Harry Brauner din localitate Tuzla, la data de 11 iulie 1931. Documentul se găsește în Fondul Mihai Pop, găzduit de Arhiva de Imagine a Muzeului Țăranului Român.
41. Ibid.
42. Petecel-Theodoru, *op. cit.*
43. Rostás, *Sala luminoasă*, 265.
44. Brauner, *Să auzi iarba*, 23.
45. Ibid., 198.
46. Stahl, *Amintiri*, 97.
47. Henri H. Stahl, „Un sat din Transilvania”, *Boabe de grâu*, nr. 3 (1933): 147-154.
48. Stahl, *Amintiri*, 228.
49. Ioana Popescu, „Documentarea vizuală monografică, de la Țipuri la Țărani”, *Revista Transilvania*, nr. 8-9 (2016): 51.
50. Ibid.
51. Stahl, *Un sat*, 145.
52. Ibid.
53. Rodica Zane, „Postfață. Cartea Obiceiurilor” în Mihai Pop, *Obiceiuri tradiționale românești* (București: Editura Univers, 1999), 221.

Bibliography:

- Brauner, Harry. *Să auzi iarba cum crește [To hear the grass grow]*. Bucharest: Editura Eminescu, 1979.
- Comișel, Emilia and Irina Dragnea, eds. *Constantin Brăiloiu, Opere vol. VII [Constantin Brăiloiu Works volume VII]*. Bucharest: Editura Muzicală, 2008.
- Deaconu, Gheorghe and Ioan St. Lazăr, eds. *Școala Mihai Pop [The Mihai Pop School]*. Râmnicu Vâlcea: Centrul Județean de Conservare și Valorificare a Tradiției și Creației Populare Vâlcea, 1997-2007.
- Nastasă, Lucian. *Intelectualii și promovarea socială: Pentru o morfologie a câmpului universitar [Intellectuals and social promotion: For a morphology of the university field]*. Cluj-Napoca: Editura Limes, 2004.
- Petecel-Theodoru, Despina. “Interviu cu Harry Brauner, partea a II-a”, *Muzicienii noștri se destăinuie [Our Musicians Open Up]* (emisiune radio), difuzată în 5 august 1979, accesată 26 noiembrie 2019
<http://www.radio-arhive.ro/articol/muzicienii-notri-se-destainuie-interviu-cu-harry-brauner-partea-a-ii-a-1979/2020391/5011/2>
- Popescu, Ioana. “Documentarea vizuală monografică, de la Țipuri la Țărani” [“Monographic Visual Documentation, from Types to Peasants”]. *Revista Transilvania*, no. 8-9 (2016): 44-55.
- Rostás, Zoltán. *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii Gustiene [The Light Room. The First Monographs of the Gustian School]*. Bucharest: Editura Paideia, 2003.
- Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice” [Memories and Thoughts from the Old School of “Sociological Monographs”]*. Bucharest: Editura Minerva, 1981.
- Stahl, Henri H. “Un sat din Transilvania” [“A Village from Transylvania”]. *Boabe de grâu*, no. 3 (1933): 147-154.
- Zane, Rodica. “Postfață. Cartea Obiceiurilor” [“Afterword. The Book of Folk Customs”]. In Mihai Pop, *Obiceiuri tradiționale românești [Romanian Traditional Customs]*, 216-226. București: Editura Univers, 1999.

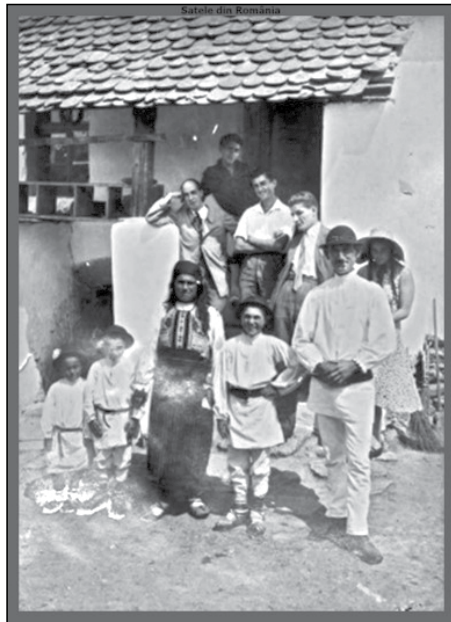
Grupul condus de etnomuzicologul Constantin Brăiloiu înregistrând la fonograf cântece în campania de la Drăgăș. Mihai Pop notează textele cântecelor.
Fotografie din arhiva Muzeului Satului Dimitrie Gusti.
Fotograf Iosif Berman.

Grupul condus de etnomuzicologul Constantin Brăiloiu înregistrând la fonograf cântece în campania de la Drăgăș. Mihai Pop notează textele cântecelor.
Fotografie din arhiva Muzeului Satului Dimitrie Gusti.
Fotograf Iosif Berman.

Grupul condus de etnomuzicologul Constantin Brăiloiu înregistrând la fonograf cântece în campania de la Drăgăș. De la stânga la dreapta: Mihai Pop, Constantin Brailoiu, un informator, Matei Socor, Rafira Iurcovan.
Fotografie din arhiva Muzeului Satului Dimitrie Gusti.
Fotograf Iosif Berman.

Imagine din Campania Drăguș, anul 1929, din arhiva Muzeului Satului Dimitrie Gusti. Fotograf Iosif Berman. Mihai Pop apare în partea dreaptă.

Imagine din Campania Drăguș, anul 1929, din arhiva Muzeului Satului Dimitrie Gusti. Fotograf Iosif Berman.

Imagine din Campania Drăguș, anul 1929, din arhiva Muzeului Satului Dimitrie Gusti. Fotograf Iosif Berman. Mihai Pop apare în rândul de sus, în cadrul din dreapta al porții

Imagine din Campania Drăguș, anul 1929, din arhiva Muzeului Satului Dimitrie Gusti. Fotograf Iosif Berman. Mihai Pop apare la masa din mijloc pe partea dreaptă.

Imagine din Campania Drăguș, anul 1929, din arhiva Muzeului Satului Dimitrie Gusti. Fotograf Iosif Berman. Mihai Pop apare în partea dreaptă

Imagine din Campania Drăguș, anul 1929, din arhiva Muzeului Satului Dimitrie Gusti. Fotograf Iosif Berman. Mihai Pop în rândul din mijloc în dreapta profesorului Gusti.

Imagine din Campania Drăguș, anul 1929, din arhiva Muzeului Satului Dimitrie Gusti. Fotograf Iosif Berman. Mihai Pop apare în partea stângă a imaginii.

Imagine din Campania Drăguș, anul 1929, din arhiva Muzeului Satului Dimitrie Gusti. Fotograf Iosif Berman. Mihai Pop apare pe rândul de sus, în mijlocul imaginii.

O parte din echipa monografiștilor scăldându-se în timpul liber. Imagine din Campania Drăguș, anul 1929, din arhiva Muzeului Satului Dimitrie Gusti. Fotograf Iosif Berman. Mihai Pop apare în interiorul roții.

O parte din echipa monografiștilor scăldându-se în timpul liber. Imagine din Campania Drăguș, anul 1929, din arhiva Muzeului Satului Dimitrie Gusti. Fotograf Iosif Berman. Mihai Pop este al doilea din partea stângă.

Imagine din Campania Drăguș, anul 1929, din arhiva Muzeului Satului Dimitrie Gusti. Fotograf Iosif Berman. Mihai Pop apare în partea dreaptă

Imagine din Campania Drăguș, anul 1929, din arhiva Muzeului Satului Dimitrie Gusti. Fotograf Iosif Berman. Mihai Pop apare în rândul din mijloc, în partea dreaptă.

ECOURI ALE DRĂGUȘULUI ÎN ETNOMUZICOLOGIA ROMÂNEASCĂ POSTBELICĂ: MONOGRAFIILE MUZICALE ALE LUI IOAN R. NICOLA

Theodor CONSTANTINIU

Institutul Arhiva de Folclor a Academiei Române
Institute of Folklore Archive of the Romanian Academy
Personal e-mail: theodor_constantiniu@yahoo.com

REVERBERATIONS OF DRĂGUȘ IN POSTWAR ROMANIAN ETHNOMUSICOLOGY: THE MUSICAL
MONOGRAPHS OF IOAN R. NICOLA

In 1928, Constantin Brăiloiu joins the monographic team of researchers led by Dimitrie Gusti for the campaign in Fundul Moldovei. Over the next years, Brăiloiu will be a regular collaborator of the monographic school, as he will use its research principles in order to develop a new and original research method, based on sociological principles. This method was first tested in the Drăguș campaign from 1929, but the results were published much later, in 1960. In Drăguș, Brăiloiu sought to obtain a clear picture of the musical repertoire in use at that time, regardless of its provenance or aesthetic qualities. This was a novel approach for the Romanian ethnomusicology, since all the previous research concentrated on a supposedly “pure” peasant music. The aim of this paper is to assess the impact of Brăiloiu’s seminal work in Drăguș on the postwar Romanian ethnomusicology. After a brief overview of the new ethnomusicological institutional infrastructure and methodological frameworks after 1948, we will focus on one of Brăiloiu’s disciples, Ioan R. Nicola. A diligent field collector, Nicola structured most of his work on monographic principles, often expressing his indebtedness to the monographic model set by his former teacher. One of his major works, published after his death, was a monographic study dedicated to the Mărginimea Sibiului ethnographic region. We investigate the monographic approach taken here by Nicola in order to compare it with the research of Brăiloiu in Drăguș, but also with theoretical principles of the monographic method developed by Gusti and his collaborators. In this way we hope that we can contribute to the understanding of how Brăiloiu’s ideas were perpetuated in the ethnomusicological research carried in second half of the twentieth century.

Keywords: Brăiloiu, Ioan R. Nicola, Drăguș, Mărginimea Sibiului, musical monographs.

Etnomuzicologia, ca disciplină care se preocupă de tradițiile muzicale orale, își poate aborda obiectul de studiu din trei perspective: culturală, socială, sau cognitivă. Prima dintre acestea consideră folclorul

muzical drept un produs cultural al unei comunități/societăți date, rezultat al unei concepții estetice unitare și particulare, a cărui valoare constă exclusiv în calitățile sale artistice și în capacitatea sa de a atesta capacitățile

creatoare deosebite ale respectivei comunități/societăți. Cea de-a doua abordare plasează folclorul muzical în cadrul interacțiunilor sociale ale comunității și vede în el un produs al unor dinamici sociale fluctuante. În ultimul caz, cel al abordării cognitive, muzica de tradiție orală (alături de muzicile savante) este considerată ca depinzând de configurația cognitivă a creierului și poate astfel fi folosită la studierea unor procese de cogniție și/sau percepție muzicală. Pentru etnomuzicologia românească, Constantin Brăiloiu are meritul de a fi fost primul cercetător care a adoptat perspectiva socială a studierii muzicilor țărănești și, mai mult decât atât, a dezvoltat un program și o metodologie complexă prin care acest tip de abordare socială să poată fi pusă în practică. Etnomuzicologia românească, de la începuturile ei și până în prezentul recent, a fost dominată de viziunea culturalistă, indiferent de perioada sau gradul de specializare al cercetătorului. Potrivit acesteia, muzica satului românesc era o valoare definitorie a națiunii, un obiect estetic și spiritual desăvârșit, care trebuia salvat de o presupusă imanentă dispariție și așezat la baza creațiilor culte românești. Această paradigmă impunea o selecție strictă a materialelor folclorice ce trebuiau culese, favorizând informatorii etnici români, preferabil mai în vârstă și cu cât mai puține deplasări în afara satului, localitățile depărtate de centre urbane și repertoriile arhaice, țărănești, necontaminate de influențe externe.

În acest climat intelectual, contribuția lui Brăiloiu reprezintă o detașare semnificativă față de abordarea culturalistă, el fiind primul etnomuzicolog care a fost dispus nu numai să integreze cercetarea etnomuzicologică în peisajul mai amplu al unei investigații sociologice, dar a reușit și să stabilească un fundament teoretic pentru această abordare. Esențiale în acest sens rămân Schiță a unei metode de folclor muzical (1931) și Vie muzicale d'un village: recherches sur le répertoire de Drăguș (Roumanie) (1960). După cum am arătat cu altă ocazie, această schimbare de macaz operată de Brăiloiu s-a datorat colaborării sale cu echipele de cercetare monografică conduse de Dimitrie Gusti. Implicarea sa în campaniile monografice îi oferă ocazia colaborării și a schimbului de idei cu specialiști ai unor diverse domenii (sociologi, antropologi, economiști ș.a.) și îl familiarizează cu teoria monografică. Etnomuzicologul se alătură acestor campanii în anul 1928, când cercetarea a avut loc în satul Fundul Moldovei din județul Suceava, dar cristalizarea metodei sale are loc în anul următor, în campania de la Drăguș, sat din Țara Făgărașului. Drăgușul a fost momentul în care Brăiloiu elaborează și aplică metoda sa de cercetare, construită ca o parte integrantă și, totodată, subordonată unei teorii și practici sociologice integrale. Astfel, într-un articol publicat în anul cercetării de la Drăguș, 1929, „Despre folclorul muzical în cercetarea monografică”, el face următoarele afirmații, care au contrariat, probabil,

pe cei care se interesau la acea vreme de muzica satului românesc: „În cazul nostru folclorul muzical nu poate însă fi privit ca o știință autonomă, ci are o menire precisă și subordonată. În cercetarea monografică socială nu vom cultiva folclorul muzical ca scop, ci numai ca mijloc, astfel că întreaga unitate „muzică” n-ar mai avea decât însemnătatea unui compartiment al planului de lucru monografic și a unei discipline auxiliare”; sau, mai departe: „În calitatea mea de monografist convins voi spune totuși în trecut că artele în genere și muzica îndeosebi sunt prin excelență funcțiuni ale socialului.” Prin astfel de afirmații, Brăiloiu dislocă folclorul muzical de pe tărâmul spiritului (națiunii), unde fusese plasat până atunci, și îl așează în zona mundanului, al faptului cotidian, o „manevră” deloc consonantă cu ideile vehiculate la acea vreme.

Alăturându-se echipelor monografice, Brăiloiu ajunge rapid la concluzia că metodele de cercetare folosite în mod curent de etnomuzicolog au nevoie de o revizuire. În noul context, condiția faptelor artistice devenea mai importantă decât faptele înseși, astfel că ancheta extensivă și, în același timp, selectivă ce era practică în mod obișnuit trebuia înlocuită cu o investigație intensivă și impersonală. Acum, misiunea cercetătorului era aceea de a cuprinde „totalitatea manifestărilor muzicale ale unui mediu limitat, fără a ține seama de însăși natura lor”. Soluția găsită de Brăiloiu este aceea a unei abordări statistice a repertoriului muzical disponibil în Drăguș. După ce alcătuiește un corpus de 120 de cântece culese din localitate (cu excepția bocetelor, colindelor și a dansurilor instrumentale), intenția sa este de a evalua gradul de vitalitate al fiecărui exemplar, sau, mai bine zis, frecvența sa. Neputând examina toți locuitorii din localitate pentru a vedea cât de cunoscut este fiecare cântec din cele culese, Brăiloiu se decide să alcătuiască două eșantioane reprezentative pentru populația locală, ținând cont de criterii precum vârstă, sex, educație, deplasări sau talent muzical. Prin interogarea sistematică a acestor două grupuri de informatori (primul de 24 de persoane, iar al doilea, cu rol de „control și cenzură” al primului, de 11 persoane), cercetătorul alcătuiește fișe de frecvență pentru fiecare dintre cele 120 de melodii, obținând astfel un tablou general (nu însă definitiv) al dinamicii muzicale din satul Drăguș. Cu ajutorul acestei metode, Brăiloiu reușește să probeze vitalitatea sau, dimpotrivă, perimarea diferitelor repertorii vocale din localitate. Deși este o practică curentă în cercetarea contemporană, tehnica statistică utilizată atunci de etnomuzicolog a fost „o inovație care părea multora temerară”.

Contribuțiile lui Brăiloiu la etnomuzicologia românească interbelică au fost multiple și semnificative. În continuare, vom încerca să stabilim în ce măsură contribuțiile sale au fost preluate și perpetuate în cercetarea românească de după cel de-al doilea război mondial. În 1949, cele două arhive de folclor, Arhiva

Fonogramică, patronată de George Breazul, și Arhiva de Folklore a Societății Compozitorilor Români, condusă de Brăiloiu, fuzionează într-o nouă instituție, Institutul de Folclor. La conducerea institutului se află doi dintre colaboratorii lui Brăiloiu, Harry Brauner (până în 1950, când este arestat și condamnat în procesul Pătrășcanu) și Mihai Pop (care coordona activitatea științifică și în anii în care, în mod oficial, compozitorul Sabin Drăgoi era directorul instituției). Totodată, aici activau și alți foști studenți sau colaboratori ai lui Brăiloiu, precum Paula Carp, Emilia Comșel, Ilarion Cociciu sau Tiberiu Alexandru. Însă condițiile politice și instituționale nu mai erau aceleași precum în interbelic: sociologia, ca știință burgheză, fusese exclusă din curricula universitară, iar noile aranjamente academic-universitare nu mai facilitau formarea unor echipe numeroase care să realizeze o cercetare de teren pluridisciplinară. Totuși, principiile promovate anterior de Brăiloiu nu sunt abandonate. În dialogul său cu Zoltán Rostás, Mihai Pop făcea referire și la refacerea ideii monografice în cercetările noului institut, o refacere însă numai parțială, dedicată exclusiv faptelor folclorice, și care lăsa la o parte investigațiile de natură economică sau socială. Noua abordare făcea apel la tipul de anchetă extensivă, desfășurată de o echipă de folcloriști cu ajutorul chestionarelor socio-muzicale propuse de Brăiloiu, dar avea în vedere doar diferitele manifestări ale culturii populare - literatură, muzică, dansuri. Mihai Pop menționează mai multe astfel de campanii, printre care și cele din Ținutul Pădurenilor și Muscel, însă rezultatele acestor cercetări nu au apărut sub forma unor lucrări monografice.

Monografia, ca gen de cercetare folclorică, nu dispărea după cel de-al doilea război mondial. Ea nu mai are însă amploarea și, mai ales, anvergura teoretică propusă de sistemul elaborat de Gusti și colaboratorii săi. După cum afirmă și Marin Marian-Bălașa, monografia este un gen a cărui „criteriu și ambiție supremă este aceea a exhaustivității”. În viziunea acestui autor, toate lucrările de acest gen care au apărut după deceniul al patrulea al secolului trecut au fost marcate de tendința completitudinii, pluridisciplinarității și exhaustivității. Aceste caracteristici nu sunt valabile doar pentru lucrările românești; formula monografică poartă în sine exigențele contradictorii ale ambiției holistice și a exhaustivității și sistematismului analitic. Dificultățile pot apărea adesea din cauza confuziei dintre planul desfășurării anchetei și planul textului monografic, ce trebuie să se articuleze în jurul problematicilor informate de cercetarea empirică de teren. La noi, forma în care s-a manifestat această „obsesie monografică” (expresia îi aparține lui Marian-Bălașa) în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea a fost cea a tipologiei, în special cele publicate în „Colecția Națională de Folclor”. Acestea ar fi o culminație a unei munci etnomuzicologice de tip pozitivist în care, după centralizarea tuturor culegerilor posibile, se compunea o antologie cu intenții exhaustive

care devenea, totodată, și o monografie la nivel național.

Unul dintre etnomuzicologii postbelici cei mai interesați de idea și practica monografică a fost clujeanul Ioan R. Nicola. În perioada interbelică, el a fost unul dintre studenții lui Brăiloiu la Conservatorul bucureștean, iar între anii 1931-1936 a lucrat în cadrul Arhivei de Folklore a Societății Compozitorilor din România, înregistrând cu fonograful diverși informatori folclorici veniți în capitală din Poiana Sibiului (1932), Covasna și Harghita (1933), Ocna Sibiului (1934), Pucioasa-Dâmbovița (1935). A păstrat pentru profesorul său de folclor un profund respect întreaga sa viață, acesta reprezentând un model pe care Nicola s-a străduit în permanență să-l urmeze. Expresia „obsesie monografică” este, poate mai mult decât pentru oricare alt etnomuzicolog român din secolului al XX-lea, valabilă pentru Ioan R. Nicola în cea mai mare măsură. A fost un culegător extrem de prolific (Marian-Bălașa avansează cifra de 6860 de melodii culese și transcrise), iar multe dintre rezultatele culegerilor sale intenționa să le publice sub forma unor monografii, însă majoritatea nu au văzut lumina tiparului. Acestea urmau a trata folclorul românesc din Secuime, cel românesc din Basarabia, muzica satului Feleacu (jud. Cluj), puteau lua forma unor contribuții la monografia folclorului unor diferite localități transilvane sau a unei micromonografii dedicate compozitorului Nicodim Ganea și, nu în ultimul rând, o monografie ce trata folclorul muzical din Mărginimea Sibiului. Aceasta din urmă a fost unul dintre cele mai importante proiecte ale autorului, nu în ultimul rând datorită atașamentului emoțional cu care a fost, probabil, investită această muncă de cercetare.

Monografia muzicală a Mărginimii, la care autorul său, etnomuzicologul Ioan R. Nicola lucrase, cu lungi intermitențe, începând cu anii adolescenței, nu va mai apuca să apară în volum în timpul vieții acestuia. Chiar dacă, așa cum aflăm dintr-o scrisoare de-a sa din 1978, proiectul Mărginimii era gata la acel moment, lucrarea nu apare decât postum, la șase ani după moartea autorului său, în anul 1987, la Editura Muzicală, cu titlul Folclor muzical din Mărginimea Sibiului: schiță monografică. Ediția este îngrijită, prefațată și adnotată de Gheorghe Ciobanu, cu care Nicola întreținuse o cordială corespondență de-a lungul anilor. Așa cum spuneam, Nicola începe să culegă folclor din Mărginime încă de pe vremea când era elev de liceu, continuând apoi această activitate în perioada studenției la București și mai apoi pe cont propriu sau la inițiativa Muzeului Bruckenthal din Sibiu. După cum menționează în studiul introductiv redactat în vederea publicării colecției, rezultatele acestor culegeri s-au materializat într-un număr de peste 1.200 de melodii cu texte, marea majoritate fiind înregistrate pe benzi de magnetofon, o parte mai mică pe cilindri de fonograf, la care se adaugă un număr de asemeni redus de transcrieri făcute după auz. Din tot acest material, ediția din 1987 operează o selecție și păstrează spre publicare doar 385 de exemplare muzicale.

Institutul Arhiva de folclor a Academiei Române din Cluj-Napoca deține un număr 650 de transcrieri realizate de Nicola la propriile înregistrări realizate în Mărginime, cât și transcrieri ale unor melodii culese de cercetători ai Institutului de etnografie și folclor din București (C. Brăiloiu, Achim Stoia, Paula Carp, G. Habenicht, Rodica Weiss, Ghizela Sulițeanu sau Emanuela Balaci). O parte din benzile pe care au fost înregistrate aceste melodii se află în fonoteca institutului din Cluj. De asemeni, tot aici se află mai multe variante ale studiului introductiv (numit „schiță monografică”), alcătuit de autor în vederea publicării acestei colecții, studiu cu mult mai amplu decât cel apărut în ediția din 1987.

Vom încerca, în cele ce urmează, să aducem o serie de lămuriri în ceea ce privește componenta teoretică a lucrării, anume schița monografică alcătuită de autor. Institutul Arhiva de folclor deține un număr de unsprezece dosare cu diferite variante ale acestei schițe, cu un număr de pagini dactilografiate variind între câteva zeci și 540. În vederea publicării, textul acestui studiu va fi stabilit în urma comparării a celor mai voluminoase două dosare, ce conțin, fiecare, peste 500 de pagini de text dactilografiat. Într-un spațiu atât de vast, autorul tratează o serie lungă de probleme, toate puse sub denotația metodologică a monografiei muzicale. Intenția noastră este de a delimita concepția teoretică și metodologică a acestui studiu prin raportarea sa la abordările monografice precedente, în special interbelice, sau contemporane cu autorul, postbelice.

Trebuie să menționăm de la bun început aderența declarată de Nicola la principiile școlii monografice de la București și la metodele de cercetare a folclorului învățate de la profesorul său de la conservator, Constantin Brăiloiu. El se referă explicit la aceste modele într-una din paginile studiului său. Atunci când discută metoda de lucru folosită, autorul afirmă că „etnomuzicologia modernă cere ca studierea folclorului muzical să nu se limiteze numai la analiza fenomenelor muzicale în sine, izolate, ci la studierea lor în legătură cu actul de viață care le-a generat”. La care adaugă: „în vederea realizării acestui deziderat, am fost călăuziți de premisele cercetării monografice elaborate de prof. Dimitrie Gusti – fondatorul școlii sociologice române, iar în ce privește cercetarea muzicală, de metoda preconizată de prof. C. Brăiloiu”. Colaborarea lui Brăiloiu cu membrii școlii monografice de la București a reprezentat ocazia elaborării unei metode de culegere și analiză a folclorului inovatoare pentru acea vreme, metodă testată în campaniile monografice din care a făcut parte și etnomuzicologul și descrisă în amănunt pentru cazul satului Drăguș. Dacă originalitatea și importanța metodei sale nu au fost niciodată contestate, rămâne să ne întrebăm în ce măsură această metodă a fost continuată de discipolii săi și folosită în cercetările etnomuzicologice de după cel de-al doilea război mondial.

Ca punct de plecare al discuției noastre, trebuie să rezumăm principiile care au stat la baza metodei monografice inițiată de D. Gusti și discipolii săi. În primul rând, trebuie spus că această metodă avea ca primă exigență surprinderea realității sociale prin observație directă. Munca de teren devenea astfel prioritară, în detrimentul documentării în arhive, muzee sau biblioteci. Însă această activitate nu trebuia să însemne doar o simplă culegere de date; ea trebuia ghidată în funcție de cadrul conceptual al teoriei sociologice a lui Gusti: pentru el, socialul este produsul unui concurs de împrejurări spațiale, istorice, biologice și psihologice, denumite cadre, care, acționând asupra societății, determină din partea acesteia o reacție și o actualizare de sine ale căror rezultate pot fi clasificate în patru tipuri de manifestări: economice, spirituale, politice și juridice. Manifestările economice și cele spirituale sunt considerate drept constitutive, iar cele juridice și politice au rol de ordonare și reglementare a primelor două. Potrivit teoriei lui Gusti, cele patru forme de manifestare socială nu sunt ordonate ierarhic, ci ele acționează în paralel, o schimbare produsă într-una din manifestări determinând schimbări ulterioare în celelalte. Astfel, metoda monografică propunea nu doar o abordare intensivă prin cercetarea de teren, ci și una extensivă, capabilă să cuprindă prin analiza sa întreaga societate. Prin studierea cadrelor și a manifestărilor, cât și a relațiilor care se stabilesc între acestea, teoria monografică stabilea o metodă prin care își propunea să descopere legile de organizare și evoluție a societății, oferind astfel sociologiei un fundament științific solid, capabil să pună capăt disputelor ce aveau loc atunci referitor la legitimitatea acestei discipline.

Pentru a pune mai bine în lumină specificul sociologic al monografiei, Gusti face distincția dintre această teorie și precedentele inițiative de anchetă socială, pe care le consideră drept „simple culegeri de material, fără o pătrundere în miezul lucrurilor și fără posibilitatea de a fi întrebuițate, cu verificări, în construcția sistemelor de științe”. Același lucru este valabil, potrivit autorului, și pentru cercetările de folclor, etnologie sau etnografie. Doar sociologia este capabilă să depășească empirismul inerent acestora: „descrierea se completează cu explicația, observația întâmplătoare și fragmentară se organizează în cercetare sistematică și integrală.”

Acest aparat conceptual este însușit și de Brăiloiu care, cu ocazia participării la campaniile monografice ale școlii de la București, se vede pus în situația de a elabora o metodă de sondare a realității muzicale dintr-o singură localitate. Nu mai era vorba acum de a culege și analiza folclorul diferitelor regiuni ale țării, ci de a da seama de viața muzicală a unui sat. Însă pentru a realiza acest deziderat, muzicologul trebuia să se integreze în demersul sociologului, deoarece, așa cum remarcă Brăiloiu, „nu este cu puțință înțelegerea

niciunui rod al vieții fără înțelegerea vieții acesteia înseși.” Această perspectivă deturneză demersul obișnuit al etnomuzicologiei de teaurizare și îl înlocuiește cu unul de radiografiere și, în același timp înlocuiește preocuparea pentru stabilitate cu cea pentru dinamism și schimbare. În acest fel, folclorul devine un compartiment al planului de lucru monografic, o disciplină auxiliară a sociologiei.

Această schimbare de registru determină la rândul ei importante schimbări metodologice în cadrul etnomuzicologiei, aceasta fiind nevoită acum să îmbrățișeze modelul de cunoaștere sociologic. Diferența dintre folcloristică și sociologie este descrisă cel mai clar de Henri Stahl: „Dacă, fiind folclorist sau etnograf, te poți mulțumi cu observarea și înregistrarea corectă a unui singur fapt semnificativ, dacă poți, de pildă, să culegi o variantă nouă a Mioriței sau un exemplar de plug din lemn, ca sociolog încă nu ți-ai lămurit problema. Ci tu va trebui să înregistrezi de tot atâtea ori Miorița de câte ori o vei întâlni, chiar dacă ea s-ar repeta, cuvânt cu cuvânt, de toți informatorii, și va trebui să vezi câte anume pluguri de lemn mai sunt în sat, cine le are, de când le are și de când au încetat a fi întrebuințate. Căci pe sociolog nu îl interesează atât Miorița sau plugul de lemn în sine, cât găsirea rostului pe care îl are în viața satului cântecul Mioriței și pricinile dispariției plugului de lemn.” Aceeași concepție o găsim și la Brăiloiu, care recomandă culegerea întregului material disponibil într-o localitate, fără a acorda prioritate anumitor repertorii. Această cerință de quasi-exhaustivitate are drept consecință delimitarea stilului muzical dominant dintr-o anumită societate, cât și stilurile secundare și oferă posibilitatea analizei interacțiunii acestora, modalitățile prin care acestea intră în contact și se influențează reciproc. Însă toată această analiză trebuie realizată din perspectiva mai largă a factorilor sociali care influențează și determină schimbările petrecute pe plan muzical. Toată această nouă paradigmă de cercetare a folclorului este exemplar demonstrată în studiul lui Brăiloiu despre muzica satului Drăguș. Acolo, etnomuzicologul obține, datorită unor fișe de frecvență, nu doar repertoriul localității, ci și intensitatea cu care circulau melodiile, intensitate stabilită în funcție de vârstă, gen, sau anumite categorii ocupaționale.

După această scurtă introducere în teoria monografiei sociale, ne îndreptăm atenția asupra schiței monografice întocmite de Nicola pentru colecția sa din Mărginimea Sibiului. O simplă privire asupra cuprinsului ne indică o arie vastă de probleme abordate, începând cu mediul geografic al zonei, istoria localităților, aspecte ale vieții materiale și spirituale, pentru a continua apoi cu prezentarea istorică a interesului pentru folclor în Mărginime și cu unele considerații de metodă. O amplă secțiune a studiului este dedicată unei descrieri stilistice generale, cât și unor remarci de ordin social privind prilejurile de manifestare ale folclorului, vitalitatea

repertoriilor și repartizarea acestora pe diverse categorii sociale, circulația și interpretarea cântecelor, precum și modalități ale creației populare. Următoarele trei capitole sunt dedicate folclorului vocal (ce cuprinde folclorul copiilor, cântece de muncă, repertoriul de sărbători, repertoriul de nuntă, repertoriul de înmormântare, balada și cântecele epice, cântecul propriu-zis și cântecul vocal de dans), folclorului instrumental (unde sunt prezentate instrumentele, tipurile de ansambluri, repertoriul, interpretarea, armonia, acompaniamentul, creația) și folclorului coregrafic (cu descrierea sumară a dansurilor, analiza melodiilor și a strigăturilor). Capitolul concludiv conține o caracterizare a vieții folclorice din Mărginime, anticiparea unor tendințe evolutive în viitor și considerații referitoare la valoarea și modalitățile de valorificare ale acestei muzici.

După cum menționam, cuprinsul propus de Nicola ia în considerare o arie largă de probleme, multe dintre ele de altă natură decât cea muzicală. Dar dacă ar fi să comparăm acest cuprins cu exigențele teoriei monografice prezentate anterior vedem că, în ciuda vastității, acesta nu acoperă în întregime structura de cadre și manifestări a teoriei. Sunt atinse probleme ce țin de cadrul natural, istoric și psihologic precum și aspecte referitoare la manifestările spirituale și economice. Folosirea terminologiei gustiene (cadre/manifestări) apare, cu o singură excepție, doar sporadic, ceea ce face să ne îndoim de intenția autorului de a urmări cu consecvență tiparul metodei monografice. Desigur, Nicola nu era sociolog, iar intenția sa nu era de a realiza o monografie de tipul celor realizate prin efortul unor echipe întregi de studenți și cercetători. Această cerință depășea competența și puterea de muncă a unui singur cercetător, dar Brăiloiu recomanda totuși ca „dacă ne abținem a mai cerceta chiar socialul în sine, cel puțin vom fi nevoiți să căutăm răsfrângerea lui în acel tot organic care este viața muzicală a satului.” Acesta pare a fi și scopul lui Nicola, care declară că „am căutat să stabilim legătura folclorului cu viața”, declarând că intenția sa este de a realiza o sociologie muzicală. Însă acest deziderat ne apare ca fiind subminat de selectivitatea cu care autorul și-a ales informatorii și de preferința pentru anumite repertorii: „nu am cules orice, adică nu tot ceea ce se cântă în Mărginime, ci numai ceea ce este reprezentativ pentru această zonă”; motivația acestei selecții ar fi fost aceea că „o bună parte din cercetarea noastră a avut loc atunci când încă folclorul mărginean abia începuse a suferi influența diferiților factori externi”, cercetătorul simțindu-se obligat să „salveze” exemplarele unei culturi căreia îi bănuia rapida transformare, dacă nu chiar dispariția, astfel că „am apelat de preferință la oameni vârstnici - adică la cei mai buni păstrători ai folclorului vechi”. Această abordare se dovedește a fi problematică metodologic din cel puțin două puncte de vedere: în primul rând, Nicola își desfășoară culegerile știind deja ce tip de muzică este specifică Mărginimii și

nu ajunge la acest rezultat în urma studierii melodiilor culese; în al doilea rând, de la primele culegeri muzicale de la finalul anilor '20 până la cele efectuate în anii '70 se scurg aproape cinci decenii, timp în care s-au produs inevitabile schimbări, inclusiv pe plan muzical, schimbări ce ar fi putut altera sau chiar înlocui o muzică ce fusese la un moment dat reprezentativă pentru zonă.

Desigur, putem spune că cercetătorul era familiar cu această muzică datorită copilăriei și adolescenței petrecute într-o localitate învecinată cu Mărginimea, cât și datorită culegerilor de tinerețe, efectuate ca folclorist amator. Însă repertoriul reprezentativ al Mărginimii ar fi putut fi determinat cu ajutorul fișelor de frecvență de tipul celor folosite de Brăiloiu la Drăguș. Nicola menționează întocmirea unor astfel de fișe, însă nu face nicio referire la ele pe tot cuprinsul studiului. Mai mult, el nu consideră necesară includerea unor statistici care să surprindă raporturile de frecvență între anumite cântece, stiluri sau genuri, motivând decizia prin intermitența cu care a fost efectuată culegerea și caracterul selectiv al acesteia. Astfel de raporturi rămân a fi exprimate pe baza unor aproximări intuitive, autorul afirmând că „ne rezumăm deci la aprecierea și exprimarea relativă a situațiilor și a raporturilor dintre fenomenele respective”. Așadar, muzica considerată de Nicola ca fiind reprezentativă pentru Mărginime este de fapt repertoriul de stil vechi, conținând colinde, melodii ceremoniale și cântece lirice parlando rubato sau parlando giusto, însă în acest caz termenul de „reprezentativ” ar putea fi înlocuit cu „valoros din punct de vedere estetic”. Opțiunea lui Nicola pentru acest criteriu se înscrie în lunga tradiție a rolului de salvator pe care și l-au atribuit folcloriștii români, poziție declarată aici explicit: „trebuiau salvate de la pieire producțiunile vechi, pe care le mai păstrau tănuite în adâncul sufletului doar bătrânii satelor, care – cu tot efortul câtorva folcloriști – au dus cu ei în neantul mormântului nenumărate nestemate folclorice”.

Totuși, din această schiță monografică nu lipsesc considerațiile referitoare la transformările și evoluția suferită de folclorul din regiune. Nicola îmbrățișează ipoteza unui folclor mărginean unitar ca stil, dar divers ca genuri ce ar fi fost încă intens vehiculat în secolul al XIX-lea. Sub transformările puternice datorate tranziției de la o economie închisă la una capitalistă ce presupune industrializare și urbanizare (sfârșitul sec. XIX, începutul sec. XX), muzica mărginimii își sporește contactele cu diferite muzici din diferite zone, rurale sau chiar urbane, iar astfel unitatea sa stilistică inițială începe să se zdruncine. Acest proces este accelerat de Marea Unire, care aduce laolaltă toate provinciile românești și de instaurarea unui regim comunist după cel de-al Doilea război mondial, schimbare ce determină o mult mai rapidă alfabetizare, urbanizare și industrializare. Toate aceste transformări se reflectă și asupra muzicii, iar Nicola consemnează, pentru perioadele interbelică și postbelică, genuri sau specii ale folclorului care își

păstrează vitalitatea, sau dimpotrivă, care sunt în curs de dispariție sau chiar dispărute. Schimbările petrecute în muzica zonei sunt demonstrate de autor cu fragmente din interviurile cu informatorii, însă nu sunt racordate cu rezultatele culegerii de teren. În absența unor referințe concrete, această periodizare a transformărilor suferite de repertoriul mărginean capătă un aspect descriptiv și oarecum previzibil: nu e nicio surpriză că, de exemplu, apariția gramofonului și, mai târziu, a radio-ului, reprezintă un vehicul de pătrundere a unor producții muzicale străine de zonă, sau că tinerii preferă folclorul nou, în special cântecul vocal de joc și șlagărele urbane, în timp ce vârstnicii sunt încă atașați de cântecul liric parlando rubato sau alte melodii ceremoniale. Ar fi fost poate mai instructiv să aflăm ce fel de corelații există între repertoriul unui informator, categoria socio-profesională din care face parte, veniturile sale sau existența unui aparat de radio în locuința sa; în ceea ce privește distincțiile operate în funcție de vârstă, lucrurile nu sunt întotdeauna atât de clare, o altă serie de factori ce ar putea influența preferințele muzicale fiind școlarizarea sau deplasările în afara localității. Toate aceste criterii sunt folosite de Brăiloiu pentru a putea ajunge la concluzii relativ precise referitoare la momentul dispariției doinei din repertoriul activ al satului Drăguș, sau la influențelor mai puternice venite dinspre zona subcarpatică a Munteniei odată cu Unirea de la 1918. Perioada de după cel de-al Doilea război mondial în care Nicola și-a desfășurat cea mai mare parte a cercetărilor a fost una marcată de transformări sociale importante pe care autorul nu uită să le menționeze și să le recunoască importanța, fără însă a încerca să măsoare impactul acestora asupra folclorului din Mărginimea Sibiului.

Posibilitatea efectuării unor măsurători, exprimarea realității sociale prin anumite unități și raporturi, a fost un factor esențial în sociologia promovată de D. Gusti, deoarece tocmai acesta era cel care oferea legitimitate științifică acestei metode. În concepția lui Gusti, cunoașterea amănunțită a stărilor de fapt ajută cercetătorul să descopere legile de evoluție ale societății și conduce cu necesitate la concepția unor reforme sociale. În lipsa acestor relații cuantificabile, monografia își pierde caracterul științific, sociologic, și redevine o metodă de lucru a folcloristicii sau etnologiei. De altfel, prin descriptivismul său, schița monografică a lui Nicola are caracterul unei conștiințioase expuneri de informații, asemănătoare monografiilor anterioare precum cea realizată de Victor Păcală pentru satul Rășinari din Mărginime, lucrare pe care Nicola o menționează ca având o anumită influență asupra sa. Pentru a rezuma, putem spune că în studiul lui Nicola sunt prezente două tendințe contrare: cea de a se folosi de redutabila metodă elaborată de profesorul său datorită contactului cu școala gustiană și cea de a efectua cercetarea după tiparul existent deja înainte de Brăiloiu și folosit la fel

de frecvent și după el, un tipar pe care acesta din urmă îl descrie ca având ca scop „pe de o parte, să determine stilurile melodice țărănești, alegând, pentru a le putea păstra în vederea analizei, încarnările lor cele mai pure și, pe de altă parte, să delimiteze aria acestor stiluri.” În final, câștig de cauză are cea de-a doua abordare, lucru care pune sub semnul întrebării caracterul sociologic al studiului, dar care, bineînțeles, nu afectează importanța culegerilor sale din zona Mărginimii.

Privită retrospectiv, cercetarea lui Brăiloiu de la Drăguș rămâne singulară în etnomuzicologia românească. Lucru care ar putea să nedumerească, având în vedere faptul că mulți dintre studenții acestuia au fost unii dintre reprezentanții de frunte ai disciplinei după cel de-al doilea război mondial, fără a mai pune la socoteală faptul că întreaga etnomuzicologie postbelică românească și-a declarat permanent adeziunea și continuitatea față de teoria și practica lui Brăiloiu. Într-adevăr, contribuțiile sale teoretice au devenit un fundament al rigurozității științifice urmat de mai toți exponenții folcloristici muzicale, însă practica cercetării monografice așa cum a fost ea concepută cu ocazia campaniei de la Drăguș a fost, dacă nu abandonată, cel puțin minimizată până aproape a-și pierde contururile. Explicațiile ar fi multiple: am amintit deja de schimbările

apărute după instaurarea regimului comunist, schimbări care, dacă nu au împiedicat, cel puțin au făcut mult prea dificilă demararea unei anchete de amploarea celor desfășurate în interbelic de școala sociologică de la București. O altă explicație ar putea fi și apariția târzie, la mai mult de trei decenii după campania de la Drăguș, la Paris, a studiului *Vie musicale d'un village: recherches sur le répertoire de Drăguș (Roumanie)*, studiu care, dacă ar fi fost publicat în anii '30, ar fi putut da naștere unei dezbateri mai ample sau ar fi fost emulat în acea perioadă de alte cercetări. În schimb, etnomuzicologia românească postbelică (inclusiv cea postdecembristă) a rămas cantonată, cel mai adesea, în perspectiva culturală de care vorbeam la început, care plasează folclorul într-un orizont static, atemporal, ca un fel de „esență” ce ar caracteriza neamul românesc, folclor ale cărui exemplare „pure” trebuie extrase cu grijă dintre reziduurile de care sunt înconjurate și păstrate cu grijă și, eventual, expuse la ocazii speciale. Preocuparea pentru schimbare, transformare, pentru dinamica procesului de „alterare” a muzicilor țărănești, foarte pregnantă și vizibilă atât în comunism, cât și în capitalismul actual, nu a fost o prioritate pentru folcloristica românească, chiar dacă ea avea un precedent și un promotor atât de convingător precum Brăiloiu.

Note:

1. Theodor Constantiniu, „Constantin Brăiloiu și dimensiunea sociologică a etnomuzicologiei”, *Revista Transilvania*, nr. 8-9 (2016): 28-39.
2. Potrivit lui Mihai Pop, campania de la Fundul Moldovei, cea în care Brăiloiu s-a alăturat pentru prima dată echipei gustiene, a fost momentul în care, în urma unor lungi discuții colective, s-a conturat sistemul sociologic al lui Gusti [Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene* (București: Paideia, 2003), 273].
3. Constantin Brăiloiu, „Despre folclorul muzical în cercetarea monografică”, în C. Brăiloiu, *Opere*, vol. IV, (București: Ed. Muzicală, 1979), 71.
4. *Ibid.*, 72.
5. Constantin Brăiloiu, „Viața muzicală a unui sat”, în Brăiloiu, *Opere*, vol. IV, 101-102.
6. *Ibid.*, 107-108.
7. Henri H. Stahl, „Constantin Brăiloiu și sociologia vieții muzicale”, *Cercetări de muzicologie*, vol. II (1970): 41.
8. Zoltán Rostás, *Camera luminoasă. Primii monografiști ai școlii gustiene* (București: Paideia, 2003), 300.
9. În anul 1958 apare o *Antologie folclorică din Ținutul Pădurenilor (Hunedoara)*, coordonată de Emilia Comișel, iar Paula Carp și Al. Amzulescu semnează o culegere de *Cântece și jocuri din Muscel* (1964). După cum aflăm din studiul introductiv al antologiei Pădurenilor, această lucrare se intenționa a fi doar o mostră a unei ample monografii ce „va apare în cadrul Marii Colecții a folclorului din R.P.R.”.
10. Pe plan european, monografia s-a impus ca formulă dominantă în etnologie după anii '50. Dezvoltarea ei se prezintă ca o reacție la „etnologia de cabinet” și e sinonimă cu debutul studiilor intensive de teren făcute de cercetători profesioniști [C. Bromberger, „Monografie”, în *Dicționar de etnologie și antropologie*, ed. Pierre Bonte și Michel Izard (Iași: Polirom, 2007), 449].
11. Marin Marian-Bălașa, „Sistematic și aleatoriu în antologiile și monografiile etnomuzicale”, în *Etnologie românească. Folcloristică și etnomuzicologie II. Metodologie, arhive, instrumente de lucru*, partea a II-a, coord. Sabina Ispas și Nicoleta Coatu (București: Editura Academiei Române, 2010), 258.
12. C. Bromberger, „Monografie”, în *Dicționar de etnologie și antropologie*, ed. Pierre Bonte și Michel Izard (Iași: Polirom, 2007), 449-450.
13. În această colecție apar, în anii 2007-2008, două volume intitulate *Cântecul propriu-zis din Muscel*, semnate de Adrian Vicol și

- Paula Carp, o târzie valorificare a campaniei de cercetare de care amintea Mihai Pop.
14. Marian-Bălașa, „Sistematic”, 258.
 15. Marin Marian-Bălașa, *Omenesc și știință. Pagini din subteranul folcloristicii și muzicologiei românești (medalioane, precizări și dezvăluiri pe marginea arhivei „Ioan R. Nicola”)* (Cluj-Napoca: Editura Tradiții Clujene, 2011), 52.
 16. Ibid., 433.
 17. Ibid., 206.
 18. În momentul de față, lucrăm la publicarea unei a doua ediții a *Folclorului muzical din Mărginimea Sibiului*, o ediție care să conțină toate transcrierile realizate de Nicola aflate în arhiva Institutului și care să fie precedate de studiul introductiv intenționat de autor a prefața această culegere.
 19. Influența metodei monografice este prezentă și în *Monografia satului Feleacu*, acolo unde Nicola declară: „Încerc să prezint fenomenul folcloric în strânsa lui interdependență de celelalte fenomene din viață: economică, socială, geografică, fenomene care i-au determinat nașterea, în mijlocul cărora acest fenomen trăiește și care influențează dezvoltarea sa...” [Ioan Nicola, *Monografia satului Feleacu*, ed. Ion Cuceu, Elena Hlinca Drăgan și Zamfir Dejeu, (Cluj-Napoca: Tradiții clujene, 2014), 13]. Nu găsim însă aici referiri explicite la Brăiloiu sau Gusti.
 20. Dimitrie Gusti, „Sociologia monografică, știința a realității sociale”, în Dimitrie Gusti, Traian Herseni, Henri H. Stahl, *Monografia – Teorie și metodă* (București: Paideia, 1999), 8-9.
 21. Ibid., 42.
 22. Constantin Brăiloiu, „Schiță a unei metode de folclor muzical”, în Brăiloiu, *Opere*, vol. IV, 34.
 23. Brăiloiu, „Despre folclorul muzical”, 71.
 24. Stahl, „Tehnica monografiei sociologice”, în Gusti, Herseni și Stahl, *Monografia*, 270-271.
 25. Brăiloiu, „Despre folclorul muzical”, 80.
 26. O selecție similară are loc și în *Monografia satului Feleacu*, unde melodiile de origine orășenească sunt excluse, Nicola considerând că „ele nu pot fi puse în niciun fel alături de cele cu adevărat populare” (Ioan Nicola, *Monografia satului Feleacu*, 138).
 27. Situația este asemănătoare și pentru *Monografia satului Feleacu*. Aici, autorul își exprimă regretul de a nu fi reușit să realizeze o statistică a frecvenței cântecelor din localitate, chiar dacă le recunoaște importanța pentru o asemenea cercetare (Nicola, *Monografia*, 24). Și aici, Nicola se rezumă la o expunere a situației pe baza experienței de teren și a unor fișe de observație.
 28. Concepția era împărtășită și de Brăiloiu care, într-o scrisoare adresată lui Achim Stoia în 1931, îl îndemna pe acesta din urmă să-și continue culegerile de teren, spunându-I că „la fiecare melodie frumoasă pe care ai scăpat-o de pieire, fii sigur că ai făcut ceva de seamă pentru noi toți”, în Viorel Cosma, „Muzicieni în texte și documente (XV)”, *Muzica*, nr. 4 (2010): 149.
 29. Gusti, „Sociologia monografică”, 61.
 30. Brăiloiu, „Viața muzicală”, în *Opere*, 101-102.
 31. Chiar și așa, apar și unele lucrări ample, cu caracter monografic. Una dintre ele este *Mărginimii Sibiului*, apărută în anul 1985 la Editura științifică și enciclopedică, coordonată de Cornel Irime, Nicolae Dunăre și Paul Petrescu. Cartea tratează o serie de aspecte ale culturii materiale (la care contribuie și unul dintre membrii marcanți ai echipelor monografice, Traian Herseni), dar conține și o secțiune dedicată artei populare, din care lipsește, însă, un capitol dedicat muzicii.

Bibliography:

- Marian-Bălașa, Marin. “Sistematic și aleatoriu în antologiile și monografiile etnomuzicale” [“Systematic and Aleatory in Ethnomusical Antologies and Monographs”]. In *Etnologie românească. Folcloristică și etnomuzicologie II. Metodologie, arhive, instrumente de lucru*, partea a II-a, edited by Sabina Ispas and Nicoleta Coatu, 246-268. Bucharest: Editura Academiei Române, 2010.
- Marian-Bălașa, Marin. *Omenesc și știință. Pagini din subteranul folcloristicii și muzicologiei românești (medalioane, precizări și dezvăluiri pe marginea arhivei „Ioan R. Nicola”)* [Humanely and Scientific. Pages from the Underground of the Romanian Folklore and Musicology (Medallions, Specifications and Disclosures Regarding the „Ioan R. Nicola” Archive)]. Cluj-Napoca: Tradiții Clujene, 2011.
- Brăiloiu, Constantin. “Despre folclorul muzical în cercetarea monografică” [“On musical Folklore in the Monographic Research”]. In C. Brăiloiu, *Opere*, vol. IV, 69-92. Bucharest: Editura Muzicală, 1979.
- Brăiloiu, Constantin. “Schiță a unei metode de folclor muzical” [“Outline of a Method of Musical Folklore”]. In C. Brăiloiu, *Opere*, vol. IV, 31-54. Bucharest: Editura Muzicală, 1979.
- Brăiloiu, Constantin. “Viața muzicală a unui sat” [“The Musical Life of a Village”]. In C. Brăiloiu, *Opere*, vol. IV, 93-258. Bucharest: Editura Muzicală, 1979.

- Bromberger, C. "Monografie" ["Monography"]. In *Dicționar de etnologie și antropologie*, edited by Pierre Bonte and Michel Izard. Iași: Polirom, 2007.
- Cosma, Viorel. "Muzicieni în texte și documente (XV)" ["Musicians in Texts and Documents"]. *Muzica*, no. 4, (2010): 124-159.
- Constantiniu, Theodor. "Constantin Brăiloiu și dimensiunea sociologică a etnomuzicologiei" ["Constantin Brăiloiu and the sociological scope of ethnomusicology"]. *Revista Transilvania*, no. 8-9 (2016): 28-39.
- Gusti, Dimitrie. "Sociologia monografică, știință a realității sociale" ["Monographic Sociology, Science of the Social Reality"]. In Dimitrie Gusti, Traian Herseni, Henri H. Stahl, *Monografia – Teorie și metodă* [*The Monograph: Theory and Method*], 5-74. Bucharest: Paideia, 1999.
- Nicola, Ioan. *Monografia satului Feleacu* [*The Monograph of the Feleacu Village*], edited by Ion Cuceu, Elena Hlinca Drăgan, and Zamfir Dejeu. Cluj-Napoca: Editura Tradiții clujene, 2014.
- Rostás, Zoltán. *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene* [*The Bright Room. The First Monographists of the Gustian School*]. Bucharest: Paideia, 2003.
- Stahl, Henri H. "Constantin Brăiloiu și sociologia vieții muzicale" ["Constantin Brăiloiu and the sociology of the musical life"]. *Cercetări de muzicologie*, vol. II, 1970.
- Stahl, Henri H. "Tehnica monografiei sociologice" ["The technique of the sociological monography"]. In Dimitrie Gusti, Traian Herseni, Henri H. Stahl, *Monografia – Teorie și metodă* [*The Monograph: Theory and Method*], 175-362. Bucharest: Paideia, 1999.

VECHEA BISERICĂ ORTODOXĂ DE LEMN DIN DRĂGUȘ DOUĂ DOCUMENTELE INEDITE PĂSTRATE ÎN ARHIVA LUI HENRI H. STAHL (DRĂGUȘ, 1933)

Irina STAHL

Institutul de Sociologie, Academia Română
Institute of Sociology, Romanian Academy
Personal e-mail: irinastahl@yahoo.fr

THE OLD ORTHODOX WOODEN CHURCH FROM DRĂGUȘ
TWO UNPUBLISHED DOCUMENTS FROM HENRI H. STAHL'S PRIVATE ARCHIVE
(DRĂGUȘ VILLAGE, 1933)

The Orthodox church of Drăguș village (Brașov County), was the last of the painted wooden churches from the Olt region (also called the Făgăraș region, central Romania). The unpublished documents presented in this article were initially preserved by Henri H. Stahl in his private archive, and were, after his death, included in the Stahl Family Archive. The first document, dated April 20, 1933, is a certified copy of a report signed by Valer Literat, a corresponding member of the Historical Monuments Commission (H.M.C.). It describes the church and its state of decay. The rapporteur extolls the beauty of the church's interior wall paintings, recommending the church be restored as soon as possible. The second document is a request, signed by Nicolae Iorga, President of the H.M.C., and is addressed to the Minister of Instruction, Cults and Arts, Dimitrie Gusti, the leader of the Sociological School of Bucharest and initiator of the monographic campaigns undertaken in several Romanian villages in the interwar period. Based on the positive report that he attached to his request, Iorga asked for funding, to undertake the restoration of the church. The monographic campaign of 1929 drew attention to the wooden church in Drăguș, but for reasons which remain unknown, it was never restored and no longer exists. Based on currently available sources, including valuable archival material, this article reconstructs the 1933 events and tries to learn more about the old church from Drăguș village and the historical context in which it was in use. Thus, this article complements the subsequent article in this volume, authored by Irina Stahl, regarding the order of places within the church, introducing and clarifying several aspects that will later be expanded upon.

Keywords: painted churches, wooden churches, monographic campaigns, Drăguș village, the Sociological School of Bucharest, Henri H. Stahl, Dimitrie Gusti.

Introducere

Astăzi, când amintirea vechii bisericii ortodoxe din Drăguș (jud. Brașov), ultima biserică de lemn pictată din Țara Oltului, s-a șters, iar mențiunile scrise despre acest lăcaș de cult sunt rare, se impune readucerea în actualitate a două documente inedite, din 1933, păstrate în arhiva personală a lui Henri H. Stahl, iar după dispariția acestuia, în Arhiva Familiei Stahl. Primul document este copia autenticată a unui referat semnat de Valer Literat, membru corespondent al Comisiei Monumentelor Istorice, în care biserica și starea sa de conservare sunt atent descrise. Al doilea document este o cerere adresată de Nicolae Iorga, președintele Comisiei, ministrului Instrucțiunii, Cultelor și Artelor, Dimitrie Gusti, prin care îi solicită acestuia fondurile necesare restaurării edificiului. Pornind de la aceste documente, ne propunem să reconstituim, cu ajutorul surselor existente, firul evenimentelor, dar și să aflăm mai multe despre vechea biserică din Drăguș și contextul istoric în care aceasta a funcționat ca edificiu religios. Articolul de față completează astfel articolul următorul articol, referitor la ordinea locurilor în biserică din Drăguș, introducând și clarificând o serie de aspecte ce vor fi ulterior reluate, în acesta.

Vechea biserică ortodoxă de lemn din Drăguș (sec. XVIII)

La finele anului 1905, Nicolae Iorga vizitează împrejurimile Făgărașului, poposind și în satul Drăguș. Cu această ocazie, notează o sumară descriere a „unei bisericuțe de lemn”, în care remarcă zugrăvelile „foarte bune” de pe pereți (Iorga 2005[1906], 82). Potrivit istoricului, lăcașul fusese ridicat „pe la 1790”, pe locul unei vechi mănăstiri ortodoxe, dărâmată din porunca împăratului Iosif al II-lea, pe motiv că ar fi adăpostit călugări potrivnici Unirii cu Biserica Romei.

De-a lungul timpului, un număr mare de sate din Țara Făgărașului s-au aflat în stăpânirea domnilor și boierilor din Țara Românească (Băjenaru 2011, 80). Acest lucru a sprijinit populația românească de dincolo de munți să reziste măsurilor forțate de calvinizare (sec. XVI-XVII), iar mai apoi de catolicizare (sfârșitul sec. XVII), impuse de autorități. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, Țara Făgărașului avea cel mai mare număr de schituri și mănăstiri din Transilvania (Băjenaru 2011, 80). De dimensiuni reduse și cu o avere modestă comparativ cu cele din Țara Românească și Moldova, acestea constituiau adevărate centre de rezistență împotriva Unirii, motiv pentru care au și fost distruse în iunie 1761, din ordinul generalului von Bukow. Pe teritoriul Drăgușului au existat două astfel de mănăstiri.

Mica biserică de lemn menționată de Iorga a funcționat ca biserică parohială a satului până în 1897, când a fost părăsită, slujbele începând să se țină în noua

biserică, de zid (ridicată între 1894-1896), mai mare și mai încăpătoare.

Documentarea în vederea restaurării

Campania monografică desfășurată în vara anului 1929 de echipa condusă de Dimitrie Gusti, prilejuiește redescoperirea vechii bisericii din Drăguș. Aceasta atrage atenția mai ales prin pictura sa interioară. În vara anului 1932, echipele monografice revin la Drăguș. Gusti, ajuns între timp ministru al Instrucțiunii, Cultelor și Artelor, demarează procesul de restaurare a bisericii, cerând Comisiunii Monumentelor Istorice (C.M.I.) să evalueze situația edificiului (A.I.N.P., C.M.I., 1540/1933). Arhitectul Horia Teodoru este trimis să cerceteze problema, în teritoriu. În 11 ianuarie 1933, el înaintează Comisiei un „Referat, cu deviz, un plan și cinci fotografii”, în care se menționează:

„Ruinarea treptată a bisericii de lemn din Drăguș se datorește faptului că soclul este compus din bolovani de râu, așezați direct pe pământ și nelegați între ei prin mortar; soclul s-a dezagregat și pereții de lemn ai bisericii au rămas fără sprijin în multe locuri, aplecându-se. De asemenea, zidul de pe latura vest – zid care probabil înlocuiește patru stâlpi de lemn dispăruți ai unui pridvor deschis – insuficient fundat, s-a aplecat în afară, pricinuind desfacerea șarpantei acoperișului în colțul sud-vest al bisericii” (A.I.N.P., C.M.I., 1540/1933, f.1).

Devizul atașat indică suma de 40 000 lei necesari pentru restaurare.

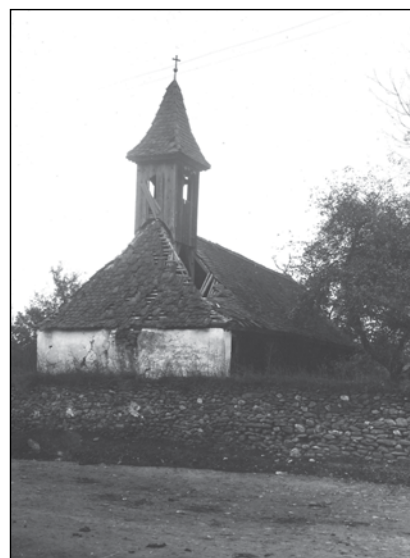

Fig.1 Biserica de lemn din Drăguș, vedere dinspre vest-sud, foto arh. H. Teodoru (A.I.N.P., C.M.I., 1540/1933)

Fig.2 Biserica de lemn din Drăguș, vedere dinspre altar, nord-est, foto arh. H. Teodoru (A.I.N.P., C.M.I., 1540/1933)

Referatul arhitectului Teodoru va fi trimis mai departe și secției regionale a C.M.I. din Cluj, condusă de Al. Lapedatu, cea mai în măsură să se pronunțe cu privire la valoarea arhitectonică a edificiului și să dea un răspuns ministrului (A.I.N.P., C.M.I., 1540/1933, f.8). Sarcina cade în seama profesorului Valer Literat membru corespondent al C.M.I., secția pentru Transilvania. Ajungem astfel la primul document menționat în introducere.

Literat redactează, la 20 aprilie, un referat detaliat cu privire la biserica din Drăguș, recomandând restaurarea sa imediată. Originar dintr-un sat din apropierea Făgărașului, unde slujise o vreme ca preot, Valer Literat (1895-1972) era la acea dată profesor la Liceul „Radu Negru” din Făgăraș. Autor al mai multor studii cu privire la istoria locurilor și a lăcașurilor de cult din Țara Făgărașului, el se apleacă cu atenție asupra edificiului, căruia îi descrie cu lux de amănunte structura și pictura.

„În Drăguș sunt două biserici de lemn, părăsite, una cea veche ortodoxă, cealaltă e cea fostă unită, trecută în proprietatea parohiei ortodoxe deodată cu trecerea puținilor uniți la ortodoxie”, își începe Literat referatul. În Drăguș, uniția avusese loc între 1838-1841, cu câteva familii de grăniceri. În iunie 1924 însă, toți cei 186 de credincioși uniți, împreună cu preotul lor, Gheorghe Jurcovan, au revenit la Biserica Ortodoxă (Păcurariu 1968, 1108), înscriindu-se într-un proces mai amplu, ce avea să cuprindă întreaga regiune după Primul Război Mondial.

Ambele biserici sunt într-o stare proastă, constată Literat. Cum cea fostă unită „nu prezintă nimic interesant”, el își îndreaptă în continuare atenția asupra celei ortodoxă, „în stare ceva mai bună”, deoarece „fusesse și lucrată mai solid”. „Păreții sunt din bârne, fără podoabe pe dinafară, dar cioplite așa de bine, încât puțin de tot lut sau var a mai fost de lipsă pentru astuparea completă a golurilor”, continuă el. Este descris apoi plafonul, bolta, insistându-se asupra stării proaste a acoperișului de țigla, pe alocuri prăbușit, și a stricăciunilor produse.

Detalii interesante despre dimensiunea și aspectul vechii biserici din Drăguș sunt date și de părintele Jurcovan¹, intervievat de Henri H. Stahl la începutul anilor '30 (vezi tot în acest volum, nota 4 din articolul I.

Stahl, „Ordinea locurilor în biserică”). O mie de suflete veneau pe atunci la biserică, afirmă acesta, dar „(...) biserica era așa de mică, încât puțini încăpeau în ea. Partea cea mai mare stau în jurul bisericii și de acolo ascultau”, căci „ferestrele n-aveau geamuri de sticlă și se auzea afară”. În biserică intrau doar „boierii”² și copiii aduși de învățător să cânte în cor. În lipsă de pod, aceștia din urmă, numeroși, ocupau jumătate din biserică. În afara bisericii stăteau „obagii”, sau „provințarii”³.

În releveul ridicat de arhitectul Teodoru este vizibil peretele despărțitor între naos și pronaos, marcând separația dintre spațiul rezervat bărbaților și cel rezervat femeilor. În pronaos, pe peretele din spre naos erau zugrăvite chipuri de sfinți. În naos, „pe peretele din spre femei” era zugrăvită Adormirea Maicii Domnului. Delimitare printr-un perete despărțitor a celor două spații era frecvent întâlnită la bisericile de lemn din Transilvania (Siseștean 2000, 40), unde naosul era uneori numit și „biserica bărbaților”, iar pronaos, „biserica femeilor” (Stahl P.H. 1993, 148; Stahl P.H. 1999-2000, 34; Siseștean 2000, 40).

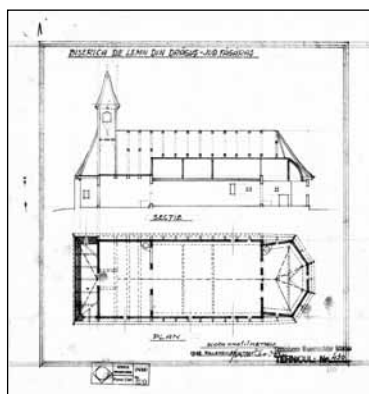

Fig.3 Biserica de lemn din Drăguș, releveul ridicat de H. Teodoru (A.I.N.P., C.M.I., 1540/1933)

Cea mai mare parte a referatului lui Literat descrie în detaliu pictura bisericii. Sunt descrise scenele reprezentate, subliniindu-se aspectele inedite din execuție, dar și cele mai puțin reușite:

„Pronaosul are zugrăvite câteva chipuri de sfinți, numai pe păretele de către naos. Restul păreților e bârnă goală, niciodată spoită, ci odinioară împodobiți cu icoane mobile. Naosul e zugrăvit foarte frumos și zugrăveala s-a păstrat foarte bine. Pe amândoi păreții sunt câte un șir de mucenici ostași, ale căror chipuri s-au păstrat bine de la brâu în sus. Toți au capete rotunde, cu figuri foarte frumos desemnate. (...) Toate figurile de pe boltă sunt zugrăvite mai mici decât ale ostașilor mucenici de pe păreți. Fețele le sunt mai mult lungărețe și adeseori se pot încadra în dreptunghiuri. Pentru a arăta că bărbile bătrânilor sunt încalcite, smocuri de păr sunt îndreptate

în direcțiuni divergente. Zugravul a încercat și perspectiva. În Înălțarea la cer, figura lui Isus, care se înalță asistat de îngeri, e sensibil mai mică decât a personajilor rămase pe pământ. La Nașterea lui Isus, momentele sunt cam disparate. Un păstor își alungă cu mâna somnul care-i apasă pleoapele, alt păstor duce daruri Pruncului și e îmbrăcat cu o imitație de sarică, iar pe cap poartă un fel de glugă flocoasă”.

Fig.4 Biserica de lemn din Drăguș, vedere interioară, naosul spre altar, foto arh. H. Teodoru (A.I.N.P., C.M.I., 1540/1933)

În naos, Literat găsește menționat anul zugrăvirii: 1800, fără însă a găsi și numele zugravului. „Acesta s-ar putea să fi fost Panteleimon – sugerează el –, ale cărui picturi din biserica unită din Viștea de jos aduc cu pictura bisericii din Drăguș”.

În încheiere, Literat recomandă repararea cât mai rapidă a edificiului, dat fiind caracterului unic al picturii sale:

„În considerare că biserica aceasta este, după cât știu eu, singura biserică de lemn zugrăvită ce a mai rămas în Țara Oltului și că pictura e frumoasă și s-a păstrat bine, sunt de părere că merită să se păstreze încă această biserică, făcându-i-se reparaturile necesare, și cât mai repede”.

Referatul întocmit de Literat este înaintat președintelui Comisiunii Monumentelor Istorice, Nicolae Iorga. În cererea care îl însoțește se subliniază faptul că „biserica reprezintă o deosebită valoare artistică și istorică, care impune ca lucrările proiectate să fie executate” (A.I.N.P., C.M.I., 1540/1933, f.11). În lipsă de fonduri, Iorga adresează, în 22 mai, o cerere de finanțare ministrului Gusti, căreia îi atașează referatul.

Deznodământul

Nu se cunoaște cauza nealocării fondurilor necesare restaurării. Cert este că astăzi biserica este dispărută, iar odată cu ea, o valoroasă mărturie a măiestriei zugravilor de altădată. Rămân, de pe urma ei, cele câteva descrieri și documente, rarele fotografii, precum și releveul ridicat

de arhitectul Teodoru. Așa cum îl instruiseră Gusti, Stahl a păstrat cele două documente care constituie obiectul acestui articol, adăugându-le la dosarul monografiei Drăguș. Datorită lor am reușit să reconstituim o parte din istoria acestui lăcaș de cult, în speranța că noi documente vor ieși la iveală, în viitor.

DOCUMENTE:

1. Cerere de finanțare adresată de către Comisia Monumentelor Istorice, Ministerului Instrucțiunii, Cultelor și Artelor (22 mai 1933)

Regatul României
Ministerul Instrucțiunii, al Cultelor și Artelor
Comisiunea Monumentelor Istorice

Domnului Ministru al Instrucțiunii, Cultelor și Artelor

Cabinetul Domnului Ministru
Dosarul și Nr. nostru: 395

Data: 22 mai 1933

Dlui Stahl, spre a lua [la] cunoștință spre păstrare [la] dosarul monografiei Drăguș, D.Gusti

[Scris de mână, cu cerneală neagră, în colțul din dreapta, sus; semnătură olografă]

Dlui Alessianu, din fondul cartelor postale, D.Gusti
[Scris de mână, cu cerneală neagră, în partea stângă, sus; semnătură olografă]

Domnule Ministru,

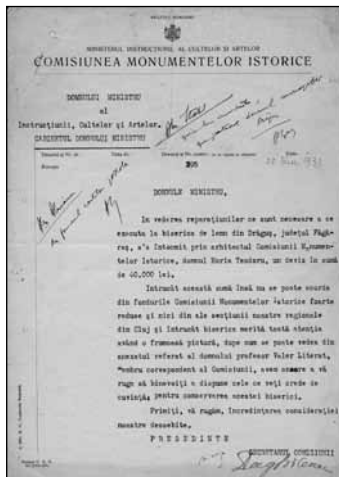
În vederea reparațiilor ce sunt necesare a se executa la biserica de lemn din Drăguș, județul Făgăraș, s-a întocmit prin arhitectul Comisiunii Monumentelor Istorice, domnul Horia Teodoru, un deviz în sumă de 40.000 lei.

Întrucât această sumă însă nu se poate acorda din fondurile Comisiunii Monumentelor Istorice, foarte reduse, și nici din ale secțiunii noastre regionale din Cluj și întrucât biserica merită toată atenția având o frumoasă pictură, după cum se poate vedea din anexatul referat al domnului profesor Valer Literat, Membru corespondent al Comisiunii, avem onoarea a vă ruga să binevoiți a dispune cele ce veți crede de cuviință: pentru conservarea acestei biserici.

Primiți, vă rugăm, încredințarea considerației noastre deosebite.

Președinte
N. Iorga [semnătură olografă]
Secretarul Comisiunii
Drăghiceanu [semnătură olografă]

Fig.5 Cerere adresată, în 22 mai 1933, lui D. Gusti, Ministru al

Instrucțiunii, Cultelor și Artelor, de către Președintele Comisiunii Monumentelor Istorice, N. Iorga, prin care se solicita alocarea de fonduri pentru conservarea bisericii ortodoxe de lemn din Drăguș (Arhiva Familiei Stahl)

2. Referat anexat cererii de finanțare, întocmit de Valer Literat (20 aprilie 1933)

Copie [scris de mână, de Henri H. Stahl, în colțul din stânga sus]

Domniei Sale, Domnului Președinte al Comisiei Monumentelor Istorice, Cluj
[în josul primei pagini a cererii]

Domnule Președinte,

Cu privire la biserica de lemn din Drăguș, cu onoare,
Vă comunic următoarele informațiuni:

În Drăguș sunt două biserici de lemn, părăsite, una cea veche ortodoxă, cealaltă e cea fostă unită, trecută în proprietatea parohiei ortodoxe deodată cu trecerea pușinilor uniți la ortodoxie. Amândouă sunt în stare foarte rea. Cea fostă unită nu prezintă nimic interesant.

În stare ceva mai bună e cea ortodoxă, care fusese și lucrată mai solid. Păreții sunt din bârne, fără podoabe pe dinafară, dar cioplite așa de bine, încât puțin de tot lut sau var a mai fost de lipsă pentru astuparea completă a golurilor. Acoperișul e în stare foarte rea, mai peste tot i s-a rărit țigla, lângă clopotnița, la S., s-a prăbușit. În drept cu catapeteasma, un căprior s-a putrezit, mișcând de la locul lor și bârnele din partea de S. ale catapetesmei.

În interior, pronaosul are plafon drept, de scânduri cari zac pe grinzi. La naos e boltă *berceau*, tot din scânduri. Bolta naosului se prelungeste și deasupra altarului, pe trei sferturi. Restul boltei altarului e făcut din trei sectoare de boltă, pornind de la cele trei laturi din fundul altarului, și cari se împreună cu *berceau*-ul.

La catapeteasma, pe lângă capătăiele bânelor cari s-au mișcat de la locul lor, povara boltii a apăsât și asupra

scândurii de deasupra ușilor altarului și a crepat-o în toată lungimea ei.

Pronaosul are zugrăvite câteva chipuri de sfinți, numai pe păretele de către naos. Restul păreților e bârnă goală, niciodată spoită, ci odinioară împodobiți cu icoane mobile. Naosul e zugrăvit foarte frumos și zugrăveala s-a păstrat foarte bine. Pe amândoi păreții sunt câte un șir de mucenici ostași, ale căror chipuri s-au păstrat bine de la brâu în sus. Toți au capete rotunde, cu figuri foarte frumos desemnate.

Pe boltă, la creștet: Emanuil, Pantocratorul și Sf. Ioan Botezătorul. De o parte și de alta, diferite scene din Testamentul nou, iar la colțurile naosului, pe boltă, cei patru evangheliști. Pe păretele din spre femei, pe partea de sub boltă, e Adormirea Maicei Domnului. Toate figurile de pe boltă sunt zugrăvite mai mici decât ale ostașilor mucenici de pe păreți. Fețele le sunt mai mult lungărețe și adeseori se pot încadra în dreptunghiuri. Pentru a arăta că bărbile bătrânilor sunt încâlcite, smocuri de păr sunt îndreptate în direcțiuni divergente. Zugravul a încercat și perspectiva. În Înălțarea la cer, figura lui Isus, care se înalță asistat de îngeri, e sensibil mai mică decât a personajilor rămase pe pământ. La Nașterea lui Isus, momentele sunt cam dispartate. Un păstor își alungă cu mâna somnul care-i apasă pleoapele, alt păstor duce daruri Pruncului și e îmbrăcat cu o imitație de sarică, iar pe cap poartă un fel de glugă flocoasă.

Pe scena cu Sf. Troiță, sub chipul celor trei îngeri ospătați de Avram și Sara, aceștia încă destul de tineri, e pus anul zugrăvirii: 1800, dar nume de zugrav n-am găsit. Acesta s-ar putea să fi fost Panteleimon, ale cărui picturi din biserica unită din Viștea de jos aduc cu pictura bisericii din Drăguș.

În altar arhieriei și cetele îngerești, sunt puțin mai afumate și mai șterse decât în naos.

În considerare că biserica aceasta este, după cât știu eu, singura biserică de lemn zugrăvită ce a mai rămas în Țara Oltului și că pictura e frumoasă și s-a păstrat bine, sunt de părere că merită să se păstreze încă această biserică, făcându-i-se reparaturile necesare, și cât mai repede.

Făgăraș, 20 Aprilie 1933

ss. Prof. Valer Literat
membru corespondent

Pentru autenticitatea copiei:

C. Daicovicu
[semnătură olografă, însoțită de parafa „Comisiunea Monumentelor Istorice, secțiunea pentru Transilvania, Cluj”]

Note:

1. Părintele Iurcovan pare a fi același cu Gheorghe Jurcovan, preotul unit care revenise, împreună cu credincioșii săi, la Biserica Ortodoxă în 1924. În condițiile acestea, ne putem întreba dacă vechea biserică de lemn la care face referire este cea ortodoxă sau cea unită? Oricare ar fi răspunsul însă, descrierea sa rămâne interesantă, mai ales prin separarea spațială a celor două categorii sociale: „boieri” și „obagi” (sau „provințari”). De altfel aceeași așezare pe neamuri fusese respectată și în biserica unită, înainte de revenirea la ortodoxie (vezi tot în acest volum, nota 7 din articolul I. Stahl, „Ordinea locurilor în biserică”).
2. Categorie socială, urmași ai țăranilor care făcuseră parte din Regimentul I de graniță, cu sediul la Orlat (organizat pe timpul împărătesei Maria Theresa) și care, drept răsplătă pentru serviciul militar prestat, fuseseră scutiți de obligațiile feudale ale iobagilor și în plus, li se lăsase și posesiunea indiviză a pădurilor. În 1929, diferențele dintre cele două categorii se estompaseră, dar amintirea trecutului păstrase încă viu sentimentul de neam al „boierilor”, precum și mândria apartenenței la acesta; nevestele lor („boresle”) purtau straie diferite de cele ale nevestelor de „obagi” (Stahl 1981, 125).
3. Urmași ai țăranilor neliberi, „datori cu dijmă și corvoadă față de ‘Aerariul’ de la Sâmbăta de Jos, pe vremuri stăpânită de vestitul baron Bruckenthal” (Stahl H.H. 1981, 124).

Bibliography:

- Băjenaru, Elena. *Icoane și iconari din Țara Făgărașului. Centre și curente de pictură pe sticlă* [Icons and icon makers in the Făgăraș region. Centers and schools of glass painting]. Bucharest: Oscar Print, 2012.
- Iorga, Nicolae. *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească la 1906* [The Romanian nation in Transylvania and the Hungarian Lands in 1906]. Bucharest: Saeculum I.O., 2005 [1906].
- Păcurariu, Mircea. „Încercări de reveniri de preoți și parohii unite în sânul Bisericii strămoșești până în anul 1948” [The attempts, before 1948, of Greco-Catholic priests and parishes to return to the arms of the ancestral Church]. *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXVI, no.9-10 (1968): 1095-1112.
- Siseștean, Gheorghe. „Biserica și cimitirul din sate transilvănene. Structura spațială și structura socială” [The church and the cemetery in Transylvanian villages. Spatial and social structures]. *Société Européennes, Études Roumaines et Aroumaines / Studii Românești și Aromânești*, edited by Paul H. Stahl, Paris □ Bucharest, V (2000): 39-44.
- Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* [Memories and thoughts about the old school of the “sociological monographs”]. Bucharest: Editura Meridiane, 1981.
- Stahl, Paul H. „Case și biserici de țară din România. Asemănări și deosebiri” [Houses and churches from Romania. Similarities and differences]. *Sud-estul și Contextul European. Biserici, credințe, obiceiuri. Buletin*, X (1999-2000): 21-36.
- Stahl, Paul H. „L’installation des fidèles dans l’église. Exemples sud-est européens”. *Revue des études sud-est européennes*, XXXI, no.1-2 (1993): 145-159.

Archives:

Arhiva Familiei Stahl [The Stahl Family Archive]

Arhiva Institutului Național al Patrimoniului (A.I.N.P.) [The Archive of The National Heritage Institute], fond *Comisia Monumentelor Istorice*, dosar 1540/1933.

ORDINEA LOCURILOR ÎN BISERICĂ FIȘELE DE TEREN INEDITE PĂSTRATE ÎN ARHIVA LUI HENRI H. STAHL (DRĂGUȘ, 1929-1932)

Irina STAHL

Institutul de Sociologie, Academia Română
Institute of Sociology, Romanian Academy
Personal e-mail: irinastahl@yahoo.fr

THE ORDER OF PLACES WITHIN THE CHURCH: THE FAMILY STRANA
UNPUBLISHED FIELD-NOTES FROM HENRI H. STAHL'S PRIVATE ARCHIVE

This article investigates field notes written during the monographic campaigns of 1929 and 1932, undertaken by the Sociological School of Bucharest led by Dimitrie Gusti in Drăguș village (Făgăraș region, central Romania). These previously unpublished notes are preserved in the private Stahl Family Archive and refer to the order of places occupied by peasants within the church.

As in many Orthodox churches from Transylvania, in the Drăguș church women and men were separated. The nave, which is closer to the altar, was occupied by men, and the narthex was occupied by women. Unmarried women and men stayed together in the back; children were upstairs in the choir; while gipsies stood next to the door. Despite recommendations of the Church's representatives, that old people should stay in the front, out of respect, the complex social structure of the village imposed a different rule. All members of the same lineage were aligned in a chain formation inside the church (called the *stacidia*, in rom. *strana*). In it, each member had a specific place. The front position was occupied by the head of the parental household (the father, and after his death by the son, usually the youngest, or the son-in-law, in the case of a matrilineal marriage), succeeded by the other male family members. Women followed the same rule in the narthex, where the chains continued. The distinction between two social categories: the descendants of former imperial border guards (who received privileges) and the descendants of the serfs was less obvious, but still noticeable, as in the past. The same alignment was followed in the cemetery, where each member of the community was buried in its family *strana*.

Two of the field notes were made by Octavian Mureșanu who only took part in the 1929 campaign. An additional eleven notes were written in 1932, when the monographic teams returned to Drăguș. These field notes were made by the famous Romanian sociologist Henri H. Stahl, who continued the investigation conducting a series of interviews, assisted by his co-worker Xenia Costa-Foru. Contrary to Mureșanu's notes, Stahl's interviews were transcribed in such manner as to preserve the peasants' idiomatic speech and expressions. After writing down the informants' oral testimonies, Stahl verified the information given to him. He tried in vain to find the "written rule from the ancestors", however he was able to consult the assessment record of the Church council meetings and transcribed three of them, dated 1902 and 1906.

This article traces the history of the field-notes (interviews and documents), comments on the information they provide, and finally transcribes them, in order to make them available to the scientific community.

Keywords: order of places in the church, wooden church, social hierarchy, monographic campaigns, Drăguș village, the Sociological School of Bucharest, Henri H. Stahl, Dimitrie Gusti.

Introducere

În dosarul pregătit de Paul H. Stahl și rezervat Drăgușului, păstrat în Arhiva Familiei Stahl, se găsesc mai multe note de teren, adunate în timpul campaniilor monografice ale Școlii sociologice de la București și referitoare la ordinea locurilor în biserică din Drăguș (așa numitele *strane*). Cele mai multe au fost consemnate de Henri H. Stahl care, deși începuse să prelucreze și să interpreteze informațiile adunate, nu a mai ajuns să le publice sub forma unui studiu aparte, rezumându-se la a le menționa, pe scurt, într-un text sau în altul.

În cele ce urmează ne propunem să ne aplecăm atât asupra notelor propriu-zise, cât și asupra informațiilor consemnate. Vom reda, pe cât posibil, contextul în care au fost alcătuite și păstrate, vom comenta informațiile pe care le conțin, pentru ca în final să le redăm integral, cu scopul de a le pune la dispoziția comunității științifice.

Redactarea și păstrarea notelor de teren

În vara anului 1929, campania monografică a Școlii sociologice de la București a avut loc în satul Drăguș, din Țara Făgărașului. Echipa condusă de Dimitrie Gusti era formată din 86 de participanți, un număr record comparativ cu campaniile precedente. Printre numeroșii participanți se număra și Octavian Mureșanu (sau Mureșeanu), căruia îi revine sarcina de a investiga felul în care sunt așezați oamenii în biserică (vezi nota 1 și 2). Campania din Drăguș va fi singura campanie monografică la care va lua parte. Fișele sale sunt îngrijite și meticolos întocmite; scrisul este citet. Informațiile sunt consemnate, potrivit instructajului primit, pe foi de dimensiuni mici, scrise doar pe o parte, pentru a facilita clasarea ulterioară a informației (vezi Stahl 1934, 19). Textul este ilustrat util, cu o schiță, executată în creion (Fig.1).

Trei ani mai târziu, constatându-se bogăția informațiilor strânse în 1929, dar și necesitatea aprofundării anumitor teme, echipele monografice se întorc la Drăguș. Intuind în cele consemnate de Mureșanu o problemă complexă, Stahl revine asupra așezării în biserică. Împreună cu Xenia Costa-Foru, el interoghează mai mulți membri ai comunității în legătură cu acest aspect. Spre deosebire de Mureșanu, care sintetizase informația obținută, Stahl consemnează direct limbajul țărănesc. Prin întrebări bine alese, el își îndreaptă informatorii într-o direcție, sau alta, până la epuizarea subiectului. Informațiile de teren rezultate au ajuns până la noi sub forma unor texte transcrise de pe fișele inițiale, în marea lor majoritate dactilografiate (doar notele 5, 12 și 13 sunt scrise de mână), uneori redactate în dublu exemplar. Scrise pe coli mari de hârtie (21x30/34 cm), sau pe fragmente de coală, ele par să fi fost, odată, în lucru.

Cercetând ordinea locurilor din biserică, Stahl nu s-a mulțumit cu informațiile obținute de la informatori, adeseori contradictorii, ci a verificat și documentele scrise referitoare la aceasta. Astfel, a căutat fără succes „rânduiala scrisă, de la bătrâni” menționată de o informatoare (nota 5) și a verificat procesele verbale ale Comitetului parohial. Trei dintre acestea le-a transcris de mână, pe fișe (documentele 1, 2 și 3).

Organizarea vieții sociale în Drăguș

Drăgușul anilor '20-'30 era un sat cu o organizare socială aparte, reflectată în numeroase aspecte ale vieții, printre care și ocuparea locurilor în biserică. Stahl îl descrie ca un sat de tip clasic, din categoria celor denumite în literatura de specialitate *Dreifelderwirtschaft*, după sistemul agrotehnic de tip comunitar care obliga toți agricultorii să se supună unui plan comun de muncă a pământului, împărțit în trei tarlale, sau parcele (vezi Stahl 1933; Stahl 1981, 122 sqq.). În timp ce pe primele două tarlale erau culturi diferite, a treia era lăsată spre odihnă, fiind folosită drept izlaz pentru vite. Anul următor tarlalele se roteau, în așa fel încât fiecare să rămână necultivată o dată la trei ani. Larg răspândit în Europa medievală, acest sistem de organizare a culturilor (pe două sau mai multe tarlale) a fost adus în Transilvania de către sași. În Zona Făgărașului a pătruns la mijlocul secolului al XIX-lea (Stahl 1981, 122).

Pământul agricol, împărțit în tarlale de suprafețe egale, era „ca un cerc larg de jur împrejurul satului”, acesta fiind forțat să se înghesuie „ca un ghem plin de verdeață, în centrul unui *oppenfield*, câmp deschis, fără garduri și fără plantații” (Stahl 1981, 122). Sistemul tarlalelor împiedica astfel creșterea așezării, care rămăsese în aceleași margini din 1860 (Stahl 1933, 148).

Acest mod de organizare a muncilor agricole a adus cu sine anumite constrângeri și o viață comunitară, de obște. Cu toate acestea, populația din Drăguș era împărțită în două categorii sociale distincte: *boieri* și *obagi*. Acestea, notează Stahl, erau „două categorii de familii, deosebite prin trecutul lor, care a făcut ca unii țărani să fie 'boieri', adică liberi, alții 'obagi' sau 'provințari', adică neliberi, datori cu dijmă și corvoadă feudală față de 'Aerariul' de la Sâmbăta de Jos, pe vremuri stăpânită de vestitul baron Bruckenthal” (Stahl 1981, 124). „Boerii de Făgăraș” erau, remarcă același autor, țărani care făcuseră parte din Regimentul I de graniță, cu sediul la Orlat (organizat pe timpul împărătesei Maria Theresa), și urmașii acestora. Ca răsplată pentru serviciul militar prestat, ei fuseseră scutiți de obligațiile feudale ale iobagilor și în plus, li se lăsase și posesiunea indiviză a pădurilor (așa numitele *composesorate* forestiere de care se arătase interesat Stahl). În 1929, diferențele dintre cele două categorii se estompaseră, dar amintirea trecutului păstrate încă viu sentimentul de neam al boierilor, precum

și mândria apartenenței la acesta, până într-acolo încât nevestele lor (*boresele*) purtau straie diferite de cele ale nevestelor de obagi (Stahl 1981, 125). Toate familiile derivând din același strămoș purtau același nume de neam. Tătarii, Fogoroșii, Rogozarii, Sofonarii și Codrenii erau neamuri de boieri, în timp ce Haneși, Bunerii, Racu etc. erau neamuri de obagi. Unitatea socială a neamurilor, remarcă Stahl, se făcea simțită în numeroase aspecte ale vieții sociale, cum ar fi sistemul onomastic, ocuparea locurilor din biserică, dar și în diferite detalii ale vieții cotidiene, în care memoria socială a neamului ieșea la iveală (Stahl 1981, 125). Cu toate acestea, viața socială a Drăgușului nu era însă dominată de neamuri, ci de gospodăriile așezate pe *heiuri* (loturi de casă).

Funcționând pe principiul gospodăriilor casnice închise, gospodăriile individuale din Drăguș erau realități de sine stătătoare (Stahl 1933, 150; Stahl 1981, 128). Fie că erau de boieri sau de obagi, ele aveau drepturi și îndatoriri sătești egale. Gospodăriile erau considerate a fi pe *heiuri*, „adică pe locuri de casă aflate în vatra Drăgușului, satul (...) fiind format dintr-un număr fix de 'case' egale în drepturi” (Stahl 1981, 126). *Casa* nu reprezenta doar o familie, ci „o unitate socială perenă”, permanentizată pe durata mai multor generații (Stahl 1981, 126). Casa dădea numele celor ce o locuiau (chiar și în cazul caselor cumpărate, numele casei era adăugat ca poreclă, numelui de neam al noului proprietar) și le impunea anumite obligații și îndatoriri sociale asociate. Mutându-se în casa bărbatului la căsătorie, femeia lua numele acestuia, iar dacă bărbatul se „mărta pe curte” (căsătorie matrilocală), el lua numele nevestei. Nucleul grupului familial îl constituia pământul: *heiul* de casă și locurile de câmp, care se împărțeau în mod egal între copii. Numărul *heiurilor* creștea așadar doar prin fracționare internă, limitele inițiale rămânând neschimbate. În casa bătrânească rămânea de regulă feciorul cel mic, care se îngrijea de părinți și prelua toate atribuțiile casei. De altfel principala problemă a satului consta în anii '30 lipsa terenurilor agricole și suprapopularea gospodăriilor, care în timp îi împinsese pe mulți tineri să plece, în căutare de muncă și de câștig, în vechiul regat, sau mai departe, în America.

Ordinea locurilor în biserică

Așezarea credincioșilor în biserică din Drăguș oglindește structura socială a satului. Fiecare membru al comunității avea locul său, bine stabilit, localizarea în spațiul sacru fiind dată de o combinație de factori, de natură biologică și socială (gen, vârstă, stare civilă, apartenență etnică, neam, statutul social).

Astfel, femeile măritate stăteau aparte de bărbați, fetele și feciorii aparte de copii, iar țigani, lângă ușa. Membri aceluiși neam stăteau împreună, unii în spatele celuilalt, într-un șir numit „strană”. Lucrurile se complică însă, când este vorba de locul pe care îl ocupă fiecare membru în strana neamului său. Există

de asemenea o separare netă între cele două categorii distincte de neamuri: boierii și obagii (provințarii).

Printre informațiile consemnate de Stahl direct de la informatori, în mod surprinzător, apare și un comentariu (vezi nota 5). Consemnat pe o copie dactilografiată, incompletă, el ne oferă „cheia” de interpretare a notelor de teren și va constitui punctul nostru de plecare în analiza acestora:

„De fapt, ceea ce observăm și ceea ce am putea arăta mai amănunțit, grație unei serii mai mari de asemenea informații, este faptul că nu se poate preciza desăvârșit ordinea neamurilor în serii. Se țin minte neamurile cele mari și este interesant de băgat de seamă că aceste neamuri considerate mari sunt toate boierești. Singurul neam obăgesc citat de către acești doi informatori [Spiridon și Sinefta Tătaru] fiind acela al Răceștilor.

Cu mult mai interesantă este problema chipului în care se organizează astăzi neamurile ca atare în sânul șirurilor lor.

Am văzut că părerea oficială a comitetului parohial era aceea că vârsta hotărăște. La fel de pildă cred și unii informatori de astăzi că ar fi mai bine să se facă, precum de pildă Isac Stanimir a cărui părere o vom da de îndată. După cum am spus însă, ordinea internă a șirului este determinată de curtea bătrânească: în locul tatălui bătrân trece, sărind peste toți înaintașii săi de vârstă, acela dintre fii care rămâne pe curte. Iar în cazul când acesta este un ginere, el își părăsește șirul vechii sale familii pentru a lua locul ocupat de socrul lui.

Socotim că drăgușenii sunt atât de conștienți de această regulă și o pot formula așa de clar, încât putem pentru a lămurii desăvârșit problema, să transcriem pur și simplu câteva din fișele noastre.”

Strane erau numite locurile, în picioare, ocupate de fiecare neam în biserică. Tot *strane* erau numite și scaunele cu brațe înalte, aflate la dreapta și la stânga iconostasului. Acestea erau închiriate pe un an, mai ales bătrânilor, prin licitație publică organizată în biserică, în jurul datei de 1 septembrie (praznicul Sf. Simeon Stâlpnicul)¹. *Strane* existau și în cimitir (progradie), unde era urmată aceeași regulă ca în biserică: fiecare neam avea strana sa.

Strana unui neam putea ocupa un șir întreg dar, nu întotdeauna se identifica cu acesta. Unele șiruri din biserică erau împărțite între mai multe neamuri: „Dacă sunt mai multe gazde², apoi sunt mai mulți într-un rând. Dar mai sunt unele neamuri care n-au decât trei gazde. Așa că nu se poate face un rând din trei gazde. Cată să fie amestecați” (nota 5). De asemenea, unele neamuri erau atât de mari (e.g. Fogoroș, Sofonea) încât ocupă mai multe șiruri. Stranele din biserică ajungeau așadar să se îmbine, să se întrepătrundă, în funcție și de spațiul de

care dispuneau.

Din notele de teren consemnate reiese clar: femeile și bărbații nu se amestecau în biserică. „Dacă [bărbatul] se însoară — relatează un informator —, nu stă cu nevasta. Nevasta stă la partea femeilor, unde stă femeile, la locul lor” (nota 6). Ceea ce nu se menționează însă în mod explicit este unde se află acest loc. Evidența de acum aproape un secol, ce nu se cădea a mai fi cercetată, nu mai este însă o evidență astăzi, când trebuie aduse câteva precizări.

În trecut, femeile și bărbații erau separați în biserică. În unele biserici ortodoxe regula era ca femeile să stea la stânga altarului, iar bărbații la dreapta. În Transilvania mai ales, femeile stăteau însă în pronaos, în spatele bisericii (zona B din schița întocmită de Mureșean, Fig.1), în timp ce bărbații stăteau în față, în naos (zona A). Vechea biserică de lemn din Drăguș, părăsită la data la care erau consemnate notele de teren reproduse mai jos, dispunea de un perete despărțitor între naos și pronaos și separa spațiul rezervat bărbaților de cel rezervat femeilor (vezi tot în acest volum, articolul I. Stahl, „Vechea biserică ortodoxă de lemn din Drăguș”). Această delimitare era frecvent întâlnită la bisericile de lemn din Transilvania (Siseștean 2000, 40), unde naos-ul mai era numit și „biserica bărbaților”, iar pronaos, „biserica femeilor” (Stahl P.H. 1993, 148; Stahl P.H. 1999-2000, 34; Siseștean 2000, 40).

În ceea ce privește locul fiecăruia în strana neamului său, Comitetul parohial al bisericii din Drăguș considera că vârsta trebuie să primeze, iar bătrânii să fie lăsați să stea în frunte, lângă altar (documentul 1, 2 și 3). Aceeași părere era împărtășită și de unii membri ai satului, care o considerau o dovadă de respect (nota 8). Cu toate acestea, organizarea socială a satului impusese o altă regulă, care îi permitea fiului să ia locul din frunte al tatălui, la moartea acestuia, fapt care intra adeseori în contradicție cu recomandările bisericii, producând nemulțumiri (nota 5). Interesantă în acest sens este mărturia lui Isac Stanimir: „(...) de la o vreme s-a stricat rânduiala bună, că câte unu', după ce moare ta'su, nu lasă pe un altu care este bătrân. Nu, că el! Se pune-n locu' lui ta'su. S-a întâmplat și neînțelegeri aici între oameni. Că oamenii nu înțelege. Gândește că dacă stă în biserică-nainte, stă și în Rai în frunte. (...) În biserică nu este [ca] la pământ, ca la o proprietate de casă. Dar numai vezi cum este făcut omu', o leacă lacom ca să fie el înainte” (nota 8).

Fiecare persoană își cunoștea locul în strana căreia îi aparținea; strana ilustra ierarhia din sânul neamului. În frunte, lângă altar, sta tatăl cel bătrân. Când murea el, locul său era luat de feciorul care „rămânea” în casa bătrânească (de regulă mezinul), acesta sărind, dacă era cazul, peste alții mai în vârstă din strana lor. Fiii care se „plimbă prin heiuri”, nu aveau dreptul să ia locul tatălui, rămânând la locurile lor. Dacă în casă nu erau fii și venea un ginere (căsătorie matrilocală), acesta prelua locul socrului, la moartea acestuia. Bărbatul intrat în

casa nevestei își păstra și locul în strana familiei sale de origine unde, dacă nu mai era alt frate în casă, putea lua locul tatălui. În această situație avea de făcut o alegere, iar locul ales era de regulă cel mai bine situat.

În spațiul rezervat femeilor, locurile erau ocupate după aceleași reguli ca și în cazul bărbaților, strana fiecărui neam prelungindu-se practic în pronaos. „Fetele, după ce se mărită merg după bărbatul lor” (nota 5), precizează o informatoare, referindu-se la faptul că odată cu căsătoria, femeile părăseau strana familiei lor, mutându-se în strana soțului. Aici, nora avea dreptul să ia locul soacrei, la moartea acesteia, dacă aceasta era noră în casă (dacă locuise în aceeași casă cu socrii și avusese grijă de ei). Dacă fiica rămânea în casa părintească (cazul căsătoriei matrilocale), ea rămânea în strana familiei de origine, și lua locul mamei sale, la moartea acesteia. Nora dusă cu bărbatul său pe un hei (așadar pe un alt loc de casă, într-o altă casă decât cea părintească), se așeza în strana după nora din casă, care era așezată chiar în spatele soacrei. În cazul în care tatăl rămas văduv se recăsătorea, a doua soție lua locul mamei decedate, stând în fața fiicei sau a noiei din casă. Fetele nemăritate „nu aveau rând”, ele stăteau în spatele femeilor măritate, la un loc cu feciorii și „cu care se au bine” (nota 5). Copiii stau în pod, unde cântă în cor. Interesant este locul unde pot sta fetelor cu copii (fochi). Ele stau în rând cu mama lor, dar „(...) nici între borese, nici între fete. Alături cu drumu' [cărarea de trecere]. Nici pe drum, nici pe locuri. Nici în rând cu fetele, nici cu boresele. Între ele. Așa șed, c-almintrelea nu pot” (nota 5).

Stahl remarcă faptul că informatorii nu pot preciza desăvârșit ordinea neamurilor în serii. Comparând lista neamurilor din nota 1, cu cea din nota 5, putem, într-adevăr constata unele inadvertențe: 15 neamuri (strane) pe 16 șiruri sunt menționate în prima, 10 neamuri pe 12 șiruri, în a doua. Multe nume corespund, dar există și diferențe. Cu o singură excepție, afirmă Stahl, neamurile enumerate sunt neamuri „mari”, boierești. Aspectul este edificator pentru memoria socială a acestei categorii de țărani. În completare vine relatarea părintele Iurcovan, potrivit căruia în trecut, obagii „nu prea aveau mare trecere”, prin urmare stăteau în jurul bisericii, ascultând slujba de afară, prin ferestrele fără geamuri (nota 4). În biserică cea nouă, era totuși loc și pentru obagi și țigani.

La fel ca în biserică, în cimitir, fiecare neam avea strana sa:

„Fiecare în strana lui se'ngroapă. Sunt rânduri alături, din sus până jos și alt rând pe dincoace” (nota 10). Regula aplicată era aceeași: „Avem strana noastră, după neam, după sămânță. Strana Iurcovanilor, la un loc; strana Fogoroșeștilor, la altul. După cum sunt și în biserică; tot așa stau: după strane. Femeia se-ngroapă în strana bărbatului. (...) Care se mărită pe curte, bărbații, se duc unii după curte, se ia după familia boresii, cu strana” (nota 13).

Cimitirul era apanajul femeilor. Ele cunoșteau mormintele și tot ele săvârșeau ritualurile pentru morți. Femeile „(...) țin minte – afirma un informator –, că se duc cu sălcii și noaptea, cu lumini, la Joia Paștilor și se mai bocesc acolo, ș-apoi știu că aici vine mama, aici soacra și așa mai departe. (...) femeile știu, asta-i treaba lor (nota 9).

Concluzii

Locul din biserică ilustrează locul ocupat de fiecare individ în comunitatea sătească. El reflectă apartenența sa atât la un cadru biologic (gen, vârstă, etc.), cât și la un cadru social (gospodărie, neam), ambele criterii acționând concomitent (Stahl P.H. 1993, 159).

Poziția privilegiată și în același timp râvnită din biserică este cea din fruntea stranelor, pe de o parte pentru că ilustrează un statut social ridicat, iar pe de altă parte datorită proximității cu altarul, spațiul cu cea mai mare încărcătură sacră din edificiu. Proximitatea sacralului este așadar un privilegiu, dar în același timp un privilegiu râvnit, datorită credințelor în efectul benefic al acestuia (Stahl P.H. 1993, 146, 159).

În biserică, femeile din Drăguș ocupau un spațiu aparte, situat în pronaos, în urma bărbaților. Partea cea mai sacră dintr-o biserică este altarul. În el nu pot intra decât bărbații, sau ocazional, femeile care au depășit vârsta procreării. În imediata vecinătate a altarului se află naosul iar apoi urmează pronaosul, care este așadar un spațiu mai puțin sacru. Aici are loc botezul pruncului, care este dus în naos și mai departe, în altar, dacă este băiat, abia după săvârșirea botezului (Stahl P.H. 1993, 146-147). Spațiul rezervat femeilor în biserică era așadar un spațiu mai puțin sacru, o explicație a acestei stări putând fi găsită în credința generalizată la nivel popular, potrivit căreia femeile erau mai păcătoase decât bărbații (Toșa 1969, 496, apud. Stahl P. H. 1993).

Grupele de vârstă ocupau spații diferite în biserică. Doar persoanele căsătorite ocupau un loc în strana; copiii și tinerii necăsătoriți nu aveau rând, cum se exprimă o informatoare (nota 5). Datorită statutului lor ambiguu, fetele cu copii nu puteau sta nici în strana boreselor, nici în grupul fetelor. Ele stăteau „între”.

În biserică, neamurilor stăteau grupate, fiecare în strana sa. Dacă în trecut, numai boierii aveau acces în biserică, obagii rămânând afară, cu timpul diferențele dintre cele două categorii sociale par a se fi estompat. Și totuși, acest aspect ridică încă multe semne de întrebare. În cazul în care, după cum am văzut, două neamuri împărțeau același șir în biserică, iar unul era așezat în fața celuilalt, pe baza cărui criteriu se alegea ordinea? Ce neam stătea mai aproape de altar? Să își fi menținut oare neamurile de boieri statutul privilegiat în biserică, ca în cazul satelor din Maramureș semnalate de Pop³ (1986, 88)? Sau diferențele dintre cele două categorii sociale

dispăruseră, cel puțin în casa și în fața Domnului?

Stahl remarcă faptul că doi dintre informatorii intervievați menționează, cu o singură excepție, numai neamurile boierești. Or, aparținând ei înșiși unui neam boieresc, pare firesc să își amintească cu preponderență neamurile din aceeași categorie socială cu ei. Aceasta nu exclude prezența altor neamuri de obagi în biserică, care să fi fost omise, acest amănunt ținând mai degrabă de memoria socială a grupului, care nu trebuie confundată cu realitatea. De altfel, între informațiile furnizate de diferiții informatori există numeroase contradicții și inadvertențe, adevărul situându-se probabil undeva la mijloc. La aproape un secol distanță de momentul colectării informațiilor, multe informații s-au pierdut, iar lucrurile nu mai sunt atât de clare. Din păcate, probabilitatea clarificării lor devine din ce în ce mai mică odată cu scurgerea timpului.

Mai este apoi și cazul lui Stanimir, din a cărui familie nu mai rămăseseră decât două persoane, și care stătea „unde nu se pune altu”. Ne putem întreba din ce neam și din ce categorie făcea parte? Era ginere, sau rămăseseră în casa părintească? Și mai ales, ne putem întreba: câți or mai fi fost ca el?

Așezarea în biserică subliniază și importanța casei părintești, capul acesteia deschizând șirul, urmat fiind de ceilalți bărbați din neamul său. Din această perspectivă, dreptul la locul din biserică se aseamănă în unele privințe cu dreptul la pământ. Această constatare este făcută chiar de unul dintre informatorii opuși organizării din biserică: „în biserică nu este [ca] la pământ, ca la o proprietate de casă” (nota 8), spune acesta, revoltat. Ca și gospodăria, locul din fruntea stranei este transmis din tată în fiu.

Un aspect interesant este faptul că aceeași așezare constatată în biserică ortodoxă fusese respectată și în biserică unită din sat, înainte de revenirea credincioșilor acesteia la ortodoxie, în anul 1924⁴ (nota 7). Ierarhia socială a pătruns așadar în spațiul sacru al lăcașului de cult, iar aceasta, indiferent de cultul căruia îi aparținea și am putea adăuga, în ciuda recomandărilor venite din partea clerului (care cerea respectarea criteriului de vârstă).

Notele de teren reproduse în cele ce urmează prezintă o fărâamă din viața de acum aproape un secol a satului Drăguș. Ele ne introduc în complexa sa organizare socială și viața religioasă. În același timp ele reprezintă și o fărâamă din munca de teren imensă depusă de echipele monografice, și din care până în prezent, prea puțin a fost valorificat. Ele sunt dovada bogăției materialului încă nepublicat, care își așteaptă cercetătorii.

NOTE DE TEREN:

Notele de teren au fost transcrise în ordinea logică a relatării. Titlurile originale au fost păstrate întocmai,

urmate fiind de numele și datele informatorilor, iar în final, de numele (inițialele) anchetatorilor și, excepțional, de data consemnării. În scopul păstrării cât mai fidele a limbajului țărănesc, pe care Henri H. Stahl îl cunoștea atât de bine, am redus la minimum intervențiile pe text și aducerea acestuia la normele grafiei moderne. Pentru a nu îngreuna textul, am renunțat la adăugarea apostrofului, în locurile în care acesta lipsește. Acolo unde au existat diferențe între textele scrise de mână și copia lor dactilografată., am optat pentru a doua varianta, considerând că transcriindu-și propriile note, Stahl a avut ocazia să le și revizuiască. În situațiile în care textul dactilografiate cuprindea și comentarii, am inserat aceste comentarii în textul interviului, marcându-le prin scris cursiv. Am păstrat prescurtările, clarificându-le în note.

1. Stranele în Biserică

Informator: Gh. Siteu, 70 ani, cantor, f. învățător⁵

Stranele de pe margini (*a, b, c, d* - vezi Fig.1, nota autorului) se închiriază pe un an în folosul bisericii. Nu s-au închiriat însă decât stranele *a* și *d*, pe prețuri mici. Casierul știe. Cam 20 lei, în nici un caz peste sută.

Tot strane se numesc și locurile de stat în picioare din biserică. Fiecare familie își are locul ei. Copiii de familie sunt așezați așa că tot cel mai bătrân dintr-o familie e în față, spre altar, și cei mai tineri spre ușă (vezi planul).

Felul în care stau în biserică e următorul:

1. Familia Stoia
2. Familia Jurcovan
3. Familia Trâmbițașiu
- 4, 5. Familia Rogozea
6. Familia Tătaru Grecu și Tătar (în spate)
7. Familia Fogoroș al Crețului
- 8, 9. Familia Sofonea și Cucu (în spate)
- 10, 11, 12. Familia Fogoroș
13. Familia Stanciu
14. Familia Gușeală
15. Familia Sitea
16. Familia Codru și Bobeica (în spate)

Așa s-au așezat de când s-a făcut biserică. Copiii până la 17-18 ani stau sus în „podul bisericii” (cor) despărțiți: de-a dreapta fetele, în stânga băieții. Poate că stau așa fiindcă învățătorul face cor cu elevii în timpul școlii și ca să-i aibă împărțiți pe voci.

Când s-au făcut mai mari, trec jos. Băieții trec fără rând înapoia „stranelor” pe familii. Când „se face loc în strana” trece acolo și-și păstrează locul dacă e însurat sau om mai bătrân. Dacă se bagă în altă casă, trece la rând, după bătrânețe, în strana acelei familii. Astfel înaintea încet, încet și la bătrânețe ajung tocmai în față, iar în urma-i sunt din cei mai tineri. Fiecare își cunoaște locul în familie. Iarna e mai greu, căci nu prea au loc.

Femeile sunt împărțite la fel. Ele însă se mai ceartă

pentru loc. În urma lor stau fetele.

Țiganii stau chiar la ușă (tot în biserică însă). Asta așa a fost de când s-a făcut biserică.

O. Mureșanu, 11 iul. 1929

[text scris de mână, cu cerneală neagră, pe patru file de dimensiuni reduse, 18x15 cm, numerotate; pe prima pagină se găsește schița, cu creionul, a așezării în biserică]

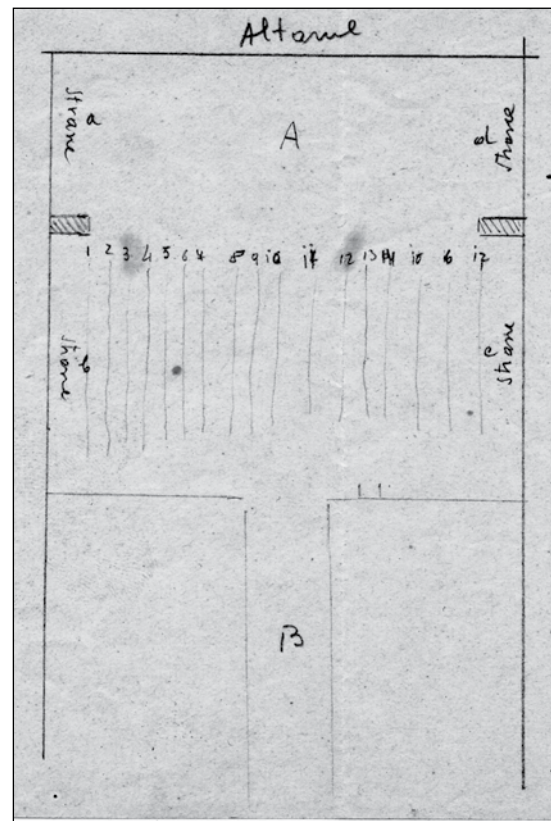

Fig.1 Desen reprezentând ordinea așezării în biserică a neamurilor.

Detaliu din fișa de teren întocmită de O. Mureșanu, Drăguș, 11 iulie 1929

(Arhiva Familiei Stahl)

2. „Stranele” în Biserică

Informator: Emilian Jurcovan

În biserică nici oamenii nici familia nu stau fiecare. Fiecare familie își are locul ei stabilit. Feciorul însurat vine în locul tatălui său. Dacă e băgat într-o familie, intră în locul unde stă acea familie. (Stranele se cumpără). Tot strane se numesc și locurile în *picioare* ale diferitelor familii, de care vorbeam mai sus. Flăcăii și copiii stau în fundul bisericii, pe un loc care nu aparține nici unei familii. Ar putea sta și în „strana” familiei lor, dar le e rușine.

Provoacă nemulțumiri în sat acest sistem de strane,

căci stă astfel tineri înaintea bătrânilor, și multe altele. Iarna în special, când fiecare vine îmbrăcat gros, nu încap pe locul lor și atunci trec în strana alt[ui] om. De aici nemulțumiri dese. De multe ori Gh. Siteu, cantorul, a trebuit să oprească oamenii în biserică pentru a le arăta locurile fiecărei familii.

De luat informații de la Gh. Siteu.
O. Mureșanu, 6 aug. 1929

[text scris de mână, cu cerneală neagră, pe două file de dimensiuni reduse, 18x15 cm]

3. Ordinea locurilor în biserică

Inf.⁶: [Soacra:] Tinica (Huplii) Ion Costea, 46 ani
Nora: Zenovia Gh.Costea (născ.⁷ Sofonea)

Nora: După strane. Dacă moare ăl bătrân, ăl tânăr stă acolo în locu' lui. Apoi alții sânt mai bătrâni și stă îndărăt, că bătrânii lor nu au murit să se ducă înainte. Așa este.

Soacra: De bună samă sare cel tânăr înaintea celui bătrân.

Nora: În alt sat se pune după bătrânețe. Este altă regulă în biserică, stau după cum sunt de bătrâni și oamenii și muierile, dar aicea nu. Dacă moare moșu, stă în locu' lui.

După famelie. Noi suntem chiar în strana de din sus. Lângă strana de din sus suntem noi. Nu mai sunt bătrâni din neamu' nostru. Stau eu, șez chiar lângă stâlp. Din jos Maria Huplea (Sucaciu) de aieci, din sămânța asta, după bărbat.

Eu șez după părinții mei. Bărbatu meu nu este de aici. Este făcut în Beșimbac. Apoi eu șez după părinți, că el este băgat în casă. Eu trebuie să șez după rădăcina veche. Nu mai este nimeni să stea în strană la noi. Trebuie să stau eu.

Bărbatu-meu stă unde ajunge. Șade pe altă strană în driapta. Nu se bagă acolo unde au stat părinții mei. Are drept, dar nu vrea să se bage. Zice: cât a fi liniștit în biserică, o sta liniștit. Zice: decât să se împingă unu și altu în el, mai bine stă mai la urmă. El ar avea drept să stea în față, de bună seamă!

Știe-l Dumnezeu cine stă în locu' lui, că unde a stat tată-meu nu știu, că am fost mică. Știu că a fost în față cu oamenii bătrâni. Da' acum nu mai știu cine stă.

Îndărăpt după Maria Huplea stă Sofia Munteanu. Nu știu cum stă. Se bagă după familia noastră. Familia Munteanu nu are șir. Nu suntem neamuri cu ei. Știu că se ține de strană. După dânsa Rafira Gheorghe Bobeica. Nu este rudă. Îndărăpt de tot tare, înaintea la fete, stă nora.

După ce-oi muri eu, vine ea în locu' meu.
H. St.⁸, X. C.—F.⁹

[text dactilografiat pe două file, păstrate în dublu exemplar; inițialele adăugate ulterior, de mână]

4. [fără titlu]

Inf.: Părintele Iurcovan

Să vedeți: vizavi de D-na preoteasă (Făgărășanu), în colț, este o fântână: șade Dumitru Iurcovan. Acela a intrat în moșia Stoica și el nu mai țâne rândul Iurcovăneștilor. După ce a intrat în curtea aceea, zice: Stoica Racu nu mai există. Însă eu mă țin de aici, pentru că am intrat în locul lui. Și ocupă locul acela pentru că se ia după bătrânețe. Familia Iurcovăneștilor este cea mai bătrână, dar lui îi convine dincolo. Nu că îi convine, dar zice: eu dacă am intrat în curtea aceea și am luat pe soția cutare, poate să nu fie alt descendent decât soția mea. Însemnează că eu sunt competente. Și s-a pus în locul familiei Stoica Racu. Lui îi este comod acolo, pentru că familia aceea nu este prea mare și stă în frunte. Ar rămâne el și pe lângă familia lui, dacă ar avea locul principal. Dar îi convine dincoace, că și acolo are drepturi.

Vinderea locurilor. Se face în fiecare an pe la Simion Stâlpnicul, în toamnă. Se vinde prin licitație publică, în biserică chiar. Se anunță înainte cu o săptămână. Se publică, cum se spune la noi, cu o săptămână înainte, uneori cu două, că în cutare zile se vinde. Prin tragerea clopotului. Și vine cine sunt amatori, cam bătrâni de ăștia. Ai tineri nu iau. Rari sunt aceia. Cumpără cinci, șase câte unul, ori zece. Bătrânii știu regula cam cât este: 20, 40 de lei.

(*Întrebare:* Dacă vine altul și licitează mai mult?)

De multe ori lasă cu același preț. Da' poate câte unul care crede că bătrânul este cam al dracului, mai râde de el și îi mai pune câte-un franc, ori un rachiu. Dar ca să facă gheșeft¹⁰ nu prea. Nu se întâmplă. Dar totuși se întâmplă cazuri și se întâmplă și la antecesorul meu. Venea unul cam turmentat sau avea ceva cu părintele și atunci urca prețul. Și era ușor, că nu punea banii momentan, astăzi, imediat.

Lista este la epitrop. De regulă oamenii care sunt mai bătrâni le dă mai întâi. Nu se bagă altul prin ei, care este mai robust, poate sta în picioare, dar lasă pe neputincioși.

Totdeauna când intră cineva străin în biserică, îl lasă în strană. Nu știu de unde au luat inițiativa. De pildă vine un străin, orișicine ar fi: îl conduce cineva înainte și ăla se duce la locul unde este familia lui și-l lasă pe străin în strană. De respect. Orișice domni ar fi și chiar nedomni. Îl duce atât la strana cantorului cât și la celelalte. Vine un cântăreț din alt loc: numaidecât îi lasă loc și să cânte el. Sunt respectuoși. Și notarul Făgărășanu, i-am spus să-și ia loc. „Lasă că ia bádica Jicu și când m'oi duce, mă lasă”.

(*Întrebare:* De ce se fac pe familie rândurile?)

Nu se poate face altfel pentru că făcea înainte deosebire între boieri și iobagi, sau provinciari, cum le zic ei. Și apoi trebuia să pui cap odată, după 48 încoace. Înainte obagii nu prea aveau mare trecere, că biserică era așa de mică, încât puțini încăpeau în ea. Partea cea mai mare stau în jurul bisericii și de acolo ascultau. Era imposibil să încapă atâtea și stăteau afară atât bărbați

cât și femei. Apoi erau învățători — c-am avut totdeauna învățători buni înainte — aduceau copii de școală și ocupau jumătate [din] biserică. Copiii au fost totdeauna mulți și erau atâtea, încât făcea cor cu ei. Și după ce nu era podiu, ca în biserică aceasta, îi aducea în biserică și ocupau loc jumătate din biserică. Puțină lume mai încăpea. Ceilalți pe afară și ferestrele n-aveau geamuri de sticlă și se auzea afară. În ziua de Crăciun sau de Paști, cum se îmbrăcau și cu sarică, apoi abia, abia încăpea. 1000 de suflete erau și puțini rămâneau acasă, decât numai chiar care lipseau și ici și acolo câte un bătrân, încolo toți se duceau la sărbătorile mari. Astăzi nu mai vin. Fără numai femeile vin. Nu vin că sunt religioase, dar au datina să meargă la biserică și face ce face ca să vie. Vin la biserică. Acum că înțeleg ce fac acolo, nu prea atâta: decât conversațiune. După aceia ies din biserică și fac critică: că cutare, că cutare. Principalul este ca să fie duși de acasă, să fie loc de întâlnire. Nu avem casă culturală și peste săptămână nu se pot întâlni. Apoi Duminica, înaintea bisericii, fac sfat. Apoi spun ce-au mai auzit de la cutare și de la cutare. Este un fel de spovedanie între ele, încât Duminica seara ies pricini în familie că ăla a zis așa și ăla așa. Bărbați nu vin nici unu. Este unu mai idiot, mai prost. În colo vin totdeauna cei puși în rând: să aibă Duminica haină curată, că altfel nu se duce la biserică. Ai auzit că „nu am opinci, n-am pomeselnic¹¹, n-am haină”. Vin când sunt curat îmbrăcați.

[H. St.]

[text dactilografiat pe două file]

5. Ordinea locurilor în biserică

Inf.: Spiridon Tătaru, 46 ani

Sinefta Tătaru, 40 ani

Sinefta: Ficioru stă unde a stat tată-so. Dacă moare tatăl, intră ficioru. Dacă are o fată, intră ginerele sau acela din casă. Nu ăla care se plimbă prin heiuri¹², ăla care rămâne în casă.

Spiridon: Iată, socru meu a murit. Eu m-am dus în locul lui, în biserică. Eu mă pot pune și într-alt loc: în locul lui tată-meu, că frate-meu a murit. Și în locul tatălui meu nu e nimenea acum.

Sinefta: Până trăiește tatăl, nu se apropie ficiorii. Stau îndărapt. La femei e tot așa. După ce te măriți, dacă ai soacră, lași pe soacră înainte. După ce a murit soacră, sau mama — ce ai în casă — atunci te duci în locul ei. Eu stau în rând, aproape de soacră, până atunci.

Spiridon: Eu sunt aici măritat în casă!

Sinefta: Și el stă după tată-meu și eu după mama-mea. Dacă eram eu dusă la el, dacă aveam un frate și nu avea cine sta în casă, atunci stam după mama lui.

Dacă se căsătorește tatăl al doilea și ai mamă mașteră¹³, dacă stai acolo la ea, îți ia ea înainte. Dacă vine omu' la tine, nu te duci după ai lui. Nu ai treabă cu locul lor. Soacră-mea este rămasă pe locul ei. Eu mă duc pe locul meu, ea pe locul ei. Dacă m-aș fi pus cu ficiorul

ei pe un hei, mă duceam după nora ei din casă. Ea era aproape de icoane, apoi nora cât coala de ea și eu cât coala de nora sa. Fetele după ce se mărită merg după bărbatul lor. Până nu se mărită, fetele nu au rând. Stau în dreptul boreselor. Stau cu ficiorii. Stau așa, cu care se au bine. Copiii, în pod. Au acolo pod unde cântă. Acum nu prea cântă, dar mai-nainte cânta. Acum s-a cam pierit socotelile.

Întrebare: Dar fetele care au un fochi¹⁴?

Sinefta: Trece cu nevestele, nu mai are loc între fete.

Întrebare: Lângă cine stă?

Sinefta: Cam după mumă-sa ei. Nu se poate trage după om, că nu are om. Șade nici între borese, nici între fete. Alături cu drumu'. Nici pe drum, nici pe locuri. Nici în rând cu fetele, nici în rând cu boresele. Între ele. Așa șed, c-almintrelea nu pot. Să se ducă între borese? Poate că mama ei are o noră sau o fată căsătorită. Să stea între fete? Nu mai vorbesc ele cu ea. Nu se mai lovesc. Fiecare e cu treaba ei. Ea și-a căutat-o. Când o cauți, așa să umbli.

Întrebare: Și cum vin rândurile în biserică?

Spiridon: Sunt amestecați. Sunt Rogozari și din sus și din jos. Că sunt după familii, după cum s-au căsătorit. Cum este cazul că am venit eu aci și șed în locul Rogozarilor.

Sinefta: Șed în locul Rogozarilor și el este Tătar.

Spiridon: Rândurile nu le pot spune. Dacă ar sta numai feciori — dar sunt și gineri și numele se schimbă după socri.

Din spre stânga, spre dreapta:

Iurcovanii

Trâmbițașii

Rogozarii (două rânduri)

Tătarii

Băleștii

Răceștii

Apoi vine cărarea (pentru că la mijloc se lasă o cărare de trecere spre altar — nota H.H. Stahl), iar mai din sus de cărare:

Sofonarii, pe două rânduri

Fogoroșeștii

Codru

Bubeicarii

Restul șade desmestecat. Dacă sunt mai multe gazde, apoi sunt mai mulți într-un rând. Dar mai sunt unele neamuri care n-au decât trei gazde. Așa că nu se poate face un rând din trei gazde. Cată să fie amestecați.

De fapt, ceea ce observăm și ceea ce am putea arăta mai amănunțit, grație unei serii mai mari de asemenea informații, este faptul că nu se poate preciza desăvârșit ordinea neamurilor în serii. Se țin minte neamurile cele mari și este interesant de băgat de seamă că aceste neamuri considerate mari sunt toate boierești. Singurul neam obăgesc citat de către acești doi informatori fiind acela al Răceștilor.

Cu mult mai interesantă este problema chipului în care se organizează astăzi neamurile ca atare în sânul șirurilor

lor.

Am văzut că părerea oficială a comitetului parohial [vezi documentele 1,2 și 3] era aceea că vârsta hotărăște. La fel de pildă cred și unii informatori de astăzi că ar fi mai bine să se facă, precum de pildă Isac Stanimir a cărui părere o vom da de îndată. După cum am spus însă, ordinea internă a șirului este determinată de curtea bătrânească: în locul tatălui bătrân trece, sărind peste toți înaintașii săi de vârstă, acela dintre fii care rămâne pe curte. Iar în cazul când acesta este un ginere, el își părăsește șirul vechii sale familii pentru a lua locul ocupat de socrul lui.

Socotim că drăgușenii sunt atât de conștienți de această regulă și o pot formula așa de clar, încât putem pentru a lămurii desăvârșit problema, să transcriem pur și simplu câteva din fișele noastre.

În rândul Rogozarilor stau: Dionise Rogoza și îndărăt Gheorghe Rogoza

Sinefta: Înainte stătea în cap Adam Rogoza, tatăl meu, dar omului meu îi este rușine să stea în locul lui și îl lasă pe Dionise Rogoza.

Spiridon: Dacă nu vine omul acela în biserică, eu vin întâiu. Dacă vine el, Dionise Rogoza, atunci trece el că este mai bătrân (...ani¹⁵).

Întrebare: Poți trece înaintea unui bătrân?

Spiridon: Poți avea înapoi oameni mai bătrâni. Dacă nu te duci astăzi, nu te duci mâine apoi apucă altul locul și când te duci, parcă te împinge de acolo.

Dar eu am găsit cu cale, în casa lui Dzeu, oriunde vei fi, cu evlavie să ascultți rugăciunea.

Sinefta: Dar mai înainte ascultți mai bine.

Spiridon: Asta e așa.

După Gh. Rogoza, vin eu, apoi Ilie Turcovan, iar un ginere la Rogoza, apoi Pătru Bogdan. El de loc. Apoi Dionisie Bolovan. Tatăl lui a fost ginere și de aceia stă pe locul acesta.

Apoi vin feciorii lui Gheorghe Rogoza cel din frunte. Deși sunt însurați stau în coadă. Și apoi nu știu care mai vine. Se mai amestecă.

Sinefta: Dacă moare tată-său, cel de la coadă sare peste toți ceilalți și vine în frunte.

Întrebare: De ce sunt așezați așa?

Spiridon: Nu știu.

Sinefta: Ca să nu se încaere. A vrut odată ca s-o preschimbe consilierii bisericii, fiindcă de multe ori s-au dus alți și au împins pe ceilalți, că mai au și ei drepturi. Ceilalți ziceau că au ei drepturi și s-au împins în biserică și au făcut larmă. Și au vrut să facă altă rânduială, ca să se ducă cei mai bătrâni înainte și cei mai tineri tot mai în urmă.

Dacă se ceartă doi în biserică, se adună comitetul și se uită în protocol să vadă care are dreptul, că este rânduială.

Întrebare: Cu rânduială scrisă?

Sinefta: Cum să nu, de la bătrâni, altfel cum ar putea să fie?!

(de fapt o asemenea rânduială scrisă nu a putut fi

găsită — notă H.H. Stahl)

Informatorii ne recomandă pe Dionise Sofonie căsarul bisericii.

X. C.—F., H. St.

22. VII. 1932

Drăguș

[text scris de mână, cu cerneală neagră, pe patru file de format A4; același text, incomplet, se găsește și într-o variantă dactilografată, în care una din pagini conține în plus un comentariu]

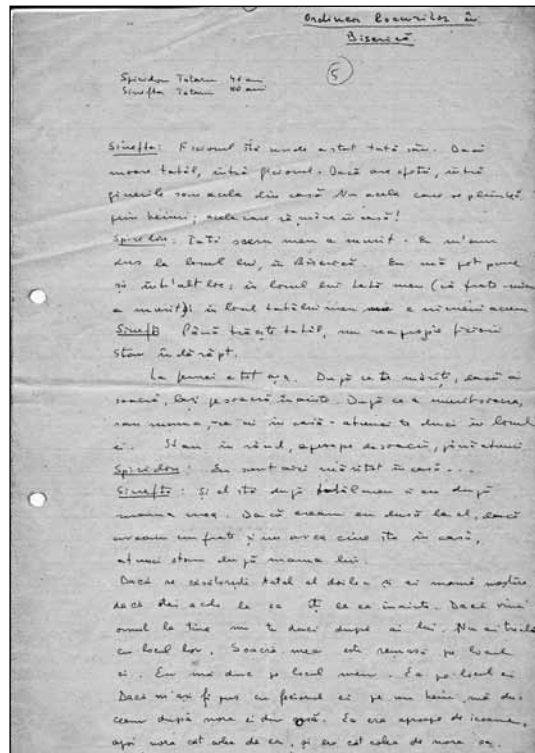

Fig. 2 Notă de teren scrisă de mână de Henri H. Stahl și întocmită în baza unui interviu realizat de Xenia Costa-Foru și Henri H. Stahl, Drăguș, 22 iulie 1932

(Arhiva Familiei Stahl)

6. Strane în biserică

Inf.: Spiridon Tătaru, nevasta și mama lui

[*Spiridon:*] Fiecare șade unde o șez't tată-su lui, rând pe rând, șed frații unii după alții. Al mai mare înainte, apoi cel mijlociu și la urmă ăl mai mic. Adică șade o familie întregă într-un rând, șade după mărime. Care sunt mai mari, tot înainte, după bătrânețe. Ș-apoi toți, care cum îmbătrânesc se dau tot înainte. Când moare ai mai bătrâni de se fac alții mai tineri de vin în locul lor.

Tătarii toți șed după un rând. Fogoroșii după aia, Stoia, după aia Gherman.

Pe de lături puțin stau, numai care cumpără, care

își cumpără strană, care este un om mai bătrân și care se simte că are bani.

Dacă se însoară, nu stă cu nevasta. Nevasta stă la partea femeilor, unde stă femeile, la locul lor. Apoi acolo, iar după familie. După ce se mărită femeile, nu mai stau în locul părinților. Trece în rândul bărbaților, șade la bărbat.

Mama: Dacă se mărită bărbatu', atunci se trece la partea ei.

Nevasta: Ei se duc tot cam în partea la părinții lui, bărbații.

Mama: Milian trece tot în partea Sitei.

Nevasta: Câte unii se duc, dar nu toți.

Spiridon: Isac Pavel se duce în partea lui Rogozel? Nu stă tot în strana noastră? Și câți!

Mama: Apoi Don, de ce stă în partea lor?

Nevasta: Don stă că nu mai are pe nimeni, nu mai are nici un neam să mai stea acolo. Mai stau câte unii, dar mulți stau în partea părinților. Oamenii se ține tot după părinți, dar femeile caută să se ducă acolo unde este partea bărbatului.

X. C.—F., H. St.

[text dactilografiat în dublu exemplar]

7. [Fără titlu]

Inf. Gheorghe Vasile Rogoza

După ce am trecut la biserica a mare, de când am trecut la ortodoxie, stau în partea a din jos. În locul lui socru-meu. Nu este vorbă, că stăm cam tot cum am stat și în biserica unită, că și popa ăsta a fost unit și a trecut dincolo. Apoi tot cam așa stăm, tot cam la locul acela unde am stat în biserica unită, tot cam așa stăm și la biserica ortodoxă.

Cât o trăi socru, eu știu că acolo a șez't el. Este în stânga și eu stau după socru. Da' dacă nu sunt eu acolo, se poate trece și acolo dacă este îmbulzeală mare și n-ai unde ajunge. Tu treci îndărătul aceluia pe care îl găsești în locul tău sau treci tu înainte, dacă este locul lui înainte. Nu poate nimeni să refuze.

Dacă dai câte 5 lei, cumperi strană, ca să șezi jos. Se vând în tot anul stranele și apoi dacă le cumperi, ai locul tău unde l-ai cumpărat. Bătrânii își au loc acolo, pe dindărăpt la cantori. Pe unde cântă cantorii stă, care ajunge.

H. St.

[text dactilografiat în dublu exemplar]

8. Strane în biserică

Inf. Isac Stanimir

Cei mai bătrâni din ei, înainte. Dar de la o vreme s-a stricat rânduiala bună, că câte unu', după ce moare ta'su, nu lasă pe un altu care este bătrân. Nu, că el! Se

pune-n locu' lui ta'su. S-a întâmplat și neînțelegeri aici între oameni. Că oamenii nu înțelege. Gândește că dacă stă în biserică-nainte, stă și în Rai în frunte. Trebuie să stăm înainte. Pe când în biserică este lucru frumos să șadă toată bătrânețea înainte, când vine un bătrân, să pășească mai înainte și tinerețea tot mai la urmă. Se cheamă să-i mai respecte. Dar sunt unii mai obraznici, să se pună-n locu' lui ta'su și au venit la discuțiuni și s-au gâlcevit.

Femeile cam tot după forma bărbaților.

Cum sunt eu, Stanimir, nici nu știu unde mi-e rându. Suntem numai doi inși, am fost puțin de la-nceput, nici nu avem rând. Unde nu se pune altu, stau eu. Este câte unu' care s-a căsătorit la o femeie, la o curte oarecare, și omu' a stat chiar înainte. Când moare omu' zice: hop, am dreptu', mă pun după socru! Se socotește-n drept pentru că dacă eu am venit ginere la socru și socru a murit, am toate drepturile socrului. Așa socoate el. Dar după dreptate, nu este așa. Chiar dacă te-ai însurat la altu, trebuie să stai după familia ta. În biserică nu este [ca] la pământ, ca la o proprietate de casă. Dar numai vezi cum este făcut omu', o leacă lacom ca să fie el înainte.

H. St.

[text dactilografiat în dublu exemplar; inițialele anchetatorului scrise de mână]

9. Strane în cimitir

Inf. Isac Stanimir

De când s-a înființat, să fie cam 100 ani. De atunci s-a făcut, s-a discutat între conducătorii satului de-atunci, cum să facă? Unii ziceau după numărul¹⁶, alții după familie. Se vede cazul, că au fost mai mulți care-au găsit cu cale, care cum moare, să-l pună la rând. Când a murit mama, încă în șirul ei a pus-o. Femeile știu treaba asta, eu nici nu știu unde este locu'. Da' ele țin minte, că se duc cu sălcii și noaptea, cu lumini, la Joia Paștilor și se mai bocesc acolo, ș-apoi știu că aici vine mama, aici soacra și așa mai departe. Eu m-am dus o dată când a murit mama și nu mai m-am dus de 20 de ani. Știu atâta, cam pe unde vine. Da' femeile știu, asta-i treaba lor.

[H. St.]

[text dactilografiat]

10. Strane în cimitir

Inf.: [Soacra:] Tinica Huplii (Ion Costea)

Nora: Zenovia Costea, născ. Sofonea

Soacra: Și la progradie¹⁷ sunt strane.

Nora: Fiecare în strana lui se'ngroapă. Sunt rânduri alături, din sus până jos și alt rând pe dincoace.

Soacra: Nu sânt toți la un loc. Sunt și alte familii, după cum se împreună omu' cu boreasa. După cum este rudă, nu după cum este ulița. Noi suntem o familie cu

oamenii de din sus și numai noi ne'ngropăm acolo.

Nora: Eu am fost tot în capu satului și ei aici și stranele noastre sânt una lângă alta.

X. C.—F., H. St.

[text dactilografiat în dublu exemplar]

11. [fără titlu]¹⁸

Inf. Victoria Rogozea (bărbatul plecat în America)

Nu merge la masă la nuntă pentru că-i este rușine singură dacă nu-i și el. Deși merge fratele lui cu nevasta.

„A fost destul”. Să mai stea și nedusă. Astă iarnă au tot mers toți trei și la neamuri și la străini. Unde-a mers ea, a mers și el.

Nu merge că nu are nici papuși, s-au stricat. ”Apăi cu opinci?!”

La joc se va duce cu opinci.

X. C.—F., H. St.

[text dactilografiat]

12. Strane la cimitir

Observăm că aceeași regulă a unor șiruri de neamuri se respectă și cu privire la locurile din cimitir: și acolo oamenii se îngroapă în „stranele” lor.

Inf. Sofia lui Gh. a lu Vel

În strană — că îi zice strană — d-apoi i-așa: dacă se duce muiera la el, apoi după el. Dacă ești la tine, apoi te îngropi după ai de acolo, dacă ești pe curte.

Eu sunt pe curte la noi; apăi mă-ngrop după ai noștri, nu după ai lui bărbatu-meu. După aia de la noi, după strana aia. El, dacă este venit la mine, îl îngroapă după mine, acolo! Nu îl îngroapă după ai lor. S-a trecut de la ai lor.

[H. St.]

[text, în care comentariul este dactilografiat, iar relatarea de sub și cea din nota 13 sunt adăugate ulterior, de mână, cu cerneală neagră]

13. Strane la cimitir [continuarea precedentei]

Inf. Rahira Iurcovan

Avem strana noastră, după neam, după sămânță. Strana Iurcovanilor, la un loc; strana Fogoroșeștilor, la altul. După cum sunt și în biserică; tot așa stăiu: după strane. Femeia se-ngroapă în strana bărbatului. Eu, la bărbatul unde m-am dus, nu mai sunt în strană la ai noștri. Ei au altă strană, strana Sofonarilor.

Care se mărită pe curte, bărbații, se duc unii după curte, se ia după familia boresii, cu strana. Alții, se mută după el. Dar tot cam după bărbat se ia, nu după femeie.

[H. St.]

[text scris de mână, adăugat sub comentariul de la nota 12]

DOCUMENTE:

1. Protocolul proceselor verbale 24 Iunie 1902

Comitetul decide cu unanimitate, ca să fie din fiecare familie un membru în strana din frunte, după cum au fost și în biserică a veche și anume, cel mai bătrân dinaintea și totu așa, pe rând, după cum sunt în etate.

p.cf. Stahl¹⁹

[text scris de mână, cu cerneală neagră, pe o filă de dimensiuni reduse, 18x15 cm]

2. Protocol procese verbale 9 Aprilie 1906

Mai departe, aduce înainte că ce să se facă cu acelea și aceia cari au călcat uzul trecutului, cu statul în biserică după bătrânețe.

Comitetul hotărăște că aceia și acelea cari au călcat uzul din vechime al bătrâneților, să fie provocați prin preotul locului să se țină de uzul vechiu, iar dacă nu vor satisface nici atunci, să fie arătați ca unii ce nu ascultă de glasul bisericii și să fie arătați ca pricinuitori de dezordine, pe cale legală, la judecătorie.

p.cf. Stahl

[text scris de mână, cu cerneală neagră, pe o filă de dimensiuni reduse, 18x15 cm]

3. Protocol de procese verbale 9 Aprilie 1906

„Președintele aduce înaintea comitetului precum că a obvenit²⁰ în biserică, în rândul unde stau femeile, conturbări și pricini pentru locurile ce le ocupă ele în rândul, după cum sunt așezate după familie, adică cele tinere se pun înaintea celor mai bătrâne, împotriva uzului obicinuit din vechime în biserică, a sta fiecare în rândul familiei sale după bătrânețe; deci comitetul este rugat...” să decidă.

Comitetul parohial, cu unanimitate, decide că precum din vechime a fost uzul, să stea după bătrânețe, și de aici înainte să țină acel uz, cu acel adaos că fiecare să-și țină rândul familiei sale, iar în viitor să-și țină rândul familiei bărbatului.

p.cf. Stahl

[text scris de mână, cu cerneală neagră, pe o filă de dimensiuni reduse, 18x15 cm]

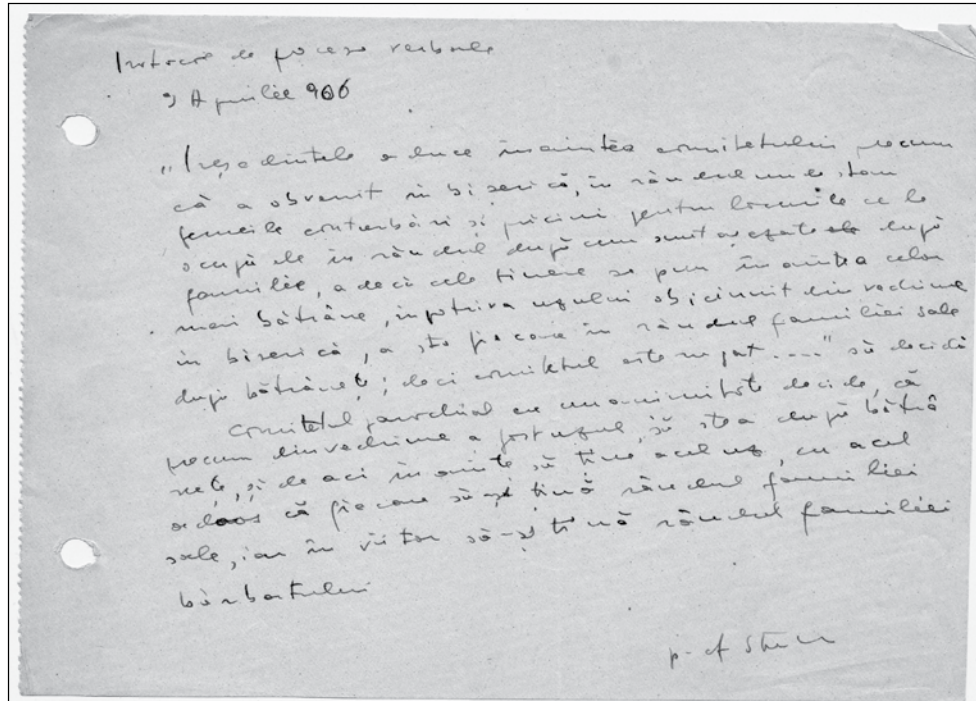

Fig.3 Protocolul unui proces verbal transcris de mână de Henri H. Stahl, [Drăguș],
9 aprilie 1906 (Arhiva Familiei Stahl)

Note:

1. Interesant este cazul semnalat în 1937, într-un cătun din Țara Moților, unde *jițurile* (stranele de-a lungul peretelui) aparțineau și ele neamurilor (Florescu 1938). Biserica intrând în reparații, s-a hotărât ca jițurile să fie refăcute de proprietari. Or, se constată că proprietarii anunțați sunt mai numeroși decât jițuri inițiale. Situația devine repede conflictuală, iar conflictul se adâncește, până când preotul locului ia afacerea în mâini și începe să cerceteze arborele genealogic al fiecărui reclamant. Mincinoșii sunt demascați numai cu „epitrahilul la gât” și „crucea în față” (Florescu 1938, 46). În final, este redactat un regulament, iar jițurile rămase libere sunt vândute la licitație. Autorul articolului concluzionează: „încercarea preotului de a pune ordine în chestia jițurilor a da peste o ierarhizare în viața socială puternică (...). Și această încercare a însemnat o perturbare în rosturile oamenilor” (Florescu 1933, 47).
2. Gazda era capul unei gospodării.
3. În cazurile semnalate de Pop, neamurile cele mai însemnate ocupau locurile de lângă altar.
4. În Drăguș, uniția avusese loc între 1838-1841, cu câteva familii de grăniceri. În iunie 1924 însă, toți cei 186 de credincioși uniți, împreună cu preotul lor, Gheorghe Jurcovan, au revenit la Biserica Ortodoxă (Păcurariu 1968, 1108).
5. Fost învățător.
6. Informator/informatori.
7. Născută.
8. Henri H. Stahl.
9. Xenia Costa-Foru.
10. Speculă, afacere necinstită (din germ. *Geschäft*).
11. Broboadă, bucată de pânză purtată de femei pe cap.
12. Loc de casă în vatra satului.
13. Vitregă.
14. Copil ilegitim.
15. Spațiul pentru ani este lăsat liber.

16. Tragere la sorti.
17. Cimitir.
18. Scrisă pe aceeași foaie cu nota precedentă, nota 11 a fost păstrată, chiar dacă nu face referire la așezarea în biserică sau în cimitir, datorită informațiilor interesante furnizate, privitoare la situația nevestei rămasă singură, după plecarea bărbatului în America.
19. „Pentru conformitate, Stahl”.
20. A interveni, a se afla.

Bibliography:

- Florescu, Florea. “Jițurile unei biserici din Țara Moților, mijloc de a surprinde ierarhia din sat” [The *jițuri*, stacidias, from a church situated in the Motzenland, as a way of illustrating the village hierarchy]. *Sociologie Românească*, III, no.1-3(1938): 45-47
- Păcurariu, Mircea. “Încercări de reveniri de preoți și parohii unite în sânul Bisericii strămoșești până în anul 1948” [The attempts, before 1948, of Greco-Catholic priests and parishes to return to the arms of the ancestral Church]. *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXVI, no.9-10 (1968): 1095-1112.
- Pop, Mihai. “Les lignages de Maramureș”. *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéennes* (Recueil III), edited by Paul H. Stahl, Paris, no.10 (1986): 86-88.
- Siseștean, Gheorghe. “Biserica și cimitirul din sate transilvănene. Structura spațială și structura socială” [The church and the cemetery in Transylvanian villages. Spatial and social structure]. *Société Européennes, Études Roumaines et Aroumaines / Studii Românești și Aromânești*, editat by Paul H. Stahl. Paris - Bucharest, V (2000): 39-44.
- Stahl, Henri H. “Un sat din Transilvania: Drăgușul” [A village from Transylvania: Drăguș], *Boabe de grâu*, IV, no.3 (1933): 147-154.
- Stahl, Henri H. *Tehnica monografiei sociologice* [The technique of the sociological monograph], Studii și contribuții, no. 2, Bucharest: Editura Institutului Social Român, 1934; re-print, Bucharest: SNSPA - Facultatea de Comunicare și Relații Publice “David Ogilvy”, 2001.
- Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* [Memories and thoughts about the old school of the “sociological monographs”]. Bucharest: Editura Meridiane, 1981.
- Stahl, Paul H. “L’installation des fidèles dans l’église. Exemples sud-est européens”. *Revue des études sud-est européennes*, XXXI, no.1-2 (1993):145-159.
- Stahl, Paul H. “Case și biserici de țară din România. Asemănări și deosebiri” [Houses and churches from Romania. Similarities and differences]. *Sud-estul și Contextul European. Biserici, credințe, obiceiuri. Buletin*, X (1999-2000): 21-36.
- Toșa, Ioan. “Contribuție la cunoașterea bisericilor de lemn din apropierea Clujului” [Contribution to the study of wooden churches in the Cluj area]. *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1965-1967*, Cluj, (1969): 489-508.

ISTORIA SOCIALĂ IMPLICITĂ ÎN CERCETAREA SOCIOLOGICĂ DE LA DRĂGUȘ

Dana COSTIN

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Filozofie și Științe Social-Politice
Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences
Personal e-mail: dana.costin@yahoo.com

THE IMPLICIT SOCIAL HISTORY IN THE MONOGRAPHIC WRITINGS OF DRĂGUȘ

The Gustian School aimed to study the society to better understand it, in order to improve it. Knowledge and social intervention go hand in hand when it comes to the monographs. In order to achieve what Gusti would call a "militant sociology", the interwar researchers would often employ interdisciplinary methods that range from ethnology to history or economy. This paper aims to prove that, although the Romanian monographs did not explicitly conduct their research according to the social history's precepts, however, we can retrace many elements that are specific to the field of social history. Many monographic studies employ implicitly methods and concepts that belong to the field of social history such as the comparative method, the qualitative approach or the social microscope method, oral history interviews, everyday life studies, all used around concepts such as family, social roles, kinship etc, from an anthropological and historical perspective. Furthermore, this paper argues that the Gustian School's production can be used as invaluable sources for a social historical approach to the Romanian interwar era.

Keywords: Gustian School, monographic research, social history, interdisciplinary research, micro-history

Cercetarea Școlii Gustiene a fost una eminentamente interdisciplinară și nu doar multidisciplinară așa cum ar părea la prima vedere. Putem vorbi de o cercetare la confluența mai multor discipline socio-umane atunci când vorbim de cercetarea monografică, cum ar fi sociologie, istorie, geografie, antropologie sau chiar psihologie.

Gustiștii au folosit în mod implicit metode pe care acum, retrospectiv, le putem include în domeniul istoriei sociale, cum ar fi: comparația, studiul calitativ și metoda microscopului social. Însă, nu doar metoda, ci mai ales conceptele în jurul cărora au cercetat gustiștii, fac din cercetarea monografică un adevărat exercițiu de istorie

socială, fie ea și implicită: familia și relațiile de rudenie, rolul social, statutul social, comunitate și identitate, mobilitate socială, oralitate, mit și reprezentări etc, cercetate într-o cheie istorică și antropologică. În cele ce urmează vom încerca să identificăm aceste elemente, specifice istoriei sociale, în cercetările gustiștilor în satul Drăguș. În acest scop, vom face referire la trei texte care au apărut în perioada interbelică, precum „Sociologia șezătorii” a lui D.C. Amzăr, „Împodobirea porților, interioarele, opinii despre frumos” a lui Alexandru Dima și „Demografia și igiena populației” a lui D.C. Georgescu.

Toate cercetările monografice a satului Drăguș au urmat îndeaproape modelul monografic gustian de

cadre¹ și manifestări², însă găsim diferite trimiteri la literatura de specialitate din străinătate și comparații cu structuri sociale asemănătoare din trecutul mai mult sau mai puțin îndepărtat. Așa, spre exemplu, vorbind despre originea șezătorii ca fenomen social răspândit, Amzăr face trimiteri la cadrul mai larg al întregii regiuni Balcanice și aplică, deși sporadic, modelul comparativ al fenomenului studiat. În plus, gustiștii sunt la curent și cu cercetările anterioare desfășurate pe plan național. Astfel, spre exemplu, Amzăr cercetează fenomenul social al șezătorii încadrându-l în contextul mai larg al cercetării românești pe această temă.

Deși în diferite forme și sub diferite nume (șezătoare, furcă, șezătoare de borese), șezătoarea este studiată de Amzăr în toate aspectele sale. Ca formă de viață socială, șezătoarea este văzută ca liantul comunităților rurale, aspect ce lipsește în societatea urbană:

„Și pentru că comunitate de viață însemnează îndeosebi comuniune spirituală, într-adevăr, orașenii, care economicește stau într-o strânsă interdependență trăiesc spiritual într-o «splendidă izolare». Prin structura ei: diversitate de ocupații și interese, număr mare de locuitori, etc., viața de oraș nu înlesnește circulația directă de opinii sau o reduce la insignifiante «formalități de complezență». Cercurile simpatetice ca elemente structurale ale vieții sociale, manifestându-se prin așa numitele «sindrofii», sunt, e drept, un fenomen mai frecvent la oraș decât la sat; dar nu e mai puțin adevărat că, acolo, izolarea lor este, în schimb, mai pronunțată. Aceasta justifică și lămură fenomenul «curentelor» de opinie publică, – fenomen caracteristic pentru lumea orașelor, mai departe, constituie în același timp necesitatea socială a presei și a scrisului în genere, instituție menită, în primul rând a înregistra diversele curente de opinie și a înlesni circulația lor. Așadar, comuniunea spirituală așa de superficială a orașului, – rezultat al lipsei de comunicare directă și al întrepătrunderii reduse din viața lui spirituală, – «cafeneaua» și «sindrofiile» sunt departe de a împlini aceste lipsuri, – face din acest tip de societate o comunitate de viață mai puțin intensă decât satul.»³

Amzăr analizează în detaliu și este fascinat de funcția socială a șezătorii, identificând patru aspecte relevante: munca, opinia publică, moralitatea și transmiterea valorilor. Aceasta are un aspect de muncă, dar este mai ales un stil de viață și de comuniune care cimentează relațiile unei comunități prin aspectul ludic și moral în același timp, astfel că Amzăr prezintă șezătoarea ca o școală vie și un mijloc de ridicare culturală a satelor, deoarece șezătoarea este nu doar un mod de socializare, ci și un mijloc de transmitere a cunoștințelor de la o generație la alta. Aproximarea dintre săteni și contactul

constant în cadrul diferitelor activități desfășurate împreună, de la munca la câmp la mersul împreună la biserică, omogenizează oarecum modul de a gândi și de a acționa:

„Toți sătenii privesc lumea și viața prin unghiul aceleiași mentalități, au aceeași perspectivă de viață; împărtășesc aceleași valori culturale; gândesc, simt și acționează, în genere, la fel. Evenimente ca nunta sau moartea sunt trăite de satul întreg. Nu este întâmplare pe care satul să n-o afle, să n-o comenteze și să nu ia atitudine față de ea. În toate domeniile, viața satului pulsează în același ritm unitar general: satul întreg săvârșește în același timp același fel de muncă: arătură, secerat, sapă, cules, ogorât, etc.: petrece în același timp; se roagă în același timp. În această comunitate de viață își găsesc, fără îndoială, explicația unitatea opiniei publice sătești, unitatea credințelor și obiceiurilor, a jocurilor și cântecelor, a motivelor artistice, a creației artistice populare în genere.»⁴

Un aspect important din acest punct de vedere este opinia publică sau gura lumii:

„Înclinația de a vorbi despre alții, de bine sau de rău, de a lua atitudine față de un eveniment public, de a-l judeca în auzul tuturor este o deprindere comună tuturor categoriilor sociale din toate societățile și din toate timpurile. Este fenomenul cunoscut al *opinie publice* pe care țaranul nostru l-a botezat plastic și expresiv: *gura lumii*. Ei bine, în viața de sat, «gura lumii» nicăieri nu e mai la largul ei decât în șezătoare. Și cum deprinderea aceasta se pare că bântuie mai cu stăruință printre femei, acolo în șezătoare, aplicându-se deopotrivă și fără cruțare oamenilor și evenimentelor, prietenilor și dușmanilor, cunoscuților și necunoscuților, rudelor și străinilor, opinia publică a satului se manifestă sub toate formele ei: laudă și bârfeală, părtinire și clevetire; intrigă, insinuări, calomniile, indiscreții, divulgări, destăinui, etc. Aici se încrucișează toate zvonurile din sat și se ciocnesc toate atitudinile»⁵

Așa cum munca și petrecerea se îmbină în armonie în cadrul șezătorii, tot astfel sunt strâns legate „gura lumii” și transmiterea tradiției și a valorilor morale ale comunității. Educarea tinerei generații ține de datoria comunității însăși, care formează tânără generație după propria imagine:

„Iar în viața de sat, creșterea tinerelor generații se face aproape exclusiv pe calea transmiterii directe a valorilor tradiționale. Căci ce învață copiii satelor noastre din școala oficială este o nimică-toată, – care, de altfel, în viață repede se șterge de parcă n-ar fi fost,

– pe lângă învățătura desprinsă direct din viață [...]. În toate împrejurările vieții de sat se transmit valori tradiționale din om în om și din generație în generație, fiindcă întotdeauna viața pune alături pe cei tineri cu cei bătrâni; dar în șezătoare procesul acesta este deosebit de puternic: ca și când datina ar fi înjghebată anume pentru asemenea scop. Și transmiterea se face prin intuiție directă și integrală: viața trecută a satului se strecoară în cea prezentă, iar aceasta zămislește pe-ndelete și pe nebăgate-de-seamă pe cea de mâine [...]. Ce valori se transmit îndeosebi prin șezătoare? În genere toate valorile vieții spirituale: basmele, proverbele, ghicitorile, strigăturile, cântecele, credințele și practicile, obiceiurile, superstițiile, jocurile și horele satului. Acestea se adaugă câteva valori practice în legătură cu munca din șezătoare: cusutul, torsul, etc. Toate valorile culturii populare vii, constituind tradiția lui spirituală, – și poporul nu cunoaște decât cultura tradiției vii care sporește treptat, – se moștenesc în mare parte prin șezătoare. Acesta este unui din aspectele procesului de care vorbim: transmiterea valorilor tradiționale, actualizarea neconținută a tradiției.⁶

Pentru Școala Gusti, cercetarea de teren a avut întotdeauna două finalități, pe de o parte cunoașterea, iar pe de altă parte îmbunătățirea condiției sociale a comunităților studiate. Astfel și cercetarea de la Drăguș se încadrează în acești parametri: studiul fenomenului social al șezătorii are ca scop ultim o cunoaștere științifică a vieții satului pentru a putea adopta în mod eficient politici socio-culturale care să rezoneze cu modul de a fi și de a gândi al drăgușenilor:

„În asemenea condiții folosită, șezătoria poate deveni mijlocul specific de ridicare culturală a satelor noastre. Și orice altă cale este pierdere de vreme: cuvântări, discursuri patriotice ori moralizatoare, conferințe de orice fel, piese de teatru, etc. [...] săteanul se simte în atmosfera lui obișnuită din șezătoare. El înțelege să primească *sfat* și nu *lecție*. Și *sfatul se dă prietenește și frățeste*, cum numai în șezătoria intimă de cătun se poate face. Iată deci concluzia de politică a culturii care se desprinde din sociologia șezătorii: datina cea mai importantă ca funcție socială poate deveni cel mai de seamă mijloc de ridicare culturală a satelor.⁷

Gustiștii nu s-au limitat să culeagă informații prin metoda observației, ci și-au pus întrebări la care u încercat să aducă răspunsuri. Așa, spre exemplu, în studiul „Împodobirea Porților”, Alexandru Dima nu se mulțumește cu simpla enumerare și inventariere a manifestărilor artistice decorative ale Drăgușului, ci le cercetează ca manifestări spirituale ale comunității, încercând să identifice funcția socială a acestui fenomen:

„Metoda descrierii rămâne însă numai una introductivă, care trebuie negreșit completată cu cercetarea raportului dintre «fenomenul artistic popular» și mentalitatea ce l-a produs. Întrebările iau deci și aici o *întorsătură funcțională* pe care de altfel ultimele cercetări asupra artei populare le accentuează cu tărie. Nu mai este suficient să ne întrebăm, *care sunt și cum arată* obiectele artei populare, ci și ce rost îndeplinesc în comunitate sau cum sunt privite de creatorii și purtătorii lor [...]. Aceasta nouă lumină aruncată asupra «fenomenului artistic popular» obligă pe cercetător să nu fie satisfăcut de reprezentarea descriptivă și aprecierea estetică a obiectelor populare, ci să pătrundă mai adânc în mentalitatea care le-a generat, să descopere funcțiunile sociale ale «artei populare».⁸

Manifestările artistice ale unei comunități nu pot fi explicate doar prin concepte precum cel de creativitate sau de simț estetic. Frumosul are o funcție socială bine definită care îi are rădăcinile în istoria străveche sau chiar în era preistorică. Cercetătorul trebuie mai întâi să reconstruiască istoria unui fenomen social pentru a înțelege cu adevărat însemnătatea acestuia în contemporanitate. Altfel spus, cercetarea sociologică nu poate face abstracție de originea și transformările de-a lungul timpului ale fenomenului studiat. Studiul lui Dima este emblematic în acest sens.

Cu ajutorul literaturii de specialitate din străinătate, Dima identifică originea unor motive decorative din Drăguș în tradiția Sud și Vest Europeană. Astfel, spre exemplu „vasul cu flori” este în opinia lui Dima o variantă „venită pe cale săsească”, însă acesta își are de fapt originea în era Bronzului. Aceasta a fost preluată și transformată de creștinism și s-a răspândit în toată Europa începând din Sicilia și mai apoi Spania. În timp, vasul cu flori a pierdut semnificația de la origine, căpătând valențe mai întâi creștine, iar mai apoi estetice. O situație asemănătoare o reprezintă crucea-rozetă:

„Crucea închisă în cerc, *crucea-rozetă* [...] trezește însă interes mai viu. Originea ei depășește cu mult creștinismul, primele ei chipuri au fost identificate încă din epoca de bronz, pe stâncile suedeze de la Tunge sau Bohuslän. Motivul a putut fi urmărit apoi în Evul Mediu când se întâlnește la un mormânt din sec. al VI-lea d. H. ca și pe ceramica și vasele de lemn din această epocă. O răspândire deosebită cunoaște motivul în arta populară a Europei de azi, în Germania de pildă. «*Radkreuz*»-ul sau «*Ring-Kreuz*»-ul e foarte frecvent acolo.¹⁰

Însă, observă Dima, semnificația inițială a multor simboluri și-a pierdut încărcătura simbolică, păstrând doar aspectul decorativ în unele cazuri. El ajunge la această concluzie din interviurile luate mai multor

persoane, subliniind faptul că doar două persoane dintre cele intervievate au dat un răspuns în legătură cu semnificația spirituală a decorațiilor porților:

„O semnificație simbolică s-a asociat cu acest motiv socotit ca o supraviețuire a străvechiului cult solar. Pe porțile germane, el stăruie binecuvântând roadele ce intră prin ele, dar și cu substrat păgân: închinarea în fața astrului de care depinde creșterea grânelor [...]. Care este însă situația în Drăguș? Mai păstrează steaua-rozetă vreo semnificație? Ancheta noastră a dus și aici la un rezultat negativ. Numai două răspunsuri înregistrează simboluri: unul socotește steaua ca simbol al blândeții creștine, altul fiind steaua magilor (inf. N. Poparad). Pentru cei mai mulți steaua nu reamintește niciun sens tămuit. E «o țăr de fudolie» pentru Maria Jurcovan (58 ani), e «făcută numai așa de frumusețe, să nu fie stâlpul singur» (inf. V. Racu), răspunsuri care accentuează vădit o concepție decorativă, dar și socială, și nu una simbolică sau magică.”¹¹

Așadar, Drăgușul nu păstrează în mentalitatea sa colectivă universul simbolic original al semnelor decorative pe care le adoptă. Acestea s-au adaptat în timp să reprezinte statutul social al unei familii și locul acesteia în ierarhia satului. Prin modul în care și desfășoară cercetarea, Dima demonstrează o bună cunoaștere a literaturii de specialitate din domeniul sociologiei și al etnografiei citând atât surse franceze, cât și lucrări în limba germană. O bună cunoaștere a literaturii de specialitate o găsim și la alți cercetători ai Drăgușului, semn că monografiștii erau la curent cu ceea ce se publica în lumea științifică internațională.

Atât Amzăr, cât și Dima urmează implicit preceptele istoriei sociale. Aceștia fac o analiză amănunțită, plecând de la originile istorice ale fenomenului social cercetat, trec prin literatura de specialitate și se opresc la cercetarea fenomenului în sine, punându-l sub microscop, încercând să studieze legătura și influența reciprocă dintre fenomenul social și societatea care îl produce. Studiarea manifestărilor sociale ale unei comunități, cum ar fi instituția șezătorii sau manifestările artistice, nu sunt însă un scop în sine, ci mijlocul prin care cercetătorul încearcă să deslușească specificul unei comunități și să cunoască mecanismele care o mențin și o pun în mișcare.

În cercetările monografice nu lipsesc însă și studii care au un caracter mai degrabă tehnic și care utilizează cu precădere metode cantitative, cum ar fi de exemplu studiul lui D.C. Georgescu, „Demografia și igiena populației”. Statistici, numere și procente ar părea la prima vedere informații care nu prezintă un real interes pentru o lectură a societății drăgușene din perspectiva istoriei sociale. Însă chiar și atunci când întâlnim un astfel de text care nu este în sine unul de istorie socială,

acesta poate deveni un instrument de lucru pentru un istoric al socialului de azi. Desigur, am putea discuta în amănunt despre modul în care Georgescu interpretează datele culese, însă nu putem pune în discuție rezultatul cercetării în sine. Spre exemplu, Georgescu utilizează metoda comparației raportând situația demografică a Drăgușului cu celelalte sate din regiune, însă, ceea ce este mai important pentru un istoric, spre exemplu, este faptul că Georgescu folosește date ale recensământului din 1910 și datele demografice din 1920 și 1938 pentru a ajunge la concluzii pertinente în legătură cu impactul Primului Război Mondial și a fenomenului migrației asupra situației demografice din zonă:

„Succesiunea valorilor [demografice între 1910 și 1938] nu poate fi explicată prin normala evoluție biologică a populației satului ci se datorește probabil, într-o măsură foarte importantă anumitor contingente de ordin economic și social. Știm că înainte de război exista un puternic curent de emigrare al bărbaților din Țara Oltului și Drăguș, în special spre America, fapt care ar explica numărul mult mai mic al bărbaților (644) decât al femeilor (770), înregistrat în 1910 în acest sat [...] Scăderea lentă a natalității este un fenomen observat pretutindeni, iar scăderea subliniată în 1916-1920 este fără îndoială tributară războiului. De asemenea saltul important realizat de natalitate imediat după război, la 40,7‰, adică la nivelul celei din 1906-1910, fenomen observat iarăși la mai toate popoarele în aceeași epocă, poate fi interpretat ca o manifestare spontană a populației satului Drăguș tinzând la repararea pierderilor vitale provocate de războiul mondial.”¹²

Studiul lui Georgescu demonstrează faptul că, în lipsa informațiilor de ordin socio-istoric care să explice transformările demografice ale regiunii, putem reconstrui, chiar și parțial, istoria unor fenomene sociale cu ajutorul datelor statistice și făcând apel la cunoștințe din istoria macro pentru a găsi răspunsuri pertinente la întrebări legate de istoria unor comunități mici care nu a consemnat în scris propria istorie.

Cercetarea Școlii Gustiene este, așadar, una interdisciplinară, numeroase texte fiind implicit de istorie socială din vreme ce folosesc metode tipice istoriei sociale cum ar fi: interviurile de istorie orală, studiul vieții de zi cu zi, analiza manifestărilor artistice și sociale într-o cheie temporală. Însă, chiar și atunci când nu găsim suficiente elemente pentru a include un text gustian în domeniul istoriei sociale, cum ar fi textul lui D.C. Georgescu spre exemplu, acestea pot fi instrumente extrem de valoroase pentru un istoric al socialului de astăzi care dorește să studieze viața cotidiană a comunităților mici din interbelic deoarece oferă materie primă pentru studii în domeniul microistoriei. Din acest punct de vedere, textele Școlii Gustiene sunt o minieră,

nu doar pentru sociolog sau pentru antropolog, dar și pentru istoric preocupat de istoria la firul ierbii.

Note:

1. Cadrul cosmic, biologic, istoric, psihic.
2. Manifestări spirituale, economice, juridice și manifestări politico-administrative
3. D.C Amzăr, „Sociologia șezătorii”, *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, Anul IX nr. 4 (1931).
4. Ibid.
5. Ibid.
6. Ibid.
7. Ibid.
8. Alexandru Dima, *Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș). Împodobirea porților, interioarele, opinii despre frumos* (București: Institutul Social Român, 1945).
9. Ibid.
10. Ibid.
11. Ibid.
12. D.C. Georgescu, *Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș). Demografia și igiena populației* (București: Institutul Social Român, 1944).

Bibliography:

- Abrams, Philip. *Historical Sociology*. Shepton Mallet: Open Books, 1982.
- Amzăr, D.C. “Sociologia șezătorii” [The Sociology of Șezătoare]. *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, Anul IX nr. 4, (1931): 516-575.
- Burke, Peter. *History and Social Theory*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1993.
- Dima, Alexandru. *Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș). Împodobirea porților, interioarele, opinii despre frumos* [Drăguș, a Village from Olt Country (Făgăraș). The Decorations on the Gates, Interiors, Opinions on Beauty]. Bucharest: Institutul Social Român, 1945.
- Filipescu, Iancu. “Caracteristici ale vechilor structuri sociale. O abordare sociologico-istorică” [Characteristics of the Old Social Structures. A Socio-Historical Approach]. *Revista de istorie*, nr. 2 (1987).
- Georgescu, D.C. *Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș). Demografia și igiena populației* [Drăguș, a Village from Olt Country (Făgăraș). Demography and the Hygiene of the Population]. Bucharest: Institutul Social Român, 1944.
- Giddens, Anthony. *Central Problems in Social Theory*. London: Macmillan, 1979.
- Goldthorpe, John H. “The Use of History in Sociology: Reflections on Some Recent Tendencies.” *The British Journal of Sociology*, vol. 42 (1991): 211-230.
- Knobel, Wolfgang. *Social History and Historical Sociology*. Bochum: Arbeitskreis moderne Sozialgeschichte, 2011.
<http://historicalsociology.cz/cele-texty/1-2013/knobl.pdf>.
- Subrt, Jiri. “History and Sociology: What is Historical Sociology?” *Sociological Landscape – Theories, Realities and Trends*, InTech (2012): 403-416.
<http://cdn.intechopen.com/pdfs-wm/34156.pdf>.

CONTINUITATE ȘI DISCONTINUITATE ÎN DRĂGUȘUL CONTEMPORAN: UN STUDIU DE CAZ

Alina JURAVLE

Cercetător independent

Independent Researcher

Personal e-mail: alina.juravle@gmail.com

CONTINUITY AND DISCONTINUITY IN CONTEMPORARY DRĂGUȘ: A CASE STUDY

The following paper is a case study built from an unfinished research consisting of interviews conducted in 2013–2014. Aiming to analyze the ways in which life in households in the Transylvanian village of Drăguș had changed from the interwar period to modern days, my research only managed to cover life in one household. I follow the life course of the official owner of the household, an elderly woman who had set up the household in the 1960s, and of her son, to whom she had transferred household management and responsibility during the 1990s. Much smaller in scope, the resulting study places into light the manner in which the social and economic trajectory of a household is shaped by the life courses of its members and their specific context and tries to discern whether this household may still be conceptualized as a peasant one. Following the continuities and discontinuities of life in this village from the time it was researched by members of Dimitrie Gusti's School of Sociology to contemporary times, my study calls for a much more nuanced and detailed understanding of social change in Romanian villages.

Keywords: Drăguș, case study, peasant, household, social change, Dimitrie Gusti

O introducere

Articolul propus cititorului în cele ce urmează este un studiu de caz. Unul în formulă restrânsă și destul de modest, rezultat dintr-o cercetare neterminată întreprinsă în perioada 2013-2014. Pornită ca un demers în cursul căruia voiam să conectez elemente ale macroistoriei cu microistorii ale unor gospodării, conectate comunității din care acestea făceau parte, cercetarea mea s-a concretizat în cele din urmă în numeroase ore de lectură a unor documente, studii și volume relevante publicate de alți cercetători până în acel moment și într-o serie de interviuri semi-structurate urmărind o singură gospodărie. Ceea ce voiam, în fapt,

să obțin era o înțelegere a felului în care s-a transformat viața gospodăriilor din Drăguș, din perioada interbelică până în contemporaneitate. În acest sens, urma să pornesc de la un *status quo* al anilor '30-'40, accesibil prin cercetările monografice ale Școlii lui Dimitrie Gusti, urmând a trasa din acest punct o imagine a schimbării sociale așa cum putea fi ea întrezărită la intersecția între forțele macroistoriei naționale și internaționale și istoriile unor gospodării, cu conexiunile și influențele lor comunitare.

Motivația pentru o astfel de cercetare o aflasem în destul de numeroșii ani în care fusesem pasionată de teme ce țineau de schimbarea, dezvoltarea și bunăstarea socială în spațiul rural românesc. Ajunsesem la percepția

faptului că, cel puțin în sociologia bucureșteană contemporană aceluși moment, în măsura semnificativă în care aceasta îmi era cunoscută, preocupările pentru tot ceea ce însemna satele românești erau puține și predominant cantitativiste. Teoriile privind schimbările sociale prin care trecuseră și treceau spațiul rural românesc și locuitorii săi erau formulate pe baza datelor și indicatorilor ținând de regimul proprietății, dimensiunea medie a exploatațiilor agricole, dotarea cu unelte și utilaje agricole, dotarea cu bunuri de uz gospodăresc, existența sau inexistența infrastructurii, distanța față de centrele urbane, accesul la instrumente financiare, accesul la educație și nivelul acesteia, indicatori ai ocupării și șomajului, structura demografică, etc. Prezentul era schițat și înțeles în același termen. Deși modelele rezultate erau explicații logic și teoretic satisfăcătoare, dincolo de un punct îmi lăsau impresia unei rupturi față de latura umană, concretă și nuanțată a realității sociale. Oamenii de rând nu mai aveau voci și nici capacitatea de a acționa și reacționa unic și independent – erau cifre comportându-se rațional într-o structură. Sociologia bucureșteană contemporană părea destul de departe de munca de teren a sociologilor interbelici din Școala lui Dimitrie Gusti, ce îmbinau metode cantitative și calitative de cercetare pentru a obține imagini detaliate și nuanțate ale unor comunități destul de diverse din punct de vedere social, cultural, economic, geografic, istoric, etc. Abia descoperind lucrările unor antropologi americani precum Katherine Verdery și Gail Kligman (ce implică în munca lor de cercetare a procesului de colectivizare și un număr de colaboratori români) sau David A. Kideckel am accesat o viziune întregitoare asupra proceselor de schimbare socială din spațiul rural românesc, una ce ține cont atât de macro-procese, de macro-forțe istorice și de factori structurali cât și de capacitatea indivizilor de a fi actanți în propriile vieți și de a schimba, prin agregarea acțiunilor lor, cursul real al istoriei și înfățișarea lumii lor sociale. Dorința mea a fost, în acest context, să realizez un studiu ce să reunească perspective multiple și să țină cont de particularități și nuanțe. Eșecul meu s-a adăugat însă unui gol de cunoaștere ce nu știu dacă a fost umplut în vreo măsură între timp. La 90 de ani de la cercetarea monografică a Drăgușului, cea mai amplă și mai ambițioasă dintre cele întreprinse de Dimitrie Gusti și monografiști, un demers similar planului gustist de cercetare a realității sociale românești sau un nivel similar de interes pentru spațiul rural românesc în rândul cercetătorilor români îmi sunt greu de imaginat. Am rămas până acum cu convingerea că perioade întregi din istoria socială recentă a diferitelor regiuni rurale ale României ne sunt necunoscute dincolo de un nivel superficial, după cum mai mult necunoscut, sociologic și antropologic, ne este și prezentul acestor zone, cu variațiunile sale.

Materialul ce urmează, urmărind traseul unei singure gospodării, nu lămurește, astfel, probleme

numeroase și importante rămase fără răspuns, după cum nu își atinge nici pe departe scopurile inițiale. Sper însă să fie o schiță interesantă a transformărilor vieții într-o gospodărie din Drăguș, din anii '30 ai secolului XX până în primul deceniu al acestui secol, una ce să ridice întrebări noi de cercetare și, poate, într-un caz ideal și fericit, să stârneasă întreprinderea unor noi demersuri de cercetare, atât de mult necesare.

Istoria unei gospodării

Cercetarea mea de teren, în măsura în care am reușit să o realizez, a început cu istoria unei gospodării din Drăguș. Pentru a descoperi această istorie, am explorat în primul rând istoria vieții unei bătrâne, membrul cel mai în vârstă al gospodăriei, în calitatea sa de depozitară a memoriei existenței acestei gospodării, cu un rol decisiv în evoluția acesteia. Am atins însă în interviurile mele și experiențele de viață ale unor alți membri ai familiei precum și, tangențial, ale unor membri ai vecinătății în care aceasta locuia.

Protagonista interviurilor mele este mama Torei, născută în aprilie 1937, ca Victoria Sofonea (a lu' Râmu lu' Popirad). Mama Tore este cea mai mare din cei 3 copii ai părinților săi. Ambii părinți sunt din Drăguș și provin din familii cu mai mulți copii – mama avusese 7 frați, tatăl avusese 9. Gospodăria părinților era situată pe ulița Husari, în capul satului, către munte și Drăgușel. Aceasta aparținea tatălui, copil mijlociu, ce rămăsese „pe curte” în gospodăria părinților săi. Își amintește că nu aveau multe animale, aveau 2 bivolițe, 2 porci și pământ suficient pentru nevoile lor, mai puțin pentru fân – pentru asta se duceau și lucrau în parte, împărțind fânul în mod egal cu proprietarii terenurilor, „pe Ardeal”. Despre copilărie nu-și amintește multe. Joaca e mai puțină – își amintește că se jucau cu mingea și că se jucau de-a pitulușu'. În rest, amintirile din copilărie sunt legate de faptul că lucra cu surorile ei pe lângă casă, în gospodăria părinților – dădeau de mâncare la animale, scoteau apă și, când au crescut un pic, mergeau și cu părinții la câmp (la porumb, la cartofi, la fân, etc.). Mama Tore urmează doar 7 clase la școala din sat și, la doar 15 ani și jumătate, se căsătorește. Pe viitorul soț, Gheorghe, ce este cu 7 ani mai în vârstă, îl cunoaște din sat, dar interacționează cu el mai mult în iarna de dinainte să se căsătorească, la șezătorile de fete, că acolo mai *povesteau* (interacționau, stăteau de vorbă) fetele cu băieții. Cu el, menționează, nu a *povestit* așa mult, dat fiind că mai mult fugea de băieți. El însă o cere de la părinți prin intermediul unui unchi iar părinții o dau, deși ea nu ar fi vrut să se mărite. S-a măritat împotriva voinței ei pentru că nu se punea problema să se opună. Așa erau crescuți copiii, îmi explică – să fie ascultători, să asculte de părinți. Nunta are loc în luna februarie a anului 1952, la mire acasă, și durează o zi. De-acasă, de

la propria mamă, mama Tore primește de zestre haine, cârpe (ștergere brodate), un păretar, țoale simple, un țol de lână, de piuă. Primește de-aseenea pământ, după cum primește și soțul, împărțit de părinți în mod egal între copii. Cei doi se integrează inițial în gospodăria de origine a mirelui. În primii 15 ani de căsnicie vor locui la el acasă, împreună cu mama soacră și un frate mai mic al soțului, tatăl soțului fiind decedat. Mama Tore ia astfel numele de Bobeica după căsătorie, intrând în neamul soțului, ai cărui membri sunt cunoscuți drept "ai lui Neciu". În noua gospodărie, mama Tore se alătură mamei soacre pentru îndatoririle casnice și munca la câmp. De la soacră învață ceea ce nu a reușit să învețe în casa părintească în ceea ce privește munca femeilor în gospodărie. Soțul mamei Tore lucrează în momentul în care se căsătorește la construcția combinatului Chimic din Victoria. Urmează între timp școala de electricieni și, când e gata combinatul, începe să lucreze ca electrician acolo. La fel ca și în gospodăria de origini, în noua gospodărie familia se descurcă fără a apela la munca unor persoane din exteriorul acesteia.

Anii '50 și primii ani ai căsniciei lor cuprind perioada cotelor și a colectivizării. Despre munca agricolă din perioada anterioară colectivizării își amintește că se desfășura după o anumită rânduială, pe sat. Terenul arabil al satului era împărțit pe 3 tarlale sau hotare și toată lumea punea aceeași cultură pe o tarla, rotația culturilor fiind și ea sincronizată pentru tot satul. În acest ritm și regim al muncii, obligația predării cotelor e resimțită ca fiind una destul de grea și despre cote mama Tore are cele mai multe și puternice amintiri. Aduse la lumină mai ales într-o discuție cu o vecină, acestea se leagă în principal de grâul pe care îl recoltau și erau nevoiți să îl ducă la trenurile cu care era rechiziționat, uneori în asemenea cantități încât nu le rămânea nici de sămânță. Vii mai sunt, de asemenea, amintirile legate de mașinile de treierat pe care sătenii le cumpăraseră și le utilizau în tovarășie după recoltarea grâului precum și cele legate de cultivarea și prelucrarea cânepii.

În privința acțiunilor ce preced înființarea fermei colective în sat își amintește că primeau vizite de „lămurire” de la primar și activiști, care voiau să vorbească doar cu soacra și soțul, proprietarii de drept ai gospodăriei. Știe că oamenii erau amenințați că vor fi dați afară de la combinat dacă nu se în scriu în Colectiv, după li se promitea că vor fi brânșați la curent și că vor fi scutiți și de cote și de impozite în cazul în care se înscriu. Știe și că ar fi existat ceva partizani în Drăguș, nu își aduce aminte însă nimic despre ei. Își mai amintește de supărarea pricinuită de faptul că au fost obligați să predea Colectivului animalele din gospodărie – și știe că în 1962 se termină colectivizarea, acela fiind anul în care se înscriu toți consătenii în Colectiv.

În 1960 începuse pentru mama Tore și istoria propriei gospodării. Fratele mai mic al soțului se însoară iar mama Tore și soțul ei încep să își construiască o casă

pentru ei, urmând să se desprindă de gospodăria socrilor și să îl lase *pe curte* pe acest frate. Locul de casă sau heilul actualii gospodării îl primește mama Tore de la propria mamă. Construcția se întinde pe mai mulți ani, între 1960 și 1967 – însă se continuă, prin modificări aduse casei și acareturilor, chiar și în perioada în care am realizat interviurile. Mama Tore locuiește de-a lungul vieții în mai multe tipuri de case, participând la construirea a mai multe case și anexe gospodărești. Prima gospodărie în care locuiește, cea a părinților, cuprinde ca spațiu de locuit o casă de lemn cu o tindă cu cuptor, o cameră de locuit cu sobă și un celar, cu rol de cameră de depozitare pentru haine, lucrurile de zestre și alte obiecte ale familiei. În amintirile sale, acest tip de casă este singurul tip de casă de lemn ce putea fi găsit sat în acea perioadă. În gospodăria socrilor, mama Tore trece la a folosi o casă mică de lemn, ce aparținuse probabil părinților socrului său, pe post de bucătărie de vară și la a locui, alături de noua familie, într-o cameră zidită de socrul său în jurul anului 1947, înainte să moară. În cursul celor 15 ani în care aparține de această gospodărie, mama Tore și familia soțului, mulțumită salariului din industrie al acestuia, participă la extinderea acestei case de zidărie cu încă o cameră, șură și grajd. În anii '60, când își ridică propria gospodărie, cei doi pornesc prin a-și ridica 2 camere de zidărie și unele anexe necesare. Aceasta este, de altfel, perioada în care, din relatările mamei Tore, satul își schimbă înfățișarea, oamenii renunțând la casele din lemn, pe care le înlocuiesc cu cele din cărămidă. Acestea sunt realizate după un model la origini săsesc, adoptat inițial doar de cei mai avuți și mai cu vază oameni ai satului, singurii ce își permiteau să-ți ridice asemenea case.

Munca la colectiv îi aduce mamei Tore și gospodăriei un supliment de venit pe care îl folosește la ridicarea noii case. Bani pe care îi primea erau puțini însă, își amintește ea, aveau putere de cumpărare iar sumele respective ajută mult în efortul de ridicare a noii gospodării. Își amintește că erau plătiți pentru fiecare zi lucrată, cu bani și produse. Produsele le primeau la recoltă iar banii la sfârșitul anului. Din munca la colectiv își amintește în mod special cum lucrau pe echipe, care se făceau pe vecinătăți, la cartofi și la cereale, până la introducerea muncii mecanizate. Evocă de-aseenea ca semnificative perioadele secerișului, ce se realizează în echipe, cu coasele, pentru un număr de ani, până la introducerea mașinilor de secerat „Gloria” – pe care mama Tore le numește, simplu, „Glorii”.

În 1968 în noua gospodărie a mamei Tore se naște primul copil, un băiat, pe care familia îl numește Ioan, respectiv Nelu. În 1970 se naște al doilea fiu, Doru – familia mai are și o fiică, însă aceasta trăiește doar o lună. Viața mamei Tore se împarte din acest punct între casă, copii, munca la Colectiv și munca pe lotul individual de teren, de 15 ari. Cât copiii sunt mici ajunge mai greu la Colectiv – lipsită în genere de ajutor de la alți membri

ai familiei, uneori mai lasă copiii la un unchi. Munca mamei Tore la CAP este necesară familiei, pe de o parte pentru veniturile și produsele la care le oferă acces, pe de alta pentru accesul la lotul individual de teren, acces condiționat de munca prestată aici. Soțul ei continuă să lucreze la Combinatul Chimic de la Victoria, alături de cea mai mare parte a bărbaților din sat, cu toții navetiști. Muncește la Combinat în ture de 8 sau 12 ore și, atunci când poate, lucrează și pe lotul primit în folosință de gospodărie.

Produsele primite de la CAP sunt neîndestulătoare, astfel încât acest lot are o importanță deosebită pentru asigurarea nevoilor de consum ale gospodăriei. Aceste nevoi sporiseră nu doar odată cu nașterea copiilor ci și pentru că, de la un punct încolo reîncepe să crească animale (1-2 vite sau bivolițe și 1-2 porci), pentru necesarul propriu dar și prin contracte pe care erau obligați să le încheie cu statul. Familia recurge în acest context la exploatarea intensivă a lotului propriu, la mici furturi din produsele Colectivului (foarte limitate, date fiind măsurile de pază luate de CAP) și la troc, principalul mijloc prin care își mai puteau procura cele necesare traiului. În fiecare primăvară, conform relatărilor mamei Tore, grupuri de oameni din Drăguș se întovărășeau, umpleau o mașină cu saci de cartofi, treceau munții și se duceau în satele din Oltenia să îi schimbe cu cereale.

Astfel merg lucrurile în gospodăria mamei Tore până în anii '80. Cei doi fii cresc și sunt trimiși la studii în afara satului – fiul ce mare face liceul agricol la Făgăraș, fiul cel mic o școală de bucătări în Brașov. În 1987 însă, soțul mamei Tore moare într-un accident în pădure la doar 57 de ani. Odată cu moartea soțului, începe o perioadă foarte dificilă pentru ea – lipsită de venitul și ajutorul soțului, trebuie să se descurce cu 2 copii încă necăsătoriți, dintre care unul, cel mic, de 17 ani, încă la școală în Brașov. În situația aceasta dificilă, reușește totuși să găsească o sursă alternativă de venituri – învață de la o verișoară din vecini să confecționeze plăpumi. Întâi își face 2-3 pentru ea și apoi încep să vina femeii la ea să o tocmească să le facă și lor. Așa reușește să își întrețină fii și să își mențină gospodăria, continuând să coasă plăpumi inclusiv în primii ani de după Revoluție.

La 55 de ani, în 1992, se pensionează, începând să primească pensie de la Colectiv. La 60 de ani primește și pensie de urmaș, de pe urma soțului. Între timp, însă, mama Tore predă în mare parte responsabilitatea gospodăriei către fiul cel mare, Nelu, care se însoară și el și se stabilește în casa părintească – rămâne pe curte. Primul care se căsătorește este fiul cel mic – însă el părăsește gospodăria.

În primăvara lui 1990, imediat după Revoluție, în sat se pune problema *desfacerii Colectivului*, după cum o numește mama Tore. Mama Tore este încă membru al CAP-ului în acest moment iar Nelu este angajat al acestuia, lucrând ca tractorist la CAP încă de când terminase liceul. În privința pământului, la fel ca peste

tot în țară, vor fi reîmproprietăriți cei ce au dat pământul colectivului sau urmașii lor. Există, din fericire, în sat un registru al celor ce au intrat în Colectiv și al suprafețelor cedate acestuia, astfel încât poate fi calculat cuantumul ce revine fiecăruia. În baza acestui registru li se dau înapoi chiar și animalele, după numărul cu care s-au înscris în Colectiv. Dat fiind că nu li se mai pot da terenuri exact în locul în care le-au avut (oamenii nu mai știu unde le-au avut sau s-au făcut drumuri, canale și alte îmbunătățiri pe locurile lor), se ajunge la următoarea soluție: terenul agricol al Drăgușului este împărțit în 4 tarlale, după calitatea solului și fiecăruia dintre cei împroprietăriți i se dau parcele în fiecare din cele 4 tarlale, totalizând suprafața ce trebuie să le fie dată înapoi. Împărțirea se face de către primărie, împreună cu liderii CAP-ului și reprezentanți ai fiecărei vecinătăți. Prima dată terenurile sunt date vecinătăților și apoi membrilor acestora, după numărul casei. Vecinii primesc suprafețe de teren alăturate, ceea ce facilitează, ulterior, realizarea de schimburi între vecini și comasarea terenurilor. Procesul este unul îndelungat însă rezultatele sunt acceptate în final ca fiind suficient de juste pentru toată lumea, în cele din urmă. În privința justeții modului în care s-a făcut vânzarea imobilelor și a utilajelor din proprietatea CAP-ului, cel puțin în gospodăria mamei Tore încă mai planau dubii. Astfel, în percepția mamei Tore dar și a fiului și a noiei sale, cei din conducerea CAP-ului și le-au vândut în principal unii altora, pe sume foarte mici – „*ei de ei*”. Așa cum vom vedea ceva mai departe, achiziționarea acestor bunuri a fost unul dintre principalii factori ce au contribuit la succesul economic ulterior al anumitor persoane din sat și la erijarea lor în rolul unei noi elite economice, politice și sociale a Drăgușului.

Mama Tore este împroprietărită după 1990 și continua, până în momentul în care am realizat interviurile, să fie proprietarul terenurilor agricole ale gospodăriei. În tot acest interval ea lucrează în continuare în beneficiul gospodăriei – gătește, hrănește animalele, lucrează în grădinițele de pe lângă gospodărie și altele asemenea, contribuind pe măsura priceperii și a puterii de muncă pe care încă o mai are. Muncile agricole mai dificile îi sunt cedate însă lui Nelu și, în fapt, împreună cu acestea, și gospodăria și conducerea acesteia. Deși Mama Tore își păstrează o anumită autoritate în gospodărie, autoritatea și implicarea sa în treburile gospodăriei par a se diminua, cu voia sa, pe măsură ce înaintează în vârstă.

Nelu și Ana, soția lui, devin părinți la rândul lor în 1993. Cei doi au 2 fete – Simona, primul copil, și Dorina. Inițial Nelu și mama Tore se folosesc de animale pentru a-și lucra terenul. Nelu închiriaza apoi un tractor mai mic și lucrează cu el și pe terenurile altor săteni, pentru a-și suplimenta veniturile. Până în 1996-1997, în mod special, dar și după acești ani, Nelu și Ana mai merg în București, în piețe, ca să își vândă cartofii, principalul lor produs agricol. Nu au însă prea mult timp să stea să îi vândă, presați de responsabilitățile gospodăriei

din Drăguș. Mai mult, în acești ani apar intermediarii, respectiv bișnițarii din piețe, persoane care nu vând ceea ce produc ci produse achiziționate de la producători sau alți comercianți și care ocupă treptat piețele. Lipsiți oricum de timp și de acces în piețe, cei doi ajung să își vândă cartofii intermediarilor, pe prețuri mici.

Bani din vânzarea cartofilor mai obțin grație inversării fluxului comercial al regiunii cu Oltenia. După 1990, sătenii din Drăguș nu se mai duc în Oltenia pentru schimburi – vin, în schimb, oltenii în Drăguș, pentru a le cumpăra cartofii și a le vinde mici și diferite produse necesare în gospodărie. Din relatările familiei, practic fiecare producător ajunge să aibă oleanul lui, cu care vorbește în fiecare an să vină să îi ia cartofii. Aceste modalități de a vinde produsele gospodăriei ce sunt destinate pieței se completează în anii ce precedă interviurile cu vânzări ocazionale către cea mai mare fermă din sat. Este vorba de o asociație, mai precis un grup de producători ce are, dincolo de dotările necesare producției și de producția proprie, soluții pentru depozitarea, ambalarea și chiar procesarea cartofilor și contracte comerciale consistente pentru plasarea produselor lor.

În jurul anului 1995, Nelu cumpără pentru gospodărie un prim tractor, luat la mâna a doua, cu bani obținuți în principal din vânzarea cartofilor. Ana și Nelu regretă și acum că nu au procedat în primii ani de după 1990 precum au procedat și alții, respectiv că nu au făcut un credit pentru a-și cumpăra primul tractor. Nu au făcut acest lucru dată fiind spaima de datorii și îndatorare a mamei Tore. Ce au pierdut însă, mi-au explicat, a fost un moment în care creditele se dădeau ușor, oamenii cumpărau un tractor cu un anumit preț și apoi, datorită inflației galopante, „*îl plăteau cu cocoșul*”, respectiv îi plăteau foarte ușor valoarea scriptică, pentru care făcuseră creditul, ce corespundea acum valorii unui umil cocoș. Între timp, până la realizarea interviurilor, Nelu reușise să își mai doteze gospodăria cu încă un tractor, de dimensiuni ceva mai mici și tot la mâna a doua. Achizițiile de genul acesta nu sunt însă o excepție în sat ci mai curând o regulă – din relatările lui Nelu rezultă că, în perioada realizării interviurilor, în sat ar fi fost circa 300 de astfel de tractoare, toate cumpărate cu bani obținuți din vânzarea de cartofi și din creșterea și comercializarea animalelor.

Până în anii în care am realizat interviurile, Nelu reușește să comaseze cele circa 6 hectare de teren arabil și fâneată ale familiei. Alături de această suprafață, însă, mai lucrează în arendă, conform spuselor lor, circa 12-13 hectare. Arendarea este o practică foarte larg răspândită în sat – multe din terenuri nu mai sunt lucrate de proprietarii lor, ce fie nu mai pot să le lucreze din cauza vârstei sau a lipsei mijloacelor, fie sunt plecați din sau au urmași plecați din sat, către alte localități sau în străinătate, migrația externă fiind un fenomen semnificativ în Drăguș încă din anii '90.

O bună parte din terenurile arendate de Nelu aparțin mamei Anei, văduvă și ea, Ana și Nelu având o relație foarte strânsă cu familia de origine a Anei. În sfera economică, cele două gospodării colaborează, de altfel, nu doar în privința terenului agricol – spre exemplu, cei doi își țin oile peste iarnă în anexele acestei gospodării și au aici și o grădină. De altfel, o altă extensie a gospodăriei actuale e constituită din prima gospodărie în care mama Tore trăiește după momentul căsătoriei, cea socrilor săi, moștenită de ea după moartea tuturor membrilor acestei familii. Spațiul acesteia, nelocuit, este folosit ca o anexă gospodărească, cuprinzând spații de depozitare pentru unelte și utilaje dar, animale și diferite produse dar și pentru mobilier și textile ce țin de moștenirea familiei.

Întreaga familie muncește enorm pentru asigurarea veniturilor și produselor necesare gospodăriei și a unui mic excedent. Ana și Simona muncesc și în gospodărie dar sunt și salariate – lucrează la barul și magazinul din centrul satului. Nelu are nevoie de ajutorul familiei dar are și un ajutor tocmit pentru muncile agricole, un bărbat sărman dintr-un sat de pe Ardeal. Mama Tore lucrează cât poate pe lângă casă iar mezina familiei părăsește gospodăria în 2014, însărcinată fiind, urmând să se și căsătorească, cel mai probabil. Alături de culturile agricole, o parte importantă a activității celor din gospodărie ține de creșterea animalelor – vaci și viței, porci și purci de diferite rase, oi și găini – pe care o practică pentru propriul consum dar și pentru comerț. Pentru suplimentarea veniturilor gospodăriei, familia mai vinde viței sau purci, spre exemplu, sau lapte prin sat. Ca și în cazul animalelor, roștul principal al culturilor din câmp este acela de a satisface nevoile de consum ale familiei, pe piață fiind valorificat doar excedentul obținut. La culturile din câmp se adaugă, pentru consum, cele din grădinițele familiei, în care mama Tore, ajutată și de noră și nepoate uneori, cultivă legume și fructe, precum și rodul unor pomi fructiferi.

Totul este însă obținut cu greu, cu muncă foarte multă și în ciuda unor factori ce fac foarte dificilă obținerea vreunui excedent. Din discuțiile cu Nelu și mama Tore rezultă că atât agricultura cât și creșterea animalelor sunt foarte puțin rentabile. Întreținerea și costurile de folosință ale tractoarelor, cumpărate și ele cu greu din câștigurile familiei, sunt foarte mari – fără ele însă munca agricolă ar fi aproape imposibil de realizat cu forța de muncă de care dispune familia. Terenul agricol al familiei este de slabă calitate și are nevoie constant de îngrășăminte, costisitoare și ele. O altă problemă ține de cartofii de sămânță – pentru a putea obține un excedent ce să poată fi valorificat pe piață, Nelu este nevoit să cumpere mereu cartofi de sămânță. Soiurile ce rodesc mai bine, dezvoltate în institute de cercetare, nu pot fi reproduse an de an de producători prin selectarea propriilor semințe, randamentul acestora scăzând drastic după un număr de ani. Cei ce vând aceste soiuri le vând la un preț mult mai mare decât al cartofilor de

sămânță pe care producătorii obișnuiți îi obțin. Nelu plătește 2 lei/kg pentru cartofii de sămânță pe care îi folosește, pe când cartofii de sămânță pe care îi obține el se vând cu 60 de bani/kg. În final, prețul pe care îl obține pe cartofii pe care îi vinde acoperă cu greu toate cheltuielile necesare pentru producție.

Cu animalele din gospodărie munca și costurile sunt și ele împovărătoare pentru familie. Într-o noapte de vară, în timp ce vorbeam cu mama Tore despre munca pe timpul Colectivului, i-am observat pe Nelu și Ana pregătindu-se să plece undeva cu mașina. Am aflat că se duceau să se îngrijească de niște viței pe care îi lăsaseră pe un teren de pășune al gospodăriei, într-un spațiu îngrădit - iar mama Tore mi-a explicat, cu această ocazie, câteva din dificultățile pe care le aveau în privința creșterii vitelor. Țineau vițeii pe pășunea lor pentru că ieșeau mai ieftin decât dacă i-ar fi dat la ciurda satului - volumul de muncă necesar în gospodărie, considerabil oricum, creștea suplimentar în acest context. Dincolo de nevoile de consum ale familiei, din punctul de vedere exprimat în acea noapte de mama Tore, situația era destul de dificil de ținut într-un echilibru economic și cu mult mai greu într-o zonă relativ profitabilă. Vitele adulte ale gospodăriei sunt ținute în special pentru lapte și pentru vițeii pe care îi nasc. Vițeii sunt mai valoroși pe piață, în acel moment, în special jurul vârstei de 2-3 luni când valorează pe piață în jur de 1200 de lei. Totuși, atunci când vinde vițeii, familia nu mai are ce face cu laptele vitelor adulte, pe care nu-l pot consuma sau vinde în totalitate. Așa că achiziționează, în locul vițelilor ceva mai mari, viței mai mici, de câteva zile, pe care plătește în jur de 600 de lei. Prețul vitelor nu crește semnificativ pe măsură ce înaintează în vârstă - dimpotrivă, valoarea lor scade cu cât sunt mai bătrâne, valoarea unei vite adulte fiind de circa 2000 de lei. Trebuie să fie vândute cât mai repede, plasate pe unde se poate. Mama Tore își exprimă îngrijorarea și mâhnirea în cursul discuției cu mine - nu știe dacă se vor descurca, nu știe cu ce vor hrăni vitele la iarnă și nici ce ar putea face cu niște juninci cu care au rămas, a căror valoare e deja scăzută, pentru care trebuie să cheltuiască mult și pentru care nu mai primesc subvenție în acest an. În genere, aflu din spusele mamei Tore, câștigul, dacă există vreunul, este unul destul de nesemnificativ în raport cu munca depusă, cheltuielile cu hrana și cu îngrijirea animalelor și nevoile gospodăriei.

În discuțiile cu Nelu am atins și subiectul sprijinului pe care gospodăria îl primește sau pe care l-ar putea primi în baza Politicii Agrare a Uniunii Europene și a Programului Național de Dezvoltare Rurală. Până în 2007, mi se spune, familia nu beneficiază de niciun tip de subvenție - după aderarea la U.E., primesc subvenții pentru fiecare 0,3 ha de teren lucrate precum și circa 400 de lei/an, imposabili, pentru fiecare vită (însă nu în fiecare an). Sumele, mi se explică, nu sunt de prea mult ajutor. În privința măsurilor pe care le-ar fi putut accesa prin

Programul Național de Dezvoltare Rurală oportunitățile reale sunt destul de puține. În ultimii ani, sătenii sunt convocați periodic la Căminul Cultural, ce funcționează ca spațiu de întrunire în care sunt informați și în cadrul căruia se discută diferite probleme locale, pentru a fi informați de către firme de consultanță privind măsurile din PNDR pe care le-ar putea accesa. Aflând de ea, Nelu ar fi vrut să acceseze măsura prin care este sprijinită instalarea tinerilor fermieri, respectiv o măsură în baza căreia tinerii sub 40 de ani, cu studii agricole, care lucrează deja de un număr de ani în agricultură și care preiau o exploatare de la un vârstnic primesc un ajutor financiar nerambursabil în cuantum de câteva zeci de mii de euro. Mama Tore e în continuare proprietara terenurilor agricole iar Nelu îndeplinește toate criteriile în momentul în care află de această măsură, mai puțin cel privind limita de vârstă. Speră totuși în continuare să poată totuși să acceseze măsura printr-un transfer de proprietate către Simona, fiica cea mare, ce urmează, după cum se arată lucrurile, să rămână în gospodărie. Discutăm și despre alte măsuri, însă nu crede că le-ar putea accesa. Pe cea pentru sprijinirea modernizării exploatareilor, în baza căreia se pot accesa cele mai mari sume nerambursabile, nu o poate accesa pentru că, din surse proprii, nu are cum să acopere contribuția de 50% din valoarea investiției pentru care solicită finanțarea nerambursabilă. O altă măsură pe care o pun în discuție, având în vedere caracterul pe care observasem că-l are gospodăria lor, este cea privind sprijinirea exploatareilor de semi-subsistență, o măsură prin care acestea primesc un ajutor financiar ce să le ajute să își sporească dimensiunea economică și să obțină o mai bună inserție pe piață. Nelu știe și de aceasta - ține minte că i-a fost evaluată gospodăria și că îndeplinea, parcă, cerințele de dimensiune economică a exploatareii, respectiv avea suficiente UDE (Unități de Dimensiune Europeană), dacă erau luate în calcul și animalele, pentru a accesa această măsură. Nu dorea însă să facă acest lucru, considerând riscurile implicate a fi prea mari. Pentru a primi finanțarea nerambursabilă prevăzută de această măsură, ar fi trebuit să depună un proiect ce să conțină un plan de afaceri ce să includă ținte de dezvoltare asumate pentru următorii 5 ani. Proiectele depuse sunt însă scrise de consultanți, singurii care stăpânesc scrierea de proiecte, cu știința și jargonul ce le sunt specifice. Aceștia pun în planul de afaceri inclus în proiectul ce trebuie depus ceea ce știu ei că trebuie să fie scris în plan, lucruri pe care nu le discută cu el. Incertitudinile i se par lui Nelu prea mari - i se pare prea periculos să își asume asemenea lucruri, riscând, dacă nu respectă condițiile, să piardă ce are, să fie nevoit să dea bani înapoi și altele asemenea. Mai are și un ultim motiv - nu are timp pe care să îl poată pierde cu birocrăția („cu hârtiile”) sau umblând de colo-colo pentru asemenea lucruri.

Familia nu este totuși apăsată de sărăcie iar gospodăria, deja destul de întinsă și de complexă,

sporește totuși puțin câte puțin. Gospodăria ale cărei baze sunt puse de mama Tore și soțul ei în anii '60 este deja extinsă dincolo de cele 2 camere construite inițial cu alte două camere, o bucătărie de vară și un foișor, o șură și un grajd, grădinițe cu legume, fructe și pomi fructiferi, teren arabil și fâneață și are în folosință terenuri arabile luate în arendă și terenuri intravilane, clădiri și anexe ce țineau, inițial, de alte două gospodării. În cursul anilor în care au loc vizitele mele de cercetare, familia investește puținul surplus pe care îl obține în extinderea și reamenajarea după standarde orașenești, mai moderne decât cele ale mamei Tore, a casei locuite: își construiesc și modernizează o baie, îi adaugă încă o cameră, mai schimbă din mobilier. Se gândesc, în plus, să mai amenajeze poate una din cele 2 odăi inițiale ale casei, acum în genere nefolosite, în spațiu de primire pentru turiști, inspirați de experiența găzduirii mele în casa lor și de alte câteva experiențe similare, ivite cu un prilej sau altul. În fine, un alt lucru pe care familia îl reușește, în intervalul cercetării mele, în eforturile sale de a-și aduce traiul la standarde percepute ca fiind mai bune, este cumpărarea unui calculator. Într-una din vizitele mele, una făcută împreună cu soțul meu, Ana și Nelu ne-au rugat să le alegem și cumpărăm noi un calculator second-hand din București. Suma de care dispuneau pentru el era de 500 de lei – iar pentru faptul că l-am cumpărat și l-am transportat noi ne-au răsplătit dânduindu-ne cartofi.

Cu toate aceste adaosuri și îmbunătățiri gospodărești, totuși nimic din stilul lor de viață sau din dotările casei nu denotă în acea perioadă un nivel ridicat de bunăstare. Traiul lor rămâne foarte modest iar zilele lor rămân în genere sub semnul hărniciei, dedicate muncii în și pentru gospodărie. Mama Tore, cu care îmi petrec cea mai mare parte a timpului, afirmă în mai multe rânduri datorită omului de a munci – dar reclamă lipsa unui spor al muncii familiei ei în prezent, al unui rezultat satisfăcător al ei, mai ales în raport cu volumul ei. În noaptea în care îmi povestește despre grijile legate de creșterea animalelor și de câștigurile prea mici sau inexistente de pe urma lor, îmi spune astfel despre activitatea lor: *„te alegi cu munca, numai cu munca”*. Pentru ea destinația câștigului e clară – gospodăria, în primul rând, și familia, în subsidiar. Cuvintele ei descriu în acea noapte acest rost și neputința resimțită față de el: *„trebuie sa mai faci câte ceva - pe ce să cumperi să mai faci, să mai lucri pe-acasă câte ceva?”*. Încheie însă resemnată, afirmând ceve ce pare a fi o parte fundamentală a firii și a destinului lor: *„asta e – suntem datori să lucrăm [...] să nu zici că stai în loc, lucri ceva...”*

Rămășițe ale industriei casnice

În încercarea mea de a descoperi felul în care viața gospodărească s-a schimbat în Drăguș dincolo

de perioada interbelică, o temă ce mi s-a părut de mult interes a fost cea a industriei casnice, restrânsă în cercetarea mea la tema producției de textile în gospodărie. Producția unei game largi de textile în gospodărie, pentru uzul membrilor acesteia, este o parte foarte semnificativă a industriei casnice în gospodăria interbelică din Drăguș, ce mai are componente ce țin de prelucrarea lemnului și a altor materii prime, producția de diferite unelte, realizarea de construcții, ș.a. Prezența unei vii și puternice industrii casnice, practicarea agriculturii de subzistență și lipsa caracterului de marfă al celei mai mari părți din bunurile produse și folosite în gospodărie sunt printre principalele caracteristici ale unui tip economic țărănesc pe care cercetătorii Școlii lui Dimitrie Gusti îl identifică în Drăgușul interbelic. Să urmăresc modul în care componentele acestui tip economic s-au schimbat de-a lungul anilor era unul din principalele obiective ale cercetării mele. Într-un final am putut schița doar câteva ipoteze și contura o imagine cu destul de puține detalii despre întregul proces, așa cum vom vedea în partea finală a acestui studiu. Cercetarea producției de textile în cursul acestei perioade ar fi meritat să fie una mult mai amplă și mai plină de detalii – în lipsa unei asemenea cercetări, informațiile rezumate mai jos ar putea să fie măcar un început pentru o asemenea cercetare.

În perioada interbelică monografiștii află în Drăguș o vie și puternică ramură a activității economice țărănești, producția de textile în gospodărie, o ramură ce implică aproape exclusiv munca femeilor. Dincolo de producția uneltelor pe care femeile le folosesc an de an, cojocăria este una din puținele ocupații din această sferă în care poate fi regăsită și munca bărbaților. În rest, de la semințe și fibre animale până la obiectele de îmbrăcăminte sau de decor finite, femeile stăpânesc și dau mai departe, generație de generație, tot procesul de producție ce asigură toate textilele necesare gospodăriei și familiei. În campania monografică din 1929, Mircea Vulcănescu constată că aceste obiecte nu aveau un preț pentru țaranii din Drăguș, ele nefiind o marfă – plecând de la această constatare el analizează și teoretizează apoi un tip economic țărănesc în care economia de schimb, bănească, pătrunsese foarte puțin sau deloc. Însă lumea socială a țăranimii nu este nicidecum una statică în perioada în care monografiștii cercetează, revenind periodic, Drăgușul. În privința textilelor, în perioada anilor '30-'40 este vizibilă deja o modificare și o diversificare a motivelor decorative pe care țăranșii le folosesc. Cele mai tinere își decorează casele și straiile folosind culori și motive ceva mai variate, deja diferite față de simplitatea geometrică și coloristică a celor bătrânești. Femeile încep să folosească bumbac în realizarea textilelor din gospodărie, bumbac pe care îl cumpără. Prelucează însă, în continuare, în principal cânepă și lână din gospodăriile proprii. Dincolo de schimbările ce țin de aspectul textilelor și pătrunderea

economiei bănești în producția acestora, există o continuitate a practicilor femeilor din Drăguș până în momentul realizării colectivizării. Ruptura survine după colectivizare – odată cu terenurile agricole, gospodăriile își pierd cânepiștile, respectiv terenurile pe care cultivau cânepa. Odată cu acestea femeile pierd principala materie primă prelucrată pentru textilele necesare în gospodărie.

Despre continuitățile și discontinuitățile din prelucrarea textilelor am vorbit în mai multe rânduri cu mama Tore. Una din discuțiile cele mai interesante a fost una avută cu mama Tore și o vecină a acesteia, într-o seară, pe o bancă în fața casei, în vreme ce așteptam vitele să vină de la păscut. Le-am găsit pe bătrâne discutând despre mersul lucrurilor prin țară și am dus discuția către perioada cotelor. Odată întrebate despre cote, memoria celor două a înviat, cele două completându-se reciproc în timp ce îmi zugrăveau momente legate de predarea cotelor, vremurile de dinaintea colectivizării, împlătirea grâului cu batozele pe care sătenii și le cumpăraseră prin întovărășire, accidente teribile petrecute cu prilejul folosirii acestora, toate etapele cultivării și prelucrării cânepii, ce erau încă foarte vii și clare în amintirile lor – și altele asemenea.

Înainte de colectivizare, îmi explică atunci bătrânele, oamenii aveau haine de vară și haine de iarnă, lucrate în casă din cânepă în principal. Altele nu se găseau – „*izmene nu erau, de-ăstea de cumpărat – nimic!*” îmi explică vecina mamei Tore. Aveau mai puțin de 10 rânduri de cămăși în genere, dar ajungeau să aibă chiar și 6-7 rânduri. Dacă aveau mai mulți copii aveau mai puține rânduri cu toții, circa 2-3. Le-am întrebat ce-au făcut odată rămase fără cânepă și mi-au explicat: „*au ieșit de-ăstea de cumpărat, au ieșit saloșete, o ieșit pantaloni...*” Angajați în număr tot mai mare în industrie, având acum venituri din industrie și de la CAP și acces la produsele industriale, sătenii renunță la straiele țărănești și își cumpără hainele.

În locul cânepii, CAP-ul începe să cultive in, dus apoi la Cârța, o localitate din zonă, pentru a fi prelucrat. Atunci se apucau și mai furau in – luau câte puțin și îl lucrau pe furis și mai făceau câte ceva, saci în principal, pentru că nu se găseau deloc și nu aveau din ce altceva să îi facă. Alte lucruri mai puteau face din bumbac, pe care îl cumpărau – sacii însă îi făceau doar din in, cei din iută și nailon fiind disponibili abia târziu, mulți ani după colectivizare. Bătrânele își amintesc riscurile pe care și le asumau ca să fure puțin în în acei ani: felul în care trebuiau să se furișeze, cum își lăsau copiii singuri acasă, cum se băgau și prin râu ca să ajungă să ia in și nu fie prinse și cum cărau snopii de in cu spinarea.

După cum aflu în cursul altor discuții, femeile mai lucrează și după colectivizare, în măsura în care pot face rost de bumbac, înlocuitor pentru cânepă, și de lână. Înnoirea și transformarea motivelor folosite, a culorilor și a altor elemente din realizarea țesăturilor continuă. Mama Tore și generațiile de femei ce traversează

această perioadă sunt încântate să găsească surse noi de inspirație, să copieze modele noi unele de la altele, să îmbogățească compozițiile, să inoveze coloristic, să realizeze forme noi, mai complexe, tinzând spre un soi de „realism” al reprezentării, desprinzându-se de formele geometrice mai simple pe care le realizau înaintașele lor. Se țin chiar și șezători în continuare, până prin anii ‘80 și chiar și după, mult mai rare și restrânse însă. Se lucrează în genere tot mai puțin, după cum se dă mai departe tot mai puțin din ceea ce înaintașele stăpânesc. Femeile mai tinere, fiicele, norele și nepoatele bătrânelor satului mai știu foarte puțin sau deloc din ceea ce știau acestea să facă.

De altfel, textilele lucrate în casă de femeile din Drăguș, indiferent de generația din care fac parte, au un statut destul de ambiguu în perioada în care am realizat interviurile. Unul din primele lucruri pe care le-am observat odată ajunsă în gospodăria mamei Tore a fost prezența unui păretar și a unor cârpe (ștergare) expuse în curte, pe peretele unui fel de șopron anexat bucătăriei de vară. Folosit cu o destinație mixtă, spațiu de masă, de petrecere a timpului liber dar și spațiu de depozitare, vizibil atunci când intrai în curte și totuși exterior și cu un statut cumva inferior restului casei, acest spațiu era singurul în care familia îi mai permitea mamei Tore să expună din textilele la care muncise. În partea nouă a casei asemenea obiecte nu-și aveau locul. Tot restul muncii ei stătea închis într-un dulap din partea în genere nelocuită a casei. Textilele ce aparținuseră socrilor mamei Tore, straie țărănești și obiecte de decor, erau păstrate de familie în vechea casă a acestora, nelocuită și destul de degradată. Uneltele folosite de femei odinioară aveau o soartă mai rea de atât. Bucăți din războiul de țesut al mamei Tore zăceau împrăștiate într-un fund de grădină și prin podul casei. Soarta războiului ei de țesut nu era nicidecum singulară, am aflat de la ea. O altă femeie din sat, ce încă mai țesea, mi-a explicat la un moment dat că o problemă pentru oricine ar mai vrea să țese, dacă ar mai vrea, ar fi aceea de a găsi toate piesele necesare pentru războiul de țesut și pentru procesul de pregătire a firelor pentru țesere. Devenite între timp rarități, ele mai puteau fi găsite doar cu greu, căutate și adunate din mai multe gospodării.

Lucrul oarecum paradoxal în privința statutului acestor țesături ține însă de valoarea pe care ele o au totuși pentru săteni. Deși în viața de zi cu zi aspirațiile lor tind către respingerea sau marginalizarea elementelor identitare țărănești și se îndreaptă mai curând către o estetică și un standard de viață orașenești, familia mamei Tore și sătenii din Drăguș sunt totuși conștienți de valoarea identitară, socială și economică a acestor țesături. Mama Tore, la fel ca și alți bătrâni din sat, le păstrează pentru momentul morții lor, respectiv pentru înmormântare – păstrează în acest sens în special haine, fețe de pernă bogat ornamentate și cârpe. Pentru cei bătrâni utilizarea acestor textile pentru înmormântare

pare a ține de o dorință de a trece din această lume într-un mod demn și autentic, congruent cu identitatea lor originară. Pentru cei mai tineri însă, cutuma pe care bătrânii o perpetuează în sat poate ușor să devină mai mult o povară financiară. Nu toate gospodăriile dispun de țesături moștenite din bătrâni sau făcute de bătrânele casei. Înzeestrarea în momentul căsătoriei cu asemenea obiecte nu mai constituie un imperativ social în sat. Unele femei nu au ce să dea mai departe pentru că nu le-au făcut sau nu le-au primit, pe când unele nu vor, pur și simplu, să dea asemenea obiecte. Cei ce nu au trebuie să cumpere de la cei ce au unele gata făcute sau de la foarte puținele persoane din sat care încă le mai fac. Am aflat astfel, dintr-o altă discuție foarte interesantă purtată la poarta casei mamei Tore, cu ea și 2 vecini, că o singură cârpă din cele necesare pentru înmormântări costă în sat circa 300 de lei. După cum se exprimă o vecină a mamei Tore, „*ăi, țică, dacă o cumperi cu trei milioane apăi îți convine să bagi trei milioane așa în pământ? Plus că hainele și câte-câte...*” Pentru interlocutoarea mamei Tore, este apăsătoare financiar nu doar îndatorirea de a avea și de a cumpăra textilele necesare pentru înmormântare ci și aceea de a cumpăra pentru sine și pentru copiii ei hainele și obiectele necesare pentru alte evenimente sociale – serbări școlare și zile de sărbătoare ale comunității. Imperativul căreia ea i se supune este acela de a fi *în rândul lumii* și de a face lucrurile așa cum *se fac*. Pentru această vecină, sensul procurării acestor lucruri este unul social și ține de statutul ei de membru al comunității sătești, ce îi impune anumite obligații. În cuvintele sale, caută să le cumpere „*că ne trebuie, că le-mbraci, că dacă nu...că dacă aș veni ca doamna sau domnișoara, ce ești? [...] doamna – și aș veni, la ce să îmi trebuiască șurț să dau 20 de milioane sau 15 milioane, la ce, să-l țin așa de frumusețe? Să-l iau să ce, să-l țin de frumusețe?*” Într-un final, concludă astfel, în asentimentul mamei Tore și a vecinului în vârstă cu care se desfășoară conversația:

V³: - *Toate-s scumpe...Rânduiala!*

MT²: - *Rânduiala, rânduiala, așa e!*

Imperativul de a deține aceste lucruri nu provine însă neapărat *din bătrâni* în ceea ce privește serbările școlare și zilele de sărbătoare – ci ține de inițiative ale autorităților spirituale și intelectuale locale, respectiv ale preotului și ale învățătorilor și profesorilor din sat, cărora sătenii li se supun negreșit.

În privința prețului, formarea sa în cazul acestor obiecte pare a ține, dintr-o cercetare sumară, de raritatea lor pe piață, de valoarea și utilitatea socială ce le este atribuită în comunitate, valoarea atribuită muncii celor ce le-au făcut și de nivelul de informare al vânzătorului și cumpărătorului privind prețurile practicate pe piață, în comunitate. Din spusele vecinei mamei Tore, prețurile pentru elementele costumului feminin merg de la 250 până la 3000 de lei. Împrumutarea celor necesare de

la vecini nu este o soluție decât temporară, dat fiind că aceste lucruri, după cum spun femeile, nu prea se dau – în cele din urmă fiecare se vede nevoit să își procure toate cele de trebuință. În final, procurarea textilelor pe piață se integrează eforturilor considerabile pe care oamenii le fac pentru a-și dota familia și gospodăria cu toate cele necesare, acum incluzând o componentă financiară consistentă.

Straiele țărănești ale oamenilor din Drăguș, la fel ca și obiectele țărănești de decor, își păstrează și ele o ambiguitate a statutului. Situația straielor rămâne astfel în ciuda faptului că sunt purtate în cursul riturilor de trecere, în zile de sărbătoare la biserică sau cu ocazia sărbătorii comunitare a „zilelor Drăgușului”, spre exemplu, cu mândrie și cu conștiința faptului că sunt *speciale*. Sunt astfel prin aceea că sunt o marcă identitară a apartenenței la satul lor, unul mai cu vază prin atenția de care a beneficiat de-a lungul timpului, și sunt mai bogat ornamentate decât cele din alte sate din Țara Oltului. În ițele acestui statut sunt intercalați mai mulți factori, unul din ei ținând de problema prețului lor, prețul prea mare al acestora făcându-le inaccesibile pentru unii, valoarea lor socială degradându-se totuși odată cu dificultatea tot mai mare de a le obține. Conectată acestui factor este raritatea acestor obiecte – prețul lor crește odată cu reticenta oamenilor de a le împrumuta sau de a le vinde precum și datorită faptului că un număr foarte mic de persoane încă le mai produc. Mama Tore, vecina mai tânără și vecinul în vârstă cu care discută, cunoscând de-altfel cea mai mare parte a oamenilor din sat, nu sunt siguri în identificarea a mai mult de 2-3 persoane ce să mai lucreze asemenea textile. Dintre tinerele și tinerii satului mi se spune în mod repetat ca mai nimeni nu vrea să învețe și să lucreze în zona producției casnice de textile, chiar dacă veniturile pe care le-au putea câștiga, după cum se pare, ar putea fi consistente. Dincolo de funcția pe care aceste straie o au în ocaziile speciale ale vieții sociale a comunității, ele nu mai sunt considerate practice sau dezirabile, realmente, necorespunzând, de altfel, aspirațiilor generației mai tinere în materie de standard de viață, la fel ca și obiectele decorative. După cum spune despre aceste haine o vecină în vârstă a mamei Tore, „*ălea pe care le-am lucrat sunt în dulapuri, nu-i mai trebuie nimănui, că zice că le e cald*”. Munca de acest tip nu mai este considerată dezirabilă, mi se mai spune, considerată prea multă și grea pentru femeile mai tinere din sat: „*tineretul se vaietă mai rău ca noi!*” spune mama Tore într-una din discuțiile despre munca de realizare a unor asemenea obiecte.

În fine, un dialog între mama Tore și vecina în vârstă despre care am vorbit anterior poate să încheie cel mai bine această expunere:

V³: - *Doamne, o nu va mai lua cineva treburile aiestea de la cap?*

MT: - *Mai ia cine...cine, Doamne? Vezi că nu vrea să*

mai puie...

V:- *Ar fi o frumusețe, numai să vadă!*

I⁶:- *A, daa, eu aș vrea să văd, musai...*

V:- *Numai să vadă...*

MT:- *Vezi că nu te mai lasă să mai pui un țol că trebuie de-ălea de cumpărat! Ai țesut degeaba!*

V:- *Ș-apăi ce-ai vrea să faci cu ele?*

MT⁷:- *Păi da' ce să faci cu ele? Intră moliile-ntre ele, că dacă...*

V:- *În ălea de bumbac nu intră [neinteligibil]...*

MT:- *De căneșă nu, nu, da' țoale de-'stealante...*

V:- *De-estate de lână, ia⁸...Ai putut să strici ochii toată iarna!...*

MT:- *S-o gătat, s-o schimbat lumea cu totul!...*

Continuitate și discontinuitate

Care ar fi, așadar, elementele de continuitate și discontinuitate a vieții într-o gospodărie din Drăguș, în măsura în care am reușit să le identific în urma cercetării mele?

Un prim element de continuitate ține de sistemul onomastic drăgușan. Elemente ale acestui sistem, descris de H. H. Stahl într-un articol din anii '30⁹, se regăsesc în continuare în Drăguș. În primul rând, populația stabilă din sat se identifică în continuare în toată această perioadă nu după numele oficial, ci în funcție de numele de poreclă al gospodăriei. Unul din primele lucruri pe care mama Tore și nora sa, Ana, mi le explică, este acela că oamenii din Drăguș poartă un nume care vine din moși-strămoși, o poreclă moștenită pe curte – numele indică aici, după cum subliniază și H. H. Stahl, nu doar apartenența la un neam, o familie, ci și la o anumită gospodărie. Sătenii sunt cunoscuți astfel după numele gospodăriei în care sunt născuți, până la căsătorie, după căsătorie luând numele gospodăriei în care intră, indiferent dacă sunt femei sau bărbați. Astfel, mama Tore este, din naștere, a lu' Râmu lu' Popirad, după tatăl său, rămas moștenitor al gospodăriei părintești. După căsătorie devine a lu' Neciu, după soț, în gospodăria căruia intră. Interesant este însă că, în momentul în care își întemeiază o nouă gospodărie, pe un loc gol, ce aparținuse mamei sale, familia nu își schimbă numele – rămân ai lui Neciu, după vechea gospodărie. Ana, soția lui Nelu, devine și ea una din ai lui Neciu în momentul în care intră în această gospodărie prin căsătorie. De altfel, Un alt exemplu interesant ar fi cusca mamei Tore, mama Anei, a cărei gospodărie ar fi trebuit să fie următoarea cercetată de mine. Într-o discuție despre descântatul de deochi, pe care încă îl mai practica (un alt element de continuitate, de altfel, mai deloc explorat însă), mi-a mărturisit că ea ține de a patra generație de oameni ce știu să descante – înaintea ei au știut mama, bunicul și străbunicul. Întrebată de mine de-a cui este, mi-a zis ca e a lu' Cârliștea, a lu' Țică a Cârliștei. Abia la mai mult

timp după această discuție, răsfoind cartea Ștefaniei Cristescu-Golopenția privind "*Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș*"¹⁰ mi-am dat seama că avusesem de-a face cu nepoata sau fiica lui Matei și a Mariei Jurcovan, ambii informatori ai autoarei, cunoscuți în sat și menționați în carte drept Mateiu și Măriuța Cârliștei. În perioada în care monografiștii cercetează Drăgușul, bătrânul Matei Jurcovan sau Mateiu Cârliștei este baci al satului. Fotografat în mai multe rânduri de fotografii monografiștilor, el este informator nu doar pentru Ștefania Cristescu-Golopenția ci și pentru Traian Herseni, în chestiuni ce țin de studiile sale de sociologie a stănei – precum și pentru alți monografiști, cel mai probabil. Între aceștia Henri H. Stahl, care îl menționează chiar în studiul său privind sistemul onomastic din Drăguș, între exemplele de bărbați "gineriți pe curte" – prin căsătorie el ia numele heului sau gospodăriei în care intră, ce aparține neamului soției. În fine, sistemul onomastic și ușurința pe care el o creează în marcarea și păstrarea continuității gospodăriilor și neamurilor, identificarea celorlalți membri ai comunității și relaționarea cu ei sunt totuși amenințate de pătrunderea și stabilirea unui număr crescut de străini în gospodăriile din sat – oameni pe care mama Tore nu îi mai știe după nume, neam și gospodărie.

Strâns legat de sistemul onomastic este cel de transmitere a proprietății. Cea mai mare parte a gospodăriilor, din informațiile pe care le-am primit, se păstrează și se transmit, și înainte și după 1989, respectând în linii mari practici ancestrale. Gospodăriile cu toate proprietățile ce le sunt asociate nu se transmit, în fapt, după moartea proprietarului lor, ci încă din timpul vieții acestuia, prin înzestrare. Practica rămânerii unuia dintre copiii familiei în casa părintească pentru a prelua gospodăria și a avea grijă de părinții în vârstă este răspândită pe scară largă în Țara Oltului înainte de 1989¹¹ și, după cum vedem, continuă și după 1990. Menținerea unei solidarități utilitare a familiilor, răspândirea largă a gospodăriilor alcătuite din 3 generații și adoptarea unor strategii economice ce să asigure un nivel cât mai ridicat al bunăstării prin diversificarea surselor de venit (spre exemplu din agricultură, din munca salariată dar și din economia secundară, subterană, din perioada comunistă) și exploatarea cât mai intensivă a muncii și resurselor familiei sunt caracteristici remarcate de D. Kideckel în țara Oltului pentru perioada comunistă. În cazul de față, mama Tore pornește de la o situație similară, înainte de colectivizare, se desprinde de gospodăria soțului și își întemeiază una proprie, alcătuită din 2 generații, în care veniturile sunt obținute din munca la CAP, din munca industrială și din ceea ce se produce în propria gospodărie – agricultura pe lotul individual și rămășițele industriei casnice, respectiv textilele pe care ea le mai produce, între care semnificative sunt plăpumile pe care le realizează după moartea soțului. După 1990, proprietară a gospodăriei dar și a terenurilor

agricole, obținând venituri neîndestulătoare și cu o putere de muncă mult diminuată de vârstă, mama Tore reproduce același model social și economic ancestral, având avantaje multiple pentru perpetuarea gospodăriei și asigurându-i bătrânețile. Unul dintre fiii său, respectiv Nelu, preia, fără acte, gospodăria și o duce mai departe, se căsătorește și are copii. Membrii familiei au parte de resursele și îngrijirea de care au nevoie, contribuind cu muncă și venituri din surse diverse la bunăstarea gospodăriei. Dacă însă, conform cercetărilor monografice, în perioada interbelică predomină moștenirea heilului părintesc de către cel mai mic dintre copiii familiei (care rămânea, de obicei, ultimul în ordinea căsătoriilor), regula aceasta nu se mai respectă neapărat în anii de după război, date fiind schimbările ce țin de sporirea mobilității geografice și sociale, accesul sporit la educație, schimbările traseelor ocupaționale și diversificarea și schimbarea practicilor matrimoniale. Mama Tore este căsătorită cu fiul mai mare al familiei – cei doi ar fi putut rămâne pe curte, în casa soacrei, însă își schimbă în cele din urmă opțiunea. În gospodăria ei rămâne fiul său cel mare iar următoarea care o va moșteni va fi, cel mai probabil, fiica cea mare a acestuia, dat fiind că cea mică părăsește prima gospodăria și, de asemenea, dată fiind oportunitatea accesării fondurilor europene prin transferul de proprietate către aceasta, oportunitate pe care Nelu dorește în perioada respectivă să o valorifice. Acest transfer, însă, în cazul în care va fi avut loc, va fi fost pentru prima dată un transfer legal, cu acte, al terenurilor arabile ale familiei.

După cum am văzut, înzestrarea cu teren arabil, fără acte, și nu moștenirea acestuia, se mai practică până la colectivizare și se practică, într-o oarece formă, și după 1990. Mama Tore le dă ambilor fii ai ei pământ în uz, fără un transfer legal de proprietate. Mama Anei, rămasă văduvă, o înzestrează, în fapt, pe Ana cu anexe gospodărești și cu terenuri agricole din proprietatea ei, lucrate în regim dearendă, astfel încât ajutorarea să fie reciprocă.

Perpetuarea sistemului onomastic și a modalităților de transmitere a proprietății, strategia de gospodărire pe mai multe generații pe care familia o adoptă, diversitatea destul de mare a activităților agricole din gospodărie și caracterul ei de semi-subzistență, intensitatea muncii lor, rezultatele ei și destinația lor, toate trimit către o asemănare încă destul de mare a acestei gospodării cu una din Drăgușul anilor '30-'40. Deși au un caracter predominant închis, în sensul că produc cea mai mare parte din necesarul de consum al familiei și cumpără foarte puține dintre produsele pe care le folosesc, gospodăriile cercetate de monografiști produc în genere, într-o măsură, și pentru piață¹². Primordială pentru ele este producerea în măsură cât mai mare a necesarului de consum al familiei cu forța de muncă de care dispun, ajustându-și în funcție de acest deziderat dimensiunea terenului lucrat, intensitatea muncii și tipul activităților

întreprinse. Dincolo însă de atingerea acestui deziderat, țărani din Drăguș caută în acea perioadă să obțină un surplus, un spor de producție din care să obțină venituri. Cultivă, spre exemplu, ovaz sau cartofi pentru piață, vânzând acest exces de produse unor negustori ambulanți ce vin în sat ca să le cumpere – același tipar ce reapare în Drăgușul de după 1990. Veniturile obținute astfel, țărani anilor '30-'40 le folosesc în genere pentru investiții în gospodărie și pentru extinderea acesteia precum și pentru înzestrarea copiilor cu cele necesare pentru gospodăriile lor. Diferențele există – totuși un mod mult similar de a se gospodări am găsit și în familia mamei Tore, după 1990.

Mai mult, în eforturile lor neobosite de a-și menține gospodăria și de a o transmite mai departe, într-o formă pe cât se poate îmbunătățită și îmbelșugată, regăsim alte observații ale monografiștilor privind tipicul vieții țărănilor din Drăguș. În același studiu despre sistemul onomastic, Henri H. Stahl notează:

„Regula cea mare a vieții familiale contemporane din Drăguș este următoarea: pe deasupra oamenilor considerați ca indivizi, și a voințelor lor, există o realitate care îi întrece și anume realitatea gospodăriei. Orișice detaliu din viața oamenilor este determinat de necesitatea existenței neîntrerupte a acestei unități sociale a gospodăriei.”¹³

Aceeași regulă pare a se aplica în cazul mamei Tore și a familiei ei. Credința ei în îndatorirea de a munci, încapsulată și transformată într-o viață pe care mai multe generații o dedică gospodăriei, indică, din punctul meu de vedere, o suprapunere destul de bună între realitățile vieții acestei familii și această observație pe care Stahl o face în anii '30. Suprapuneri și corespondențe, forme de continuitate, altfel zis, am mai putut identifica pornind de la lucrarea Ștefaniei Cristescu-Golopenția privind gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș, menționată și puțin mai sus¹⁴. În acest studiu, publicat inițial în anii '40, putem citi lucruri precum următoarele:

„Aspectul economic al familiei gospodărești te izbește, e drept, în primul rând în viața noastră rurală. Gospodăria îți apare așa sub forma unui grup de oameni, care, legați de animale și lucruri (instrumente) și supuși celui mai aspru determinism al luptei pentru viață, sunt siliți la o muncă grea de fiecare clipă. Ea ți se prezintă deci sub forma unei comunități de muncă, în care fiecare membru, de la bătrân la copil, își are rostul său (de muncă) bine definit, spre folosul superior al întregului grup familial și nu al fiecărui membru în parte.”¹⁵

Probabil tocmai datorită prezenței constante, în tot acest interval, în spațiul rural românesc, a *celui mai aspru*

determinism al luptei pentru viață, gospodăria mamei Tore nu pare foarte mult schimbată față de gospodăriile țărănești la care autoarea face referire. O diferență ar fi, cel mai probabil, legată de statutul copiilor minori și contribuția lor în muncă în gospodărie, diminuată în măsura în care a sporit accesul lor la educație. Mai mult însă, am regăsit în studiul Ștefaniei Cristescu-Golopenția un element foarte semnificativ, întrezărit și în discuțiile cu mama Tore. Dincolo de o primă vedere sau analiză, mâhnirea acesteia privind zădărnicia muncii, cu care totuși familia e datoare indiferent de circumstanțe, trimite la o preocupare sau o dorință a acesteia pentru un spor, un câștig al muncii lor. Conform Ștefaniei Cristescu-Golopenția, preocuparea aceasta este una fundamentală pentru femeile din Drăguș, reflectată în mai toate credințele și riturile lor legate de gospodărie. Aceeași preocupare, în formă pur economică, o regăsim, de altfel, descrisă în studiile lui Alexandru Bărbat privind viața economică a Drăgușului și a Țării Oltului. În zbuluciumul gospodăresc al lui Nelu și al Anei precum și în mâhnirea jinduitoare de mai mult și mai bine a mamei Tore am întrezărit același obiectiv pe care îl urmăreau și bunii și străbunii lor, țărani din Drăguș – sporul casei.

Păstrând o parte din modul de viață al antecesorilor, dedicându-și viața sporului gospodăriei lor, mama Tore, Nelu și familia lor se mai referă încă la sine ca fiind țărani – de la generația lui Nelu încolo, însă, o ruptură și o transformare identitară par a fi în curs. Așa cum am văzut în partea acestui studiu ce este dedicată problemei textilelor, Nelu, Ana și fiicele lor resping sau marginalizează obiectele mamei Tore și ale bunicilor paterni, ce sunt echivalente cu viața țărăneasă. Casa familiei este renovată și mobilată după modele moderne, orașenești. Satul în sine este în curs de reamenajare și modernizare – are grădiniță, școală, farmacie, cabinet medical și cabinet stomatologic, străzile îi sunt asfaltate, gospodăriile sunt racordate la rețeaua nou constituită de apă curentă și la cea de gaze. Dincolo de acoperirea nevoilor lor alimentare, Ana și Nelu trebuie să obțină venituri suficiente pentru a plăti numeroasele costuri ale vieții moderne: costurile cu îmbrăcămintea, costurile serviciilor diverse, taxele și impozitele, costurile tuturor facilităților și utilităților, costuri ce nu mai diferă cu mult față de cele ale unor orașeni. O parte foarte semnificativă din ceea ce constituia în trecut universul economic al gospodăriei țărănești, munca femeilor pentru producția de textile în industria casnică, e pe cale să dispară. Sensurile pe care producția de textile le avea au dispărut deja, în cea mai mare parte. Războaiele de țesut zac dezasamblate sau sunt puse pe foc, obiectele de decor și hainele țărănești zac și ele, marginalizate sau nefolosite în cea mai mare parte a timpului, având statutul ambiguu sau ambivalent despre care am vorbit. Identitatea țărăneasă este scoasă periodic din dulapuri și cufere, de la naftalină, pentru utilitatea ei socială – le conferă oamenilor sentimentul unui trecut comun, al unei

identități comune cu valențe pozitive și al apartenenței la o comunitate. Utilitatea economică a aceste identități există și ea – exploatate în principal pentru venituri ocazionale, după cum am văzut, aceste forme materiale ale identității țărănești încep a fi transformate mai mult, în perioada în care am realizat interviurile, într-o valoare economică exploatabilă, administrația și sătenii însuși utilizându-le periodic pentru a atrage turiști și venituri din turism. Evoluția ulterioară a lucrurilor în acest sens îmi este însă, din păcate, necunoscută.

Satul în întregimea lui are, dincolo de gospodăriile precum cea a mamei Tore, cele ale bătrânilor ce nu includ și tineri în vârstă de muncă sau cele în care tinerii în vârstă de muncă sunt plecați în străinătate, gospodării ce întrețin în sat o destul de înfloritoare viață economică. În sat există, spre exemplu, o pârtie de ski și o cabană ce sunt administrate privat, fermieri independenți ce produc pentru piață cartofi sau afine precum și un grup de producători, o asociație care lucrează, în principal în arendă, o foarte mare parte din terenurile agricole ale satului, având în portofoliu unități moderne de procesare și ambalare a legumelor, o fermă zootehnică și contracte comerciale consistente. Rădăcinile vieții economice recente a Drăgușului sunt analizate într-un foarte util studiu publicat într-un volum din 2009 de către Codrina Șandru. Aflăm aici o analiză a schimbării elitelor economice ale Drăgușului în primii ani după 1989. În anii '90, o singură familie își păstrează statutul de membru al elitei economice a satului avut și înainte de Revoluție – cea a morarului din sat. În cazul celorlalte familii, Șandru pune în lumină 3 factori ce susțin ascensiunea lor economică¹⁶. Primul dintre aceștia este ajutorul material acordat între membrii familiei¹⁷, în baza unei solidarități intrafamiliale ce pare a fi caracteristică unui segment mai larg al populației Drăgușului (și Țării Oltului, în genere, v. Kideckel, 2006). Existența unor capitaluri ce puteau fi transmise în familie, grație migrației, veniturilor mai mari obținute din surse diverse înainte de 1990, economisirii și reîmproprietăririi de după 1990 sunt precondiții ale funcționării aceste solidarități intrafamiliale. Al doilea factor evidențiat de Codrina Șandru este achiziționarea de către aceștia a unor bunuri din patrimoniul CAP la prețuri avantajoase¹⁸. În cuvintele sale, „*aceste bunuri – imobile, ateliere, mașini și utilaje – au fost condiția de pornire a unor activități private în domeniul agricol, industrial sau comercial, care au oferit celor ce au intrat în posesia lor un avantaj economic evident.*”¹⁹ Asupra justității acestor vânzări și cumpărări încă mai planau îndoieli în familia mamei Tore și în sat, de altfel. Bănuieli de favoritism intrafamilial sau colegial planează asupra procesului de vânzare a bunurilor CAP-ului dat fiind că mai multe persoane din această nouă elită economică sunt persoane ce au deținut funcții importante în CAP sau rude ale lor. Nu știm însă dacă aceste bănuieli au un fundament real sau un simptom poate al neîncrederii și bănuielilor pe care Kideckel le

descoperă a otrăvi sistemul social sătesc sub comunism, sistem în care oamenii *se descurcă* pe baza favoritismelor, relațiilor cultivate cu persoanelor din funcții de conducere și solidarității intrafamiliale. În fine, un al treilea factor identificat de Șandru este „*lansarea într-o activitate privată aducătoare de profit*”²⁰ – cea mai mare parte din noua elită economică a Drăgușului e constituită din antreprenori, persoane ce își deschid firme după 1990. Simplul fapt că aceștia înființează firme nu este însă suficient pentru a explica reușita lor – reușesc în special cei ce lucraseră sau aveau o expertiză anterioară în domeniu, „*dispunând de cunoștințe, tehnici sau relații sociale utile necesare deschiderii unei astfel de activități*”²¹.

De ce, ne-am putea întreba, nu devine Nelu un *fermier* cu o exploatație la fel de înfloritoare și de bine inserată pe piață precum alți gospodari din sat? În baza cercetării mele sumare aș putea identifica doar unii factori ce contribuie la statutul gospodăriei ale cărei baze le pune mama Tore și pe care Nelu o duce mai departe. Gospodăria lor pierde, în primul rând, din startul „*cursei*” economice în prima parte a anilor ‘90. Fiu al unei văduve care își susține cu greu gospodăria din realizarea și vânzarea plăpumilor și nu este dispusă să își asume riscuri financiare semnificative, Nelu este lipsit de capitalurile inițiale de care alții dispun. Tractorist la CAP, absolvent de liceu agricol, își valorifică pe cât de mult poate cunoștințele și avantajul pe care acestea i-l conferă. Cu fondurile pe care le strânge din vânzarea cartofilor pe piață reușește să își cumpere un prim utilaj, la mâna la a doua – nu este însă unul dintre cumpărătorii privilegiații ai patrimoniului CAP, din lipsă de fonduri și din lipsa capitalului social de care aceștia dispun, cel mai probabil. Calitatea de producător independent, operând în genere fără forme legale și lipsit de un capital social semnificativ contribuie la dificultățile inserției produselor sale pe piață. Încearcă să își vândă singur produsele pe pietele din București, înfrânt fiind în cele din urmă de lipsa timpului pe care să îl dedice vânzării, de lipsa altor persoane care să facă acest lucru pentru el și de apariția unor comercianți-intermediari străini de interesele gospodăriei sale care acaparează pietele. În cele din urmă sfârșește vânzându-și produsele altor intermediari, comercianți locali sau ambulanți, pe prețuri mici, ce îi zădărnicesc aproape munca și fac foarte dificilă acumularea unor capitaluri. Cheltuielile de producție constant mari și neaccesarea unor forme guvernamentale de sprijin până la aderarea României la U.E. contribuie și ele la această dificultate. Nelu își păstrează independența în tot acest interval – nu intră în asociații sau în formule cooperatiste. Nu este singurul care preferă să facă lucrurile astfel – din relatările sale, după 1990, gospodarii din Drăguș se mai asociază, însă pentru scurt timp, spre exemplu ca să își cumpere tractoare. Asociațiile se dizolvă însă în scurt timp și oamenii își cumpără apoi singuri tractoare și își lucrează individual terenurile. Cooperative nu s-au

mai înființat și nimeni nu pare interesat să le înființeze. Cooperarea economică se limitează, în genere, la familia restrânsă – orientarea spre familie și interesul de familie rămân fundamentale în sat, concomitent cu o disoluție continuă a solidarității comunitare²². În sat funcționează totuși, cu mult succes, o singură asociație, un grup de producători – una în care acționar majoritar este o firmă fondată de un inginer, fiul penultimului președinte al CAP-ului local, și membri ai familiei sale. Fondată în anii ‘90, cumpărând o semnificativă parte din bunurile din patrimoniul CAP, această firmă ajunge să lucreze, în arendă, o foarte mare parte din terenurile din Drăguș. După aderarea la U.E. firma își asociază mai mulți producători din zonă, înființând un grup de producători ce accesează fonduri europene și facilitează comercializarea produselor lor. În același timp, după aderarea la U.E., gospodăria condusă de Nelu începe să primească sprijin financiar sub forma subvențiilor – insuficient însă, din relatările familiei, pentru a compensa pentru diferența între costurile de producție și prețul de vânzare al produselor. Lipsit de informațiile necesare, Nelu pierde oportunitatea accesării măsurii de sprijinire a instalării tinerilor fermieri, depășind pragul de vârstă. Insuficienta capitalizare a exploatației sale, decalajul de cunoștințe și monopolizarea de către firmele de consultanță a domeniului redactării și depunerii proiectelor finanțate din fonduri europene, lipsa sa de putere și de control încă din stadiul redactării și lipsa unei plase de siguranță în cazul implementării, ce îl face să nu își asume ținte de dezvoltare și riscurile asociate lor, toți acești factori îl împiedică în continuare să acceseze forme mai consistente de sprijin. Singura oportunitate rămasă deschisă pare a fi aceea de a transfera proprietatea asupra terenurilor agricole fiicei sale mai mari – un mijloc hibrid, parte tradițional, parte modern, de a accesa, eventual, o formă de sprijin pentru dezvoltarea gospodăriei sale.

Un final deschis – în loc de concluzii

Ce se alege, astfel, de gospodăria noastră? Mai este ea o gospodărie țărăneasca? Nelu însuși oscilează între a se numi pe sine *țăran* și *fermier*, aspect ce reflectă, în opinia mea, transformarea încă incompletă a identității și modului de viață al acestor oameni și dificultatea de le a atașa o etichetă acestora. În privința elementelor ce compun modul de viață și identitatea țărăneasca în perioada interbelică și în anii ‘40 ai secolului trecut ne punem face o imagine destul de complexă, grație în principal cercetărilor Școlii lui Dimitrie Gusti. Pentru perioada ce urmează, până în contemporaneitate, după cum spuneam și anterior, cercetările sunt totuși puține și, în ciuda existenței unor realizări valoroase, orice imagine rezultată este una cel puțin lacunară, perioade întregi, zone geografice și tipuri de procese

fiind cunoscute superficial sau necunoscute în amploarea și profunzimea lor. Pentru perioada anilor '90 și 2000, în publicații academice – dar nu numai – este vehiculată ideea unei "reaparitii" a țărănimii dată fiind larga răspândire a agriculturii de subzistență sau semi-subzistență, în unele cazuri, fenomen asociat în genere unei mari fragmentări a proprietăților agricole. Inițial cercetătorii și cei ce definesc politicile de dezvoltare rurală asociază agricultura de subzistență și semi-subzistență sărăciei și subdezvoltării și definesc un nou ideal pentru transformarea lumii rurale românești – *fermierul*. Branșat la rețele de aprovizionare și infrastructură, bine educat și dotat cu tehnologia modernă necesară, *fermierul* are unde să își depoziteze produsele, poate chiar să le ambaleze și să le proceseze, poate să acceseze rețele de distribuție sau își comercializează direct produsele pe piețe naționale și internaționale și creează locuri de muncă pentru oamenii din comunitatea sa. Odată ce necesitatea unei dezvoltări durabile devine prioritară pe agenda Europeană și pe cea națională, în consecință, *fermierului* îi sunt adăugate câteva dintre virtuțile *țărăniei* – conectate, în primul rând, caracterului ecologic sau prietenos cu mediul al practicilor agricole tradiționale, dat de neutilizarea

fertilizatorilor chimici și pesticidelor artificiale, folosirea soiurilor sau speciilor tradiționale, locale sau naționale, și distribuția produselor pe piețe de proximitate. Gospodari precum Nelu se numesc pe sine *țărani*, atașând o conotație pozitivă termenului, atunci când vorbesc despre caracterul mai *curat* al produselor lor (dată fiind utilizarea mai redusă de pesticide și îngrășăminte) dar și pentru a se diferenția pe sine ca producători și vânzători direcți ai produselor lor, în contrast cu intermediarii. Analizată din punctul de vedere al sociologilor ce descriu populația rurală pre-colectivizare, cu dimensiunile și indicatorii multipli, economici, sociali și culturali, ce caracterizează modul de viață *țărănesc*, gospodăria lui Nelu nu mai este una realmente sau întocmai țărănească. Nu este întocmai astfel nici atunci când o comparăm cu idealul *fermierului-țăran* ce contribuie, integrat pe piețele locale, la dezvoltarea durabilă. Nu corespunde, de asemenea, idealului *fermei și fermierului* așa cum este el definit, în cele din urmă, de promotorii dezvoltării rurale. Gospodăria lui este într-o situație de tranziție inclusiv la 7-8 ani după aderarea României la Uniunea Europeană – iar destinul ei până în ziua de astăzi rămâne incert.

Note:

1. Apelativul *mama Tore*, folosit și de oamenii din sat și de familie, reflectă statutul ei de mamă, soacră și bunică.
2. Regionalism, formulă de politețe pentru femei, un fel de "tanti"
3. Vecina
4. Mama Tore
5. Vecina
6. Intervievator
7. Mama Tore
8. Regionalism, are sensul de "da".
9. Henri H. Stahl, „Sistemul onomastic drăgușan: Regula 'gineririi pe curte'”, *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, București, an XII, nr. 1-2 (1934).
10. Ștefania Cristescu-Golopenția, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)* (București: Paideia, 2002).
11. David A. Kideckel, *Colectivism și singurătate în satele românești: Țara Oltului în perioada comunistă și în primii ani după Revoluție* (Iași: Polirom, 2006)
12. Alexandru Bărbat, *Desvoltarea și structura economică a Țării Oltului – cu un plan de organizare* (Cluj: Tipografia Națională de Societate Anonimă, 1938) și Alexandru Bărbat, *Drăguș – Un sat din Țara Oltului (Făgăraș): Manifestări economice* (București: Institutul de Științe Sociale al României, 1944)
13. Henri H. Stahl, *Sistemul onomastic drăgușan: Regula "gineririi pe curte"*
14. Cristescu-Golopenția, *Gospodăria*.
15. *Ibid.*, 34.
16. Codrina Șandru, *Studii și confesiuni despre Drăgușul contemporan* (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2009), 44-45.
17. *Ibid.*, 44.
18. *Ibid.*
19. *Ibid.*
20. *Ibid.*
21. *Ibid.*
22. v. David A. Kideckel, *Colectivism și singurătate în satele românești: Țara Oltului în perioada comunistă și în primii ani după Revoluție* și Șandru, *Studii și confesiuni despre Drăgușul contemporan*

Bibliography:

- Bărbat, Alexandru. *Desvoltarea și structura economică a Țării Oltului – cu un plan de organizare* [The Development and Economic Structure of Țara Oltului]. Cluj: Tipografia Națională de Societate Anonimă, 1938.
- Bărbat, Alexandru. *Drăguș – Un sat din Țara Oltului (Făgăraș): Manifestări economice* [Drăguș – A Village from Țara Oltului (Făgăraș): Economic Manifestations]. Bucharest: Institutul de Științe Sociale al României, 1944.
- Cristescu-Golopenția, Ștefania. *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)* [The Household in the Beliefs and Rites of the Women of Drăguș (Făgăraș)]. Bucharest: Paideia, 2002.
- Kideckel, David A. *Colectivism și singurătate în satele românești: Țara Oltului în perioada comunistă și în primii ani după Revoluție* [The Solitude of Collectivism: Romanian Villagers to the Revolution and Beyond]. Iași: Polirom, 2006.
- Kligman, Gail, and Katherine Verdery. *Țăranii sub asediu: Colectivizarea agriculturii în România (1949-1962)* [Peasants under Siege: The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949-1962]. Iași: Polirom, 2015.
- Stahl, Henri H. “Sistemul onomastic drăgușan: Regula ‘gineririi pe curte’” [The Naming System in Drăguș: Regulating Man’s Inclusion in a Household through Marriage]. *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, București, an XII, nr. 1-2 (1934).
- Șandru, Codrina. *Studii și confesiuni despre Drăgușul contemporan* [Studies and Confessions from Contemporary Drăguș]. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2009.

CERCETĂRI DE TEREN LA DRĂGUȘ 1987 – 1988. A PUZZLE IN PROGRESS

Otilia HEDEȘAN

Universitatea de Vest din Timișoara
West University of Timișoara
Personal e-mail: otilia.hedesan@e-uvt.ro

FIELD RESEARCHES AT DRĂGUȘ 1987 – 1988. A PUZZLE IN PROGRESS

Between August 1987 and August 1988, the Society of the Romanian Students in Folklore organized two field researches in Drăguș. They were attended by students from the few existing faculties of letters (known as faculties of philology during the communist regime), together with their Folklore teachers. The two campaigns were little known to the public at that time and they have remained largely unknown until the present. They were part of a series of field researches called folklore camps, organized during the summers between 1982 and 1991.

Declaratively, the above mentioned camps had to focus on issues concerning family life and the traditional household in Drăguș. They were presented in a report addressed to the officials of the regime as an expected continuation of the researches on the "customs linked to family life, to practices connected to birth, marriage, funeral", initiated during previous camps in the regions of Bucovina, Chioar, the Transylvanian Plain, the Banat Mountains region and the Subcarpathian region of Oltenia. Inevitably, organizing student camps for folklore research which involved a considerably great number of participants (approximately 50 for each case) and giving a multidisciplinary perspective to the research, the project directly referred to the campaigns carried out by Gusti, between the two World Wars.

Field Researches at Drăguș 1987 -1988. A Puzzle in Progress draws attention to the existence of these two campaigns and, placing them in the context of the last years of the communist regime in Romania, considers them discrete replicas of the research carried by Gusti 's teams.

Keywords: Drăguș, field research, folklore camps, Romanian communism/, the history of Romanian ethnology

O notă

În lunile august 1987 și august 1988, Societatea Studenților Folcloriști¹ din România a organizat în Drăguș două cercetări de teren la care au participat studenți și profesori din principalele orașe universitare din România: București, Cluj-Napoca, Iași, Timișoara, Craiova și Baia Mare. Aceste cercetări au implicat un număr reprezentativ de participanți (cel puțin

50 în fiecare dintre cele două campanii), studenți cu specializări diverse, de la filologie și istorie, la muzică, cinematografie, arhitectură sau arte plastice².

Oricât de sumar prezentate, cele două cercetări nu pot fi înțelese astăzi altfel decât în cheia „relecturii/rescrierii” campaniilor monografice de la Drăguș, din anii 1929, 1932, 1938, după circa jumătate de secol. Este vorba, însă, despre un proces dramatic și contradictoriu, în sensul în care organizatorii săi asuma să se desfășoare

în anii finali ai dictaturii comuniste, plini de interdicții clar formulate, ori de tabu-uri doar presupuse. În vreme ce o parte a reprezentanților Școlii Sociologice erau recuperați și cărți ale lor vedeau lumina tiparului, alții rămăseseră încă sub clauza interdicției. În vreme ce cercetările „școlii monografice” erau evocate sau măcar invocate prin publicarea unor texte cu caracter memorial sau interpretativ, cum sunt, bunăoară, cele ale lui H. H. Stahl³, o perspectivă holistică asupra cercetărilor echipelor Gusti nu este agreată oficial.

În pofida semnificației simbolice a acestor cercetări de teren, sau, poate, și mai exact, tocmai din cauza acestei semnificații simbolice, aceste cercetări au rămas în general necunoscute nu doar pentru publicul larg, ci și pentru o mare parte a specialiștilor⁴ ori a cercetătorilor celor mai diferiți interesați de Drăguș⁵. Pe de altă parte, nu există nicio arhivă, fie și neprelucrată, a rezultatelor cercetărilor realizate în anii 1987 și 1988, ceea ce face ca textul de față să ambiționeze doar să armonizeze un context intelectual și politic cu o serie de elemente dispartate, restituite în urma cercetărilor. Un *puzzle in progress*.

Un context: taberele studențești de folclor

Cu începere din 1982, Societatea Studenților Folcloriști a organizat, anual, în diferite regiuni din România, cercetări de teren numite *tabere de folclor*⁶. Este vorba despre campanii de circa două – trei săptămâni unde participau studenți din toate facultățile de filologie (București, Cluj-Napoca, Iași, Timișoara, Craiova și Baia Mare), care reprezentau un grup majoritar și, în mod fluctuant, studenți de la Conservatorul din București, de la facultățile de istorie din Cluj-Napoca și Iași, de la facultățile de arte plastice din București și Cluj-Napoca ori de la Cinematografia sau Arhitectura bucureștene.

În mod concret, în fiecare din aceste tabere, echipe de circa cincizeci de studenți, însoțiți de profesori ai lor, se întruneau într-un oraș, în general într-un centru universitar, care oferea posibilități de desfășurare a activităților științifice, dar și de cazare și asigurare a hranei, urmând să participe, apoi, săptămâni la rând, la descinderi în teren repetate în aceleași localități din regiune. În acest sens s-a recurs la soluții dintre cele mai diferite, de la asigurarea locuirii temporare la localnici, la cazarea în internate școlare din sate ceva mai mari aflate în proximitatea zonelor investigate, ori la cazarea permanentă în oraș și deplasarea zilnică în sate cu autobuzul.

Pe baza negocierilor dintre principalele orașe universitare, unde se și aflau, în anii 1980, facultățile de filologie cele mai mari, au fost stabilite, rând pe rând, regiunile unde s-au desfășurat aceste tabere. Astfel, în 1982, regiunea cercetată a fost Bucovina, în 1983, țara Chioarului, în 1984, Câmpia Transilvaniei, în 1985, zona

Făget, iar în 1986, regiunea Gorjului de Nord. În această succesiune, în anii 1987 și 1988, taberele studenților folcloriști s-au organizat la Drăguș, studenții-cercetători locuind în căminul școlar al liceului industrial din Orașul Victoria. În anii următori, zonele cercetate au fost Vrancea, în 1989, Dobrogea de Nord, în 1990, respectiv Basarabia, în 1991.

În lipsa unor documente relevante sau a unor mărturii ale celor implicați în decizia organizării acestor tabere, rămâne deschisă posibilitatea de a le înțelege logica și miza studiind chiar aceste opțiuni pentru anumite terenuri în detrimentul altora. Astfel, oricât de superficială, analiza poziționărilor geografice ale taberelor permite decelarea a două criterii diferite de selecție a regiunii cercetate. Între 1982 – 1986, zona aleasă se afla în apropierea și în competența unuia din orașele universitare principale implicate în constituirea grupului de cercetare. Bucovina este bine-cunoscută de profesorii de la Iași, Chioarul fusese cercetat de curând de profesorii de la Baia Mare⁷, Câmpia Transilvaniei fusese studiată de cercetătorii clujeni, Făgetul se afla sub autoritatea Catedrei de Folclor de la Timișoara, iar Gorjul, sub cea a catedrei similare de la Craiova. Odată cu tabăra din Gorj, însă, unde între satele cercetate se numără și Runc, punct care reprezentase terenul echipelor școlii gustiene în anul 1931, criteriul de selecție se schimbă, în anii următori taberele fiind organizate succesiv în regiuni abordate în perioada interbelică de Școala Sociologică de la București. Astfel, alături de Runc (1986), devin locuri ale taberelor Drăguș (1987 și 1988), Nerej (1989) și Cornova (1991), cu o poziționare de eminentă a Drăgușului, unde s-au organizat două tabere succesive, cu participarea studenților din toate universitățile implicate.

Văzute astfel, taberele studențești de folclor relevă funcționarea în două etape și mai ales după două modele care ne lasă să presupunem filosofii diferite de abordare a terenului și a educației studenților interesați de cultura tradițională. Mai întâi, între 1982 – 1986, taberele par să fie terenuri-școală în care studenții din toată țara urmăresc viața tradițională dintr-o singură regiune investigată de curând și, prin urmare, unde li se poate facilita accesul în comunitate. Pentru zonele alese, profesorii și cercetătorii din universitatea cea mai apropiată cunosc, din terenurile lor anterioare și relativ recente, cele mai ofertante localități, cele mai reprezentative sărbători și cele mai interesante aspecte de viață tradițională, au lucrat cu principalii subiecți cunosători ai informațiilor celor mai diverse referitoare la tradiție, astfel încât ei pot oferi un maximum de informații studenților veniți în tabără, pentru ca aceștia să se poată integra rapid și fără mari eforturi în teren. Totodată, nu trebuie pierdut din vedere nici că aceste terenuri anterioare au permis cercetătorilor și stabilirea unor relații cu autoritățile locale, ușurând astfel inclusiv accesul la unele resurse relativ greu de obținut în perioada în discuție, care

este una de privațiuni și de mari dificultăți economice. Posibilitatea cazării în căminele școlare, masa la cantinele muncitorești sau în spațiile cooperativelor agricole, deplasarea cu mijloace de transport locale special alocate, lucruri pentru care erau necesare avize ale autorităților regionale sunt părți importante din organizarea taberelor, iar ele par a fi ținut de organizarea universităților și de relațiile dintre acestea și decidenții locali.

Alegerea câtorva dintre vechile terenuri ale Școlii Sociologice de la București ca locuri pentru taberele de folclor care s-au organizat după 1986 poate fi citită ca un semn de „maturizare” a cercetărilor, în sensul în care se consideră că studenții pot face observații în terenuri mai puțin intermediare, uneori mai puțin cunoscute, dar, adesea, sub presiunea unei concurențe simbolice importante, anume cu cercetările interbelice ale sociologilor⁸.

Amintindu-și de pregătirea pentru participarea la cele două tabere de la Drăguș, Eleonora Sava⁹ relatează:

„Prin felul în care domnul profesor Bot vorbea, prin felul în care punea el în discuție taberele acestea, ne făcea să înțelegem că e ceva foarte serios, că nu e doar o vacanță. E ceva foarte serios pentru care e important să citim. Și de undeva, de undeva de unde eu nu știu, el a scos niște cărți care nu erau accesibile la bibliotecă sau, în orice caz, nu erau accesibile pentru studenți și pe care le avea în copie xerox. Deci el mi-a dat să citesc pentru tabăra din 1987 Ștefania Cristescu, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș* și, pentru cercetarea din 1988 din Drăguș, Ion Ionică, *Dealul Mohului*, ediția 1943. Deci el le avea și le dădea să circule studenților în formatul acesta de xerox, pe care el reușise să îl obțină prin mijloace necunoscute nouă și care nouă ni se păreau absolut uluitoare. Domnul profesor ne-a spus că acesta este un teren care a fost făcut de Școala Sociologică. Da, și vorbea despre cărțile pe care ni le-a dat și despre Școala Sociologică ca despre un model de cercetare.”¹⁰

Această orientare a taberelor către valoarea de reveniri în regiuni studiate în urmă cu circa jumătate de secol, de terenuri revizitate, trebuie pusă în relație directă cu venirea la conducerea Societății Studenților Folcloriști, în calitate de președinte de onoare, a profesorului Mihai Pop, din toamna lui 1985, după retragerea din această poziție a tizului său clujean, Dumitru Pop¹¹. Formația lui Mihai Pop, membru al echipelor gustiene și participant într-o mare parte a campaniilor de teren derulate de monografiști este un argument indubitabil pentru această reorientare a terenurilor formatoare ale studenților interesați de culturile populare din universitățile românești ale anilor 1980.

Imaginea 1: Drăguș, iulie 1988. Mihai Pop într-un grup de studenți între care pot fi recunoscuți Eleonora Sava, Mihaela Bucin și Achim Ciucurel (fotografie oferită de Eleonora Sava)

Fără mărturii ale celor implicați în luarea acestor decizii, este greu de estimat cum anume a fost posibilă această orientare relativ evidentă a organizării taberelor ca reveniri în terenurile echipelor gustiene, cum va fi fost argumentată către oficialități, dincolo de conducerea profesională a Societății Folcloriștilor, această alegere. Observ doar, în baza lecturii atente a locurilor unde au avut loc taberele, că, în afară de Drăguș, celelalte localități studiate de sociologi se poziționează mai discret, ascunse pe liste alături de numeroase localități de investigat într-o regiune ori în altă regiune. Lucrurile pare să se fi desfășurat ca un traiect cu suișuri și coborâșuri, cu succese și refuzuri, cu propuneri ferme și acceptări reținute, cu devoalări acceptabile și tăceri pline de subînțelesuri, așa cum se petreceau toate în România ultimilor ani de comunism.

Totuși, nu pot ignora că această manieră care mizează în același timp pe indicare și pe camuflaj, pe subliniere și pe aparenta indiferență este una care ține de strategiile de supraviețuire în comunismul românesc târziu, pe de o parte, iar, pe de altă parte, ea a fost practică și în alte cazuri de profesorul Mihai Pop, în special în relație cu Școala Sociologică de la București. Amintindu-și, astfel, despre primele cercetări de teren efectuate ca studentă la Filologia din București, în anii '60, sub coordonarea lui Mihai Pop, în Peșteana – Gorj, Sanda Golopenția arată:

„(...) noi am fost aduși, ca studenți, în special pentru activitatea de transcriere și, deci, am fost monopolizați de ea. Și domnul Pop, pe vremea aceea, era la început și cred că nu a vrut să afișeze foarte tare această idee de continuare a campaniilor monografice. Era o cercetare pe teren cu studenții, dar care nu își aroga viziunea unei continuități cu ceva anterior”¹². Sunt tentată să încadrez aceleiași poziționări paradoxale, interesate și discrete totodată, recuperatoare și totuși fără semnale publice, în raport cu cercetările Școlii Sociologice

și seria de discuții consistente pe care începe să le desfășoare, chiar în acest deceniu, Zoltán Rostás cu principalii monografiști. În consistentul său studiu de deschidere al volumului dedicat primilor monografiști ai Școlii gustiene, cercetătorul notează, astfel: „Convorbirile cu Ernest Bernea, Harry Brauner și Lena Constante, Ion Costin, Roman Cresin, Marcela Focșa, Paula Herseni, Ștefan Milcu, Mihai Pop și Gheorghe Vlădescu-Răcoasa au fost realizate la mijlocul anilor ,80(...)¹³”.

Altfel spus, deși relația taberelor de folclor din anii 1986 – 1991 cu cercetările canonice ale sociologilor din perioada interbelică poate fi lizibilă, asemeni desenului din covor, chiar în timpul desfășurării lor, ea dobândește valoarea de evidență doar dinspre prezent, când pot fi constatate recurențe, dar și absențe, evidențe, dar și, mai ales, numeroase rețineri, care evocă, prin ele însele, jocul tatonărilor, al succeselor și eșecurilor parțiale, dintr-o perioadă istorică extrem de tulbură.

Două terenuri: Drăguș 1987, 1988

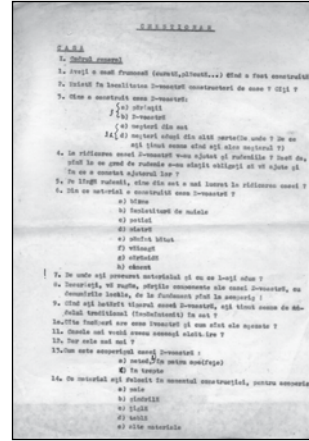
În luna august 1987, respectiv august 1988, în taberele organizate de Societatea Studenților Folcloriști la Drăguș au participat, alături de Mihai Pop, câțiva dintre profesorii de folclor de la universitățile din România: Nicolae Constantinescu de la București, Nicolae Bot de la Cluj-Napoca, Vasile Adăscăliței de la Iași și Vasile Tudor Crețu de la Timișoara.

În primul an, cercetarea a vizat toate satele aparținătoare comunei Viștea de Jos (Olteț, Viștea de Sus, Viștișoara și Drăguș), în vreme ce în 1988 a avut loc doar la Drăguș.

Pentru cercetarea de teren a fost pregătit un chestionar aparte, dedicat casei și familiei.

Întrebările acestuia glisează dinspre aspectele referitoare la construcția casei și organizarea arhitecturală a acesteia, la obiceiurile și mitologia principalelor locuri din sat și din gospodărie, pentru a ajunge, în final, la problema familiei, la organizarea generațională, rolurile membrilor familiei și relațiile de gen precum și la memoria familială. Fără să declare acest lucru *expressis verbis*, în paginile sale dactilografiate și multiplicat manufacturat, chestionarul se dovedește a fi îndatorat viziunii despre cercetare a Școlii Sociologice, dezvoltând viziunea despre gospodărie a Ștefaniei Cristescu:

„(...) pentru a înțelege gospodăria ca fenomen social e necesar să distingem mai întâi cele două feluri de date pe care existența ei le presupune: datele naturale, adică pământul și omul (ca ființă biologică) și substratul omenesc ca suport al unor conștiințe. (...) Gospodăria ca unitate socială organică are așadar

Imaginea 2: Prima pagină a chestionarului pregătit pentru cercetările de la Drăguș din anul 1988 (Document din Arhiva de Folclor a Universității „Babeș-Bolyai”)

două aspecte vădite: aspectul material al cărui centru îl reprezintă în primul rând casa și omul ca ființă biologică și aspectul spiritual al cărui suport și centru îl reprezintă grupul familial, ca expresie a vieții și a activității sufletești a oamenilor.”¹⁴

Totodată, fără să fi pregătit chestionare speciale, profesorii coordonatori au subliniat studenților câteva dintre aspectele folclorice reprezentative pentru regiune, colindatul cetei de feciori, tradițiile legate de secerat, sau repertoriul de șezătoare¹⁵, oferind, uneori, fotocopii ale studiilor sociologilor asupra chestiunii¹⁶.

În încercarea de a descrie condițiile desfășurării acestor terenuri organizate ca o replică peste jumătate de secol a cercetărilor Școlii Sociologice, însă prin recursul indirect și oarecum tacit-indiferent la publicațiile sociologilor, notez și apariția, cu relativ puțin timp înainte, a două texte de natură să inducă un anumit orizont de așteptare în ceea ce privește specificul Drăgușului. Astfel, în 1977 apăruse la o editură regională, mai curajoasă sau doar mai puțin expusă cenzurii, cartea lui Traian Herseni, *Forme străvechi de cultură populară românească*¹⁷. Probabil, însă, și mai cunoscut în mediile studențești ale perioadei care interesează aici este studiul lui Ernest Bernea, *Cadre ale gândirii populare românești*¹⁸, un eseu subtil despre spațiu, timp și cauzalitate argumentat prin recursul sistematic la pasaje de discurs atribuite unor oameni dintre care, majoritatea, erau originari din Țara Oltului sau chiar din Drăguș.

În mod indirect și involuntar, aceste texte accesibile în mod liber în anii 1987 – 1988 au construit și imaginea unui spațiu în care oamenii vorbesc elaborat, alunecând în mod firesc spre frazarea memorabilă și reflecția filosofică. Nu pot estima importanța acestor lecturi și a acestui adevărat stereotip cultural privitor la Drăguș precum și efectele lor asupra studenților de atunci, însă notez că în amintirile mai consistente sau mai

lacunare referitoare la cele petrecute la Drăguș, mai mulți participanți au menționat asemenea formele memorabile, a căror densitate semantică pare să-i fi urmărit peste timp. Maria Frențiu notează în acest sens:

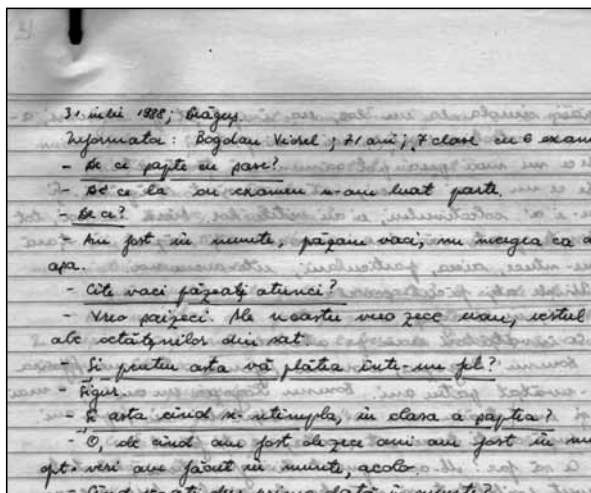
„Una dintre bătrânele cu care am stat de vorbă ne-a spus câteva versulețe, pe care nu știu cum de am putut să le memorez atât de repede: *Doi soți când se despărtește / Și casa se pustiește. / Și casa din cheutori / Că-i făcută cu sudori*. O altă bătrânică i-a spus Monicăi Stoian: *Când ai un necaz, să nu te întristezi prea tare, iar când ai o bucurie, să nu te bucuri prea tare, că toate-s trecătoare*”¹⁹.

Două înregistrări

Două înregistrări audio se află printre documentele în baza cărora se poate restitui oricât de lacunar un *puzzle* al comunității din Drăguș de la sfârșitul anilor ,80 ai secolului trecut, așa cum a fost văzută această comunitate în cadrul taberelor studențești de folclor. Reiau, selectiv, în continuare, din aceste două înregistrări²⁰.

Bogdan Viorel, 71 de ani; are 7 clase cu 6 examene („de ce la un examen n-am luat parte, că am fost în munte, păzeam vaci, nu mergea ca acuma, așa”)

Înregistrare: 31 iulie 1988, în Drăguș, Vasile T. Crețu²²

Imagina 3: Transcrierea textului înregistrat de Vasile Crețu, după cercetarea din 1988

(...) De când am fost de zece ani am fost în munte, opt veri am stat cu vitele acolo. Acolo dormeam, făceam câte-o colibă acolo, din cetină de brad, acoperită c-o scoartă, acolo, tot de brad, un pat, acolo, pus și-o țâr de mușchi pe el și dormeam ca pe saltea. Acolo. Păi mulgeam io cât îmi trebuie și aveam vițaii, care intervalul cât sta

acolo, trei luni de zile, iunie, iulie, august (la septembrie veneau la sat, aici)... Restul laptelui, la viței! Apăi era vițai acolo, nu încurcătură. Apăi, după ce veneau acasă, mâncau ei mai puțin și lucrau oamenii mai mult.

De ce ziceți că erau viței mulți atunci, acum nu mai e tot așa?

Apăi, ciurda la un loc era împărțită pe oameni. Acuma are colectivul la un loc și noi, mai puțin.

De ce nu mai pot oamenii să țină viței?

De ce nu mai au ei, nu mai sunt stăpâni. Și terenu-i a colectivului, ei au vitele lor. Aicea la noi, tot sunt vite, poate că dumneavoastră ați văzut, în țară nu ne-ntrece nimeni, aicea, particularii, câte avem noi.

Câtă avere ați avut înainte?

Păi n-am avut cine știe ce: paispe hectare de pământ. Păi semănam grâu, ovăz, puneam cartofi, porumb... Păi mă cam ocupam cu grâu, apoi cu porumb și cu cartofi, ovăș, mai puțin, așa. Pământul ăsta e așa cum vedeți dumneavoastră, pământ în jurul satului. Din jos era un hotar, ăsta-i hotarul de sus, ăst-ăicea și dincolo îi spunea Bungetu. Și era pe sortimente, de exemplu, într-un hotar toată lumea semăna numai grâu, după-ăia porumb. Mai erau și cartofi, dar mai puțini. La urm-alalt era cu ovăș, mai puneam câte-un prund cu cartofi, când erau mai buni. Și ele mergeau în rotație, la anul viitor venea porumbul, venea grâul...

Și toți oamenii trebuia să respecte aceasta?

Păi asta era regula, ce mai...

Dacă cineva nu respecta, ce se întâmpla?

Păi nu putea să nu respecte, că băgau vitele peste ele...

Dar după cooperativizare cum faceți?

Păi nu s-o mai respectat, conducerea asta, de-acuma, o luat-o pe tarlale.

Cum crezi dumneata că e mai bine?

Păi mai bine e acuma.

De ce?

Păi mai bine e acuma, că or ieșit chimicalele și face...

Crezi că acestea sunt mai bune decât gunoiul de grajd?

Gunoiu-i primul. Întâi îi Dumnezeu și al doilea Dumnezeu e gunoiul. Și-apăi vin, după aia, chimicalele.

Interesant ce spui dumneata. De ce gunoiul e primul, după Dumnezeu, în ordinea celorlalte lucruri?

Pentru că gunoiul are tot ce vrei în el, tot ce-i trebuie la semănătură. Chiar și fără chimicale el face minuni, dar să-l dai după cum e terenul. (...)

Fogoroș Liviu, zis Cușoiu; are 61 de ani, 7 clase primare

Înregistrare: 31 iulie 1988, în Drăguș, de Vasile T. Crețu

Continuăm înregistrarea noastră în Drăguș și ne aflăm de astă dată în casa domnului...

...nu domnului, tovarășului, după regimul democrat-

Imaginea 4: Drăguș, iulie 1988. Echipa studenților de la Timișoara (de la stânga la dreapta): Adrian Mioc, Maria Frențiu, Carmen Crețu, Vasile Crețu, Monica Hoogstad, Petrișor Treta. Foto: Lucian Ionică (Fotografie din Arhiva de Folclor a Universității de Vest din Timișoara)

popular... Fogoroș Liviu. Zis Cușoiu.

De ce ții să mă adresez dumitale cu tovarășe, nu cu domnule?

E o problemă. Să mergem în pas cu vremea. Adică cum: să vorbim cum simțim. Nu știi dac-am zis bine. Păi, domnii iau de-a gata, tovarășii cam muncesc ca să-și câștige existența. Apăi, care nu muncesc, ar merita spânzurați. Nu e pită fără muncă, nici muncă fără pită. Asta-i lege vorbită ș-o fost de când îi lumea pământului. Dar la unii pita-i mai albă și mai ușoară, la alții mai neagră și mai mică, așa că, cum să zic să fie bine...

Nu, zi să fie adevărat, nu să fie bine!

Da' adevărul supără pe om. Păi asta știm de când e lumea, așa-i pe pământ: un adevăr când l-ai spus, ai supărat pe cineva și te-ai pus la adăpost.

Să înțeleg că toate adevărurile sunt neplăcute?

Cum adică, nu sunt neplăcute, dar ele conțin ceva-n ele... un adevăr pe care nu oricare-l poate spune cum e. Trebuie să spună de multe ori că plouă și, totuși, e senin ca lacrima, da' plouă, plouă, plouă. Și-i senin ca lacrima în sat. Dar putem spune altfel? Nu.

Ce școală ați făcut dumneavoastră?

Șapte clase primare în Drăguș. Am încercat să fac studii superioare și am avut șanse și putere și minte, dar n-am avut putere economică, n-am avut bani. Tata o fost sărac. O pus aici o rămătură de porc și-o spus: mă copile, stai lângă mine, numai pe tine te am, că mâine mor, cine dă o muscă de vin de pe o cracă de nuc, să nu mă mănânce muștele în pat? Și n-o vrut să mă dea. Tata s-o pus aici. Era sărac, o cumpărat cum o putut și-ntre doi bogățani, ăl mai mare bogătan din jur, și o făcut case aici și astăzi le vedeți așa cum sunt.

Astăzi sunteți exact ca ceilalți.

Nu sunt chiar ca ăștia! Aștia-s mai bogăți. Aștia au baie de zece ani, noi avem numai de anul ăsta.

Baia în casă e un semn al bogăției?

Păi e un semn al bogăției. Ne-am băgat între bogățani cum se bagă un porc între doi râpi. Și ne-am ținut cum

ne-am ținut și, uită-ne azi. Am ieșit din încurcătură, suntem așa cum suntem. Ne-am ridicat din muncă. Ne-am civilizat. Însă dracu s-o ia, viața asta! Păi, televizor în casă ai, aspirator ai, frigider și mașină de spălat, ai, condiții ai, radio, ai, ai tot ce vrei... Și atunci, pe vremea aia, n-aveai nimic. Avea popa un radio, mergea toată lumea-n sat la popa sa asculte radio. Acum s-o schimbat treaba. Și munca s-o schimbat. (...) Avem tot ce ne trebuie pe pământ. Ce să vă spun, domnule, îs foarte mulțumit de viață. Foarte, foarte mulțumit. Poate alții spun că nu e pită, nu e cutare. Domnule, nu-i adevărat. În Drăguș, dacă s-ar închide cu zid chinezesc satul, trei ani de zile e bucate-n Drăguș. Sunt bucate: grâu, secară, ovăz, de toate. Aicea e tot: lapte de pasăre-n Drăguș e! Bani la CEC, știți din lege, că dumneavoastră aveți dreptul să controlați, au bani la CEC. Poate noi mai puțin, dar i-am mai cheltuit pe una, pe alta. Avem destui. (...) Și totuși, dacă ne-nchide aici pe noi, drăgușenii, avem ce ne trebuie. Avem. Că se vaită din Drăguș o sută de oameni sau două sute că n-au ce le trebuie: mint. Dom' profesor, uite, suntem la noi în casă, io nu mint nimic: mint, au tot ce le trebuie, au grâu, au porumb, au pită, au... Apăi, măi frate, voi ce-ați vrea, să stați numai ca trântorii, să nu lucrați? Păi lucrați ca să trăiți. Io am spus exact ce simt. Io-s mulțumit pentru felul cum trăiesc. I-adevărat, am muncit mult mai mult acum douăzeci de ani, mult mai mult... I-adevărat, se muncește mult, foarte mult, dar stai o țară, mă, avem niște condiții de viață mult mai bune ca-nainte. Mult, mult mai bune.

Uite casa asta a noastră, nu era casa asta! O casă mică,-n patru pereți, de bârne, puse uite-așa... N-am avut nici celar, că v-am spus dumneavoastră, nici celar, nici tindă... Căsuța o fost făcut-o tata când l-o scos tată-so lui, l-o scos de-acasă, că mai avea trei copii. Și ăsta era cel mai mare. Și maică-mea o fost nevastă tânără și ai văzut dumneata că cele tinere îs cam rele de falcă și bătrânii n-or primit-o. Or zis: ieși! Ș-or scos-o. Ș-or venit aici, pe rămătură ș-or scos ș-or pus. S-o luat murdăriile cu legănuțul și mânca vrăbiile din pod, vrăbiile cerului și mânca de pe masă ca de pe pom. Ce tavan, domnule, că erau niște scânduri puse și se băgau vrăbiile prin el și mâncau de pe masă. Coperea pe masă, răcăia și... Săraci, săraci ca Sfânta Vineri... N-or avut putere, dar, pân-la urmă, și-or făcut ce și-or făcut. Și când m-am făcut io mare, m-am însurat, ați văzut că ne punem în rând cu vecinii ș-avem și noi ce ne trebuie. Am mers în fabrică, veneam de la serviciu, schimbu' unu, pân-la patru. Până noaptea la doispe băgam apa la cărămizi. Ș-am făcut tot ce-ți trebuie: ba o fereastră, ba o ușă și, mulțamim lui Dumnezeu, ne-a mers bine. (...)

Dumneavoastră vă place să citiți? Ce cărți ați citit în ultima perioadă?

Am citit câte-o carte, așa, când am timp iarna, no. Și mai multe. Nu-i mai țin în cap, că io-s bătrân de-acum. Am citit de-ale noastre și-mi plac. Și-mi plac tare mult și ăstea politiste, că-mi dau seamă că avem asigurare

bună, puternică, care ține în frâu o țară. Dacă n-am avea de eștea, am fi mai pe undeva, mai cu frică-n spate, dar așa...

Așa crezi dumneata?

Cum adică cred? Cred că este așa. Eu așa cred, că ei ne țin în frâu, adică datorită lor trăim noi bine.

Nu datorită nouă?

Nouă, mai puțin.

Nu datorită nouă?

Domnu' profesor, va fi și asta, dar nu numai a munci e o treabă, ci a ști să conduci e o problemă. Că a săpa căpșunii e o problemă simplă, femeia o pui în capul rândului și sapa, dar a dirija îngrășămintele care se dau, a dirija sapa când trebuie făcută, a dirija niște treburi și, dacă nu e un om un agronom bun, un inginer bun, un profesor bun, dacă nu e un dascăl bun la școală cu copiii...

Dar ce s-au făcut, oare, strămoșii noștri fără ingineri?

Ei știau o singură treabă: ei știau fața locului, adică ei știau: măi, eu pun în Mularda grâu, că tata o pus grâu și grâul s-o făcut. Și pun la Stoguri cucuruz. Și pun în Margini picoci. Ei, acum nu mai e așa, acum vine ăla cu asolamente și spune: domnule, în toamna asta punem orz, într-asta punem cutare. Orz la Drăguș nu s-a făcut de când e lumea, dar punem după inginerul agronom, că dacă-i specialist în treaba asta...

Dar orzul nu s-a făcut aici.

Nici nu s-a făcut niciodată. Am pus în vreo douăzeci de ani, de când e CAP-ul, în de fuior, nu dăm randamentul inului, sămânța pe care o investește statul pentru însămânțare. N-am luat. Și s-o gândit statul: Măi, dar noi nu luăm banii pe sămânța care-o investim. Nu mai punem. Punem cicoare la Drăguș? La Brașov, în Țara Bârsei, mă rog, în Bărağan, în Teleorman, la Călărași, dar nu la noi, aici, la munte. Am pus. Și am pus și anul trecut și anul ăsta și nu iese nimic, dar punem. Am săpat-o de trei ori, o mai săpăm încă de trei. Randamentu-i nimic. Ce va ieși, om vedea.

În afară de faptul că cei bătrâni cunoșteau fața locului, cum conduceau agricultura?

Ei aveau niște legi ale lor, ale naturii. Ei știau așa: ei cunoșteau iarna pe cer, dar adevăr vă vorbesc, zice, măi, când îi Găina la răsărit, va fi anul plouros, punem în locuri zvântate cucuruz și cartofi, că altfel nu se fac. Și așa puneau și așa se făceau. Măi, o durduit la coada muntelui (în martie-aprilie, când fulgeră, tună, când durduia prima dată). Dacă tună acolo, zicea, e an de valoare anul ăsta, e an bogat, cu bucate... Când durduia dincolo, nici țandără de bucate nu luam. Și țineau metoda asta a lor, veche. Și știau: măi, în 1980, cutare a fost așa. Am găsit scris că-n 1984 va ninge în 15 septembrie. Și-am ținut cont și am zis: măi, vreau să văd. A nins. N-o stat zăpada. În 15 septembrie, nu octombrie, septembrie, zăpada s-o... Dar o nins noaptea, când o scris cartea o nins. Bătrânii știau: măi, ninge, dă bruma în grădină, să acoperim ce mai era, ce mai era de luat. Noaptea o nins.

Dimineața a doua s-o dus zăpada. Dar s-o ținut. Aia știau niște treburi din natură, domnule. C-o fost bine, c-o fost rău, Dumnezeu știe.

Dar dumneata ce crezi?

Io nu cred c-o fost rău. Cred c-o fost bine că, să știți dumneavoastră, și cartea și știința asta e bună, dar și natura dirijează niște treburi. Și-n funcție de natură trăim noi. Că unii spune că nu e Dumnezeu, unii spune că e Dumnezeu, unii spune că e natură. Acuma, dracu știe care-i una, care-i alta, dar ceva e la mijloc. Și noi, care ne-am născut pe meleagurile estea, așa am trăit și cred c-așa om merge.

Câteva observații. Sau despre Drăguș în pragul lui 1989

Cele două discuții ample ale lui Vasile Crețu cu Viorel Bogdan și Liviu Fogoroș, doi bătrâni membri ai principalelor neamuri din Drăguș, nu sunt neapărat un exemplu nici pentru aplicarea unei metode și nici pentru reușita unor întrevederi. Cercetătorul dorește să exploreze direcții numeroase, de la informația etnografică propriu-zisă la opinia interlocutorilor săi despre lume și despre ceea ce se petrecea în țară, în vreme ce cei doi subiecți intervievați au propriile ritmuri ale discursului, propriile strategii retorice și propriile teme de interes pe care insistă să le comunice.

În ciuda unor discordanțe și a unor asperități în comunicare, cele două texte produse de Vasile Crețu sunt extrem de grăitoare în măsura în care ele se constituie în documente prețioase despre un loc și o perioadă. Chiar dacă ezitante, ele oferă o imagine asupra preocupărilor importante la Drăguș și asupra felului de a fi al locuitorilor de aici la sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut, pe de o parte, respectiv asupra unui mod de a vieții și mai ales de a vorbi în România de dinainte de căderea dictaturii comuniste, pe de altă parte.

Astfel, Drăgușul anilor '80 se dovedește un loc unde oamenii sunt preocupați de propria familie și de bunăstarea acesteia, de avere și de prestigiul pe care averea ți-l poate asigura. Amândoi interlocutorii lui Vasile Crețu relatează întâmplări despre felul în care părinții lor sau ei și-au întemeiat familiile, și-au construit locuințele, despre eforturile depuse și, implicit, cu toată retorica exhibată a unei (false) modestii, despre succesele obținute. Din cele două interviuri, povestea bărbaților care au mers la război sau armată, au muncit la uzină la Victoria și, apoi, au crescut animale sau au cultivat pământul și au ridicat casele se întreșe cu cea a femeilor care au știut să-și apere familia, știu să-și consilieze soții și să-și crească fiii. Uimitor sau nu, această imagine a familiei pare să se muleze, după o jumătate de secol, pe modelul vieții în gospodărie schițat de Ștefania Cristescu, după care:

„(...) pentru studiul tradiției domestice care ne preocupă pe noi, mult mai interesantă decât structurarea după vârstă a familiei ne apare cea după sex. (...) Acest fel de centrare deosebită a vieții, bărbatul mai mult la câmp – deci afară, femeia mai mult în casă, deci înăuntru, ca rezultat al unei elementare diviziuni a muncii, a îndrumat deosebit și viața lor spirituală.”²²

Falia temporală la care se referă înregistrările pare, însă, mult mai pregnantă ca interes și mult mai sofisticat discursivizată. Mai întâi, amprenta temporală este construită printr-un mixaj de trei categorii lexicale: neologisme (unele dintre ele chiar stridente în discurs), expresii paradigmatică, proprii vorbirii populare, respectiv expresii stereotipe din limbajul de lemn al epocii comuniste. Astfel, din transcrierile discuțiilor pot fi evidențiate neologisme²³, în toate cazurile folosite impecabil, cu deplina potrivire semantică: *intervalul* (cât a stat în munte, ca cioban), *sortimente de teren*, *o problemă*, *randament*, *a investi* etc. Pe de altă parte, se regăsesc juxtapus și expresii de genul: *cine să-mi dea o muscă de vin de pe cracă de nuc*; *ne-am băgat între bogătani cum se bagă un porc între doi râpi*; *cele tinere îs cam rele de falcă*; *mânăncă vrăbiile din pod*; *săraci ca Sfânta Vineri*, *or venit aici pe rămătură*, expresii care evocă memorii familiale sau chiar sisteme locale de credințe, cum ar fi cele în Sfânta Vineri²⁴. *Puzzle*-ul care exprimă perioada de timp când au fost produse interviurile trebuie completat și cu o serie de formule din stereotipia limbajului oficial, utilizat în contexte politice, agreat de autoritățile comuniste. În special Liviu Fogoroș, cel care insistă ca profesorul să i se adreseze cu *tovarășul*, iar nu cu *domnul*, recurge la o serie de asemenea formule: *regimul democrat-popular*; *tovarășii muncesc pentru a-și câștiga existența*; *nu e pită fără muncă*, *nici muncă fără pită*; *condiții ai* etc.

Cea mai intensă manieră de a amprenta perioada ultimilor ani de dictatură comunistă din România, potrivit celor două texte, pare a fi, însă, permanenta oscilație a fiecăruia dintre cei doi povestitori între limitele de apreciere a unei situații invocate chiar de ei sau aduse în discuție de Vasile Crețu. Adevărul supără și nu supără; la Drăguș e bogăție încât drăgușenii ar rezista la infinit dacă ar fi izolați de restul lumii, unde, se subînțelege fără să se spună, totuși, situația ar fi diferită; cultivarea pământurilor la CAP-ul din Drăguș e impecabilă, în măsura în care implică ingineri, dar e stupidă și falimentară, fiindcă e în contradicție cu toate normele locale de a cultiva pământul și cu orice logică; au dreptate oamenii de știință, însă, poate, nu greșesc

nici cei care practică religia; țara e ținută în frâu de Securitate care, privită dinspre filmele epocii și cărțile asociate lor, e redevabilă și respectabilă, chiar dacă amintirile din trecut acroșează prigoana și teama.

Aflat în fața unor țărani care povestesc despre case, familii, bogăție și prestigiu cu foarte puțin timp înainte de decembrie 1989, cercetătorul are de înfruntat această hărțuială permanentă de tipul „curat murdar”. *Cum să spun să fie bine?* – întreabă, la un moment dat, Liviu Fogoroș, iar replica lui Vasile Crețu – *Nu, spune să fie adevărat!* – pare să nu aibă decât un efect imediat.

Cele două interviuri produse de Vasile Crețu sunt provocatoare, în aceste condiții, și în măsura în care ele pun problema felului în care un discurs etnografic poate fi amputat sau alterat de un discurs al unei societăți care exercită controlul asupra individului, impune, la nevoie, teroarea și determină cenzura.

În loc de concluzii

Terenurile studentești derulate la Drăguș în anii 1987 – 1988 punctează deopotrivă un moment în evoluția cercetărilor românești asupra societăților rurale și un moment în evoluția acestor societăți. În primul sens, este vorba despre asumarea, de către Mihai Pop, a revizitării, fie și fără toate specificările științifice necesare, a terenurilor studiate în perioada interbelică de școala monografistă de la București. Această decizie este urmată de opțiunea profesorilor de folclor din universitățile românești de la sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut de a se solidariza cu Mihai Pop, pregătindu-și discret studenții pentru acest teren. Este urmată, oricum am vedea lucrurile, și de acceptarea tacită, de către autorități, a acestor terenuri. Implicit, studenții din ultimul deceniu al epocii comuniste din România au făcut (în primul rând) atunci experiența pe care au putut să o conștientizeze și să o evalueze ulterior de a prelua o tradiție de cercetare existentă deja (chiar dacă oficial marginalizată) în propria lor țară.

Terenurile de la Drăguș, similar cu cele din celelalte puncte investigate de echipele monografiștilor (Runc, Nerej, Cornova) au fost, la vremea desfășurării lor, discret subversive și tocmai de aceea provocatoare pentru generațiile de studenți. Ele leagă discret, dar direct o generație de cercetători care s-au format atunci și care profesează în prezent în universitățile românești.

Note:

1. *Societatea Studenților Folcloriști* (1973 - 1992) este o structură care a agregat principalele universități din România în care se studia Folclor, în special Facultățile de Filologie care aveau cursuri speciale de Folclor. Chiar de la început, principalul său obiectiv l-a reprezentat organizarea colocoiviilor naționale bienale de folclor ale studenților, unele dintre acestea premergând înființarea societății (primul colocviu are loc în 1967). După 1981, când colocviul național de folclor are loc la Suceava, se decide orientarea activității și către cercetările de teren, iar din anul următor începe organizarea unor cercetări comune ale studenților din toate universitățile din România, sub denumirea de *tabere de folclor*. Tot de atunci, activitatea Societății dobândește finanțare prin Casele Studenților, care devin, oficial, unitățile agregate în rețea. Din 1992 Societatea se desființează.
2. În ceea ce privește subiectul de față, netratat în texte descriptive, pentru stabilirea unor repere cronologice m-am consultat cu domnii profesori Mihai Coman (de la Universitatea din București), Ligia Fulga (de la Muzeul de Etnografie din Brașov) și Ilie Moise (de la Institutul de Cercetări Socio-Umane de la Sibiu), cărora le sunt extrem de recunoscătoare și cărora le mulțumesc și pe această cale.
3. V. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a monografiilor sociologice* (București: Minerva, 1981); Henri H. Stahl, *Eseuri critice despre cultura populară românească* (București: Minerva, 1983).
4. Nu pot fi identificate articole *Societatea Studenților Folcloriști din România* sau *tabere de folclor ale studenților* nici în foarte cuprinzătorul lexicon al lui Iordan Datcu, definit mai degrabă prin excesul de intrări decât prin selectivitatea sa. V. *Dicționarul etnologilor români. Autori. Publicații. Instituții. Mari colecții. Bibliografii. Cronologie*, Ediția a III-a revăzută și mult adăugită (București: Saeculum I.O., 2006).
5. Aceste cercetări nu sunt listate nici măcar de monografiile locale. V. de ex. Vasile Pop, *Și eu am fost primar...* (București: Romprint, 2009), p. 78, unde sunt enumerate, alături de campaniile interbelice ale monografiștilor, cercetări din anii 1974 și 1980. În același sens: Liviu Ioani, „O nouă carte despre Drăguș”, *Monitorul de Făgăraș*, iulie 2005 și Codrina Șandru, *Studii și confesiuni despre Drăgușul contemporan* (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2009).
6. *Tabere de folclor* este denumirea oficială sub care s-au desfășurat cercetările de teren comune ale studenților folcloriști în intervalul 1982 - 1991. Ele preiau un tip de activitate anterioară din facultățile de filologie din România, unde se desfășurau cursuri de Folclor, și anume cercetarea de teren care avea loc în general vara și care era considerată practică, potrivit *curriculei* din acea perioadă. Noutatea rezidă în faptul că aceste terenuri se organizau în mod centralizat. Totodată, organizarea cercetărilor de teren sub denumirea de *tabere* asociază activitățile studenților folcloriști cu o serie de alte activități susținute și finanțate de Asociația Studenților prin Casele de Cultură ale studenților, cum ar fi taberele de creație literară și artistică, taberele de presă etc.
7. De ex. chiar în anul organizării taberei din Chioar apăruse coord. Gheorghe Pop, Ion Chiș-Șter, *Graiul, etnografia și folclorul zonei Chioarului* (Baia Mare, 1983).
8. În anii 1980 - 1990, în România a fost stopată sau restrânsă funcționarea unor specializări universitare, printre care se numără și Sociologia. În aceste condiții, un număr considerabil de preocupări intelectuale, de teme de reflecție sau de bibliografii au fost asociate, temporar, studiilor de folclor. Astfel, la colocviile de folclor organizate în ultimele două decenii ale perioadei comuniste participau, în mod constant, alături de folcloriști și etnografi, sociologi, heraldiști, istorici ai religiilor și ai mitologiilor etc. Formula *tabere de folclor*, prin urmare, trebuie înțeleasă cu referire la acest context istorico-politic și prin referire la istoria termenului și conceptului de *folclor*, care are, în România dintre anii 1975 - 1990 un sens extrem de larg și integrator, apropiat de sensul actual al *antropologiei*.
9. Eleonora Sava este etnolog, conferențiar la Facultatea de Litere din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. A participat, studentă fiind, la ambele tabere de folclor de la Drăguș.
10. Eleonora Sava, înregistrare în 27 ianuarie 2020, la Cluj-Napoca.
11. Note despre interesul său pentru „valorificarea folclorului” de către studenți și coordonarea anchetelor de teren ale Societății Studenților Folcloriști până în toamna lui 1985, după festivalul de folclor de la Timișoara, în Dumitru Pop, *Martor atent și modest părtaș la istorie* (Cluj-Napoca: Todesco, 2005), p. 254 - 260, *passim*.
12. Interviu cu Sanda Golopenția în 26 mai 2004.
13. Zoltán Rostás, *Sala luminosă. Primii monografiști ai Școlii gustiene* (București: Paideia, 2001), p. 12.
14. Ștefania Cristescu-Golopenția, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, Ediția a III-a, Cuvânt înainte și notă de Sanda Golopenția (București: Paideia, 2002), p. 39.
15. Informații comunicate de Eleonora Sava, înregistrare în 27 ianuarie 2020, la Cluj-Napoca.
16. v. *supra*, Ion Ionică, *Dealul Mohului*, Tipografia și editura Bucovina, 1943. Pentru comentarii asupra autorului și cercetării sale v. și Ion I. Ionică, *Dealul Mohului, Ceremonia agrară a cununii în Țara Oltului*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, bibliografia scrierilor autorului și indici de Constantin Mohanu (București: Minerva, 1996).
17. Traian Herseni, *Forme străvechi de cultură populară românească* (Cluj-Napoca: Dacia, 1977).
18. Ernest Bernea, *Cadre ale gândirii populare românești* (București: Cartea Românească, 1985).
19. Scurt text memorial primit de la Maria Frențiu, astăzi profesoara la Colegiul Național „Traian Doda” din Caransebeș,

- participantă la ambele tabere de la Drăguș.
20. Benzile magnetice pe care sunt imprimate aceste interviuri se află în Arhiva de Folclor a Universității de Vest din Timișoara. Transcrierile lor integrale se află în aceeași arhivă.
 21. Înregistrările realizate de Vasile Crețu la Drăguș, la sfârșitul lunii august 1988, sunt ultimele făcute de acesta. După câteva luni de luptă cu boala, petrecute în cea mai mare parte a timpului în spitalele din Cluj-Napoca și Timișoara, Vasile Crețu încetează din viață în 5 februarie 1989.
 22. Cristescu, *Gospodăria*, 45.
 23. Am transcris personal ambele interviuri, chiar în vara lui 1988, imediat după revenirea din teren a grupului coordonat de Vasile Crețu. La consultarea acestor transcripturi am constatat că subliniasem toate aceste neologisme, ca o reacție de moment pentru caracterul lor perceput drept radical pentru perioada în discuție.
 24. Tot comparativ cu perioada interbelică, potrivit Cristescu, *Gospodăria*, 50: „Femeia din Drăguș are chiar un cult special pentru Sfânta Vineri, mare protectoare a ei și a muncii ei, cult constituit dintr-o serie însemnată de interdicții.”

Bibliography:

- Bernea, Ernest. *Cadre ale gândirii populare românești* [Frames of the Romanian Traditional Thinking]. Bucharest: Cartea Românească, 1985.
- Cristescu-Golopenția, Ștefania. *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)* [Household in the Magical Beliefs and Rites of Dragus Women's]. Bucharest: Paideia, 2002.
- Datcu, Iordan. *Dicționarul etnologilor români. Autori. Publicații. Instituții. Mari colecții. Bibliografii. Cronologie* [The Romanian Ethnologists Dictionary. Authors. Institutions. Large Collections. Bibliographies. Chronology]. Bucharest: Saeculum I.O., 2006.
- Herseni, Traian. *Forme străvechi de cultură populară românească* [Ancient forms of Romanian traditional culture]. Cluj-Napoca: Dacia, 1977.
- Ioani, Liviu. “O nouă carte despre Drăguș” [“A New Book about Drăguș”]. *Monitorul de Făgăraș*, iulie 2005.
- Ionică, Ion I. *Dealul Mohului, Ceremonia agrară a cununii în Țara Oltului* [Dealul Mohului. The Wreath Agrarian Ceremony in Olt Region]. Bucharest: Minerva, 1996.
- Pop, Dumitru. *Martor atent și modest părtaș la istorie* [A Careful and Modest History Witness]. Cluj-Napoca: Todesco, 2005.
- Pop, Gheorghe, and Ion Chiș-Șter. *Graiul, etnografia și folclorul zonei Chioarului* [Dialect, Ethnography and Folklore of Chioar Region]. Baia Mare, 1983.
- Pop, Vasile. *Și eu am fost primar...* [I, Myself, I was mayor]. București: Romprint, 2009.
- Rostás, Zoltán. *Sala luminosă. Primii monografiști ai Școlii gustiene* [The Bright Room. The First Monograph Researchers of Gusti's Teams]. București: Paideia, 2001.
- Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a monografiilor sociologice* [Memories and Thoughts from the Old School of Sociological Monographs]. București: Minerva, 1981.
- Stahl, Henri H. *Eseuri critice despre cultura populară românească* [Critical essays on Roumanin traditional culture]. București: Minerva, 1983.
- Șandru, Codrina. *Studii și confesiuni despre Drăgușul contemporan* [Studies and confessions about the nowadays Dragus]. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2009.

DISCURSUL AFECTIV ȘI MEMORIA COLECTIVĂ A DRĂGUȘULUI PRIVIND CERCETĂRILE LUI DIMITRIE GUSTI DUPĂ 70 DE ANI (2000-2001)

Ligia FULGA

Muzeul de Etnografie Brașov
The Ethnography Museum Brașov
Personal e-mail: fulgal@gmail.com

SENSITIVE DISCOURSE AND COLLECTIVE MEMORY OF DRĂGUȘ VILLAGE CONCERNING DIMITRIE GUSTI'S
RESEARCH AFTER 70 YEARS (2000-2001)

The research in Drăguș village started by monographists in 1929 is considered by specialists to be a model for village investigation. During the field campaigns carried out in 2000 and 2001, the Ethnography Museum of Brașov took over the traces left by Dimitrie Gusti and his team in Drăguș; the main goal was to recover the memory of the villagers related to the presence of the monographists in the village, in 1929, 1932 and 1937. The visual support given by the National Village Museum in Bucharest, which by the way owns a rich photographic archive, was extremely useful to initiate our research.

During the interviews, the people who met the monographists were identified in photographs, there were recovered unique photographs existing in the Drăguș villagers' houses and held in a place of honour, which had been given to them by the monographists. The main point of the research conducted by the Ethnography Museum of Brașov was oriented towards the villager's memories and events retold by the family elders and passed on to the following generations. The thematic structure of the interview guide concentrated on the major themes that gain the interest of the monographists in Drăguș, namely the events connected with the life cycles, the agrarian rituals, as well as moments of the everyday life, all of them captured on camera. The interviews also included information about the Hussars' Club, more exactly about Isac Stanimir whose peasant portrait – opinion leader in his village, among the few people in Drăguș who went to school – was the object of Traian Herseni's research. Furthermore, the interviews concentrated on memories about the anthological recordings of Constantin Brăiloiu, the ethnomusicologist who handed down to posterity an invaluable folklore archive, e.g. where such folklore recordings were made, how did Brăiloiu proceeded with its subjects, how did he recorded on the phonograph etc.

Another thematic direction concentrated on the social benefits from the actions undertaken by the monographists for the village development, i.e. the establishment of the Cultural Community Center, of the Peasant School, the seminars on household hygiene, support offered to introduce new vegetable varieties in order to make the land more profitable. The relationship between villagers from Drăguș and the National Village Museum in Bucharest was the third thematic segment pursued in interviews, by identifying the persons who appeared in photographs from the museum's archive; this was a unique aspect of the research, with real possibilities to reconstruct a phase of the early stages of this important institution from Bucharest.

Keywords: Dimitrie Gusti, Drăguș, Ethnography Museum of Brașov, National Village Museum "Dimitrie Gusti" Bucharest, Collective memory

Se știe că Școala sociologică de la București a realizat sub conducerea savantului Dimitrie Gusti, o cercetare în profunzime a vieții din România rurală a anilor dintre cele două războaie mondiale. Echipele Școlii sociologice s-au constituit în mari colective interdisciplinare formate din sociologi, folcloriști, istorici, economiști, juriști, geografi, medici, artiști plastici, regizori, fotografi, cuprinzând nume de referință din toate domeniile culturii românești interbelice.

Metodele de cercetare folosesc cea mai avansată tehnică a vremii, lăsând publicului și cercetătorilor de azi, o remarcabilă moștenire, care pe lângă datele științifice păstrate în arhive, reprezintă o amplă analiză a vieții rurale românești din acea epocă.

Cercetările monografiștilor în satul Drăguș începute în anul 1929 sunt considerate de specialiști ca fiind un model de investigare a satului, perceput și acum după zeci de ani, ca fiind, în mare parte actual, prin metodele utilizate dar și prin concepția teoretică gustiană de abordare a fenomenului social.

În acest an, 2019, se împlinesc 90 de ani de la prima cercetare gustiană în Drăguș, un prilej de evocare a acestui demers științific excepțional care a inspirat multe generații de cercetători în acest interval de timp.

În campaniile de teren din 2000 și 2001, Muzeul de Etnografie din Brașov a reluat urmele lăsate de profesorul Gusti și echipa sa, în Drăguș, în ideea de a recupera memoria afectivă a sătenilor raportată la prezența monografiștilor în anul 1929, 1932 și 1937.

Suportul vizual pus la dispoziție de Muzeul Satului din București, cu bogata sa arhivă fotografică, a fost extrem de util în demararea și declanșarea cercetărilor de acest tip bazate pe memoria satului.

Astfel, s-au realizat interviuri, s-au identificat în fotografii circumstanțe și oameni care s-au intersectat cu ei, s-au recuperat fotografii inedite aflate în casele drăgușenilor la loc de cinste, datorite de monografiști drăgușenilor. Punctul de interes al cercetărilor întreprinse de muzeul brașovean în cele două campanii, a fost orientat spre comentarea de către săteni a amintirilor și evenimentelor repovestite de cei mai vârstnici din familie și transmise generațiilor următoare. Demersul a fost incitant, provocator, a existat o disponibilitate specială a comunicării în rândul sătenilor iar materialele culese reprezintă o multitudine de impresii și aprecieri, care traduc inserția monografiștilor în lumea satului de atunci și ce a rămas ca amintire după 70 de ani în Drăgușul anului 2000.

Structura tematică a ghidului de interviu a urmărit temele majore care au suscit interesul monografiștilor la Drăguș, anume manifestările legate de ciclul vieții (nunta și înmormântarea), ritualurile agrare („claca popii” sau „buzduganul”) dar și momente de viață cotidiană, surprinse cu aparatul de filmat și fotografiat (munca câmpului, la seceriș, cositul și transportul fânului în gospodărie, treieratul cu batoza, măcinatul la moară,

creșterea animalelor); de asemenea, imagini cu oameni din sat, bărbați, femei, copii din Drăguș. Interviurile cuprind informații și despre Clubul Husarilor cu studiul de caz - Isac Stanimir a cărui portret de țaran - lider de opinie în sat, printre puțini știutori de carte din Drăguș, a fost obiectul cercetărilor lui Traian Herseni.

De asemenea, în economia interviurilor, un spațiu amplu s-a acordat amintirilor privind înregistrările antologice ale etnomuzicologului savant Constantin Brăiloiu care a lăsat posterității o arhivă de folclor inestimabilă; am aflat o serie de detalii, unde se realizau aceste înregistrări folclorice, cum proceda Brăiloiu cu subiecții selectați, modalitățile de înregistrare cu fonograful etc.

O altă direcție tematică a cercetărilor muzeului brașovean a avut în vedere acțiunile sociale întreprinse de monografiști pentru emanciparea satului, înființarea Căminului Cultural, a Școlii Tărănești, seminariile privind igiena în gospodărie, sprijin privind introducerea de noi culturi pentru rentabilizarea pământului.

Relația dintre drăgușeni și Muzeul Satului din București este al treilea segment tematic urmărit în interviuri prin identificarea de fotografii, fiind un aspect inedit al cercetării, cu posibilități reale de a reconstitui istoria secvențială de început a instituției bucureștene.

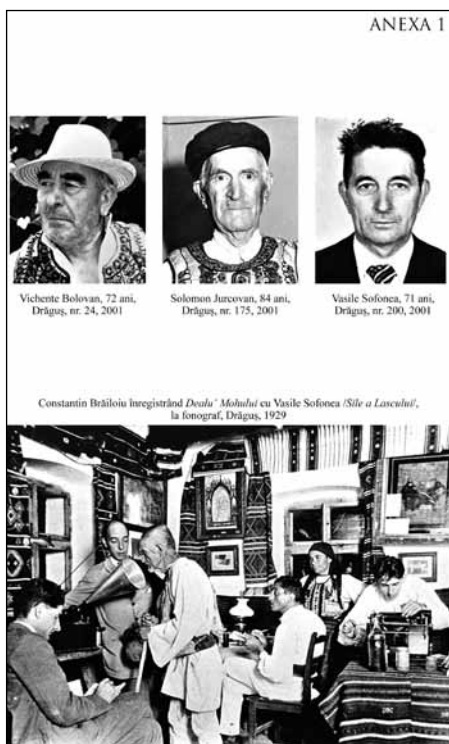
Există un leitmotiv al evocărilor drăgușenilor prin prisma amintirilor transmise de familia lor, care sunt memorate și relatate apoi cu detalii surprinzătoare sau unii au fost chiar martori oculari în timpul monografiștilor în sat. Vichente Bolovan își amintește:

„A fost atunci o echipa cam de 15 oameni, poate mai mulți. Dintre ei, știu că era domnul Herseni, el scria mai mult, domnul Stahl era mai voinic, era și domnul Vulcănescu... Domnul Gusti umbla în costum domnesc alb, în cămașa și pantalonii tot albi, era bărbat bine și domnul Herseni la fel. Erau tot amândoi, împreună erau, colaborau.”¹; despre renumitul etnomuzicolog drăgușenii i-au descris întocmai trăsăturile fizice: „Domnul Brăiloiu era un om de statură mai mică, avea un cap cam așa lungăreț, îi plăcea să beie ouă proaspete, le ciocănea o țară /puțin/ și le bea.”² Vichente Bolovan continuă: „Parcă acum îl văd pe Domnul Brăiloiu... era chel pe cap, așa un om mai mic de statură, zice: „Mărie, ia un rom veritabil, hai să facem probe, cam ce poți tu cânta! El înregistra cu discul ăla a lui, dânsul se ocupa cu înregistrări.”³

Aflăm că prof. Brăiloiu a locuit în gazdă la mama Liviei Bobeică /la preotul Făgărășan/ iar la preotul Jurcovan și-a instalat laboratorul de înregistrări. Solomon Jurcovan, fiul preotului, numit în sat *Monu Popii* povestește:

„Constantin Brăiloiu dormea la părintele Făgărășan, da aici la noi, în casa părintească avea un aparat cu

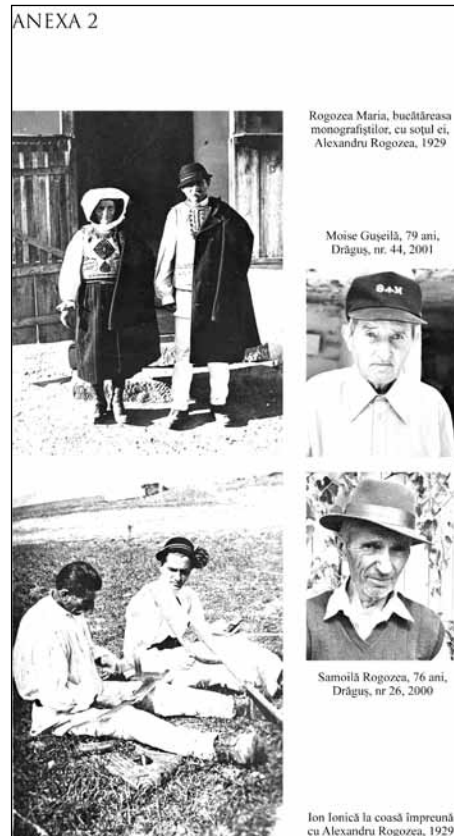
sul așa de ceară și punea o pâlnie și orice cântai sau vorbeai, apoi tă se putea auzi. Atunci era minune mare, pe vremurile alea. Aveam un dulap de la tata bătrân care a fost preot unit, și în el ținea Brăiloiu bomboane, biscuiți, adică niște turte, rachiu, vin și dădea la oameni de veneau aici și spuneau multe povești, obiceiuri ori cântau”.⁴ Sofonea Vasile detaliază imaginea antologică a înregistrării cu fonograful: „Asta e moșu meu Sofonea Vasile, i se zicea Sile a Lascului. Moșu’ era orb și-l ținea un student la aparatul acela cu goarnă, de-l înregistra domnu’ Brăiloiu cum cânta „Dealul Mohului”. Domnu Brăiloiu îi ăla chel, cu țigara în gură. Lângă el îi Harry Brauner iară la masă șede și scrie Pop Mihai.”⁵ (anexa foto 1)

De asemenea, un alt drăgușan, Moise Gușeală, își aduce aminte de cercetătorii gustieni: „Eram de 7 ani atunci în 1929 și i-am cunoscut pe monografiști, pe Harry Brauner, pe Brăiloiu, pe Stahl, pe Neamțu, pe Focșa, pentru că erau vecini cu noi, au stat la Monu Popii. Brăiloiu a stat la Monu Popii, chema copiii și stătea de vorbă cu ei.”⁶

Despre Ion Ionică i s-a povestit lui Samoilă Rogozea de către părinții lui că mergea la câmp împreună cu tatăl său, Alexandru Rogozea. (anexa foto 2). El locuia în gazdă la familia lui:

„Mama mea, Maria Rogozea, a fost bucătăreasă la monografiști. Ea ne-a povestit multe, cum îi chema pe monografiști, unde stăteau, ce făceau. Era unul Harry, care, când era încă pe stradă, striga:
Lele Măriuțo, gata-i mâncarea?
Gata, zicea ea. Și venea de mânca tot. După aia veneau toți...”⁷

Silvia Poparad își amintește în schimb un episod dramatic din viața lui Harry Brauner când s-a reîntors la Drăguș după zece de ani [1969]: „Dl. Harry o fost dus cu d-na Lena Constante cu tot și au stat închiși 11 ani în celulă. Au venit la Drăguș și lui îi plăceau mult bocitul și cântările vechi și zice: „No, hai să facem un vers, ca și cum eu aș fi mort și voi vă cântați după mine.” Asta s-a întâmplat acasa la noi. Ca să nu-l uit, l-am scris:

Am auzit din vecini
Că ai ajuns în gard de spini
Gard de spini, nu gard de flori
Că ești mort în închisori
Noi te-am plâns și te-am jelit
Că dintre noi ai lipsit
30 de ani s-a împlinit
De când la noi n-ai mai vint
Și tare ne-am supărat
Că ești mort și îngropat
Că așa au vrut dușmanii

Ca să moară Domnul Hari.
Pedeapsă ca dumneata
Să nu aibă nimenea
Nici prietenii, nici dușmanii
Să nu stea închiși cu anii
Că nu ați fost îngropat.
Domnul Hari a venit
Și cu toți ne-am veselit
Și acum 5 ianuarie
Iese iar folclorul în floare.⁸

Personajele din fotografiile realizate de Iosif Bermann au fost actanții cercetătorilor gustieni; după 70 de ani aflăm numele lor, legăturile de rudenie, istoria vieții lor în timp și chiar relatări cu privire la momentele fotografierii. În sat am găsit persoane, încă în viață, care au fost fotografiate de renumitul fotograf, copii fiind, ei relatănd ce li s-a povestit de părinții lor. Livia Bobeică spune:

„Când au venit monografiștii, eu aveam un an. Îmi spuneau părinții că m-au luat în poză, în leagăn de un pom. O pisică o vinit și s-a așezat în leagăn și așa m-o luat. Și acuma există fotografia în cartea satului?”
(anexa foto 3)

Învățătoarea pensionară de 84 de ani din Drăguș, Ana Sofonea, își aduce aminte:

„Margareta Sterian m-a pus pe un scaun și m-a pictat. Era în 1929, eu eram în clasa a 2-a sau a 3 a, cu pălărioara cu ciucur, cu ie simplă și șort roșu.”¹⁰

Andreiaș Dionisie ne spune:

„Aveam vreo 14 ani când a venit Gusti cu echipa de studenți, aici o fost cazați și o facut film. Mi-aduc aminte că eu am coborât cu oile de la munte și atunci m-o fotografiat. Cred că și acuma se găsește fotografia pe undeva...”¹¹

Se constată că *faptul cotidian*, neînsemnat, mărunț, datorită rutinării lui prin exerciții repetitive, se transformă, prin metodele folosite de monografiști, ne referim la fotografierea și filmarea sătenilor, într-un *eveniment* deosebit, fiind o amintire prețioasă care nu trebuie uitată. De aceea, acest eveniment este mereu povestit celor mai tineri care îl preiau drept zestre de familie. Lui Vichente Tătaru i s-a transmis în familie:

„Aveam vreo doi ani și ceva când m-a luat bunica mea Elisafeta Tătaru într-un lan de secară, înainte de seceriș.”

Eram în cămășuță încinsă cu bete, oșpițele legate cu nojite și o pălărie din asta specifică Drăgușului, cu un ciucur. Pantaloni nu purtau copiii mici. Nu voiam să stau cuminte la poză, eram cu mâna ridicată în sus, semn că am avut un moment de revoltă față de bunica probabil și mă tot agitam să mă lase jos.”¹² (anexa foto 4).

Solomon Jurcovan își amintește:

„Cât o stat în sat, atunci în '29 când au fost prima oară, și în alți ani când au mai venit, monografiștii au înregistrat multe obiceiuri și cântece, au făcut multe fotografii cu oameni din sat de toate vârstele, și la lucru la câmp și îmbrăcați de sărbătoare. O fost un fotograf de meserie [Iosif Bermann] dar și Matei Socor avea aparat, stătea mai bine decât toți, avea bani, că taică-său era director de ziar. Și Mihai Pop făcea fotografii, s-o facut și un film cum era viața din Drăguș pe atunci.”¹³

Identificările de persoane cu ajutorul fotografiile găsite în sat și cele păstrate în arhiva Muzeului Satului din București a reprezentat o preocupare majoră a cercetătorilor brașoveni. Setul de întrebări aplicate constant se referea la numele celor din fotografii, istoria vieții lor pe parcursul anilor, despărțirile, copiii care au venit pe lume, fragmente sau episoade legate de ei și de monografiști.

Un episod important privind impactul monografiștilor asupra drăgușenilor a fost reconstituirea nunților la care a fost naș prof. Dimitrie Gusti. Fotografiile existente, nu puține la număr, au devenit un suport

declanșator al amintirilor celor care i-au cunoscut pe miri, pe cercetători sau li s-a povestit despre aceste nunți. După 70 de ani, înv. Ana Sofonea ne explică:

„Domnul profesor Gusti cu soția lui au fost nași la două nunți din sat, în vara aceea din 1929, la două perechi de miri. O pereche a fost Nica Sofonea, cumnatu' meu, cu Ana lui Nechit. Cealaltă [nuntă] a fost a lu' Contabilu' cu Maria Vrâncean. Pe copilu' lui Ion Sofonea cu Ana, Nîculae Petru Sofonea, l-au botezat tot profesorul Gusti și soția lui. A fost doctor în Făgăraș, dar a murit.”¹⁴

Un alt respondent, Sofonea Vasile de la nr. de casa 200, întărește informațiile date de inv. Sofonea Ana: *„O fost atunci în '29 două-trei nunți în sat, la care au fost nași domnul profesor cu doamna. O fost nuntă lui nenea Nica Sofonea a lui Nechit când s-o însurat cu Ana, și a fost nunta lu' Contabilu cu Ana Vrâncean. Apoi, Contabilu' o mai avut o nevastă, a doua, pe Letiția Sofonea.”¹⁵* În sat mai trăiau urmași ai acestor protagoniști imortalizați de monografiști, Camelia Codrea, fiica lui Contabilu' și Silvia Greavu, fiica Victoriei Vrâncean.

Camelia Codrea precizează:

„Tatăl meu o fost Sofonea M. Ion și-i zicea în sat „Contabilu” pentru că o fost contabil la banca populară, unde-i casa preotului Făgărașan. Prima oară s-o însurat în 1929 cu Victoria Vrâncean când erau monografiștii în sat, da' o fost o căsătorie forțată. Gusti o tras [a locuit] la Sofonea N. Ioan, un văr a lu' tata, care a insistat să se căsătorească ca să-i cunune domnu' profesor. Nu s-au potrivit, au stat împreună numai trei săptămâni.”¹⁶ Acest epilog al celor doi tineri căsătoriți de Gusti, este confirmat și de Silvia Greavu: *„Părinții mei au fost Eftimie și Victoria Fogoroș. Mama ca fată s-o numit Victoria Vrâncean, o fost căsătorită prima oară cu alt bărbat, Sofonea [Sofonea Ioan], o fost cununați de profesorul Gusti. Apoi s-o despărțit și mama s-o căsătorit cu Eftimie Fogoroș, tatăl meu.”¹⁷* (anexa foto 5)

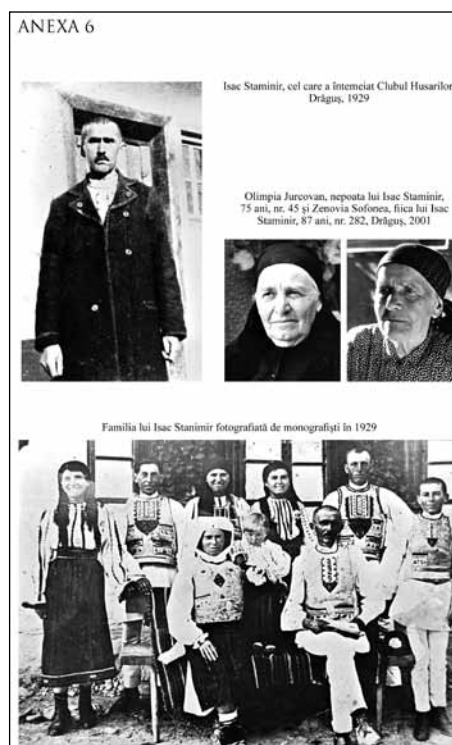
Urmașa lui Isac Stanimir, una dintre fiicele sale, Zenovia Sofonea, pe care am întâlnit-o în perioada cercetărilor noastre în Drăguș, povestește:

„Tatăl meu a fost Isac Stanimir, cel cu Clubul Husarilor, a condus Clubul Husarilor pentru că a fost un om deștept, o fost casier. Stând de vorbă cu un preot, acesta l-a abonat la un ziar, văzând că e un om mai răsărit. Oamenii de la ulița Husari, așa se numea ulița din sat unde era casa lui părintească, se adunau la el acasă. Veneau și oameni din altă vecinătate, dar mai mulți din vecinătatea Husari. Iarna se adunau toți cu femeile în șezătoare și tata le citea din ziare și din cărți. Spuneau oamenii: „Măi Isace, ia mai zi odată aia!”

Nepoata lui Isac Stanimir, Olimpia Jurcovan, identifica membrii familiei într-o fotografie:

„Aici este bunicul cu bunica, Isac Stanimir și Anastasia Stanimir și eu de 3 anișori [centru], apoi mama Sofia Rogozea [născ. Stanimir] și tatăl meu Nicolae Rogozea, altă fiică, Domnica, căsătorită Stoaia. Este și băatul Traian Stanimir. A murit pe front, necăsătorit fiind.

Asta-i o mătușă care trăiește, Zenovia Sofonea, născută Stanimir.”¹⁸ (anexa foto 6)

Practicile rituale legate de obiceiului agrar al secerișului, amplu cercetat de Ion Ionică în cunoscutul său studiu intitulat „Dealul Mohului”, au rămas în mintea unor femei bătrâne, în 1929 copile fiind, care au participat în mod real la „Claca popii”. Astfel, Ana Munteanu își amintește:

„La claca popii ne duceam de la școala îmbrăcați frumos, că așa ne zicea, să arătăm portul nostru național. Fetele erau cu ie și cătrînță și cu șurt încărcat dinainte, iar pe cap aveam pălărie cu ciucur. În lanul de grâu, băieții secerau cu coasele și noi legam snopii. Cântam și seceram. În fiecare zi, după ce terminam de secerat, făceam Buzduganul. Era ca o cruce din bete pe care legam cu bete, „vârste” din spice, la capetele crucii. Cinci vârste legam și până jos îl înfășuram cu bete.”¹⁹ Valeria Sofonea identifică în fotografie persoanele care au făcut Buzduganul în 1929: „Aici se face Buzduganul la claca preotului Făgărășan. Cel cu pălărie cu ciucur, ce stă jos îi Năstase Luțian, ea e Seana Buneriu, și mai îi un drăgușan, tatăl lui Jurcovan Solomon...”²⁰ (anexa foto 7)

În memoria Drăgușului se păstrează încă șezătoarea organizată la îndemnul profesorului Gusti în 1929. Una dintre femei, Sofonea Silvia în vârstă de 88 de ani în 2000 ne răspunde:

„O venit la noi [Dimitrie Gusti] că o vrut să facă o șezătoare. Noi aveam o casă de lemn mare. Și s-o

băgat, cum era „celariu”, era casa și în șparte, uite așa îi spuneam, și acolo țineai și slămina și lada cu haine. S-o băgat pe acolo. Aveam cuptor într-a doua cameră, îi spuneam „tindă”. Cuptor de pâine. S-o bagat pe după cuptor, s-o uitat pe acolo și apoi sara următoare... acuma nici nu mai ții minte, ei o adus făina, ori noi am dat-o femeilor [...]. S-o facut scovărgi [scovărgi], gogoși în două corfe mari, în două coșuri, și nu ne-o lăsat să servim cu farfuria, mergeam cu corfa de jur-împrejurul lor. Și pe vatră, la cuptor, o făcut foc și o făcut un jerigăi mare și-o făcut friptură, ca și când ai face-o în pădure.”

Din același interviu aflăm că monografiștii erau prezenți la șezătoare împreună cu prof. Gusti, aplicau una din metodele cercetării de teren, observația directă, participau și notau toate elementele constitutive ale evenimentului. Aceeași respondentă spune: „Cu profesorul Gusti o fost mulți monografiști, că era casa ocolită, cât era de mare.”²¹ Camelia Codrea identifică fete din Drăguș care au participat la șezătoare:

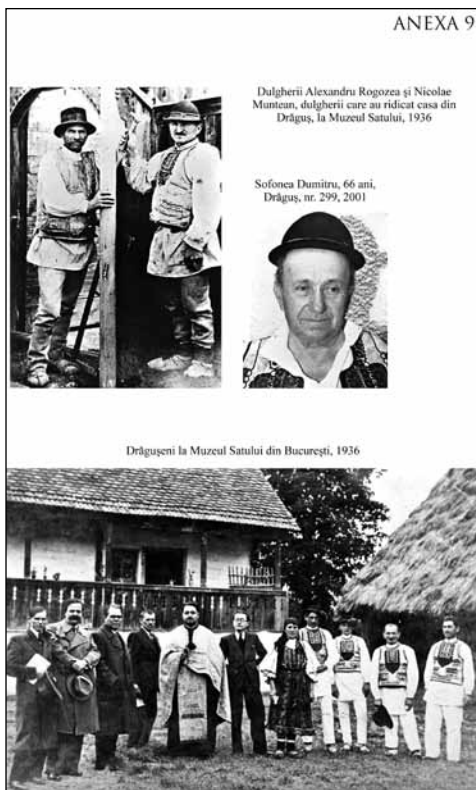

„Asta-i masa fetelor din casa lui Ana lui Samuilă. Cum te uiți, prima din dreapta îi Rafira Racu, de stă cu capu' rezemat în mână. De la ea către stânga, a cincea îi mama mea, Letiția Sofonea, a șaptea îi Rafira Tătaru, a noua îi Ana Sofonea a lui Nechit, mireasa cununată de Gusti. A zecea de la dreapta la stânga îi gazda Ana Sofonea căsătorită Sitea, numită Ana lui Samuilă.”²² (anexa foto 8)

Gospodăria din Drăguș, transferată în 1936 la Muzeul Satului din București, este o prezență încă vie

în memoria sătenilor, momentul fiind relatat cu detalii uimitoare. Aflăm cu ușurință că proprietarul casei a fost Dumitru Fogoroș (*Trasu Ijoiului*) iar grajdul cu șura provine de la un alt drăgușan, Zaharia Rogozea, frate cu Alexandru Rogozea, soțul bucătăresei monografiștilor. Dulgherii care au ridicat casa transferată la muzeu au fost cu ușurință identificați de săteni cu ajutorul fotografiilor de arhivă, același Alexandru Rogozea și Nicolae Munteanu. Mărturiile bătrânei învățătoare Ana Sofonea sunt concludente:

*„Tata, Alexandru Rogozea, împreună cu Nicolae Munteanu au desfăcut grindă cu grindă casa lui Dumitru Fogoroș – „Trasu Ijoiului” îi zicea în sat – și s-au dus de au ridicat-o la București la Muzeul Satului în 1936. Cu 1700 lei o fost plătită casa. O mai fost la București de i-o ajutat și Nicolae Poparad zis „Laie a Bradului”. Era o casă de lemn cu o cameră mare, o cameră mai mică, un cerdac – „privar” așa-i zicea, – cu două geamuri la stradă și cu acoperiș de țigla. Casa era aranjată înăuntru cu toate cele ce erau în casele din acea vreme, cu haine din Drăguș. Și leagăn avea! Și șura de lemn cu acoperiș de paie a lui Zaharia Rogozea care era frate cu tata, a fost dusă la muzeu. Cu tatăl meu au fost la București și surorile mele, Seana Rogozea și Zenovia Rogozea și ele au stat o vreme în casa aceea din muzeu. Seana a plecat în America iar Zenovia a murit.”*²³ Dumitru Sofonea păstrează de la tatăl său, vestitul cojocar, fotografii din timpul șederii acestuia la Muzeul Satului. El explică: *„Aici-s în curte la casa din Drăguș din Muzeul Satului niște domni și cițiva*

*drăgușeni: Vasile Damian, tata Dumitru Sofonea, unu ce nu-l cunosc, bărbatu lui Emilia Codrea și Emilia” [de la dreapta la stânga].*²⁴ (foto anexa 9)

Locuirea efectivă a drăgușenilor la Muzeul Satului, identificarea persoanelor care au lucrat acolo, din interviurile luate în 2000-2001, ca îngrijitori ai casei din Drăguș și custozi precum fetele lui Alexandru Rogozea, Seana și Zenovia dar și Maria și Gheorghe Dobrota și chiar Damian Vasile cu soția; de asemenea, apar în prim plan meșterii cunoscuți din sat, cojocarul Dumitru Sofonea și ajutorul lui, cojocărița Codrea Emilia cu soțul ei Gheorghe, pentru demonstrații de țesut a fost aduse Victoria Bobeică și Rafira Jurcovan. Reîntorși acasă în sat, aceste episoade au fost povestite sătenilor care ne transferă într-o lume a faptului trăit, inedită și surprinzător de autentică. Solomon Jurcovan povestește că mama lui, Rafira Jurcovan, cunoscută țesătoare în Drăguș datorită măiestriei ei, a fost chemată la București să ia parte la serbările Fundației Regale în 1936 (?):

*„unde i se plătea pe zi 100 lei. Și 10 lei era pentru masă. Și a zis că banii ăia nu-i cheltuia. De 5 lei mânca struguri [...]”*²⁵.

A fost așezată cu războiul de țesut lângă Mustăria Națională Dărăști, Vlașca unde se desfășeau produsele firmei Puiu Maimarol, după cum indica panoul vizibil din fotografie.

În urma investigațiile noastre pe acest subiect am mai aflat că la începuturile Muzeului Satului, a fost angajat de Dimitrie Gusti un „casier” din Drăguș care dădea bilete vizitatorilor; Olimpiu Sofonea ne povestește:

*„Tatăl meu, Grigore Sofonea, s-o dus de doua ori să plece în America și l-o întors înapoi și i-o trebuit bani și i-o povestit profesorului Gusti, am avut un frate învățător, Ion Sofonea, îl dau în servicii la Muzeul Satului și l-a angajat ca casier. Care intra, plătea o taxă de 11 lei. El încasa și plătea la stat...”*²⁶

A rămas în memoria satului și acțiunile sociale ale monografiștilor care au fost receptate pozitiv de comunitatea sătească. Consultațiile gratuite ale medicilor umani, lecțiile de la școala pentru a învăța să scrie și să citească, o mai bună organizare a activității în gospodărie, fertilizarea solului cu noi metode, îngrijirea animalelor de către veterinari dar mai ales înființarea Școlii Țărănești și inaugurarea Căminului Cultural au fost mult valorizate de drăgușenii de ieri și apreciate de cei de azi. Spuneau deseori că domni de atunci au fost „oameni cu minte”, „oameni cumsecade” pentru că ei „au ridicat” Drăgușul.

Același drăgușan întâlnit în teren în campania 2000-2001, Vichente Bolovan oferă detalii semnificative:

„Domnul profesor a insistat, a trimis în sat specialiști de la Camera Agricolă, ne-o dat o schiță și ne-o învățat să facem în curtea părintească platforma de gunoi și groașa pentru scurs urina, cum aveau sașii în gospodărie. Camera Agricolă ne-o a ajutat tare mult pe noi țărani, ne-o dat o prima pentru groașa de gunoi de nu ne-o constat nimic, și ne dădea sămânță de trifoi gratuită și cartofi, multe ne-o dat.”²⁷

Înființarea în anul 1936 a Școlii Țărănești la Drăguș reprezintă urmele monografiștilor păstrate în memorie a cel puțin două generații. Husea Ion, participant la cursurile Școlii Țărănești ne relatează:

„Am fost la Școala Țărănească pe la 17 ani, domnul Gusti nu mai era pe-aici. Erau peste 20 de băieți, aproape 30, ca au fost cursanți și din alte sate, nu numai din Drăguș. Ei s-au împrietenit cu băieții din sat și stăteau în gazdă la ei. Iarna se țineau cursurile. Mergeam dimineața, mergeam să mâncăm de prânz și ne întorceam la atelier. La Cămin aveam o sală unde aveam atelierul de lemnărie, de dulgherie, rotărie și tâmplărie. Făceam toate utilajele din lemn care-i trebuiau unui țăran în gospodărie. Ne învăța un maestru, Gușeală, era tânăr, dar a făcut armata. El cunoștea meseria în lemn în totalitate, dar ne ținea și lecții de comportament. Aveam acolo strung din lemn de făceam butuci la roți și lucruri mai mărunte la car. Ne duceam noi materialul de lucru, lemnul de acasă, cu săniuța. Câteodată, seara, după ce terminam cu lucrul în atelier, aveam câte o oră-două de șezătoare, făceam o analiză a muncii. Două ierni am învățat la Școala Țărănească, s-a întâmplat ca maestrul nostru s-a înecat în Olt, e un mister... atunci școala noastră a luat sfârșit. Dintre colegii de la școala îmi amintesc de

unul Gușeală din Lisa, iar din sat de la noi pe Sofonea Vasile, Liviu Potinteu, Sofonea, Sofonea Solomon, Sofonea Samuilă, Tătaru Dumitru, Tătaru Solomon.”

²⁸ (anexa foto 10)

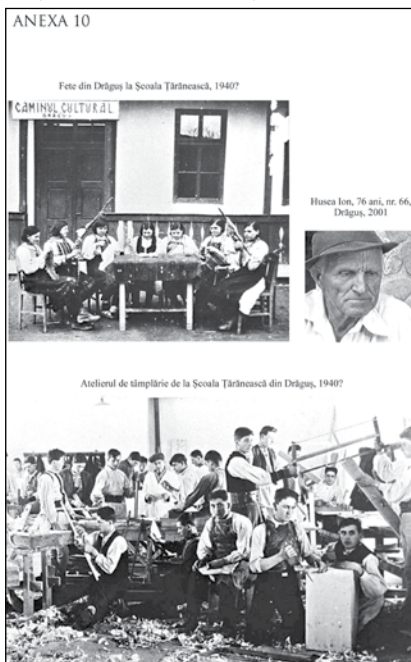
Despre același lucru ne vorbește și învățătoarea Aurelia Rogozea:

„Domnu' a condus Școala Țărănească și la ea au participat multe fete și neveste tinere, țărănci din Drăguș. Erau două serii cam de 20 de fete, vreo 40 de toate. Școala se ținea pe timpul iernii, când nu se lucra la câmp, cam de la Lăsatul postului de Crăciun din 14 noiembrie până înainte de Paști[...]. Lucrau cânepă și lână, țeseau la război. Și eu le-am predat, le-am învățat să coase la mașina de cusut și să croșeteze.”²⁹

Discursul afectiv devine important în câmpul cercetării științifice actuale, relevă aspecte inedite, recuperează idei, aspecte sau stări semnificative pentru o comunitate, pot fi surse inedite de investigații. Fără îndoială, discursul afectiv are un caracter fragmentar datorită memoriei subiective, el este selectiv, dar cu atât mai semnificativ pentru relevarea modelărilor comportamentale și a reflecțiilor mentale. El are marea calitate să scoată în evidențe ceea ce a rămas în Drăguș, după 70 de ani, o apreciere fără margini a țăranilor față de cercetătorii gustieni.

Alături de literatura de specialitate de care a beneficiat Drăgușul datorită savantului Dimitrie Gusti și a Școlii sociologice de la București, cu multe studii de referință, de arhivă muzicală și fotografică păstrată la instituții prestigioase din România precum Institutul de Etnografie și Folclor și Muzeul Satului, ambele purtând numele a doi deschizători de școală, Constantin Brăiloiu și Dimitrie Gusti, adăugăm un nou corpus de documente orale și fotografii, legate de acest sat perceput ca un *topos* privilegiat și de monografiștii interbelici.

Este o viziune inedită asupra patrimoniului imaterial, de a recupera istorii orale cu rapel la personalități prestigioase din istoria științelor sociale din România.³⁰

Note:

1. Vichente Bolovan, 72 ani, Drăguș, nr. 24, 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 591/Ca)
2. Solomon Jurcovan, 83 ani, Drăguș, nr. 175, 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 597/Ca)
3. Vezi nota 1
4. Vezi nota 2
5. Vasile Sofonea, 71 ani, Drăguș, nr. 200, 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 604/Ca)
6. Moise Gușeală, 79 ani, Drăguș, nr. 44, 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 596/Ca)
7. Samoilă Rogozea, 76 ani, Drăguș, nr. 26, 2000 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 591/Ca)
8. Silvia Poparad, 76 ani, Drăguș, nr. 216, 2000 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 568/Ca); textul original, în arhiva MEBv, nr. inv. 2308/D
9. Livia Bobeică, 73 ani, Drăguș, nr. 196, 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 590/C)
10. Înv. Ana Sofonea, 84 ani, Drăguș, nr. 164, 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 595/Ca)
11. Andreiaș Dionisie, 87 ani, Drăguș, nr. 190, 2000 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 588/Ca)
12. Prof. Vichente Tătaru, 74 de ani, nr. 206 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 714/Ca?)
13. Solomon Jurcovan, 84 ani, Drăguș, nr. 175, 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 597/Ca)
14. Înv. Ana Sofonea, 84 ani, Drăguș, nr. 164, 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 604/Ca)
15. Vasile Sofonea, 72 ani, Drăguș, nr. 200, 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 604/Ca)
16. Camelia Codrea, 62 ani, Drăguș, nr. 466, 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 594/Ca)
17. Silvia Greavu, 55 ani, Drăguș, nr. 303, 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 573/Ca)
18. Jurcovan Olimpia, 75 ani, Drăguș, nr. 45 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 595/Ca)
19. Ana Muntean, 80 ani, Drăguș, nr. 484, 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 598/Ca)
20. Valeria Sofonea, 61 ani, Drăguș, nr. 299, 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 573/Ca)
21. Sofonea Silvia, 88 ani, Drăguș, nr. 284, 2000 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 557/Ca)
22. Camelia Codrea, 63 de ani, Drăguș, nr. 466, 2000 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 592/Ca)
23. Sofonea Ana, 89 ani, Drăguș, nr. 164, 2000 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 604/Ca)
24. Dumitru Sofonea, 66 ani, Drăguș, nr. 299, 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 571/Ca)
25. Jurcovan Solomon, 82 ani, nr. 175, Drăguș, 2000 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 569/Ca)
26. Sofonea Olimpiu, 78 ani, Drăguș, nr. 171, 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 596/Ca)
27. Vichente Bolovan, 72 ani, Drăguș, nr. 24, 2000 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 591/Ca)
28. Husea Ion, 76 ani, Drăguș, nr. 66, 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 603/Ca)
29. Aurelia Rogozea, 89 ani, Drăguș, nr. 64, 2001 (Fond documentar MEBv, caseta audio nr. 593/Ca)
30. La acest proiect de cercetare (2000 - 2001) au participat: Dr. Ligia Fulga – sef de proiect, Gabriela Chiru, Anca Garnet, Anca Craciun, Arpad Udvardi (MEBv) si colaboratori Dr. Maria Batca, regizor Vlad Batca, Dr. Ioan Opris. Multumiri Muzeului Satului din Bucuresti care ne-a pus la dispozitie fotografiile din arhiva D.Gusti.

Bibliography:

The D. Gusti Archive, The National Village Museum “Dimitrie Gusti”. <https://www.muzeul-satului.ro>.
 The Audio Collection of The Ethnographic Museum Brașov (2000-2001). <https://etnobrașov.ro>.

HONORIS CAUSA RECEPTION ADDRESS: WHY 20TH CENTURY ROMANIAN SOCIOLOGY AND HISTORY ARE RELEVANT TODAY

Daniel CHIROT

Universitatea din Washington
University of Washington, Seattle
Personal e-mail: chirot@uw.edu

HONORIS CAUSA RECEPTION ADDRESS: WHY 20TH CENTURY ROMANIAN SOCIOLOGY
AND HISTORY ARE RELEVANT TODAY

The present text is the reception speech given by Professor Daniel Chirot at the ceremony for the awarding of the Doctor Honoris Causa degree from the University of Bucharest, which took place on October 10, 2019. Chirot evokes the significance of the scientific and social endeavour of Dimitrie Gusti in the context of the troubled history of interwar Romania.

Keywords : Daniel Chirot, Dimitrie Gusti, interwar Romania, interwar history, history of sociology

When I arrived in Romania in January 1970 from Columbia University in New York to start research for my doctoral dissertation, I knew very little about this country except for the basic facts about its history. I had studied Romanian for a semester, and was greatly helped by the fact that I was fluent in French, but I really had no idea of what life would be like in Bucharest.

I did have one important advantage. I had gotten to know Philip Mosely who was a Professor at Columbia. Mosely was hardly an ordinary professor. In 1940 he was one of the few American scholars who not only knew Russian well, but also had done extraordinary ethnographic research in Southeastern Europe and had connections with scholars throughout this region. He had traveled to Romania and gotten to know Dimitrie Gusti and Henri Stahl. In 1940 at the time of

the partition of Transylvania in which Hitler's Germany and Mussolini's Italy had forced Romania to cede the northern half of Transylvania to Hungary, Mosely had written an influential article in *Foreign Affairs* showing that in fact the ethnic makeup of the ceded region showed it should have remained Romanian. During World War II he became a top advisor to the American State Department and to America's intelligence services. In 1946 Mosely was one of the American delegates to the post-war Paris Peace Conference that resulted in a 1947 treaty settling boundaries and claims in Southeastern Europe, including Hungary. Mosely's view that northern Transylvania should be returned to Romania helped make that the American position, and Mosely was considered a friend of Romania, even by its communist regime.

Mosely told me that in 1946 Dimitrie Gusti had come to Paris as a minor part of the Romanian delegation that included as its most important members Gheorghiu-Dej, Lucrețiu Pătrășcanu, Ion Gheorghe Maurer, and others. The sociologist Anton Golopenția, who would die in a communist prison in 1951 after being tortured during the purges of Pătrășcanu allies, was also at the Paris conference. Gusti was allowed to bring a significant number of scholarly Romanian works, including much of the product of his school of sociology. He gave those to Mosely. As a result, Columbia University's library turned out to have what is probably the best collection of Romanian material of any American university, something that, needless to say, helped me a lot. Mosely eventually returned to academic life and was one of the founders and most influential members of Russian and East European studies in American universities. It was Philip Mosely who arranged for me to be housed in Romania at the Centrul de Cercetări pentru Problemele Tineretului, which was the research arm for the youth wing of the Communist Party, and therefore connected to the Central Committee under the protection of Miron Constantinescu. In 1969, just before I left for Romania, Mosely introduced me to Corneliu Bogdan, the Romanian Ambassador to the United States. Bogdan was a prominent member of the Communist Party and a longtime leading diplomat until, in the 1980s he finally broke with Ceaușescu and became an outcast, only to join in the anti-regime resistance in 1989. But in 1969 he was still an important Romanian diplomat and he kindly told me that if I ever had any problems I should contact him.

When I got to Romania I met the Director of the Institute, Ovidiu Bădina, who as it happens was the editor of a multi-volume collection of Dimitrie Gusti's work. It was Bădina who, at my request, and on Philip Mosely's advice, introduced me to Henri Stahl. Stahl became my closest academic advisor, and a good friend despite our great age difference of 41 years. And this connection opened up for me a window into the history and accomplishments of Romanian social science. The more I learned, the more complicated, and tragic the story seemed to be.

There were of course notable historians and social analysts in Romania well before World War I. Issues of nationality and ethnicity, of the peasant problem, and of the historical legacies of a very diverse cultural heritage were at the heart of Romanian intellectual life. What was lacking was a more solid ethnographic grounding. About 80% of Romania's population was rural after World War I, and that proportion was higher still if one only took into account the ethnic Romanians as opposed to the more urbanized minorities. Yet, much about rural life was still not well studied. The period between World Wars I and II changed that. It was Dimitrie Gusti who established and nurtured a distinctive School of Romanian Sociology.

Gusti's contributions are well known and much has been written about him and his work. Combined with the increasingly sophisticated ability to collect good statistics that culminated in the wonderful census of 1930, the result was that Romanian social science was quite advanced by 1940, more so than one would have expected of a country that was still one of the poorest in Europe. It would have become more prominent if the World Congress of the International Institute of Sociology had had its planned meeting in Bucharest in 1939. But the war intervened and it was cancelled.

What made Gusti distinctive was that he was tolerant of a variety of political views at a time, in the 1930s, when politics was increasingly bitter and deeply divided. He accepted having a young Communist working with his group, Miron Constantinescu. He accepted an Iron Guard ideologue named Traian Herseni who wrote praises of the Legion. Herseni went from doing interesting rural research to writing increasingly anti-Semitic, ultra-nationalist propaganda. Stahl, on the other hand, was a moderate Marxist social democrat who had a far more benign political outlook and was also the most original and skilled rural sociologist in the Gusti group.

Gusti's work, his access to financial support, and his ability to protect various students, at least until everything got worse after 1939, depended in part on his academic prestige. But it did not hurt that his wife was the cousin of the notorious Magda Lupescu, mistress, and eventually in exile wife of King Carol the Second. Carol made sure that Gusti received ample funding, and Gusti reciprocated by being loyal to Carol's autocratic rule. This did not prevent Gusti from promoting a rigorously objective, non-ideological kind of field research that produced a large number of publications that remain essential today for anyone who wants to study inter-war Romanian rural society. Gusti himself died in 1955, but in 1970 Henri Stahl and his wife introduced me to Gusti's widow, a dignified old lady who was in a sense, as were many other people I met then, a kind of living window into the elite of a very different past.

As a passing note I might add that I also got to know Traian Herseni, who, after a fairly short period in prison was taken out to help ghost write, and then write under his own name some interesting sociology but also propagandistic work in favor of communism. In an unguarded moment he once told me that in the past he used to write praises of Căpitanul, that is, Codreanu. Now, in 1970, he told me he still wrote some similar praises, but of Ceaușescu. It's not that different after all, he said. Then he was obviously sorry he had said that because he was cautious about revealing his political feelings. But Herseni clearly approved of the growing ethno-nationalism and anti-Russian pronouncements of the communist regime, as did many right-wing intellectuals from the past. I need not go into any details about Herseni's views about eugenics and race. They

were awful. Though Gusti helped protect him during the period in which leading Iron Guardists were in danger in 1938, he never agreed with that aspect of Herseni's thinking.

I must say that one of my great regrets is that even though I got to know quite a number of distinguished intellectuals from that pre-war period, including, not long before he died, Petru Comarnescu, one of the few noted older Romanian intellectuals who spoke excellent English. I did not fully appreciate in 1970 how much these people represented a golden period in Romanian cultural life before a great darkness fell upon Romania and much of Europe during the late 1930s and afterward. Nor did I quite grasp how closely interrelated they all were, how well they knew each other, nor how convoluted their relationships were as they split into competing, scheming political factions. The results in their personal lives were far more dramatic than anything we American scholars have ever experienced. Imprisonment, for some torture and death, for others great success followed by disaster, and sometimes eventual rehabilitation. It is no wonder that in general they did not speak about the past, and even Stahl never told me many details. I should have done more to question these people, to write about them, and to make their work more accessible outside Romania. At least I feel I did some of that for Henri Stahl, but not nearly enough.

I am not going to try to say anything new about Henri Stahl. The excellent work of Zoltán Rostás covers that very well, and I would recommend Rostás's book, *Monografia ca utopie, Interviuuri cu Henri H. Stahl* (1985-1987), and also much of Rostás's other work. All I want to emphasize is what I found most inspiring, and what has guided me ever since even when I began to do research and write about topics outside Romania. To understand a society, whether a particular mountain village like Nerej in Vrancea, or a much larger society, or many, requires history, comparison, and a sense of the larger world. That was also the perspective of my American mentor Immanuel Wallerstein, so he and Stahl were intellectually quite compatible. Eventually Wallerstein published a good article by Stahl in the journal Wallerstein's center put out, and he arranged to publish my translation of one of Stahl's best books with Cambridge University Press.

This was what Stahl had written in French, *Les anciennes communautés villageoises roumaines; asservissement et pénétration capitaliste*, or in the English translation, *Traditional Romanian Village Communities: The Transition from the Communal to the Capitalist Mode of Production in the Danube Region*. This book was Stahl's summary of his great three volume work published from 1958 to 1965, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*. I'm happy to note that this was reprinted in a new edition with funding from the Soros Foundation in 1998.

Stahl was eventually more influenced by the French

historical school of Annales and particularly by the work of its founder, Marc Bloch, than by the German philosophical tradition that was so current in the 1930s. Detailed knowledge of agrarian history, some of it taken from contemporary observation of villages and farmland, could greatly contribute to an understanding of how a whole social system evolved and shaped the present, even if there had been much change. He used to tell me that what he needed was aerial pictures to recapture the landscapes of the past, but of course that was not available in communist times when he did so much of his writing on agrarian history. Now it could be, and I wonder if there are any young Romanian historians and anthropologists interested in doing such studies. Combined with the work of the Gusti group of scholars from the 1930s that could yield some new, important insights into Romanian social history. If I were starting out as a young scholar now I think that is what I would want to do.

My main point today, however, is not to go over in any detail the history of the Gusti group, or to summarize the work of Henri Stahl, or to explain how that influenced me. Rather, having introduced these topics, I want to discuss the reasons for the ultimate, deeply sad failure of that endeavor by Dimitrie Gusti and his followers to produce an empirical, objective, non-ideological kind of research in order to solve Romania's social problems. The chief of these social and economic problems in the 1920s and 1930s was the agrarian situation. After the land reform that followed World War I, too many Romanian peasants lived on small, inefficient plots of land. This did not generate enough of a surplus to invest sufficiently in industry. It created a vast reservoir of discontent ripe for exploitation by politicians. The fact that so much commerce and industry was in the hands of those not considered genuine Romanians - Jews, Greeks, Germans, Hungarians - fed xenophobia and discontent in the cities. All that led to a growth of what today we call nationalist populism, at least some of which if not all was more properly called fascism.

One need only look at the old newsreels of Iron Guard demonstrations and parades to note how much they tried to project the image of themselves as representatives of an idealized authentic peasantry. To be sure it was not only the fascists who did this as there was also the generally far more liberal National Peasant Party that also appealed to rural populism. Without knowing much about Romanian peasants Dobrogeanu-Gherea's Marxist analysis of Romanian society in 1910 had identified the agrarian situation as the most important aspect of Romanian society.

Idealization of this peasantry was a major part of Romanian nationalism, but when Gusti decided to tackle Romania's problems, he realized that glorifying a mythical peasant essence and talking about his racial excellence was not going to solve anything. The point

was never to do rural sociology just for the sake of expanding knowledge, but rather to produce studies that would guide social reform and to create social action institutions that would educate rural society and help it improve itself. Putting the peasantry at the heart of this endeavor was as much a nationalist project as that of the more idealized writings of someone like, for example, Lucian Blaga, but it was meant to be more practical by being more objective, more scientific, and more directly useful. Stahl, it is useful to remember, did not have much regard for Blaga because he thought that mystifying the nature of Romania's peasants ignored reality.

Gusti's history of combining sociological research with social action is well known, at least here in Romania. It was a noble goal, but of course it failed. Failure was preordained for reasons that are in retrospect obvious.

Romania was politically and socially too polarized in the 1930s to be able to solve its problems. Though there were elections and a sort of parliamentary democracy, the growing strength of the far right pushed King Carol into trying to create a kind of royal fascism. It was anti-democratic and autocratic, and also corrupt, certainly, but it was a kind of fake fascism, not the real thing. Preoccupied with an increasingly hazardous international situation, Carol could hardly spare any time or effort into continuing interesting social experiments. And finally, with Hitler's military victories in 1940, the royal dictatorship collapsed, and with it any serious prospects for social reform as the country was fully militarized and eventually, in 1941, entered the World War as Hitler's ally.

After the war, there was no chance that the Gusti school could be revived, much less its social experiments. In 1948 sociology was outlawed as a "bourgeois science" not worthy of state support. Henri Stahl and most of the others lost their university positions. Stahl survived with some help from Miron Constantinescu, but lived much more poorly than before. It took a long time before he was allowed to publish again, and only in the 1960s did he gradually regain his former stature. Again, he was helped by Miron Constantinescu who, after being purged by Gheorghiu-Dej was fully rehabilitated by Ceaușescu. It is a long and tortuous history that ended well for Stahl, so that by the time I met him, even though he was old, he was regularly publishing new work and had devoted students. By then sociology had been revived, and there was a growing amount of good social research.

Unfortunately, it did not last. Along with the reaction against reform initiated by Ceaușescu in the early 1970s that culminated in the degeneration of the Romanian economy in the 1980s, social research became just another political casualty. It has only been since 1990 that it has once again been revived, not only in sociology and political science but in history and all other social sciences.

The fact is that scholarship in the humanities and

social sciences is always dependent on being supported by a favorable political environment. Dictatorships, whether on the right or the left, cannot allow social and historical research to be unbiased because that might undermine their ideological legitimacy. Only a very limited, technocratic kind of social research can be permitted, and even that is subject to rigorous control in any undemocratic regime.

What happened to the Gusti school was a perfect example. It could thrive in the 1920s and early 1930s in a relatively democratic environment. It could continue for a time under Carol's dictatorship because of special circumstances, but not indefinitely. It was perverted and finally eliminated after 1940, first by the far right, then more totally by the communists. It was revived at a time of gradual liberalization of communism that reached its peak just when I arrived in Romania in 1970. Then it was gradually crushed again until the overthrow of communism.

So why is this relevant today, other than as a matter of historical curiosity? For two reasons.

One is that it is a reminder of the vulnerability of what has always been a fundamental part of the Enlightenment of the seventeenth and eighteenth century, an Enlightenment that gained strength in the nineteenth century to create our modern world. The Enlightenment was not just a move to separate religion from science in order to gain a better understanding of the natural world. Yes, that produced the scientific revolution from which came the technologies and ever more rapid advances that have characterized the world since the late eighteenth century. But the Enlightenment also promoted the idea that science should help humanity, and that the old social systems based on hereditary privilege, on fossilized religious orthodoxy, and on the denial of individual human rights should be replaced. It was from Enlightenment social philosophy that ideas emerged to power the American as well as the French Revolution. The spread of those ideas, first throughout Europe, and then throughout the world has ever since been a fundamental part of creating fairer, more democratic societies. But that is precisely the part of the Enlightenment that has always been vulnerable to attack by political forces and ideologies that reject individual rights in favor of hereditary group rights, that reject democracy in favor of autocracy, that reject truth in favor of supposedly higher forms of dogmatism, and that ultimately seek to crush free thought.

In the crisis of the 1930s throughout the world anti, or as the liberal British philosopher Isaiah Berlin put it, counter-Enlightenment forces gained ground. Partly it was the disillusion produced by the rejection of supposedly corrupt bourgeois ways that had begun even before World War I. Even more it was a reaction to the catastrophe of that war, and then the Great Depression of the 1930s. Romania was no exception. I was struck

reading some articles in Romanian journals of the 1920s how influential the pessimism of Oswald Spengler was. There was also the growing antagonism toward ethnic minorities. And finally, of course, the rise of European fascism that reached its height in 1933 when Hitler took power contributed to the strengthening of Romania's far right. And that far right was resolutely hostile to Enlightenment liberalism.

What is astonishing is how many of Romania's most distinguished intellectuals fell for this, and promoted not just the far right but specifically Codreanu's Legionary movement. It wasn't just Nichifor Crainic (who like Herghelescu reconciled his religious ethno-nationalism with communist nationalism after his time in prison), Nae Ionescu, or Constantin Noica whose association with the Iron Guard was more or less temporary, but also the young Mircea Eliade who later would become internationally very famous. All of these, and many other well-educated intellectuals were seduced by what many historians have characterized as the most violent fascist movement in Europe after Nazism.

What was so appealing? Shouldn't they have known better? If anything united them it was this mystical ethno-nationalism that believed that there was something particularly noble and unique about Romanian blood. That blood carried its own culture. Therefore, foreign cultural influence, but even more mixture with impure and un-Romanian blood weakened national strength. As Katherine Verdery somewhat gently pointed out in her book *National Ideology Under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, a very similar kind of nationalism came to be at the heart of late communism's attempt to legitimize itself. That narrowed the difference between fascism and communism, though to say this before 1989, or even today arouses quite a bit of angry rejection.

Believing that national culture and strength are tied to blood is not necessarily the same thing as wanting to commit genocide against the polluting elements in the nation, but it is a good first step in that direction. Gusti, Stahl, and at least a few other prominent intellectuals, including Comarnescu, were not fooled and steered clear of supporting the mystical, religious, racist, and violent elements gaining ground in Romania by the late 1930s and early 1940s. Most Romanian intellectuals did not resist and many sympathized with the far right.

During the academic year 1975-1976, when I was just starting at the University of Washington, Mircea Eliade came to give a lecture. It was a continuation of his life-long aim to diminish and ultimately discredit the Enlightenment. He talked about Isaac Newton, describing him as more of a religious mystic who considered his alchemy and religious obsessions as more important than his scientific breakthroughs. Eliade was a careful scholar, and what he had to say was not entirely wrong. But as with many other aspects of his career,

including his most famous writings about religion, and the distortions of his experiences in India, the aim was to undermine faith in the liberal, scientific, modernizing Enlightenment. After his lecture I went up to him and told him that I was a friend of Henri Stahl. He looked embarrassed, asked how Stahl was, and turned away to talk to someone else. He understood immediately that I knew things about his past that he had carefully concealed at the University of Chicago. The point was that unlike some others, most notably Emil Cioran, Eliade never repented.

This leads to my second and concluding thought. It is not just that Enlightenment liberalism proved to be very vulnerable in Europe, and much of the world in the 1930s. The fact is that today the same thing is happening right here in this region of East-Central Europe, and in Europe as a whole, and elsewhere in the world, including in the United States which, in the 1940s, was the country that saved democracy and the humanistic side of the Enlightenment. If in America, in England, and in Western Europe the Enlightenment's belief in free thought, in democracy, and in the defense of individual human rights is under threat, where is rescue going to come from? What if this time America is no longer available? It isn't China that is going to take over that role.

Why has this happened? Part of the reason has been the unrelenting attack against liberalism from both the left and the right, and therefore the failure of educational systems in the West to teach the history of that struggle over many centuries. It was, after all, the Enlightenment that emancipated humanity from its oppressive past.

To go back to the 1920s and 1930s it was not that young intellectuals in Romania, or elsewhere created fascist tyranny on their own, but that they were prepared to legitimize it, to spread its ideas, and to teach a new generation of intellectuals to do the same in large part because they had abandoned faith in the Enlightenment.

It was the same with communist intellectuals, though throughout most of Europe there were far fewer of these before World War II than afterward when the far right was temporarily discredited, and in the West, particularly in France and Italy, a whole new generation of anti-Enlightenment intellectuals turned to communism.

By understanding better how the Enlightenment was largely rejected here in Romania, and elsewhere in Europe can help us get a clearer understanding of why it could happen again.

I am not suggesting that the world geo-political or economic conditions are the same as in the 1930s. Rather, I am saying that some of the same distrust of liberal humanism is at work. In the coming political and economic crises that will occur, in the face of continuing rapid disruptive social change, the spread of anti-Enlightenment, anti-Western, anti-liberal, and anti-democratic ideologies is certain to generate new

neo-fascist movements and perhaps even regenerate an equally illiberal far left.

This should not be. We know what happened as a result of such developments in the twentieth century. We cannot predict future political events, but we can be sure if we do not pay attention to the consequences of the spread of counter-Enlightenment sentiments we will experience another set of terrible disasters.

What can we do as academics, as teachers, as writers? Few of us ever get the kind of political power that would make a direct difference. But for those in the humanities and social sciences, we can look back and try to understand why some intellectuals resisted, why others did not, and what we can do to give more support to those who are fighting for the liberal Enlightenment. Then we can teach what we have learned, and prepare the young to take a stronger stand in that direction. That is not what everyone can or should do, but at least those of us engaged in the social sciences and humanities who study the modern world should.

It is now a platitude, but nevertheless true that the famous quote from George Santayana is apt: "Those who cannot remember the past are condemned to repeat it."

About 20 years ago I began to understand this, rather late in my career. Since then I have tried to explore the meaning of the Enlightenment, the reasons for its fragility, and the consequences of abandoning it. My most recent books have been about that, most obviously, the book called *The Shape of the New: Four Big Ideas and How They Made the Modern World* that I co-authored with a colleague. My newest book coming out soon, *You Say You Want a Revolution? Radical Idealism and Its Tragic Consequences* takes up some of the same thoughts about how to interpret history. There is something but not very much in each book about Romania. But now I recognize that it was from years of thinking and reading about Romania, and from the people I had known when I first came that I got many of my most general ideas. Much of that, it turns out, is applicable to the rest of the world too. It took me a long time to fully appreciate this, but now I do. For this I am very grateful to Romania.

WOMEN MEMBERS OF THE BUCHAREST SOCIOLOGICAL SCHOOL AS RESEARCHERS AND AUTHORS: A SYNTHETIC OUTLOOK

Ioana-Ruxandra FRUNTELATĂ

Universitatea din București, Facultatea de Litere
University of Bucharest, Faculty of Letters
Personal e-mail: ioana.fruntelata@litere.unibuc.ro

WOMEN MEMBERS OF THE BUCHAREST SOCIOLOGICAL SCHOOL AS RESEARCHERS AND AUTHORS:
A SYNTHETIC OUTLOOK

In the anthology “These second-class characters”. Publications by women members of the Bucharest Sociological School, Theodora-Eliza Văcărescu initiates the exploration of the history of Romanian sociology by considering the gender issue. Her introductory study provides convincing arguments that, with a few exceptions, women scientists who were members of the Bucharest Sociological School (BSS) have been marginalized both by the leaders of the School and by posterity. Nevertheless, the following article does not employ a gender perspective, suggesting instead to reconsider women's contributions as part of the valuable scientific heritage of BSS on one side and in a larger frame of feminine epistemology on the other side.

To this respect, the article reviews the intellectual identity of the BSS in the light of recent critical contributions which underline the uniqueness of Gusti's scientific and institutional enterprise in a particular historical context dominated by the effort to consolidate Romania's national construction after the unification in 1918. Further, the scientific contributions of women members of the BSS are examined by taking into consideration their adherence to feminist ideology and to the “research and action” ideology of Gusti's School and also the intrinsic quality of the content and form of a few articles signed by few representative authors, such as Ștefania Cristescu, Dochia Ioanovici or Paula Herseni. In the last section of the article, the idea of difference between feminine and masculine cognitive modes is explored, identifying samples of a possible feminine epistemology in the varied materials included in the anthology edited by Theodora-Eliza Văcărescu.

Keywords: Bucharest Sociological School, sociological monograph, qualitative research, women sociologists, feminine epistemology

Argument

In her recent anthology – *“These second-class characters”: Publications by women members of the Bucharest Sociological School* – Theodora-Eliza Văcărescu opens a new chapter in the history of the Bucharest Sociological School, retrieving contributions of women authors published between 1920 and 1943 in two of the academic journals coordinated by the prominent Romanian sociologist Dimitrie Gusti: „Arhiva pentru știința și reforma socială” (The Archive for Social Science and Reform) and „Sociologie românească” (Romanian Sociology).¹

The materials included in more than 600 pages are important not only for historical and sociological reasons. They are equally interesting for Cultural Anthropology, Ethnology and Gender Studies and provide data for a larger debate on the role of gender in producing knowledge.

Although in the following paper I do not position myself as a feminist, I consider that by using the gender criterion in grouping the articles in the anthology, Theodora-Eliza Văcărescu makes her point: indeed, although their articles published in the two journals mentioned above are quite numerous (46) and approach most interesting subjects (such as the relationship between labor conditions for women and the development/ dissolution of family or the fine interconnections between folk life and folk crafts or rituals), women authors – with a few exceptions – are rarely included in exegeses of the Bucharest Sociological School. The title of the book quotes critically the label ‘second-class characters,’ used by sociologist Henri H. Stahl in an interview with Zoltán Rostás, when referring to women members of the Bucharest Sociological School.² The ample introductory study employs a feminist perspective to present examples of gender discrimination, showing that men researchers would use field information collected by women without mentioning their names and sometimes they would even take credit for field ‘discoveries’ made by women.

For example, Ștefania Cristescu resented the fact that her colleagues Ernest Bernea and Ion I. Ioniță would use her field materials on folk magic practices in the village Drăguș without acknowledging her contribution³ and Lena Constante recalled that her major identification of a painter of icons on glass in the same area of Drăguș was unscrupulously exploited by Henri H. Stahl and Constantin Brăiloiu, who probably didn’t even realize that they were committing injustice because working with students and making the best of ‘collective’ results were common practices on the field researches of the BSS: “It was an atrocious grief for me, because that was my discovery” confessed Constante in an interview with Zoltán Rostás.⁴ Henri H. Stahl (in the same interview mentioned above) suggests that

women were “less creative” and they had rather a gift for teaching than for research. Nevertheless, according to the principle of “collaboration” widely applied in the BSS field researches, a lot of contributions of women (who would collect material, write and classify information, translate references when necessary and so on) are ‘hidden’ in the ‘collective’ texts. An illustrative example is that of Paula Herseni, who worked as a kind of personal assistant of her husband, Traian Herseni, one of the leading members of Gusti’s school, although she was really gifted as a researcher, as appears from her paper on the research of domestic industry.⁵

Of course, we should take into account the general epistemological paradigm of the interwar epoch in Romania⁶ and consider the fact that – marginal as it may seem now – the role assigned to women in Gusti’s scientific and social project enabled them to leave their mark in the making of the twentieth century national intellectual community.

A reconsideration of the history of sociology in the interwar Europe in the light of women’s contributions might provide new material for a comparison between different national sociological traditions. While American women sociologists and/ or cultural anthropologists are visible in the interwar international history of sociology,⁷ references to the situation in Europe are rather scarce.⁸

Leaving aside the feminist perspective, the anthology provides ‘first-class’ material to reconsider the legacy of the Bucharest Sociological School by taking into account women’s contributions. Alongside topics and content, we have the enriching opportunity to examine the scientific discourse of women authors within (and without) a frame of a feminine epistemology.

The legacy of the Bucharest Sociological School

The foundational role of the Bucharest Sociological School in the history of Romanian sociology has been widely acknowledged in recent years: “The evolution of this school, however, was an essential cornerstone in the institutionalization of Romanian sociology. The characteristics which distinguished the Bucharest School of Sociology from Western schools of sociology were not individual ideas or goals, but its context. Its founder and director, Dimitrie Gusti, possessed unique abilities: he was simultaneously an academic, an organizer, and a public-relations man, and it is above all this combination of academia and politics which gave the school its strength.”⁹ Especially *Cooperativa G* (*Cooperative G*, an Internet platform initiated by Professor Zoltán Rostás and dedicated to the restitution of the work of Gusti and his disciples) has explored in detail the activity of the BSS and proposed new angles to approach it by using the method of oral history to interview surviving members of the school in the 1980s.

The Bucharest Sociological School developed around the seminars of sociology organized by Dimitrie Gusti (1880-1955) at the University of Iași in a first stage, before the First World War and at the University of Bucharest in the interwar period. Inspired by the ideal of modernizing society with help of scientists and by examples of practical sociology that he had encountered while studying in Germany, Gusti set up his “research and action” association at a time when the Romanian kingdom, after the 1918 unification of its territories, needed all its intellectual elites to engage into a great nation-building project.¹⁰

In a country with a predominantly rural landscape, research of village and folklife became a main topic of Gusti’s School. The “monographic” campaigns organized between 1925 and 1939 in villages all over Romania engaged large interdisciplinary teams of professors, students and volunteers and produced “dozens of volumes on monographic theory, research techniques, and social intervention, and a number of either analytic or descriptive discussion papers.”¹¹ Nevertheless, “Gusti conceived the complete knowing of the nation through research as an ascendant process, starting from small units, like the villages and cities, up to the medium ones, like regional units, and up to the understanding of the national level, which cumulated all the other units.”¹² Although much fewer than those regarding rural issues, the papers on urban life published by authors of the Bucharest Sociological School are significant for the School’s approach of society as a complex and stratified referential.

Dimitrie Gusti’s successful political career in the interwar period provided a fortunate context for turning an academic scientific and social assistance project into a leading national institution which set up a model of “militant sociology” (*sociologia militans*) (using research for social intervention in a manner that could be referred – leaving aside the colonial agenda – to the activity of the Rhodes Livingstone Institute).¹³

Gusti’s vision and charisma, to which he added the ability to raise funds and to surround himself by bright and reliable “leutenants” explain the unique amplitude of his academic and social project and the long-lasting results that his School obtained. Among other accomplishments, the first Romanian Encyclopedia (four volumes of the six envisaged were published between 1938 and 1943) and the Sociological Museum of National Village opened in Bucharest in 1936 (today, the “Dimitrie Gusti” National Village Museum) speak for the team capacity of the BSS as both scientific group and cultural actor.

At the same time, the BSS was part of an international circuit of sociological ideas not only because many of its members had studied for their University degrees with eminent professors in Germany, France or the US,¹⁴ but also because the social impact of Gusti’s School had

become a research topic in itself for foreign scholars such as Philip E. Mosely and Joseph S. Roucek.¹⁵ The contribution of the BSS to the choir of world sociology was meant to be reinforced on the occasion of the organization of the fourteenth International Congress of Sociology in Bucharest in 1939. Unfortunately, the event did not take place because of the outbreak of the Second World War.

The intellectual identity of the Bucharest Sociological School is indirectly demonstrated by the fact that it created dissident moves: “For instance, Anton Golopenția, one of the most talented and cherished of Gusti’s students, came to reject the method of preparing an exhaustive monograph on a particular social entity, and instead promoted the more flexible method of the summary monograph, which was oriented more towards the study of particular social problems,”¹⁶ and can also be proved by the “borrowing” of its results and even methods in sciences like Folkloristics, Ethnology and (Social) Anthropology. Mihai Pop, a leading Romanian philologist who took part in some of the BSS monographic campaigns, combined the sociological and philological traditions of folklife studies in Romania to set up – in the second half of the twentieth century – what several researchers in the national arena consider to be a Bucharest School of Ethnology.¹⁷

According to Sanda Golopenția, “In the evolution of the Sociological School of Bucharest we can distinguish between *a.* an ascending trajectory (1918–1939) including a moment of culmination between 1936 and 1939; *b.* a stage of coping with the pressure of WWII and, after 1945, with the sovietization of the country (1940–1947); and *c.* its suppression by the communist regime in 1948. The School was ‘rehabilitated’ by the communist regime at the end of the sixties. Since 1989, publications of oral history and archival study are exploring both its activity (part of which is still to be discovered, because many of its members died without publishing all their work) and its successive redefinitions (during and after the communist regime).”¹⁸

Contributions of women-members of the Bucharest Sociological School

The consistency of women’s contributions in the BSS publications is partially explained by the importance assigned to social assistance in Gusti’s sociological project. As responsible Romanian citizens, middle class women were encouraged to study (especially the field of Humanities) and pursue a teaching career. At the same time, their participation in the sociological monographic campaigns helped them acquire competence in ethnographic field research. They had a double training: their academic education (sometimes completed abroad) and their integration in the Gustian “research and

action” project. Fieldwork in itself was another school for them: they took part in the monographic campaigns beginning with Nerej – 1927 and some of the women authors had a real gift for noticing the ‘imponderables’ of the informal culture. Also, the “women issues” (the status and problems of women in rural communities) became a research topic beginning with the 1928 campaign in Fundu Moldovei.¹⁹

Not the least important, women were aware of the feminist ideology, they adhered to the international feminist movement and were part of feminine associations (the Group of Romanian Women, the Association “Solidarity”, the National Council of Romanian Women).²⁰

Although she was not a member of the BSS, Calypso Botez, one of the authors included in the anthology and president of the National Council of Romanian Women in 1922, signs three studies in “The Archive for Social Science and Reform”, discussing the consequences of the “feminist movement” upon social life in Romania after the First World War. Botez argues that women should involve actively in public affairs, live up to “the world of ideas” and acquire a “citizen conscience.”²¹ At the same time, she notices the fact that there is no solidarity between the women in upper and middle classes who fight for emancipation and the ones in working classes who share a “patriarchal” view on their gender role: “Their lack of good judgement makes women from unions to stay apart from middle-class women, even if the latter are also working women, especially intellectual workers who have sensed before others the particular needs of their gender and have engaged in the feminist claiming of their rights.”²² Calypso Botez is not just an activist who plainly inventories feminist issues in order to plead for her cause. In-between thorough documentation and political bias, she appears also as a remarkable observer of the social stage. I consider that her ‘dramatic’ question: “What happens to the family deserted by wife and mother [in favour of a professional career]?”²³ is still worth exploring especially in connection with labour migration in contemporary Romanian/ Eastern European societies.

Indeed, there was a constant concern in the epoch for studying the condition of women as part of the project of social assistance developed by Gusti and his disciples. Calypso Botez quotes another author included in the anthology, Veturia Manuilă, the director of the Superior School of Social Assistance (Școala Superioară de Asistență Socială), who had coordinated a research documenting working women’s discrimination at national level. Derisory payment, much less than necessary for a decent life, 16-18 working hours per day with no benefits and prospective dismissal if they were getting pregnant were among the working conditions of Romanian women in the period 1930-1936 collected by Veturia Manuilă and her team from the State Central

Institute of Statistics²⁴.

The assignment of “feminine topics” to women members of the Bucharest Sociological School is another issue that Theodora Eliza Vacarescu approaches in her introductory study, quoting Henri H. Stahl who asserted in an interview taken by Zoltán Rostás that the gender criterion was operational on the research field. For example, Xenia Costa-Foru would study family and kinship because, as Stahl puts it, “In my opinion, this [family] is a much more appropriate topic for a woman sociologist to study rather than for a man sociologist.”²⁵ Văcărescu remarks that: “Maybe one of the most important dimensions of women’s involvement in [sociological] field researches points exactly to the mechanism of their academic marginalization: they introduced as scientific topics a few zones of the social life – family, household, daily lives and occupations of women, raising of children – that had been so far considered ‘natural’ and therefore not interesting for scholarly exploration.”²⁶

Ștefania Cristescu, one of the few women authors successfully placed among the most reputed BSS scholars for her innovative and thorough studies on folk magic practices is present with eight studies in the anthology. Her papers include detailed descriptions of the field material (bringing forth a rich folk magic terminology abounding in rare words and phrases with pronunciations marked by their oral circulation) but also concepts and methodological aspects connected to qualitative research which she practised in the manner of an ethnologist or a cultural anthropologist. “One shouldn’t forget that we are in the domain of spiritual life facts which the most conscientious statistics will never capture in totality,” remarks Cristescu in a 1936 study upon “The Magic Agent in the Village Cornova (Bessarabia).” Her intensive field research approach helps Cristescu notice that performers of rural magic charms are not only tradition bearers but also innovative creators of new poetic forms influenced by literacy. She also explains the ambiguous status of good (“favourite”) magic performers in their community: they are revered for their healing powers but also feared because people think that a person who can cure a disease can also cast one upon a potential enemy.²⁷

The examples presented above illustrate Ștefania Cristescu’s interest in the learning and transmission of magic practices, in the exploration of the status of magic performers in relation with kinship (families of folk healers or ‘witches’/ ‘wizards’) and space (village/ zonal variations of magic repertoires according to the German method of „cultural geography” which she was well aware of). Regarding technique of field research, she recommends working strategies for coping with the difficult (esoteric, blamed by society and Church) topic of folk magic: a “good researcher” should “take advantage” of the animosity between informants “in order to collect

more or less directly the material regarding magic practices.”²⁸

Also, Ștefania Cristescu investigates the issue of women by including in her proposed “research plan of domestic beliefs and rites” questions regarding the “spiritual communion of women”, the belief of people in folk communities in the superiority of men in comparison to women or their different opinions when a boy/ a girl would be born in a family.²⁹

Dochia Ioanovici, whom Cristescu recommends in bibliography³⁰, is author of a single article in the anthology, entitled “Statistical considerations on witchcraft in Runcu village” (*Considerații statistice asupra vrăjitoriei satului Runcu*) and published in “The Archive for Social Science and Reform” in 1932³¹. She employs a scientific vocabulary (“universal principles of magic”, “oral rites” and “manual rites”, “efficiency” of a rite, etc.) which demonstrates her ability to make use of updated international bibliography on the national research field. At the same time, although she organizes empirical data according to Gustian “frames” and classifications, she takes distance from ready-made theories and reports accurately her field conclusions regarding the interpenetration of magic practices and Christian religion in the beliefs and daily life of Runcu villagers: “I could not adopt the opinion that there is no penetration of religion into magic practices and that religion is repellent to magic [...] simply because facts speak otherwise.”³²

Ștefania Cristescu Golopenția and Dochia Ioanovici are only two examples of distinct voices of women ethnologists/ cultural anthropologists (in my opinion) in the BSS, just as Calypso Botez could be considered a gender sociologist of her time, although formally, she was not a member of Gusti’s School. Some other remarkable authors included in the anthology – Alexandrina Gr. Cantacuzino, Natalia Popovici, and Veturia Manuilă – approach “feminine” topics in the domain of social assistance, such as exploitation of children on the labour market or the situation of families “deserted” by working women and confronting urban poverty. In her 1943 article on the influence of women’s employment upon their family life, Natalia Popovici sets premises for a case study in an industrializing urban neighborhood (Tei district in Bucharest), arguing that if women (especially mothers) are employed and spend a lot of time away from home, their families face lack of organization and even dissolution. For young women workers who often have been raised themselves in disorganized families, employment encourages individualism and determines a significant change of mentality disregarding “patriarchal” family.³³

Xenia Costa-Foru, Lucia Chirulescu, and

Natașa Popovici-Raiski are concerned with rural sociology and write about family life, researching especially domestic aspects such as the role of children in household economies. Xenia Costa-Foru is an author whose name has been consecrated among the important members of the BSS and in the history of Romanian sociology due to her substantial contributions to the sociology of family life. Defining her approach as “the study of social groups in which children are born, educated and introduced to society,”³⁴ Costa-Foru notices that in the village Drăguș,³⁵ a research of family life has to take into account the interdependence of people and land. Her approach starts from recording data on the onomastic system of the villagers in Drăguș and she concludes that people use their civil names only in relation with the State (administration, school, military service). In informal contexts within their community, first names of people are associated to names of their family ascendants. Another manner of naming people is to use the name of the land they are on or the one of the owner of the household they live in (in cases of a man who settles in his wife’s house after marriage). Naming a person by using his or her individual nickname is the third and more rare practice. Xenia Costa-Foru insists upon the close connection between family life and property in Drăguș by paying attention to the places people occupy in church, to the disposition of their lots in the cemetery or to ‘spiritual’ kinship governed by godparents. She concludes that “such forms of organizing kinship cannot subsist unless there is a natural economy in villages, which makes possible for a group of people who are related to attach indissolubly to a certain portion of land.”³⁶

The article of Natașa Popovici-Raiski on “Family and children in a village in Neamț county”³⁷ presents in 1939 the same topic (“disorganized families”) which she would approach in an urban environment (under the signature Natalia Popovici) a few years later. The editor Theodora-Eliza Văcărescu explains in a note that the article was presented as the collective work of a school in the village Broșteni, Neamț county and Natașa Popovici-Raiski, the director of the school, did not want to sign as an author a paper based on the materials collected by her students, although men researchers in the monographic campaigns would use materials obtained by other persons.³⁸ Nevertheless, we recognize the style of Popovici-Raiski in the interpretive paragraphs, in which she focuses upon the condition of women and children in “disorganized” rural families. Popovici relates demographic data to field transcriptions and produces a sociological and psychological interpretation of the hopeless condition of women who are imprisoned in their rural households,

working their fingers to the bone to raise another generation of children in a family environment affected by poverty and violence.

Domnica I. Păun, Magdalena Livezeanu, and Cornelia M. Ionescu explore the status of different village groups, some of them marginal, such as the Roma in the village Cornova (Bessarabia), whom Păun studies as ‘different’ part of the peasant community in an attempt to find the most appropriate answer to the problem of their integration.³⁹

By contouring portraits of village personalities (a craftswoman making fur sheepskin coats, an old man remembering the First World War), Lena Constante and Ecaterina Botez write about representative informants in an ethnological manner. E. Botez published in 1937 (in the section of “Documents” of the “Sociological review”) a textualization of a detailed oral life story narrated by an exceptional informant from the western part of Romania (Banat county), old Pelea, born in 1873⁴⁰. Besides the informative value of a document that enables a ‘close regard’ at the First World War witnessed from the camp of the Central Powers (because Banat was in the Austrian Hungarian empire before the Great War), the philological accuracy of the transcription made by E. Botez (preserving phonetic particularities of the old man’s speech) adds to its importance.

The research of the so-called “feminine” topics makes available to present day scholars an important empirical material which could help them understand the social reality in an interwar Romania with “the highest infant mortality in Europe (400,000 children deaths annually)”⁴¹.

Considering the “feminine” topics as part of the heritage of the Bucharest Sociological School, in relation with the generally acknowledged “centralist vision” of Gusti’s school,⁴² we notice that the scientific treatment of these topics appears to contradict the top-down approach usually assigned to the BSS. Although women authors were intellectuals and could never be perceived by their peasant informants as ‘one of them’, they worked with a particularly feminine empathy which often helped them build a bridge between academics and illiterate people.

At the same time, the contribution of women authors to “mainstream” topics (in the categories of ethnography and field research methodology) is also important. As Sanda Golopenția notices, “far from being ‘single-author volumes’ by Stahl, Conea, Herseni, Gusti-Herseni or Golopenția respectively, the monographs *Nerej*, *Clopotiva*, *Drăguș*, the volume *Îndrumări pentru monografiile sociologice* and the series *60 de sate românești* were regrouping,

as co-authors, at least 81 *monografiști*, *echipieri* and specialists in social sciences (22 for *Nerej*, 13 for *Clopotiva*, 29 for *Îndrumări*, and 17 for *60 de sate*)”⁴³. Among “co-authors” of the 1940 volume *Îndrumări pentru monografiile sociologice* (Guidelines for Sociological Monographs, coordinated by D. Gusti and T. Herseni), Paula Herseni publishes a “Plan for the Research of Domestic Industry” [Plan de cercetare a industriei casnice],⁴⁴ which illustrates eloquently her academic excellence. She observes, explains and pays attention to the relationship between part and whole and the recording of variations of data on the field and ‘translates’ her ideas in Gusti’s concepts: “In order to elaborate a complete study on this activity [domestic industry], we have to ask whether its existence, proceeding and development are determined by the other activities of the social (economic, spiritual, ethical and customary, administrative) unit and by the frames (cosmic, biological, historical, psychological) in which that activity lasts.”⁴⁵

As an experienced researcher, Paula Herseni recommends to “provoke” domestic activities in order to be able to follow their complete development. Although her references include ethnographic papers published by the Romanian Academy, German contemporary studies and a treaty of peasant economy, she places herself in a sociological angle, considering that the opinion of villagers about domestic industry (expressed in informal talks) could anticipate its local evolution: “Is there any precise gender division of domestic activities? What is the opinion of village people about disregarding that division (*e.g.* if men help women to collect and process hemp)?”⁴⁶

Eliza Retezeanu has also an interesting methodological contribution, a “Plan for the research of social relations”⁴⁷ which, according to the author’s note, was drawn up and used in the research in Drăguș, following the instructions of Traian Herseni. In this “plan,” we notice the interest in the function of gender in the dynamics of family life, reflected in a question such as “Do domination or equality prevail in the relationships between husband and wife?” But she includes also questions about the manifestations and causes of the relationships between “masters and servants,” between neighbours, between locals and newcomers in the village and between people living in different parts of the village Drăguș (upper village or lower village, for example).

Towards another (feminine) epistemology?

According to Elizabeth Anderson, “Feminist

epistemology and philosophy of science studies the ways in which gender does and ought to influence our conceptions of knowledge, the knowing subject, and practices of inquiry and justification.”⁴⁸ At the same time, by asserting that gender difference is relevant for producing knowledge and consequently for constructing a scientific discourse, feminist scholars imply that the “feminine” cognitive styles and modes of knowledge are “denigrated” in male dominated academic milieus.

Outside feminist or misogynist labels, we are more interested in the idea of difference between feminine and masculine cognitive modes. The mere existence of such a difference would lead to the advancement of knowledge, providing complementary epistemological paths to the mainstream “masculine avenues” of scientific inquiry. The contributions of the BSS women authors support the assumption that although it is no entirely different from that of the men authors (because they are educated in a “masculine” academic system), feminine knowledge production is a highly interesting alternative to it: not only do they approach “feminine” new topics such as the ones presented above, but they also proceed in a feminine way, using “intuitive, synthetic, holistic, contextual and qualitative cognitive styles.” An illustrative example in this respect is the article of Lena Constante about a sheepskin coat craftswoman in a western Romanian village.⁴⁹ Apparently loose and lacking scientific rigour but displaying an attractive narrative style that captures immediately the attention of readers, the article demonstrates, in my opinion, an ideal manner of writing the ethnographic fieldwork: by observing a woman

(Varvara) in the flow of her community’s life, by watching her working or listening to her speaking about her craft, the author (Lena Constante) brings together detailed field observations about a piece of folk costume that enable her to understand the centripetal and centrifugal tendencies in the evolution of the researched community. An artist herself, Lena Constante combines her academic training with intuition and empathy and succeeds to create an almost perfectly emic text in which field informants, drawings and pictures appear to speak for themselves while actually the discreet but most relevant critical background facilitates the understanding of their ‘native’/‘naïve’ discourse: “The sheepskin waistcoat (*pieptar*, pronounced *tseptar*) is a basic piece of clothing for the villagers in Șanț (Bistrița county), be they men, women or children. [...] Mădălina Nistor, a 70-year-old woman, still wears such a sheepskin coat when she goes to church on holidays. Men would wear shorter sheepskin coats with as many embroideries as the women. Only two or three old men wore such coats last summer when they attended a wedding at church and on that occasion even a few young men borrowed the coats from their parents [...] [Such sheepskin coats] were very expensive, says Mădălina Nistor. ‘Only a great householder would wear one.’”⁵⁰

A further exploration of the contributions in the anthology from the point of view of the cognitive styles of women authors would set into light ‘another side’ of the Bucharest Sociological School as an academic and intellectual milieu sheltering not only gender bias but also diverse and ‘different’ knowledge production.

Note:

1. Theodora-Eliza Văcărescu (ed.), „*Personajele acestea de a doua mână*”. *Din publicațiile membrilor Școlii Sociologice de la București*. Preface by Zoltán Rostás (Bucharest: Eikon, 2018), 57.
2. In a 2001 interview with Zoltán Rostás, Marcela Focșa (1997–2002), a participant in the BSS monographic campaigns since 1928, also refers to the superior intellect of “the boys” such as Henri H. Stahl: “It was useful for us to observe different villages with these older boys, with Stahl, as they were two or three years older than us and they were more clever than the girls, more oriented.” Rostás, *Sala luminoasă*, 110.
3. Văcărescu, *Personajele*, 57.
4. *Ibid.*, 60–61.
5. *Ibid.*, 63–64.
6. See Antonio Momoc, “Engineering a Good Society. The Sociological School of Bucharest National Project for Building Romania,” in *European Journal of Science and Theology*, Vol.9, Supplement 2 (2013): 95–104.
7. See Linda Grant, Marybeth Stalp, and Kathryn B. Ward, “Women’s sociological research and writing in the AJS in the pre-World War II era,” in *The American Sociologist*, no.33 (September 2002).
8. The Polish Maria Ossowska and the British Beatrix Webb seem to be among the few European women sociologists which are mentioned in international reviews of sociology including the interwar period. See Janusz Mucha, “Institutionalization of Sociology,” in *Polish Sociological Review*, no. 123 (1998): 235–46.

9. Zoltán Rostás, "The Bucharest School of Sociology," in *East Central Europe*, Vol. 27, no. 2, (2000).
10. Ibid.
11. Ibid.
12. Momoc, "Engineering".
13. "The Rhodes-Livingstone Institute (RLI) in Northern Rhodesia (now Zambia) [...] was the institutional focus for a large group of anthropologists who accomplished path-breaking work after World War II [...]. After World War II, this institute became part of the British government's postwar colonial development effort and was lavishly funded by the Colonial Social Science Research Council (CSSRC) [...]. As a group the RLI anthropologists developed new methods of fieldwork and analysis, including the case method, situational analysis, and network theory, to name but a few. They produced studies that addressed problems of contemporary African life rather than producing retrospective descriptions of precolonial social systems." Lynette Schumaker, "A Tent with a View: Colonial Officers, Anthropologists, and the Making of the Field in Northern Rhodesia, 1937-1960," in *Osiris*, 2nd Series, Vol. 11: *Science in the Field* (1996): 237-258. Quotation from 238-239.
14. A graduate of Philosophy and Modern Philology with a Ph. D degree obtained at the University of Bucharest, Ștefania Cristescu won a scholarship to study Linguistics, Ethnography and Sociology at the Sorbonne Institute of Ethnology with professors J. Vendryes and Marcel Mauss among others. Another member of the BSS, Christina Galitzi obtained a Ph D degree in Sociology in the United States with a thesis which she defended in a commission presided by Franklin Henry Giddings and published at Columbia University Press, New York, under the title *A Study of Assimilation Among the Romanians of the United States*. See Văcărescu, *Personajele*, 55, 39, 452.
15. Vasile Pușcaș, "Philip E. Mosely și Școala sociologică a lui Dimitrie Gusti," in *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca* [Yearbook of the Institute of History George Barițiu of Cluj-Napoca], Volume LIII (2014): 97-198.
16. Rostás, "The Bucharest School".
17. Ioana Frunteletă, "Etnologia românească actuală: tradiții, teme, practici disciplinare," in *Romanian Studies Today*, edited by Mircea Vasilescu and Magda Răduță (Bucharest: University of Bucharest Press, 2017), 16-29. Quotation from 20-21. See also the analysis of the influence of the BSS upon Romanian folklore studies, ethnography and ethnology in Mihaela Pena, Emil Țircomnicu, Laura Jiga-Iliescu, and Teodoreanu, Nicolae, "Școala sociologică," in *Etnologie românească. I. Folcloristică și etnomuzicologie*, eds. Sabina Ispas and Nicoleta Coatu (Bucharest: Romanian Academy Press, 2006), 262-300.
18. Sanda Golopenția, "The Sociological School of Bucharest between its Heyday and Suppression," in *Revista română de sociologie*, no. 5-6 (2014): 379-404. Quotation from 379.
19. Văcărescu, *Personajele*, 24-25.
20. Ibid.
21. Ibid., 147.
22. Ibid., 153.
23. Ibid., 109.
24. Ibid., 312-318.
25. Ibid., 26-27.
26. Ibid., 49.
27. Ibid., 241-264.
28. Ibid., 262.
29. Ibid., 629-630.
30. Ibid., 638.
31. Ibid., 156-169.
32. Ibid., 169.
33. Natalia Popovici, "Influența muncii femeii asupra vieții de familie" [The Influence of Women's Work on Family Life], in Văcărescu, *Personajele*, 318-328.
34. Xenia Costa-Foru, "Câteva aspecte ale vieții de familie din România" [Some Aspects of Family Life in Romania] (first published in 1936), in Văcărescu, *Personajele*, 234-240.
35. The monographic research of the village Drăguș, Făgăraș district, was conducted in the period 13 July - 1 August, 1929 and 86 researchers took part in the campaign. According to Marin Diaconu (2000: 189), the research in Drăguș was "the climax of the monographic researches of Gusti's Sociological School".
36. In Văcărescu, *Personajele*: 237.
37. Natașa Popovici-Raiski, "Familia și copilul într-un sat din Neamț (Holda)" [Family and Children in Holda Village from Neamț District], in Văcărescu, *Personajele*, 524-582.
38. Văcărescu, *Personajele*, 524.
39. Domnica I. Păun, "Țigani în viața satului Cornova" [Gypsies in the Life of the Cornova Village], in Văcărescu, *Personajele*, 223-233.
40. Ecaterina Botez, "Viața unui țăran din Banat. Povestea lui Moș Pelea din Fibiș" [The Life of a Gipsy from Banat. The Story of

- Oldman Pelea from Fiviş], in Văcărescu, *Personajele*, 415-429.
41. Bogdan Bucur, "The Bucharest School of Sociology and the Failure of the Interwar Community Development Project," *Bulletin of the Transilvania University of Braşov*, Vol. 6 (56) No. 2 (2013): 93-102. Quotation from 99.
 42. Bucur, "The Bucharest School," 97.
 43. Golopenția, "The Sociological School," 390.
 44. In Văcărescu, *Personajele*: 610-624.
 45. In Văcărescu, *Personajele*: 613.
 46. In Văcărescu, *Personajele*: 624.
 47. Eliza Retezeanu, Plan pentru cercetarea relațiilor sociale [Plan for the research of social relations]. In Văcărescu, *Personajele*: 652-656.
 48. Elizabeth Anderson, "Feminist Epistemology and Philosophy of Science," in *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta. Online at <https://plato.stanford.edu>.
 49. Lena Constante, Varvara Gușe, Sușița din Șanț [Varvara Gușe, the sheepskin coat maker from the village Șanț]. In Văcărescu, *Personajele*: 331-338.
 50. Lena Constante, Varvara: 331.

Bibliography:

- Anderson, Elizabeth. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science." In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edited by Edward N. Zalta, 2001.
Retrieved on 01.03.2019 at <https://plato.stanford.edu/entries/feminism-epistemology/>.
- Bucur, Bogdan. "The Bucharest School of Sociology and the Failure of the Interwar Community Development Project." In *Bulletin of the Transilvania University of Braşov*, Series VII: Social Sciences, Law. Vol. 6 (56), No. 2 (2013): 93-102.
- Diaconu, Marin. *Școala sociologică a lui Dimitrie Gusti. Documentar sociologic. Vol. I (1880-1933)* [The Sociological School of Dimitrie Gusti. Sociological Documents]. Bucharest: Eminescu, 2000.
- Frunțelată, Ioana. "Etnologia românească actuală: tradiții, teme, practici disciplinare" [Contemporary Romanian Ethnology: Traditions, Themes, Professional Practices]. In *Romanian Studies Today*, edited by Mircea Vasilescu and Magda Răduță, 16-29. Bucharest: University of Bucharest Press, 2017.
- Golopenția, Sanda. "The Sociological School of Bucharest between its Heyday and Suppression." In *Revista română de sociologie*, no. 5-6 (2014): 379-404.
- Grant, Linda, Marybeth Stalp, and Kathryn B. Ward. "Women's Sociological Research and Writing in the AJS in the pre-World War II Era." *The American Sociologist*, no. 33 (September 2002).
DOI: 10.1007/s12108-002-1012-4.
- Momoc, Antonio. "Engineering a Good Society. The Sociological School of Bucharest National Project for Building Romania." *European Journal of Science and Theology*, Vol.9, Supplement 2 (June 2013): 95-104.
Retrieved on 19.12.2018 at <http://www.cooperativag.ro/engineering-good-society-sociological-school-bucharest-national-project-building-romania/>
- Mucha, Janusz. "Institutionalization of Sociology." *Polish Sociological Review*, no. 123 (1998): 235-46.
Retrieved on 04.06.2019 at <http://www.jstor.org/stable/41274681>.
- Pena, Mihaela, Emil Țîrcomnicu, Laura Jiga-Iliescu, and Nicolae Teodoreanu. "Școala sociologică" [The Sociological School]. In *Etnologie românească. I. Folcloristică și etnomuzicologie* [Romanian Ethnology. Folkloristics and Ethnomusicology], Edited by Sabina Ispas and Nicoleta Coatu, 262-300. Bucharest: Romanian Academy Press, 2006.
- Puşcaş, Vasile. "Philip E. Mosely și Școala sociologică a lui Dimitrie Gusti" [Philip E. Mosely and the Sociological School of Dimitrie Gusti]. In *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca* [Yearbook of the Institute of History George Barițiu of Cluj-Napoca], volume LIII (2014): 97-198.
- Rostás, Zoltán. The Bucharest School of Sociology. *East Central Europe*, Vol. 27, no. 2, (2000).
Retrieved on 19.12.2018 at <http://www.cooperativag.ro/the-bucharest-school-of-sociology/>.
- Rostás, Zoltán. *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene* [The Bright Hall. First monographists of Gusti's School]. Bucharest: Paideia, 2003.
- Schumaker, Lynette. "A Tent with a View: Colonial Officers, Anthropologists, and the Making of the Field in Northern Rhodesia, 1937-1960." *Osiris*, 2nd Series, Vol. 11, *Science in the Field* (1996) 237-258.
Retrieved on 28.03.2011 at <http://www.jstor.org/stable/301934>.
- Văcărescu, Theodora-Eliza (ed.). „*Personajele acestea de a doua mână*” – *Din publicațiile membrilor Școlii Sociologice de la București* [“These Second-Class Characters.” Publications by Women Members of the Bucharest Sociological School]. Preface by Zoltán Rostás. Bucharest: Eikon, 2018.

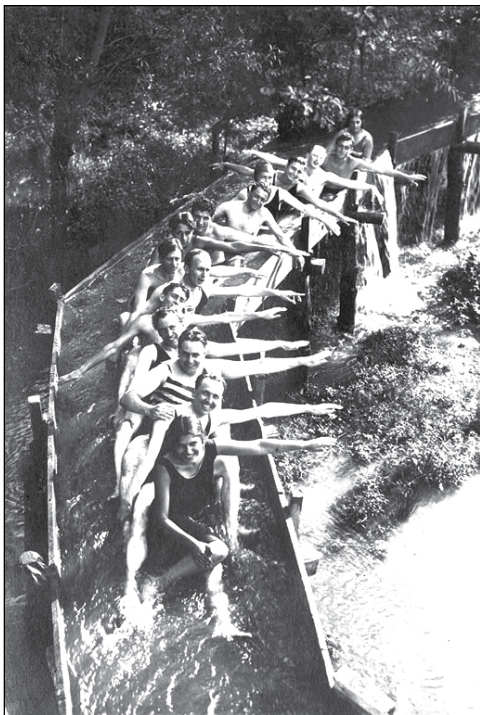
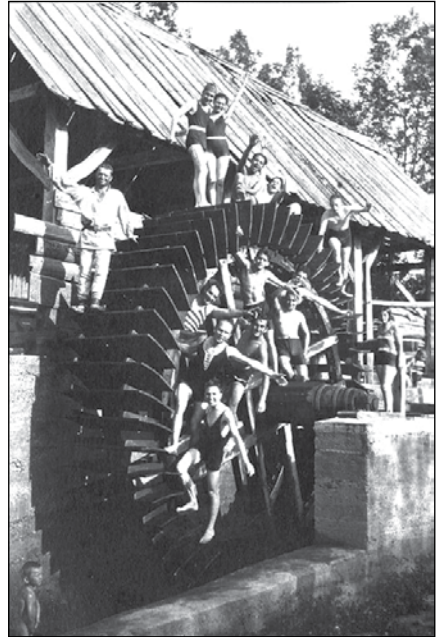

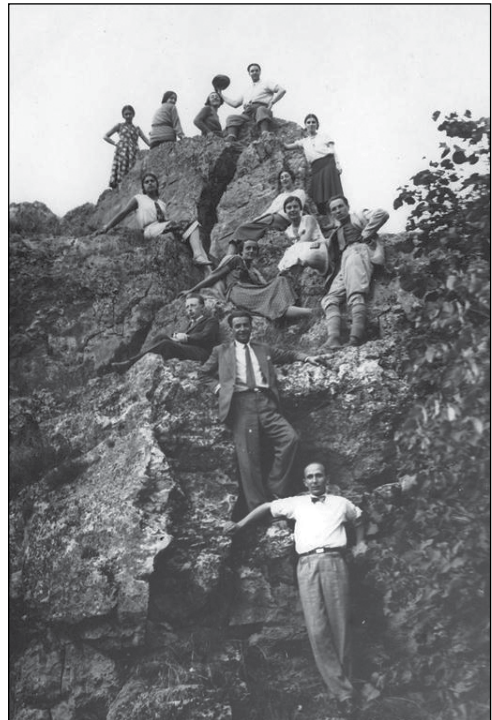

REVIEW: ADELA HÎNCU ȘI VICTOR KARADY, SOCIAL SCIENCE IN “OTHER EUROPE” SINCE 1945

Cristina PREUTU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Istorie
 Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Faculty of History
 Personal e-mail: preutucristina@yahoo.com

REVIEW: ADELA HÎNCU AND VICTOR KARADY, SOCIAL SCIENCE IN “OTHER EUROPE” SINCE 1945

The volume edited by Adela Hîncu and Victor Karady, *Social Sciences in “Other Europe” since 1945*, is one of the most expected volume on the historiographic “market”. The volume brings together several studies dedicated to the evolution and development of the social sciences in the communist bloc. Thus, we can see a series of case studies pertaining to Romania, Poland, Czechoslovakia, Hungary and Yugoslavia.

The main thesis is that even if there was a unitary model of ideology, adopted along with the establishment of communist regimes, there were different processes in the evolution of the regimes within each state. And in this process, the social sciences played different roles: from creating a resistance to political control, to negotiating or defining the legitimacy of the regimes. But each state approached the issue differently, and internal party conflicts, as well as East-West dynamics, characteristic of the Cold War, led to unexpected transformations in the field of social sciences, as well as changes of the relations of power and of the social and political roles.

Keywords: social science, sociology, research, communist bloc, epistemology.

Una dintre cărțile anului 2018 care nu ar trebui să treacă nerăsfite, cel puțin, de cei care se preocupă de cercetarea și înțelegerea istoriei recente este volumul editat de Adela Hîncu și Victor Karady, intitulată *Social Science in “Other Europe” since 1945*¹. Titlul ales suscită deja interesul, întrucât se folosește expresia de „Other Europe”, și nu cea de „Europa Centrală și de Est” sau „blocul comunist”. Și, totuși, de ce între ghilimele? „Cealaltă Europă” raportată la Europa de Vest de după 1945 sau la Europa înainte de 1945²?

Putem remarca încă de la început paleta foarte variată a temelor și a studiilor de caz abordate (cazul polonez, român, ungar, iugoslav, cehoslovac, sovietic, dar și câteva studii dedicate unor aspecte ale științelor

sociale din statele vestice), care converg către creionarea unei noi direcții de cercetare, cea a identificării, definirii și analizării evoluției domeniului științelor sociale în Europa Centrală și Estică de după 1945. Astfel, volumul este organizat în patru părți, în care studiile sunt grupate atât după criteriul cronologic, cât și problematizant (denumirea fiecărei părți este relevantă în acest sens: „Nealinieră: modernizare, sovietizare și destalinizare”; „Sociologia de-a lungul anilor '60 și '70”; „Întâlniri și colaborări transnaționale în anii '80”; „Realinierea: socialismul târziu, post-socialism și dincolo de toate acestea”).

O foarte bună observație pe care editorul Adela Hîncu o face este aceea că schimbările epistemologice

ale socialismului târziu și ale perioadei post-socialiste au rămas mult timp într-un con de umbră, studiile concentrându-se mai mult pe anii '50, caracterizați de procesul de instaurare a regimurilor comuniste; și pe anii '80, care poartă amprenta procesului de „perestroika”. De aceea, o privire mai atentă aruncată și asupra anilor '60-'70 ne poate aduce o serie de răspunsuri cu privire la caracterul regimurilor socialiste.

Ce-și propun editorii, respectiv autorii să realizeze prin acest volum? Premisa enunțată în introducerea volumului este următoarea: „volumul pornește de la întrebarea cum schimbarea politică, socială, economică și epistemologică se împletește la nivel local și național, în cadrul unor interacțiuni transnaționale și al unui proces global mai larg”³. Premisa este una mult mai amplă, autorii luând în considerare contestarea adusă științelor sociale dezvoltate în contextul Războiului Rece. Autorii consideră că trebuie reluate și reanalizate o serie de probleme și de situații care ar putea aduce unele explicații cu privire la însăși natura regimului politic, nu doar a situației domeniului științelor sociale. În această ordine de idei, remarcăm atenția acordată de către editori introducerii volumului, în care sunt subliniate o serie de concepte și procese-cheie în înțelegerea evoluției științelor sociale în perioada comunistă. Astfel, se poate observa că însuși termenul de „sovietizare” implică explicații și înțelegeri multiple și ridică unele semne de întrebare. Din punct de vedere istoriografic, termenul de „sovietizare” a fost utilizat ca fenomen general valabil pentru etapa de instaurare a regimurilor comuniste în Europa. Dar acest lucru a dus la o viziune simplistă, din perspectiva editorului Adela Hîncu, a omogenizării blocului european sub controlul direct al sovieticilor. Tema este reluată în studiul lui Zoltán Ginelli, care abordează subiectul „sovietizării” geografiei Ungariei. Zoltán Ginelli critică generalizarea acestui termen, care nu face decât să întărească o serie de stereotipuri Est-Vest. O analiză a situației din Ungaria din perspectiva existenței doar a două categorii: „păpușari” și „victime” este greșită, întrucât sistemul a implicat mai mulți actori, care și-au asumat discursul ideologic din diferite rațiuni: interes, violență, rezistență sau difuzarea diferitelor politici⁴.

În aceeași ordine de idei este scris și studiul lui Zoltán Rostás, în care acesta analizează etapele reabilitării sociologiei în contextul existenței regimului comunist din România. Autorul atrage atenția asupra existenței unui întreg proces de reabilitare, care a depins foarte mult de direcția politicii interne și care a fost influențat de intelectuali și de conflictele de partid, precum și de dinamica relațiilor internaționale în care s-a implicat România. Toate aceste elemente au făcut ca domeniul sociologiei să fie legat atât de moștenirea sa din interbelic, cât și de evoluțiile din acel moment ale cercetării în domeniu.

Această problematică a reabilitărilor științelor

sociale, care au determinat un flux natural al evoluției domeniului în sine și au rupt bariera existentă între Est și Vest, este una dintre principalele problematice abordate în studiile acestui volum. Studiile și cercetările publicate spre finalul anilor '50 au destabilizat viziunea asupra Europei Centrale și de Est ca un bloc monolitic și au ținut cont de transformările impuse de către diferiți actori, subliniind procesul de negociere, transfer, compromis, adaptare în domeniile politic, economic, social, cultural. Studiul lui Zoltán Rostás, pe care l-am amintit mai sus, analizează tocmai aceste procese și strategii aplicate de diferiți actori. Sociologia a continuat să fie practică, dar în cadre diferite, uneori absconse, profitând de diferite „portite” oferite de luptele interne de partid sau, pur și simplu, de nevoia regimului/conducătorului de a se reinventa și relegitima.

În acest context, apare problema continuității și a rupturii, a existenței unui ciclu de reformare, liberalizare și „normalizare” pe care domeniul științelor sociale l-a avut în perioada postbelică. Această perspectivă a rupturii și a continuității domeniului sociologiei odată cu instaurarea regimurilor comuniste este abordată și de autoarea Eva Laiferová, pentru cazul Slovaciei. Este interesant de observat, încă de la început, asumarea domeniului sociologic de către slovaci, respectiv Slovacia. Deși analiza este axată pe transformările și evoluțiile sociologiei din 1918 până în 1992, perioada de existență a statului cehoslovac, autoarea face următoarea precizare încă de la începutul lucrării: „numeroase instituții au fost înființate în Slovacia datorită sprijinului masiv – atât personal, cât și instituțional – al administrației de stat, iar *inteligentia* cehă a pus bazele infrastructurii științelor sociale”⁵. Astfel, Școala de sociologie de la Bratislava și-a găsit o continuitate și după 1948, sub o altă formă. Procesul transformării este diferit de cel al României, de exemplu. Adoptând terminologia istoriografiei cehoslovace, Eva Laiferová susține că „normalizarea” regimului (1968-1989), determinată de invadarea Cehoslovaciei de către trupele Tratatului de la Varșovia (la invitația făcută de către grupul comunistilor „ortodoxiști” din Republica Socialistă Cehoslovacia), determină „o a doua execuție” a sociologiei slovace. Acuzațiile aduse acestui domeniu sunt asemănătoare cu cele din anii '50, când sociologia era etichetată ca fiind „o pseudo-știință burgheză”⁶.

Etapa destalinizării din URSS a determinat un prim val al liberalizării în științelor sociale în Europa Centrală și de Est. Procesul a evoluat diferit de la un stat la altul, determinând mai multe forme ale destalinizării, care au putut fi greu predictibile. Anii '50 ar putea fi caracterizați din perspectiva științelor sociale și prin profesionalismul domeniului. Procesul de reformare și de dezvoltare a științelor sociale este strâns legat de luptele interne din partid, de memoria politică oficială și nu poate fi rupt de moștenirea culturală și politică din perioada interbelică și de adevărata epistemologie marxist-leninistă.

Dintr-o perspectivă cronologică, anii '60 au fost anii în care sociologia a atins cel mai înalt punct de dezvoltare. Alături de etnologie, sociologia a oferit regimului instrumente de reprezentare și autolegitimare. Acest lucru s-a putut vedea cel mai bine în cazul Iugoslaviei. În studiul său, Matthias Duller explică faptul că sociologia nu era un domeniu foarte dezvoltat înainte de al Doilea Război Mondial, deși au existat reviste și studii specifice. Întrucât evoluțiile politice de după război au dus la o ruptură ideologică, și nu numai, între Tito și Stalin, sociologii au fost valorificați în premisele ideologice ale noului stat. În acest fel, sociologia a stat în serviciul partidului-stat, care avea nevoie de o argumentare științifică a poziției sale ideologice. Prin urmare, spre deosebire de celelalte state ale blocului comunist, Iugoslavia și-a asumat chiar de la început științele sociale și a încurajat dezvoltarea și instituționalizarea lor. Prima mare instituție a fost creată în 1957, sub numele de Institutul pentru Științe Sociale de pe lângă Universitatea din Belgrad, care avea departamente pentru studii politice, sociologie, studii economice și studii istorice, precum și un departament de documentare. În anii care au urmat s-au dezvoltat departamente și catedre asemănătoare pe lângă toate Universitățile, fiind la fel de încurajate și publicațiile din domeniu. Apropierea acestui domeniu de literatura de specialitate din Vest era vizibil mai mare decât în celelalte state ale blocului comunist.

Una dintre informațiile care reiese din aproape toate studiile cuprinse în acest volum este aceea că, dincolo de regimurile puternic ideologizate și de influența epistemologică a marxism-leninismului, în Europa Centrală și de Est de după 1945 au existat episoade în care informațiile și resursele materiale au depășit granițele naționale și au proiectat curente și interpretări comune cu cele care circulau în Europa de Vest. Schimbul de informații, idei și chiar realizarea unor proiecte comune între specialiști din Europa de Vest și cei din Europa de Est caracterizează din plin anii '80. În acest context, organizațiile internaționale au reprezentat o platformă de comunicare între Est și Vest (a se vedea studiul lui Bogdan Iacob despre UNESCO).

Un alt studiu interesant este cel al lui Jarosław Kiliński, care face o comparație între cazul cehoslovac și cel polonez. Pentru ambele state, anii '60 au fost

considerați anii de glorie ai sociologiei, ani remarcabili nu doar din perspectiva profesionalizării domeniului sociologic, ci și din perspectiva colaborării reciproce. Cu toate acestea, a existat o ușoară asimetrie între cele două state, asimetrie datorată nu unei simple superiorități a sociologiei poloneze – teză pe care autorul o combate –, ci posibilităților mai mari care au existat în Polonia pentru o deschidere către literatura de specialitate occidentală. Și, nu în ultimul rând, de remarcat este și studiul semnat de Zsuzsanna Hanna Biró, centrat pe o analiză asupra celor mai noi tehnologii care pot duce la o abordare de tip sociologic în cazul istoriei pedagogice.

Pentru a concluziona, fără nicio ezitare putem afirma că acest volum este unul înaltă ținută atât din perspectiva temelor abordate, cât și ca mod de organizare. Iar în acest ultim sens, apreciem că fiecare studiu este însoțit de un amplu aparat critic și de o bibliografie pe măsură. Deși fiecare autor abordează câte un studiu de caz diferit și situații particulare, se poate observa un fir roșu care leagă toate aceste perspective multiple ce nu fac decât să completeze un tablou al evoluției instituționale, dar și epistemologice a științelor sociale din Europa Centrală și de Est de după al Doilea Război Mondial.

Importanța acestui volum este dată nu doar de recuperarea unei istorii a sociologiei, a științelor sociale, în general, ci și de oportunitatea oferită istoricilor de a se apropia tot mai mult de o narațiune de „jos în sus”, de o înțelegere a vieții cotidiene, prin creionarea unei narațiuni istorice care să aibă în centrul său individul. Procesele și teoriile identificate de autorii acestui volum, în evoluția și dezvoltarea științelor sociale, precum negocierea, legitimarea sau comunicarea, pot fi aplicate cu succes în înțelegerea unor procese istorice, în determinarea unor cauze și efecte⁷. Studiile cuprinse în acest volum ne argumentează cât de diferit erau abordate teme și subiecte comune (precum puterea, ideologia, „Celălalt”, societatea) de la un stat la altul, deși toate erau reunite de sintagma „blocul comunist”. Această „hartă comportamentală” a fost multiplicată și la alte domenii și niveluri sociale, ceea ce ar trebui să constituie un stimul în plus, pentru fiecare dintre cei care studiază istoria comunismului, de a relua și a reanaliza o serie de episoade istorice prin lupa timpului, a informațiilor și a înțelegerii acumulate și datorate cercetărilor precedente.

Note:

1. Este vorba de un volum de studii, în limba engleză, publicat la Pasts Inc., Central European University. Așa cum ne explică și editorii în introducerea volumului, studiile reprezintă rodul a două manifestări științifice, organizate în cadrul CEU din Budapesta, în 2015 și 2016.
2. Devoalând parțial și anticipând un răspuns pe care îl putem avea după parcurgerea studiilor din volum, putem preciza că ambele raportări sunt valabile, dar nu neapărat în sensul confirmării existenței a două Europe după 1945 sau a două Europe dacă luăm ca an de graniță anul 1945, ci tocmai argumentând că există o continuitate și o comunicare reciprocă, în ambele

cazuri.

3. Adela Hîncu, „Introduction: *Peripheral observations* and their Observers”, în *Social Science in “Other Europe” since 1945*, ed. Adela Hîncu și Victor Karady (Budapest, Pasts Inc., Central European University, 2018), 3.
4. Zoltán Ginelli, „The *Sovietization* of Hungarian Human Geography”, în *Social Science in “Other Europe” since 1945*, ed. Adela Hîncu și Victor Karady (Budapest, Pasts Inc., Central European University, 2018), 77.
5. Eva Laiferová, „Continuities and Ruptures: Sociology in Slovakia after the Second World War”, în *Social Science in „Other Europe” since 1945*, ed. Adela Hîncu și Victor Karady (Budapest, Pasts Inc., Central European University, 2018), 139.
6. Ibid., 147.
7. Amintim aici de studiul istoricului Larissa Zakharova, în care aceasta făcea observația că antropologii și sociologii au contribuit cel mai mult la scrierea unor studii despre economia informală, despre construcția identității într-un regim de tip comunist, cu alte cuvinte, studii care sunt apropiate cel mai mult de variațiile naturii umane a căror vibrații duc la o pluralitate de comportamente, atitudini, amintindu-ne, încă o dată, că explicațiile și înțelegerile istoriei sunt extrem de variate și nu lasă loc unor etichetări generaliste (vezi Larissa Zakharova, „Le quotidien du communisme: pratiques et objets”, *Annales, Histoire, Science Sociale*, nr. 2 (2013).

Bibliography:

Hîncu, Adela, and Victor Karady. *Social Science in “Other Europe” since 1945*. Budapest: Central European University, 2018.
Zakharova, Larissa. “Le quotidien du communisme: pratiques et objets.” *Annales, Histoire, Science Sociale*, no. 2 (2013).

CZECH SOCIOLOGY BEFORE, DURING AND AFTER CZECHOSLOVAKIA. A SHORT INCURSION INTO THE FORMATION AND TRANSFORMATION OF A PROMINENT NATIONAL TRADITION

Levente SZÉKEDI

Universitate Creștină Partium

Partium Christian University

Personal e-mail: szekedi.levente@partium.ro

CZECH SOCIOLOGY BEFORE, DURING AND AFTER CZECHOSLOVAKIA. A SHORT INCURSION INTO THE
FORMATION AND TRANSFORMATION OF A PROMINENT NATIONAL TRADITION

The history of Czech sociology is inevitably connected with the political history of the Czech nation. The national awakening and the national affirmation of the Czech people at the end of the 19th century coincides with the genesis of the Czech sociology, promoted by its first master, Tomáš Garrigue Masaryk, who viewed sociology as the key scientific tool in the formation of Czech nation and state. The peculiar philosophical and moralist approach to sociology promoted by no less than the state president stimulated and in the same time hindered the development of the interwar Czech sociology, which established its basic institutional layout before WWII. The German occupation and the short transitory of “popular democracy” was followed by years of abolishment, until the gradual restoration and powerful revival of sociology in the second half of the sixties, which designated sociology as the motor of the Prague Spring of 1968. During the neo-Stalinist normalization era the institutional settings were largely maintained, but emptied, unless the Velvet Revolution of 1989 opened up a new era for the discipline. The third institutionalization started with a welcome upgrade and institutional renewal, after the EU-integration ending up in a highly pluralized, fragmented and professional domain.

Keywords: book review, Marek Skovajsa, Jan Balon, Czech sociology, institutional history, Masaryk, Czechoslovakia

There is probably not a single introductory course in sociology which dares to omit the first grand, methodologically sound study of the new science of sociology, *Le Suicide*, elaborated in 1897 by Émile Durkheim, the institutionalizing father of French sociology. Contemporary social scientists are far less familiar with an earlier study on suicide, the habilitation thesis at the University of Vienna of the later statesman, Tomáš Garrigue Masaryk (1850-1937), founder of Czechoslovakia, a promising new democratic state formed on the ruins of the Austro-Hungarian Empire. *Suicide as mass social phenomenon of modern civilization*,¹ originally published in German, can hardly be considered a sociological study when comparing the achievements of Durkheim's opus, albeit this philosophical, moralist and humanist monograph points to the disorientation and lost (religion-offered) certainties of the modern man as greatly influential in the rising social malady of suicide. The scientifically-minded but spiritually displaced person is actually "half-educated," sheer knowledge without (Protestant) morality is a disintegrating factor.²

Despite the rather philosophical nature of Masaryk's study on suicide it is widely considered as marking the genesis of Czech sociology, a new discipline on the course of institutionalization and self-affirmation mainly due to the prolific activity of Masaryk, who held a course on philosophy and sociology at the University of Prague in 1884-1885, precluding Durkheim's sociology lectures in France. Masaryk and his peculiar type of philosophical sociology (or sociological philosophy) had a lasting influence on the institutional framework and scientific production of the Czech (or rather Czechoslovak) interwar sociology, the Masarykian legacy of a public, committed sociology in the service of the nation and the state, a belief in a sociology with mission was shortly revived after the fall of communism and the proclamation of the independent Czech state in 1993.³

The oeuvre of Tomáš Garrigue Masaryk, the long serving president of Czechoslovakia (1918-1935) and his contribution to the institutionalization of Czech sociology in a relatively brief chapter of a recently published volume in the *Sociology Transformed* series of Palgrave Macmillan Publishing, which focuses on the evolution in the field of sociology in the past decades. The book dedicated to the late Jiří Musil (1928-2012) and Miloslav Petrušek (1936-2012), key figures in the post-communist revival and international affirmation of Czech sociology, was authored by Marek Skovajsa and Jan Balon, with the former in charge with the four chapters presenting the evolution of Czech sociology from the turn of the century, while J. Balon detailing the complex transformations from 1989 onward in the closing two chapters of the book. The six chapters are prefaced by a clear and succinct synthetic summary of the main phases in the history of the Czech sociology and the *Introduction* also delimits the scope of the scientific

endeavour, highlighting the existence of separated Czech and Slovak traditions even during the postwar decades and the limited influence of non-Czech nationals on the development of Czech sociology. The authors forward the main analytic approach of the volume: it is the *institutional*, one would speculate to say it is an *institutional and social history of the Czech sociology* with a particular emphasis on an in-depth description of key events or episodes.

Relevant developments in sociology are accurately contextualized, the "spirit and mood" of the times are aptly recreated with contemporary quotations and historical analysis is coupled with a peculiar kind of story-telling, so especially the chapters penned by M. Skovajsa are uncommonly and pleasantly readable, which is a rare delight in the world of rather technical social studies, abundant in contemporary social research. We reproduce a short excerpt from the third chapter of the book for exemplifying the genuine storytelling ability of the author: "After a vain attempt to meet any representative of Czech sociology in Prague, Eubank was enthusiastically welcomed at the train station in Brno by Bláha holding a recent issue of the *American Journal of Sociology*. Their first meeting resulted in a friendship and in an excessively enthusiastic picture of Czechoslovak sociology, as painted by Eubank in his reports for the American professional audience."⁴

The *Introduction* features a structure summary table⁵ which concomitantly presents periods/milestones of political history and major evolutions in the history of sociology, which illustrates the complicated past of a discipline born with a sense of mission (nation and state building) at the end of the 19th century, recently turning into a pluralized, highly fragmented and arguably even McDonaldized professional field. In-between the two end "in one important sense, the history of sociology in the Czech Republic is the history of its resilience vis-à-vis political manipulation and control."⁶ It is worth to mention, that the phases outlined in the table partly coincide with similar evolutions in other Central and Eastern European countries of the region, with a notable difference in the significance of the year 1968 (Prague Spring and the forthcoming grim era). The key periods in the history of Czech sociology are the following (paraphrasing the original):

- 1882-1918: Masaryk and his followers "initiate sociology," sociology in service of the nation
- 1918-1938: The first institutionalization of the Czech sociology
- 1939-1945: National social sciences outlawed, limited organizational space
- 1945-1950: Interwar sociology continued
- 1948-1956: Sociology blacklisted, labelled as pseudoscience
- 1956-1963: Cautious debates about an eventual sociology within historical materialism
- 1964-1969: The second institutionalization of the

Czech sociology, sociology in service of the reformed socialist state

- 1969-1989: "Normalization," ideological control, emptied institutional form

Since 1990: Scientific and educational expansion and opening, short-lived belief in the new mission: sociology in service of a beneficial post-communist transformation

Since 2000: Internationalization, pluralisation, fragmentation, professionalisation, project and problem orientation

The brief second chapter of the volume highlights key events and trends in the early evolution of Czech sociology under the influence of Tomas Garigue Masaryk, the first and foremost creator of Czech sociology, since "no other country was the emergence of sociology the creation of a single individual to the same degree as was the case in today's Czech Republic".⁷ Masaryk, a pioneer of the field even in Western terms, was continuously pursuing his goal to create an engaged (or – as the author argues – public sociology) ever since he had entered Czech academic life in 1882 as the chair in philosophy at the University of Prague. In the years to come until the formation of the Czechoslovak state in 1918, Czech sociology was represented by a small though influential group of followers and students gathered around the charismatic leaders, including second-in-command Edvard Beneš, who took over Czechoslovak presidency from Masaryk in 1935 and the other docent, Břetislav Foustka, with an important role in the institutionalization of sociology after the Great War.

The Masarykian conception of sociology was far from the disengaged sciences promoted by Max Weber, sociology was deeply political, a sort of "missionary science," albeit purportedly laid upon the foundation of positivist empirical social research. The close connection between social sciences and reformism was evidently not unusual at the turn of the century and the first decades of the 20th century, though the programmatic, strategic and long-term use of sociology in the nation building project could be merely be identified in the Romania sociology, through the person of Dimitrie Gusti and the activity of the Bucharest School.

"Yet, very much unlike in the large countries of the West, Czech sociology was intimately wedded, through the person of Masaryk and his followers, to the project of the cultural, social, and political emancipation of the Czech nation. This expectation that sociology should play a political role and make a concrete contribution to the nationalist cause was present from the very beginning of the discipline's history in Czech society. It further grew in intensity when nation-building seamlessly turned into state-building after the defeat of Austria-Hungary in WWI in 1918, which provided a unique historical

opportunity for Czechoslovak independence."⁸

The idea of sociology as a provider of scientific basis for political actions persisted throughout the career of Masaryk and Benes, even if motivations behind several of their actions had no resemblance with Protestant morality promoted in the writings of Masaryk. Nevertheless, the leadership of interwar Czechoslovakia could be considered the most democratic in the whole Central and Eastern European region, even under the circumstances of a few necessary non-Orthodox pragmatic political solutions and tricks.

Paradoxically, the great appeal of Masarykian sociology can be traced back exactly the ambivalent, and in the modern sense largely non-sociological traits of his science, which opened up the field for a varied group of thinkers, practitioners, engaged and bystander intellectuals: "the 'dual character' of Masaryk's sociology paved the way for two distinct types of sociological development: the rise of empirical social research and the cultivation of an interest in sociology among Czech philosophers, theologians and, one may add, historians."⁹ The author argues, that this enlargement in scope and the speculative, ambiguous nature of Masarykian sociology stimulated the institutionalization of this fashionable new national science, but in the same thwarted the development of a genuine empirical sociology in the Czech lands: "the view of sociology as just a more sophisticated form of the philosophy of history (which differs from unscientific philosophies of history in that it is pursued by an educated critical mind) and the prestige lent to this conception by the figure of TGM [Masaryk] has hindered the development of Czech sociology ever since international sociology moved beyond its speculative-philosophical stage."¹⁰ The almost mythical personality of Masaryk (with the rare historical accomplishment of lending his name to a university and the national sociological society) made his way of thinking inescapable in the interwar social science: "His fate was that of a dominant founding father whose intellectual descendants were unable to emancipate themselves from him in due time as a condition of the discipline's further progress. The specific problem of Czech sociology in the first half of the twentieth century was that Masaryk's extraordinary status as a politician and national symbol made it virtually impossible for his sociological progeny to step out of his long shadow. Masaryk's authority was one of the main factors that maintained the generation of his students in positions of power and influence for a very long time, keeping his students in a subordinate position."¹¹

One could argue that the achievements of Masaryk and his movement in terms of social reforms reverberating the whole Czech nation easily counterbalance his equivocal legacy on the science of sociology as such. Indeed, Masaryk stimulated the

productive import of modern Western currents (like feminism) which opened up and democratized the young, but internationally acclaimed Czechoslovak state, while retaining a sense of Czech national dignity arisen from a non-Marxist humanist, religious (Protestant) and in the same time socialist world view. Masaryk indeed believed that people should gather for peaceful, even altruist national construction, so honourable work must prevail over cruel fights: tensions should be settled through diplomacy instead of war. The reform mindedness and community orientation can also be grasped in the work of Masaryk's daughter, Alice, whose scientific career was curtailed by the ubiquitous "glass ceiling" prevailing in the academic circles. A good connoisseur of the community programs affiliated to the University of Chicago (through her training in US), Alice Masaryk became an "applied sociologist" and a key figure "in the development of social work and public health in the Bohemian lands and later in Czechoslovakia."¹²

The third chapter of the book on the history of Czech sociology focuses mostly on the interwar era, when long lasting institutional arrangements of the discipline were established, including the axes of Czech sociology: the departments/seminars at Charles University in Prague and Masaryk University in Brno. The Brno seminar was coordinated by a highly committed social scientist, Inocenc Arnošt Bláha (1879-1960), who, similarly to Masaryk, believed in the national mission of sociology, but displayed more affinity towards empirical social research. Under the prolific management of Bláha, chair of sociology for approximately 30 years, the "Brno sociological school" was transformed from an enthusiastic group of educators and students to a genuine training and research institution with an international visibility. The author of the first Czech introductory course in sociology (1905), Emanuel Chalupný (1879-1958) was later affiliated with the Brno centre. Ironically nicknamed "Chalupný the Voluminous" he published a large number of volumes with a debatable scientific worth, as "the academic reception of his ideas, which reflected the state of the discipline from the time when Masaryk left for politics (meaning around 1900), was mixed at best."¹³

The traditional centre of gravity of Czech sociology, Prague, had a seminar opened at the Charles University in 1919. The academic milieu at the seminar chaired by an almost retirement age professor, Bretislav Foustka (1862-1947) and influenced by the ever-busy politician professor Edvard Benes offered Brno a competitive advantage. The appointment of philosopher Josef Král (1882-1978) proved to be beneficial, for despite being a professional outsiders he supported empirical sociological research. It is worth to mention that both Foustka and Král were committed followers of Masaryk.

Sociology gain in importance and by the beginning of the Second World War more than 50 students chose a sociological topic for their dissertation and 18 professors

and private docents were involved in the sociological education, albeit sociology, an empirical science "caged" in the "sacred" and monolithic world of faculties on humanities and/or philosophy, was less prestigious than well consecrated sciences. This relative marginalization and the limited number of paid university jobs explains the growing popularity of "outsider" establishments offering more room of manoeuvre for young sociologists and some opportunities for implementing empirical research projects. The state funded Free School of Political Sciences in Prague was a higher education institution training various professionals in social sciences and journalism with a considerable number of sociologists in it teaching staff, the Social Institute of the Czechoslovak Republic (Ministry of Social Welfare) offered opportunities for certain, social policy oriented research programs, but funding issues frequently occurred.

It was the Social Institute which contributed with office infrastructure, space and variable funding to the establishment of the Masaryk Sociological Society in 1925, the first association of the Czech sociologists. As its name rightly suggests, the society was heavily influenced by the Masarykian tradition and acting under the legitimate authority of consolidated faculty members and their "apprentices". In due course a split inside the scientific community was transpired in the daily workings of the society, when the "empiricist" Prague group of young sociologists stepped out in 1930 and formed the Society for Social Research in 1937:

"in the eyes of the secessionists, the type of sociology cultivated within the Masaryk Sociological Society was philosophical or journalistic rather than scientific. The Prague group's conviction that Chalupný and his allies in the MSS, Bláha among them, represented an obsolete form of sociology was the main reason for the society's disintegration and also an essential factor that contributed to Czechoslovakia having not just one but two sociological journals."¹⁴

Indeed, the two groups published two separate journals of equally high quality, the *Sociologická revue* (Sociological Review) of the Masaryk Sociological Society and the *Sociální problémy* (Social Problems) of the Prague group, the former having much regular issues, a larger number of collaborators and especially and an abundance of literature reviews.

The conflict between the groups was above all a generational conflict and not a competition between the cultural centres of Prague and Brno.

"(...) geographical tension is of secondary importance. The conflict which defined the character and delimited the possibilities of interwar Czech sociology was the one between those who saw sociology as applied social philosophy in service of

the national community, often with a moralizing and religious-based agenda, and those who wanted to practice sociology as an 'objective,' secular, and empirical social science (see Petrusek 2002, p. 10). This was to a large extent a generational issue, pitting the students and followers of Tomáš G. Masaryk, born around 1890 or earlier, against the younger cohort born around 1900, which drew inspiration from the discipline's development in the most advanced Western countries."¹⁵

The main promoters of the empirical Western sociology (with focus on the pragmatic approach of American applied sociology) were Zdeněk Ullrich (1901-1955) and Otakar Machotka (1899-1970), getting familiar with new ideas during their Western study sessions. Significant is their contribution to the Czech urban sociology with their study on the communities of the Prague surroundings in 1932-1934, which proves their exceptional command of the methodological tools developed by the human ecologists of the Chicago School.

The winning party of the competition between the "empiric" and "philosophic" fractions of scientific community was definitely the latter, for "the followers and epigones of Masaryk were not willing to cede an inch in their determinedly anti-scientist vision of sociology. Their camp was very influential in the interwar public discourse, and the resulting intellectual climate had a more fatally limiting effect on the development of 'objectivist' sociology than the lack of resources."¹⁶

During the Second World War, under the German rule (1939-1945) the institutional texture of Czech sociology was crippled by the closure of universities, extermination, persecution, censorship and the suspension of the two journal. The Sociological Society had some limited sociological activity, including education and sociology also survived through professionals employed in various public institutions, which could not be closed for practical reasons. Following the 1945 liberation intellectuals, scientists, even major protagonists of the interwar regime (like Benes) enthusiastically subscribed to the promising new world of "popular democracy," which would supposedly offer a brave future to the Czech nations just awoken from the horrors of the war – with a key role in this rebuilding process for the social sciences. Most interwar sociologists, who stood behind the "Czechoslovak national and social 'revolution' (which was led by the sociologist Edvard Beneš as the country's restored president) without any visible reservations" (17), the restarted journals were heralding the glory of the new regime, sociology made a pledge to act as a scientific liberator of the new nation. However, it soon became clear that the "the alliance between Marxism-Leninism and sociology"¹⁸ was a fake friendship, the scope of socialism was forcefully re-conceptualized and non-Stalinist views were abolished.

The short post-war transitory period of sociology can be regarded by and large as a continuation of the interwar evolution, but the installation of Stalinist regime in 1948 resulted in the expulsion of sociology, representative sociologists (Machotka, Ullrich) were expelled, the chairs of the Prague and Brno (Král, Bláha) seminars were forcibly retired, sociology students were expelled and enrolled in Marxism-Leninism courses. The books and ideas of Masaryk (and other "idealist" thinkers) were prohibited, even though the persecution of sociologists was less brutal than in other Central and Eastern European States, where "anti-system" social scientists were regularly imprisoned.

In the years before the "liberalization" of the Khrushchev Thaw sociology was firmly stigmatized as a "bourgeois pseudo-science" in the Eastern Bloc, though, as the author points out, exactly this dark epoch turned to be beneficial for the sociology reconstituted in the second half of sixties, the reform era of Czech communism. "While the 1950s were clearly a lost time for sociology, it should be noted that during this decade the frenzied organizational activities of the Communist Party created a new institutional matrix within which Czech sociology would be re-established a few years later. This matrix consisted of three types of institutions: research institutes at the Academy of Sciences, university departments, and professional research institutes sponsored by various ministries of the Czechoslovak government."¹⁹ The fourth chapter of the book aptly entitled *1950-1969: Becoming a Counselor to the Socialist Prince* traces the history of sociology from the "the existence of a non-existent discipline"²⁰ from early Stalinism until 1964 and the second institutionalization of sociology in the last half of the 1960s.

The frequent defamatory campaigns on the "reactionary" field of "bourgeois sociology" in the Stalinist period and the overall demonization of empirical research, typical of the ideological discourse of the communist states, was gradually substituted by more permissive approaches, articles started to debate the role and function of "concrete social research," but strictly within the framework of historic materialism. The flimsy attempts towards the rehabilitation of sociology often triggered a party backlash, the ideological being gradually loosened after the "legalization" of sociology in the Soviet Union, and, more importantly, the extreme attraction of the Polish model for the reform-minded Czech thinkers. In 1956 the ideological beacon of the party, the *Filosofický časopis (Philosophical Review)* published an article calling for the opening of Czech sociology and a critical reconnection to its own past, 1958 saw the establishment of sociological section at the Philosophical Association, in 1959 Jaroslav Klofáč and Vojtěch Tlustý published a volume on the *Contemporary empirical sociology*.

In several Eastern Bloc states the controlled renaissance of sociology in the late 1950s and the 1960s

followed a top-down logic, the call for sociology often started from the tiers of the party, in effect generating a “channelled” rehabilitation, enabling a meticulous party supervision, a careful selection of the official representatives and a thoughtful orchestration of the international communication: suggesting a friendly appropriation with other nations and concomitantly gently covering issues around real sociological topics regarding the emerging dysfunctions of the socialist societies. In Czechoslovakia the algorithm was different, “party officials had to be pushed to want it by academics and functionaries already committed to sociology,”²¹ the acceptance of sociology required this push to be having an inner and outer legitimacy. This outer legitimacy had been accumulating for years as tangible economic and social problems mounted, causing alarm in party circles, the solutions were offered by the absolute legitimate ideological fortress of the party, the elite Institute of Marxism-Leninism for Higher Education. Key figures in the reform movement from the institute, Miloš Kaláb and Pavel Machonin took the lead in the promotion of the sociology inside the party, for they were connected and legitimate and in just a few years the Institute was thoroughly transformed from a guardian of communism to a prime promoter of reforms and a prestigious sociological centre.

Even formerly reticent party leaders accepted that the welcome economic “reshuffle” could not be based on ideological panels and quotation from the great Marx and Lenin, the urgent need for reliable empirical data and the proper knowledge of society prompted decision makers (in the party, government and academia) to support the rehabilitation of sociology. In 1965 the Institute of Sociology was established within the Academy of Sciences (with Miloš Kaláb in charge), reaching the number of 70 employees in 1968, Pavel Machonin was officially mandated with the rehabilitation of Czech sociology, in 1965 the Academy of Sciences’ Academic Collegium for Philosophy and Sociology launched the flagship journal of Czech sociology, *Sociologický časopis (Sociological Review)*.

This “resurgence of sociology” in scientific circles was paralleled with the inauguration of sociology programs in Prague, Brno and Bratislava, with a nominal enrolment figure of 15 student per year. The Brno program which benefited from a new sociology department and a soon established social research laboratory reached the number of 140 students in 1969, the Prague program could boast an even higher number of students in the same year: 200. Sociology became fashionable and widespread, new organizational units were established at several higher education institutions.

The professional society of the discipline, the Czechoslovak Sociological Association was established in 1964 and gathered an astonishing number of 1200 members, the majority of those not having proper academic background in social sciences. The Association

presided by Jaroslav Klofáč integrated former living members of the interwar sociological community, signalling a symbolic reconnection with the long stigmatized “golden era” of Czech sociology. The leaders of the professional body “consisted of former Marxist-Leninist academics in their 40s such as Klofáč and Machonin. Politically, the association stood behind the reform program of the Prague Spring.”²² Sociology was instrumental in the elaboration of the Action Program of the Communist Party in April 1968, widely considered the blueprint of the Prague Spring.

The second institutionalization of Czech sociology was also visible in terms of internationalization: researchers gained from short external study trips, Czechoslovakia was represented at the 1966 ISA World Congress with 40 delegates, the country was visited by the leading experts of the field, like Parsons, Adorno, Berger, Bourdieu or Lazarsfeld. Czech scientific circles dared to have contacts even with the uncomfortable state of Yugoslavia led by “the Chained Dog of Imperialists,” but the major influence came from the Polish sociology. The international relevance of Czech sociology was still limited, with the notable exception of the turncoat reform communist Radovan Richta (1924-1983) and his optimistic work on the scientific-technological revolution. Sociologically more significant are the findings of a major research regarding the structure of society conducted on sample of 13000 households under the director in Pavel Machonin, published in a book in the Czechoslovak society which was immediately banned after the brutal obliteration of the reform movement.

The fifth chapter describes the gradual degradation and limited survival of Czech sociology during the 1969-1989 so-called normalization period, when Soviet troops were “temporarily” stationed in Czechoslovakia and the key figures of Czech sociology were dismissed, side lined or transferred to lower ranks. The purge only partly destroyed the institutional system of sociology, for the well-established setting was typically used and abused by obscure party personnel for their own personal gains, like the pursuance of academic careers of various highly positioned dilettanti well embedded in the party structure. “As noted by one observer (...) ‘sociology did not disappear (its institutional structure has been preserved), what did disappear were the sociologists.’”²³ The system favoured the permeation of a culture of academic non-integrity, sustained by the complicated mechanisms of control and surveillance and arbitrary administrative powers of uneducated apparatchiks dispersed in a wide range of party positions. Corruption, nepotism, overt plagiarism was the rule, “economic pressure forced individuals in inferior positions or at the margins of the academic world to write articles, books, or theses for their bosses, for powerful party officials, or for these people’s relatives. Often, these same sociologists also carried the burden of undertaking research and writing

papers which their more fortunate superiors then read at international conferences which the real authors were not permitted to attend".²⁴ Genuine sociologist could choose to work in various state institutions tolerating some forms of low visibility empirical research and a number of Czech sociologist opted for an escape in methodology, which in turn lead to the overemphasis of quantitative methods and complicated, ideologically safe mathematical models.

The closing two chapters of the volume outline the latest development in Czech sociology since the Velvet Revolution, i.e. the third institutionalization of the discipline. In the first decade the previously isolated and obsolete Czech sociology had successfully upgraded itself in terms of theoretical and methodological advances, even though it could not regain its sense of mission, never regaining its status of "public sociology" in the service of state as in the interwar or

the reform communist era. The designated manager of the transformation remained neo-liberal economics through its political representatives, who propelled the newly formed Czech Republic in a new post-accession era, where the traditional academic moral values and the integrity of a Masarykian sociology are nothing more than nostalgic textbook remembrances. Slow science turned into scientific production, intellectual debate into project workshops, long term thinking was substituted by a loose chain of problem-oriented applied research studies. The authors view are evidently not as pessimistic as stated above, for the pluralist, fragmented and internationalized Czech sociology has probably never been in such a prolific state, students numbers were sky-rocketing until recently, sociology has really become a useful science. Who would dare to defy these grand evolutions and think of a persisting identity crisis of Central and Eastern European sociology?

Notes:

1. Masaryk, *Der Selbstmord Als Sociale Massenerscheinung Der Modernen Civilisation* [Suicide as Mass Social Phenomenon of Modern Civilization] (Wien: Car Konegen, 1881).
2. Robert B. Pynsent, George Kolankiewicz, and Stanley B. Winters, *T.G.Masaryk (1850-1937)* (Berlin: Springer, 1990).
3. Marek Skovajsa and Jan Balon, *Sociology in the Czech Republic* (London: Palgrave Macmillan, 2017).
4. *Ibid.*, 30.
5. *Ibid.*, 8.
6. *Ibid.*, 6.
7. *Ibid.*, 13.
8. *Ibid.*, 14.
9. *Ibid.*, 22.
10. *Ibid.*, 22.
11. *Ibid.*, 22.
12. *Ibid.*, 20.
13. *Ibid.*, 31.
14. *Ibid.*, 34.
15. *Ibid.*, 28.
16. *Ibid.*, 37.
17. *Ibid.*, 40.
18. *Ibid.*, 50.
19. *Ibid.*, 52.
20. *Ibid.*, 51.
21. *Ibid.*, 57.
22. *Ibid.*, 61.
23. *Ibid.*, 74.
24. *Ibid.*, 81.

Bibliography:

- Masaryk, Tomáš Garrigue. *Der Selbstmord Als Sociale Massenerscheinung Der Modernen Civilisation* [Suicide as Mass Social Phenomenon of Modern Civilization]. Wien: Car Konegen, 1881.
- Pynsent, Robert B., George Kolankiewicz, and Stanley B. Winters. *T.G.Masaryk (1850-1937): Volume 1: Thinker and Politician*. Berlin: Springer, 1990.
- Skovajsa, Marek, and Jan Balon. *Sociology in the Czech Republic: Between East and West*. Palgrave Pivot. London: Palgrave Macmillan, 2017.

REVIEW: ZOLTAN ROSTÁS ȘI FLORENTINA ȚONE, DESPRE MIGRAȚIE ȘI EMIGRAȚIE LA ROMÂNI. STUDII ȘI ARTICOLE

Maria Larionescu

Universitatea din București, Școala Doctorală de Sociologie
University of Bucharest, Doctoral School of Sociology
Personal e-mail: maria.larionescu@gmail.com

REVIEW: ZOLTAN ROSTÁS AND FLORENTINA ȚONE, ON MIGRATION AND EMIGRATION IN ROMANIA.
STUDIES AND ARTICLES

The recent publication of the anthology *Despre migrație și emigrație la români/ On Migration and Immigration to Romanians*, (Paideia, 366 pag.), edited by Zoltan Rostas and Florentina Tone, is a necessary and inspiring contribution in the process of recovering the research of the Monographic School lead by Dimitrie Gusti. The articles published in the anthology were originally published in the prestigious reviews *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială (1919-1943)* și *Sociologie Românească (1936-1943)* and have in common the migration phenomenon as reflected in the writings of the monographic sociologists.

Keywords: migration, Bucharest Sociological School, Dimitrie Gusti, interwar sociology

Apariția recentă a antologiei *Despre migrație și emigrație la români* (2018)¹, întocmită de istoricii sociologiei Zoltan Rostas și Florentina Țone, constituie o contribuție de adâncă semnificație istorică și actuală de recuperare și punere în valoare a unor studii, documente, interviuri, note publicate între 1919-1943 de monografiștii Școlii monografice conduse de prof. Dimitrie Gusti; textele selectate au fost publicate în reviste prestigioase, precum *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială (1919-1943)* și *Sociologie Românească (1936-1943)*, dar sunt greu accesibile publicului interesat de astăzi.

Primul demers de evaluare a semnificației recuperatorii excepționale a volumului aparține autorilor antologiei. Profesorul Zoltan Rostas evidențiază în *Prefață* trei direcții esențiale de

interpretare a importanței contribuțiilor monografice antologate: o cale constă în „adâncirea dimensiunii istorice a studiilor contemporane despre migrație”, a doua „aduce o contribuție importantă și la demararea istoriei sociale interbelice” (p. 8); a treia posibilitate ar putea indica reinterpretări ale unor prejudecăți și credințe împărtășite de vechea istoriografie asupra Școlii monografice (pp. 5-6, 7).

La rândul său, Florentina Țone propune o interesantă grilă de lectură și înțelegere a migrației țaranilor din satul Drăguș, tur-retur spre America, având ca repere cronologia și intensitatea plecărilor/ revenirilor, mecanismele declanșatoare ale migrațiilor, complexitatea cauzelor migrației cu accent pe fenomenologia sărăciei, calitatea și nivelul integrării

migranților în comunitățile de destinație și de origine, efecte ale fenomenului migratoriu, îndeosebi asupra comunității satului (pp. 361-363).

Lectura volumului impresionează prin adâncimea și complexitatea analizelor sociologice regionale ale fenomenelor migratorii din lumea interbelică românească. Profesorul Rostas are perfectă dreptate să critice eticheta de descriptivism, aplicată de vechea istoriografie cercetărilor monografice gustiene, invocând dovada concretă a analizelor migrației din volumul antologat.

În cele ce urmează voi sugera câteva argumente în sprijinul evaluării complexe și nuanțate a cercetării monografice a migrației de Școala Gusti, cu speranța unei duble relevanțe, atât istorice cât și pentru studiile contemporane de profil.

Modelul teoretic gustian al cauzalității sociologice a migrației.

Lectura studiilor, articolelor și celorlalte documente privind migrația interbelică arată preocuparea centrală a cercetătorilor de a identifica caracteristicile definitorii ale temei investigate pornind de la paradigma monografiei sociologice, structurată pe dimensiunile cunoscute ale raporturilor de condiționare și paralelism dintre cele patru cadre și manifestări ale voinței sociale². Autorii studiilor și articolelor își asumă explicit modelul teoretic gustian pentru înțelegerea și explicarea proceselor migratorii din satele investigate. Parcursul cercetării acoperă toate etapele cunoașterii sociologice profesionale, de la definirea conceptelor și ipotezelor, operaționalizarea indicatorilor și până la sistematizarea concluziilor finale.

Un moment definitoriu pentru finalizarea studiilor este identificarea cauzelor proceselor migratorii. Autorii textelor au conștientizat importanța acestei faze în procesul investigației: „Trebuie să recunoaștem însă, mai înainte de orice discuție, că stabilirea cauzelor oricărei manifestări sociale e una dintre problemele grele ale sociologiei” (p. 13). Monografistul Adrian Gh. Negrea mărturisea (p. 13) că spre deosebire de marea majoritate a gânditorilor din științele sociale care, fie că ocolesc să ofere o explicație cauzală, fie că se mărginesc să indice un număr oarecare de factori eterogeni drept *causa efficiens*, gustienii aveau soluția: sistemul de sociologie al prof. Gusti. Concepția monografiei sociologice este percepută de cercetător ca fiind pe deplin lămuritoare: „orice manifestare socială se explică genetic, ținând seama de natura vieții sociale ca rezultantă a unui ansamblu de factori ce o condiționează” (p. 14). Consecința metodologică pentru investigație este asumată fără rezerve: cauza fenomenului cercetat „implică, așadar, o structură complexă de elemente care conlucrează deopotrivă și nu izolat, rezultanta lor fiind o manifestare

cu caracter unitar”. Identificăm aici un indiciu esențial, o distincție de bază pentru stabilirea „genezei emigrărilor din Drăguș” (ibidem). Menționăm, în cele ce urmează, câteva contribuții interesante ale autorilor interbelici la cunoașterea migrației, cu relevanță istorică și contemporană.

Recursul la paradigma gustiană i-a călăuzit pe autorii textelor să evite capcana împărțită de diverși cercetători de a reduce complexitatea etiologiei fenomenului studiat la o listă de felurite motive și/sau factori condiționanți, fără a reuși o sistematizare a acestora: suprapopulație, organizare economică defectuoasă, contagiune, nevoia de roire, deficit demografic, factori externi etc. (pp. 14-17). Problematizarea temei lanțului causal al migrației ridică în fața sociologilor o întrebare legitimă privind legitimitatea unei distincții între existența unui motiv fundamental al fenomenului și cauza acestuia.

Motiv fundamental, cu caracter general, versus cauza fenomenelor cercetate.

Interogația poate fi justificată atât teoretic cât și empiric. Istoria sociologiei, prin vocea clasică a lui Aug. Comte, i-a ghidat pe monografiști, să considere că esența progresului este „tendința fundamentală care împinge de-a dreptul pe om să-și îmbunătățească mereu, sub toate raporturile, starea sa oarecare” (pag. 14). Teoria sociologică a fost confirmată de răspunsurile majorității sătenilor, care indicau drept motiv al plecărilor în America, credința „că acolo va fi mai bine”, „dorința de mai bine sădită în sufletul fiecăruia” (pag. 15).

Suprapunerea fericită de rațiuni teoretice și empirice nu i-a oprit pe cercetătorii interbelici să problematizeze tema cauzalității migrației zonale, aducând în sprijin argumente interesante și subtile ce prezintă relevanță și astăzi. Ei erau convingeți că un motiv al plecărilor, oricât de fundamental și general ar fi, nu poate justifica lanțul cauzalității procesului în absența unor condiționări externe, atât ale societății de plecare cât și de destinație: existența unei „supra-abundență de populație” ce are nevoie să părăsească zona pentru a supraviețui, mediul natural ca element de producție (resurse subterane, compoziția solului, modul de repartizare și de folosință), geografia cu resursele zonei, schimbările de structură a masei populației, raportul dintre creșterea populației și a mijloacelor de subzistență, existența unor tradiții de migrație (transhumantă, migrațiile cu scop comercial), spiritul de imitație, apariția unei „psihoze a emigrărilor”, „dezvoltarea industriei americane după jumătatea secolului XIX” (pag. 14-25). Importanța acestor factori și condiționări a fost atestată experimental prin ipotezele de lucru urmate în cursul cercetărilor asupra migrației; rezultatele studiilor au probat semnificația, ponderea, dinamica influențelor ce au declanșat, susținut, oscilat, întrerupt mișcările migratorii din zonele aupte

studiului.

Unul dintre comentariile care mi-au atras atenția, prin subtilitatea argumentelor invocate, se referă la **semnificația sociologică a impactului emigrărilor Drăgușenilor asupra comunităților locale de acasă**. Sintetizând observațiile asupra sătenilor emigrați din America, Adrian Gh. Negrea oferă o replică surprinzătoare, plină de prospețime, a comportamentelor celor întorși, cu urmări asupra schimbărilor generate de procesul migrației asupra satului. Subliniez, în cele ce urmează, trei argumente care mi s-au părut interesante:

- problematizarea evidenței empirice cu potențial de a contrazice legi sociologice;
- profilul migrantilor ca agenți de transformare socială, implicând preexistența, cel puțin virtuală, ca tendință, a *sensului* inovațiilor ce urmează a fi introduse în satul de rezidență;
- influența proceselor migrației scăzând cu cât șocul cultural este mai puternic și pe măsură ce societatea de destinație este „prea îndepărtată și prea eterogenă” (p. 53).

Contagiune socială versus impactul migrației.

Comentând datele cercetării monografice autorul sesizează că emigrările Drăgușenilor în America, deși s-au produs într-o perioadă de mari transformări sociale ale zonei, pot fi apreciate ca fenomene cu semnificație sociologică profundă, depășind nivelul unor întâmplări mărunte, aventuri și chiar al unor aprecieri generale de tipul înțelegerii plecărilor ca răspuns la nevoile unor oameni sărmani care se alătură unei mișcări cu caracter intercontinental (p. 48). Configurația datelor concrete asupra migrației observate – dinamică, volum, motivație, etc. – este interpretată de autor ca un fapt sociologic cu valoare de generalitate, similar unei legi naturale. Altfel spus, transformările suferite de comunitatea locală – țintă a mișcărilor migratorii nu sunt întâmplătoare ci ascultă de legi implacabile. Comentariul monografistului continuă cu o notă surprinzătoare, plină de subtilitate analitică. Pentru el naturalețea schimbărilor generate de migrație nu justifică și nu susține implacabil generalitatea unor legi sociologice, iar în monografia sătească investigată, mai degrabă le relativizează până la contrazicere. Astfel este cazul cu vestita lege a imitației, formulată de sociologul francez Gabriel Tarde. O formă a acesteia este „legea cascadelor” care indică direcția contagiunii și anume „de sus în jos, cei inferiori imitând întotdeauna pe superiori” (p. 49). Situația emigrărilor drăgușenilor din America este interpretată ca o replică ce contrazice această lege întrucât sătenii nu au imitat „modelul american superior din toate punctele de vedere” (p. 49). Datele cercetării, consemnate în observații, interviuri, fotografii edificatoare, arată că schimbările suferite de sătenii reveniți din străinătate, inclusiv de unitatea sătească, erau minore, de suprafață,

temporare. Analiza oferită este convingătoare, oferind dovezi – fapte și opinii – variate, specifice felului de viață, mentalităților, instituțiilor, tradițiilor membrilor comunității și zonei cercetate.

Exemplele prezentate provoacă imaginația cititorului contemporan, invitându-l să exploreze motivele unor atitudini și comportamente neașteptate, cu tușe ciudate sau de-a dreptul bizare. Pe de o parte, producerea unor schimbări este evidentă; toți migrantii din comună intervievați de monografist au manifestat atitudini și comportamente specifice unui „corp de elită”: spirit clarvăzător, simțul moral mai dezvoltat, spirit de ordine, respectul legilor, cunoașterea mai aprofundată a drepturilor publice, politice, a valorii asociației, o percepție mai clară a problemelor sociale, existența unor concepții de viață și atitudini clare. Pe de altă parte, influența migrantilor în viața personală și în comunitate se materializează în atitudini, opinii și comportamente neconforme așteptărilor și experienței generale. Dovezile prezentate sunt edificatoare; iată câteva dintre acestea: adoptarea veșmintelor orășenești, de calitate superioară, ce le conferea o distincție de orășean, în timpul șederii în America, este abandonată, după întoarcerea în sat, odată cu revenirea la portul drăgușean; statornicia migrantilor căsătoriți, dar și a celor necăsătoriți, în ceea ce privește păstrarea neștirbită a sentimentelor de familie, religioase, etnice; stabilitatea mentalităților de conservare a profesiei și proprietății agricole – utilizarea economiilor strănse în America pentru investiții în cumpărare de pământ, inventar agricol, construcții, educația copiilor.

Explicația oferită de autorul monografiei este ea însăși un **exercițiu de cunoaștere și înțelegere a unui mecanism social de profunzime și stratificare de sensuri**, ce prezintă actualitate și interes pentru cercetările de profil.

O ipoteză de lucru care ar putea fi formulată privește legătura invers proporțională între cultura seculară în care au trăit migrantii și adâncimea schimbărilor „mentalității și structurii lor sufletești”: „O transformare interioară, de adâncime, a fost mai grea din cauză că aceștia se născuseră, trăiseră și deprinseseră cu totul altă cultură” (p. 52). O altă ipoteză imaginată ar putea trimite spre rolul diferențiat al factorilor de impact al procesului migrației, cu o încredere mai mare pentru interinfluențarea dintre unitățile supuse interacțiunii și, în plan secund, pentru rolul „mult mai slab al factorului individual” (p. 52). În al treilea rând, analiza autorului sugerează ideea interesantă, cu deschideri provocatoare, pentru viitoare cercetări, a unor condiționalități pentru potențarea rolului individului ca factor de transformare socială: existența unor virtualități privind sensul viitoarelor schimbări în sânul societății ce primește schimbarea; preexistența unor legături între unitățile de migrație, influența fiind îngreunată de poziția „prea îndepărtată și prea eterogenă” (p. 53).

Pentru cercetările actuale asupra migrației studiile antologate ar putea prezenta câteva **corolariii metodologice utile**, printre care amintim:

- ideea de condiționare a proceselor migratorii, ceea ce face ca influențele și impactul migrației asupra indivizilor și comunităților să se prezinte în ipostaza de virtualități, fascicol de probabilități și nu de necesitate mecanică;

- supremația culturii trăite (moravuri, religie, limbă etc.) de subiecții proceselor de migrație în generarea schimbărilor prilejuite de contactul cu alte spații sociale;

- evoluția nevoilor (sărăcia) dublată de existența unor deprinderi de migrație, cum sunt peregrinări sistematice

(ex. păstoritul) sau pasagere în granițele zonale, naționale (mișcări locale ale populației pentru rațiuni economice, matrimoniale etc.) au șansa de a dezvolta proporțiile unui exod social intercontinental dacă situația este circumstanțiată de un curent „emoțional” favorabil, o adevărată „psihoză a emigrărilor”. Aceasta s-a creat la începutul sec. XX și a învăluit Transilvania.

Studiile antologate au probat măiestria cercetătorilor de a armoniza ideile sociologice clasice europene și românești privind supremația întregului care își armonizează părțile cu abilitățile indivizilor și grupurilor de a se adapta, integra, schimba comunitățile sociale.

Note:

1. Zoltan Rostás, Florentina Țone, *Despre migrație și emigrație la români. Studii și articole* (București: Paideia, 2018).
2. Maria Larionescu, *Istoria sociologiei românești* (București: Editura Universității din București, 2007), 126–127.

Bibliography:

Rostás, Zoltan and Florentina Țone. *Antologie, Despre migrație și emigrație la români. Studii și articole* [On Migration and Emigration in Romania. Studies and articles]. Bucharest: Paideia, 2018.

Larionescu, Maria. *Istoria sociologiei românești* [The History of Romanian Sociology]. Bucharest: Editura Universității din București, 2007.

REVIEW: GYULA LENCSÉS. ANGOLOK A BAKONYBAN

Balázs TELEGDY

Universitatea Sapientia, Facultatea de Științe Economice, Socio-Umane și Inginerești, Miercurea Ciuc
Sapientia Hungarian University of Transylvania,
Faculty of Economics, Socio-Human Sciences and Engineering, Miercurea Ciuc
Personal e-mail: telegdybalazs@uni.sapientia.ro

REVIEW: GYULA LENCSÉS. ANGOLOK A BAKONYBAN

The book of Gyula Lencsés entitled *English Researchers in the Bakony Wald. The History and Documentation of the 1937 Field Work of the Institute of Sociology in Dudar, Hungary*, is important for three reasons. First it reveals how a sociological institute in Great Britain functioned in the interwar period, secondly, it presents an important slide of the Hungarian sociology in the same period, and thirdly this book is important from the perspective of social history as it reconstructs all the results of the fieldwork realized in Dudar village.

Keywords: history of sociology, fieldwork, Foreign Fieldwork Committee of Le Play House, Institute of Sociology

Cartea prezentată este importantă din trei puncte de vedere, ceea ce este reflectat și în structura cărții¹. În primul rând autorul aduce contribuții la istoria sociologiei, din două perspective: pe de o parte relevă modul de funcționare al unor instituții de sociologie din Marea Britanie – *Institute of Sociology* – și trece în revistă pașii unei cercetări de teren, începând cu elaborare cercetării, prin paradigma aplicată, și până la organizarea și efectuarea cercetării. Totodată, deoarece în 1937 terenul de cercetare a însemnat comuna Dudar, primim și o privire în ansamblu despre un segment al sociologiei din Ungaria din anii 1930, deoarece persoana de contact și organizatoarea principală a cercetării de teren a fost Viola Tomori², membră a grupării Colegiului Artiștilor Tineri din Seghedin [*Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*] și asistentă a Institutului de Psihologie din cadrul Universității din Seghedin. În a doua parte a cărții sunt traduse – din engleză în maghiară – și prezentate rezultatele concrete ale cercetării, care însumează atât

analizele și descrierile efectuate cu prilejul cercetării, fiind incluse și fotografiile realizate pe teren.

Această recenzie se va concentra pe prima parte a cărții, deoarece este mai relevantă din perspectiva istoriei sociologiei, date fiind cunoștințele și paralelismul cu Școala Sociologică de la București.

În ceea ce privește contextul organizațional, în primul rând este prezentat în scurt *Institute of Sociology* cu sediul în Londra, care a fost una dintre cele mai importante instituții de cercetare socială aplicată din Marea Britanie în perioada interbelică. Această instituție a avut la bază, printre alte antecedente, instituția *Le Play House*, care prin Patrick Geddes³ – care s-a întâlnit cu ocazia șederii din Paris cu discipolii lui Frédéric Le Play – a preluat în principal ideea regionalismului, potrivit căruia viața unui om trebuie înțeleasă în contextul său personal, în mediul său de familie, de vecinătate și local, și toate acestea în relațiile cu contextul economic și cu mediul înconjurător. După autor, Geddes preia aceste

idei și le generalizează și mai mult. Ca urmare, pentru Geddes analiza interacțiunii între mediul înconjurător și organism se realizează la un nivel regional. Ceea ce privește baza acestor analize, pentru el metoda primordială a consistat din *social survey* adică ancheta socială. Această abordare era una nouă în sociologia britanică ale acelor vremuri, deoarece, după autor, sociologia *mainstream* în Marea Britanie era reprezentată de *London School of Economics* care au fost adepții abordărilor teoretice, pe bază abstractă de filosofie. De exemplu, pe parcursul anului 1933 nu au participat la nici un studiu de teren.

Revenind la paradigma aplicată în cadrul *Institute of Sociology*, prima operă de metodologie cuprinzătoare a fost editată în 1924, fiind semnate de Sybella Branford (mai târziu, cu prilejul cercetării de la Dudar Sybella Farquharson) și Alexander Farquharson. Pe scurt, ideea principală este că dezvoltarea socială a unor comunități nu poate fi realizată de la nivelul guvernământului, ci intervențiile trebuie să se întâmple la nivelul comunităților, luând în considerare contextul fizic și social ale acestora. De aici urmează ca și primul pas logic și ideea că orice intervenție socială trebuie să fie precedată de o cercetare empirică. Aceste cercetări, pe lângă faptul că trebuie să fie regionale, din punctul de vedere al reprezentanților instituției trebuie să fie și holistice, în care fiecare particularitate anume trebuie să fie analizată și în corelație cu alte particularități sau caracteristici locale sau regionale. Această paradigmă o regăsim și în cazul Școlii Sociologice de la București, prin ideea paralelismului elaborată de D. Gusti.

Deoarece această paradigmă a Institutului se bazează mult pe ideea lui Le Play – potrivit căruia viața socială se constituie pe interacțiunea între oameni și mediul înconjurător, unde interacțiunea este intermediată prin muncă – Bradford și Farquharson au divizat cercetările regionale în trei categorii: 1. locul, unde se realizează cercetările geologice și geografice, analiza climei și cunoașterea florei și faunei, dar și rezultatele materiale realizate în urma activității omenești intră în această categorie; 2. în categoria muncii intră analiza activităților umane, diviziunea muncii locale, comerțul și industria; iar al 3.-lea categorie o constituie populația, unde trebuie analizate obiceiurile, tradițiile și comportamentul oamenilor, istoria locală și atitudinea populației față de aceasta, incluzând ideile seculare și religioase, instituțiile administrative și voluntariatul. Tot în această categorie a fost enumerat aspectul fizic și mental al populației, cât și trăsăturile ereditare.

Autorul menționează că acest manual a fost pregătit mai degrabă pentru amatori entuziaști decât pentru sociologi, și se pune un accent aparte la elaborarea rezultatelor imediat după colectarea datelor de pe teren.

În perspectiva acelor vremuri, cum remarcă și autorul, aceste cercetări de teren au avut scopuri pedagogice duble: în primul rând participanții prin

munca de teren însușesc aceste metode, iar pe de altă parte, prin munca de teren conștientizează populația cercetată asupra valorilor locale și le arată posibilitățile de dezvoltare ale comunei.

Deoarece *Institute of Sociology* nu a avut la bază nici o Universitate sau o altă instituție cu resurse umane disponibile și calificate, ei au fost nevoiți să recruteze participanți pentru munca de teren pe baza de voluntariat. Una dintre activitățile principale ale *Le Play House* a constituit cercetările de teren organizate în afara Marii Britanii. În perioada 1921 – 1951 s-au organizat aproape 90 de cercetări în străinătate, iar baza organizațională a fost oferită de către *Le Play House Educational Tours*, care a fost înființată în 1923 și ulterior în 1928, reformulată în *Foreign Fieldwork Committee of Le Play House*. Cu prilejul unei cercetări, au participat între 20 și 30 de persoane, iar durata unei cercetări era în general două săptămâni. Participanții au fost recrutați cu ajutorul pliantelor, prin notificările apărute în revista institutului – *Sociological Review* – și în alte jurnale de geografie și geologie.

Idea de a realiza o cercetare de teren în Ungaria se pare că s-a ivit prima oară în 1935, când Dorothea și Alexander Farquharson au vizitat această țară în cadrul pregătirii conferinței internaționale de muncă socială care s-a desfășurat în 1936 la Londra.

Comuna Dudar a fost recomandată de către Viola Tomori. Cercetarea efectivă a durat zece zile, iar programul a fost următorul: fiecare oaspete a fost cazat la o casă din sat unde a primit și micul dejun. Până la prânz, cu ajutorul traducătorilor voluntarii au cules datele, după care a urmat prânzul servit în cărciuma satului, iar ceaiul de la ora cinci se fost servea în sufrageria mare a preotului reformat, unde în fiecare zi a fost citit un studiu tradus în engleză. După cină au participat la evenimentele din sat, și noaptea se termina la casa notarului, unde pe lângă degustarea vinului de Somogy se ascultau operele lui Béla Bartók la gramofon.

Munca efectivă a fost realizată în trei grupe: prima grupă a explorat cadrul geografic și geologic al comunei, a doua viața familială, iar a treia cu statistica socială, incluzând și migrația.

Cercetarea din Dudar a fost una de succes din mai multe motive. În primul rând, deoarece participarea în aceste cercetări era pe baza de voluntariat, nivelul științific ale acestora era foarte fluctuant și era dependent de constituția echipei de cercetare și de conducătorul muncii de teren. La Dudar au fost prezenți conducătorii Institutului – Alexander și Dorothea Farquharson – dar și restul echipei era motivată și pregătită din punct de vedere academic. În al doilea rând, a fost aleasă cu succes echipa de organizatori din Ungaria, iar persoana lui Viola Tomori a garantat seriozitatea și contextul academic ale gazdelor. În al treilea rând, documentația și rezultatele s-au păstrat în Londra, deci autorul a avut prilejul ca în a doua parte a cărții (aproape 400 de pagini) să traducă și

să publice aceste rezultate.

O valoare adăugată a acestei cărți este faptul că lângă cartea propriu zisă există o anexă pe CD, care conține versiunile digitalizate ale rezultatelor cercetării

din Dudar (predominant în limba engleză), copiile digitalizată ale scrisorilor și într-o mapă separată rezultatele colecționate (cântece populare) de către Sándor Veres.

Note

1. Gyula Lencsés, *Angolok a Bakonyban – Az Institute of Sociology 1937-es dudari falukutatásának története és dokumentumai* (Budapesta-Veszprém: Editura Gondolat, 2019).
2. Viola Tomori (17. iunie, Cluj-Napoca – 28. martie, Tiszaújváros, Ungaria).
3. Patrick Geddes (2. october 1854 Ballater, Scoția – 17. aprilie 1932 Montpellier, Franca).

Bibliography:

Lencsés, Gyula. *Angolok a Bakonyban – Az Institute of Sociology 1937-es dudari falukutatásának története és dokumentumai* [Englezii în Bakony – Istoria și documentele cercetării din 1937, realizată de Institute of Sociology în comuna Dudar, English Researchers in Bakony Wald. The History and Documentation of the 1937 Field Work of the Institute of Sociology in Dudar, Hungary]. Budapesta-Veszprém: Gondolat, 2019.

POVESTIND DESPRE TRADIȚII. DESPRE UN DEMERS DE ETNOGRAFIE COLABORATIVĂ

Cosmina TIMOCE-MOCANU

Academia Română – Filiala Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”
Romanian Academy – Cluj-Napoca Branch, The Institute of Linguistics and Literary History “Sextil Pușcariu”
Personal e-mail: cosminatimoce@yahoo.com

TELLING ABOUT TRADITIONS. AN ENDEAVOUR OF COLLABORATIVE ETHNOGRAPHY

The following study contains reflections on a certain book, *Luai Uzdinu de-amăruntul. Amintirile unei povestitoare prodigioase: Mărioara Sârbu* [Uzdin piece by piece. Memoirs of a Prodigious Storyteller: Mărioara Sârbu], published by Otilia Hedeșan in 2015. It was the result of a research project entitled “Living Heritage - an unlimited resource for tourism development” (MIS ETC Code 1324) within the Cross-Border Cooperation Programme Romania-Serbia, which was funded by the European Union by means of the Pre-Admission Instrument (IPA). The publication is an endeavour of collaborative ethnography and it is built on two levels. On the one hand, there is Mărioara Sârbu’s speech about various aspects of traditional life in Uzdin village (Serbia), that is narratives transcribed from oral interviews and descriptions taken from manuscripts. They were all produced in the meetings with the researcher for longer than a decade. On the other hand, there is Otilia Hedeșan’s speech, which contextualizes, explains and makes remarks on the previous one, and also indicates issues to be developed in future research.

Keywords: collaborative ethnology, heritage, fieldwork, Banat, storytelling

Pentru o receptare cât mai nuanțată, volumul *Luai Uzdinu de-amăruntul. Amintirile unei povestitoare prodigioase: Mărioara Sârbu*, apărut în anul 2015 la Editura Universității de Vest din Timișoara, are nevoie de o triplă punere în context.

Întâi de toate, pentru cititorii mai puțin sau deloc familiarizați cu domeniul științelor etnologice, e de notat că autoarea, Otilia Hedeșan, îl continuă pe folcloristul Vasile Tudor Crețu în cadrul Literelor timișorene, fiind, totodată, discipolă asumată de către Școala bucureșteană, prin profesorul Mihai Pop, respectiv de către Școala clujeană, prin profesorul Nicolae Bot. Vizionară, cu tact pedagogic și o energie cvasigustiană, a creat ea însăși Școala, grupând sub cupola Research

Center for Heritage and Cultural Anthropology (RHeA) tineri specialiști în antropologie, etnologie, studii literare, arhitectură, muzicologie, regie de film etc., pe care îi coordonează în proiecte focusate îndeosebi pe patrimoniul cultural regional. A dobândit un binemeritat loc în rândul clasicilor disciplinelor etnologice românești prin cercetările dedicate istoriei recente a acestora, fenomenului povestitului, mitologiei și ritologiei populare, dinamicii sărbătorilor, populațiilor românești din afara granițelor, cercetări pe care le-a valorificat într-o serie de cărți de excepție, dintre care amintesc selectiv: *Șapte eseuri despre strigoi* (1998¹, 2011¹¹), *Pentru o mitologie difuză* (2000), *Folclorul. Ce facem cu el?* (2001¹, 2015¹¹), *Lecții despre calendar: curs de folclor* (2005), *Mă*

razumești, fata mea? Note de teren pe Valea Moravei (2007).

În al doilea rând, e de subliniat că *Luai Uzdinu de-amăruntul...* este una dintre cele trei cărți produse în proiectul cu titlul „Living Heritage – an unlimited resource for tourism development” (MIS ETC Code 1324), derulat în cadrul Programului de Cooperare Transfrontalieră România-Serbia, finanțat de Uniunea Europeană prin Instrumentul Pre-Aderare (IPA) și cofinanțat de statele partenere. Accesând site-ul proiectului, aflăm că acesta a fost implementat în intervalul 10 decembrie 2013 – 9 aprilie 2015, de o echipă, condusă de Otilia Hedeșan, de la Universitatea de Vest din Timișoara, în parteneriat cu Camera de Comerț, Industrie și Agricultură a Județului Timiș, cu Institutul Intercultural Timișoara și Primăria Kikinda. Pentru atingerea obiectivului principal, formulat în termeni de valorizare a patrimoniului cultural și natural din regiunea transfrontalieră a Banatului și dezvoltare durabilă prin turism, opt cercetători și patruzeci de studenți au desfășurat, timp de mai bine de o lună, cercetări de teren în șapte areale ale Banatului istoric, configurate în jurul localităților Făget și Herneacova din județul Timiș, Caransebeș și Herculane din județul Caraș-Severin, Dubova din județul Mehedinți, respectiv Kikinda și Uzdin din Serbia, unde au fost intervievate 172 de persoane și au fost realizate 23504 fotografii.

La un al treilea nivel al punerii în context, aș menționa faptul că, în intervalul de implementare a acestui proiect, Otilia Hedeșan a publicat în revista „Orizont” câteva eseuri² în care chestiunea Uzdinului ca teren etnologic este problematizată într-un stil extrem de seducător pentru cititori despre care n-am nicio îndoială că pot fi din categorii foarte diferite, de la cei specializați până la amatorii de pagini literare. Mai exact, autoarea face din descinderile în localitatea bănățeană și din întâlnirile memorabile cu oamenii de-acolo ocazia de a pune sub lupă și de a reciti cu o privire recalibrată de această experiență de cercetare unele dintre locurile comune ale discursului despre spațiul decupat drept teren³, dar și teme mereu actuale în bibliografia antropologică, precum construcția relației dintre observator și observat ori drumul de la teren la textul tipărit și impactul acestuia asupra comunității care l-a prilejuit.

Revenind la *Luai Uzdinu de-amăruntul. Amintirile unei povestitoare prodigioase: Mărioara Sârbu*, constat că, la fel ca în cazul altor lucrări mai recente purtând semnătura Otiliei Hedeșan⁴, titlul este ilustrativ pentru jocul cu documente/discursuri/perspective/registre lingvistice/coduri culturale/grile de lectură la care invită autoarea. Adică, avem o carte tipărită și un cd cu arhiva de documente etnografice din spatele cărții. Avem, în interiorul cărții, un discurs narativ și un discurs vizual, care-l completează pe pe cel dintâi, facilitându-i o receptare complexă. Apoi, în ceea ce privește primul tip de discurs, avem povestirile Mărioarei

Sârbu despre diferite aspecte ale vieții tradiționale din localitatea Uzdin, selectate și transcrise din interviuri și manuscrise produse în cadrul/în urma întâlnirilor avute cu Otilia Hedeșan, și avem, totodată, comentariile inspirate ale cercetătoarei, care vin să deslușească o anumită cantitate de implicit conținută în aceste povestiri, să atragă atenția asupra temelor ofertante pentru viitoare analize de adâncime, să le treacă punctual prin filtrul bibliografiei de specialitate sau al altor terenuri.

Între un studiu introductiv, care face transparente mizele și particularitățile structurale ale lucrării publicate (p. 9-16), și un colofon, care precizează numele colaboratorilor responsabili cu realizarea fotografiilor de teren, cu programarea cd-ului anexat și cu grafica (p. 233), conținutul volumului este organizat în patru părți, fiecare dintre acestea fiind denumită prin replicarea principiului de alcătuire deja observat în cazul titlului înscris pe copertă, adică acela de a da cuvântul, concomitent, atât povestitoare, cât și cercetătoare.

Astfel, în prima parte – ... *am fost păuriță în puterea cuvântului. Povestea vieții Mărioarei Sârbu* (p. 17-86) –, ni se dezvăluie o figură care, dintr-o serie de considerente, este total atipică față de portretul-robot creionat informatorilor de către manualele clasice de metodologia cercetării folclorului. În primul rând, fără a fi performeră într-unul din domeniile definitorii pentru identitatea uzdinenilor, căci „uina Mărioara nu e pictoriță naivă, nu e cântăreață, nu a mers cu dansurile în tinerețile sale, nu știe să țeară, croșetează doar pentru uz familial și a publicat prima colecție de poezii în grai abia după ce am cunoscut-o” (p. 9), totuși relațiile de rudenie, prietenie sau vecinătate cu personalitățile creatoare locale i-au asigurat în comunitate rolul de bună cunoscătoare a obiceiurilor sau, în cuvintele Otiliei Hedeșan, de „raportor al tradițiilor, traducând pentru sine și pe înțelesul străinilor ceea ce este specific satului său” (p. 10). În al doilea rând, departe de a se încadra în categoria țăranilor cu mobilitate redusă, așa cum prevedea litera manualelor mai sus-menționate, uina Mărioara amintește, în povestirile sale, o serie de drumuri făcute în localitățile Banatului Sârbesc, ca elevă coristă sau excursionistă, ori, mai târziu, ca tânără gospodină, dar și drumuri mai lungi, ca turistă ori comerciantă pusă nu pe căpățuire, ci pe îmbogățirea vocabularului cu cuvinte românești: „Am fost la Rumânia, la Valea lu Ursu, la Băile dî la Olănești, am fost la mare la Iugoslavia, la Marea Adriatică... E, da, am fost, când am făcut comerț, am făcut comerț! În Italia (râde) până la Triest, la Viena... Dușam lei d-ai rumâneșc, îi ascundeam (râde) și cumpăram pră lei baticuri, cârpe, fășuri noi le-am dzâs, nișce pardesie, vai și amar dă ele, poñevi dă pliș. Adușau galbeni, lăntășoare dă aur, adușau prântru casă, prântru că la noi în sat fiecile or purtat galbeni mulți. Dâs Belgrad am luat trenul spre Zagreb-Liubljana-Triest. Eram o tumbă, tri, patru” (p. 62). În sfârșit, dacă povestitorul-

tip al folcloricității clasice se dorește a fi cât mai puțin supus influenței școlii și culturii de factură auctorială, narațiunea de viață a Mărioarei Sârbu revine obsesiv la dragostea ei pentru scris și citit: „Atâta mi-s dă legată dă hârcie și dă creon, bagsama dă unde m-or tras dî la școală și m-o rămas o cicatrice în suflet, ori cum să vă spun, o dără adâncă, o durere” (p. 73-74). Pastrătoare a unui mic mobilier de bibliotecă pe care tatăl i-a gravat în copilărie inițialele, clientă fidelă a librăriei sătești și cititoare de Anna Karenina, uina Mărioara a fost îndemnată să scrie de către învățătorii ei, a găsit înțelegere pentru această pasiune în familia socrilor și, mai târziu, a primit, din partea intelectualilor locali, încurajări de a-și publica scrierile în grai bănățean. Ultima ei dorință este ca, atunci când va părăsi această lume, să i se pună în „straița” de călătoare „o pencială și-un caiet” (p. 73).

Partea a doua – ... *i-o pus numele Aflat, că l-a aflat. Povestea lu gazda Pavel* (p. 87-106) – ne-o prezintă pe Mărioara Sârbu în ipostaza de povestitoare a unui repertoriu folcloric clasic, mai exact a unei variante a tipului Aa-Th 933, care tematizează imposibilitatea schimbării sortii: „Li vorba dă un copil sărac care o ajuns dă s-o însurat cu fata unui bogătan. Dar copilu ăla o avut ursători...” (p. 89). Comentând succint basmul narat, Otilia Hedeșan observă că, spre deosebire de celelalte variante atestate în colecțiile regionale, aici „titlul nu focalizează asupra Aflatului, asupra copilului oropsit, dar care va avea, până în cele din urmă, succes, ci asupra gazdei Pavel, deținătorul averii” (p. 93). Pus în relație cu ilustrațiile care reproduc picturi naive din galeria Căminului Cultural „Doina” din Uzdin, basmul oferă o cheie de înțelegere a valorilor și eticii funcționale în cadrul unei comunități în care „a fi bogat (...) înșamnă să ai pământ mult, să ai bani mult, să ai galbeni, casă, mare, animale dă soi (...) Și atunș bogat o fost omu și care o avut năroc la copii, să aibă copii la casă” (p. 63, 65).

În cadrul interviului transcris în partea a treia – ...*Dacă o fost o zi de dus la loc. Structurile vieții cotidiene la Uzdin* (p. 107-169) –, povestirea este condusă discret înspre tematici la îndemână de abordat din perspectivă feminină, dar marginale ori chiar ignorate în literatura de specialitate: rolul bărbaților și cel al femeilor într-o

zi obișnuită de lucru; rețete, practici și comportamente alimentare obișnuite în situații cotidiene și festive, dar și în perioade marcate de abundență sau de sărăcie; o serie de ocupații complementare cultivării pământului, precum pescuitul, creșterea găștelor, prepararea băuturilor alcoolice.

Secțiunea ... *luând-o în dreapta s-au tot dus pe toate socacurile. Etapele unei nunți bine făcute* (p. 171-232) se individualizează în cadrul volumului nu doar prin mutarea accentului de pe cotidian pe ceremonial, ci prin modalitatea diferită de textualizare a informației. Mai exact, dat fiind faptul că unele subiecte nu au putut fi atinse decât tangențial în întâlnirile dintre Otilia Hedeșan și Mărioara Sârbu, aceasta le-a dezvoltat conștiincios în două caiete, înmânate apoi cercetătoarei, situându-se într-o postură cumva similară celei a corespondenților cooptați în anchetele folclorice indirecte de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Fără constrângerile unui chestionar și fără a-și modela discursul în funcție de un ascultător, uina Mărioara descrie amănunțit etapele nunții uzdinene, referindu-se la spații, roluri, gesturi, rostiri, hrană, recuzită necesară și apelând la o terminologie greu sau deloc accesibilă unor neinițiați. Alături de comentariile-i pertinente, soluția găsită de autoare pentru dezambiguizarea acestui text a fost aceea de a-l însoți de fotografii ale obiectelor, pieselor vestimentare și podoabelor invocate, truvabile în colecția personală a povestitoarei.

Închei șirul acestor considerații de ordin mai degrabă structural, cu observația că, după mine, ceea ce singularizează cartea în peisajul editorial contemporan este faptul că le lasă potențialilor cititori posibilitatea de a fi cooptați ei înșiși în exercițiul de etnografie colaborativă, prin accesarea documentelor stocate pe cd-ul arhivă anexat. Mai complexe decât pot fi restituite în pagina scrisă, mai numeroase, mai ample și mai diverse decât au fost restituite, acestea se deschid unor noi posibilități de selecție, interpretare și punere în discurs, ceea ce face din *Luai Uzdinu de-amăruntul...* o carte care bate foarte departe.

Note:

1. Nicoleta Mușat, Andreea Lișiță, *Pocăraii și meșpăisuri: dulciuri din Banat*, trad. Eufrozina Greoneanț (Timișoara: Editura Universității de Vest din Timișoara, 2015); Eliana Popeti, Miliana Radmila Radan-Uscatu, *Pe sub drumu-al mare. Locuri și povești din Banat* (Timișoara: Editura Universității de Vest din Timișoara, 2015).
2. Otilia Hedeșan, „Cuvinte dialectale. O privire a etnologului”, *Orizont*, februarie, 2015; 11; „Comentarii la o formulă canonică”, *Orizont*, martie, 2015; 13; „O noapte furtunoasă la Uzdin. Cinci priviri”, *Orizont*, aprilie, 2015; 13; „Carusel etno-/antropo-”, *Orizont*, mai, 2015; 13; „Daruri și semne”, *Orizont*, iulie, 2015; 13.
3. Spre exemplu, aprecierea lui Lucian Blaga potrivit căreia Banatul reprezintă „barocul etnografiei românești”, formulată în articolul omonim din „Banatul”, nr. 1 (1926): 3-4. Cf. Otilia Hedeșan, „Comentarii la o formulă canonică”, 13.

4. Otilia Hedeșan, Mihaela Bucin (coord.), *Doamnele au vreme. Povestirile româncelor din Ungaria la începutul secolului XXI* (Timișoara: Editura Universității de Vest, 2017).
5. Cf. Luke Eric Lassiter, *Chicago Guide to Collaborative Ethnography* (Chicago: University of Chicago Press, 2005).

Bibliography:

- Blaga, Lucian. "Barocul etnografiei românești" ["The Baroque of the Romanian Ethnography"]. *Banatul*, no. 1 (1926): 3-4.
- Hedeșan, Otilia. "Cuvinte dialectale. O privire a etnologului" ["Dialectal Words. An Ethnological Point of View"]. *Orizont*, February, 2015: 11.
- Hedeșan, Otilia, and Mihaela Bucin (eds). *Doamnele au vreme. Povestirile româncelor din Ungaria la începutul secolului XXI [Ladies don't rush. Stories of Romanian women from Hungary at the beginning of the 21st Century]*. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2017.
- Hedeșan, Otilia. "Carusel etno-/antropo-" ["An Ethno-/Anthropo- carousel"]. *Orizont*, May, 2015: 13.
- Hedeșan, Otilia. "Comentarii la o formulă canonică" ["Some Comments on a Canonical Formulation"]. *Orizont*, March, 2015: 13.
- Hedeșan, Otilia. "Daruri și semne" ["Gifts and Symbols"]. *Orizont*, July, 2015: 13.
- Hedeșan, Otilia. "O noapte furtunoasă la Uzdin. Cinci priviri" ["A Stormy Night in Uzdin. Five Points of View"]. *Orizont*, April, 2015: 13.
- Lassiter, Luke Eric. *Chicago Guide to Collaborative Ethnography*. Chicago: University of Chicago Press, 2005.
- Mușat, Nicoleta, and Andreea Lișiță. *Pocăraii și mespăisuri: dulciuri din Banat [Cakes and Cookies from Banat]*. Translated by Eufrozina Greoneanț. Timișoara: Editura Universității de Vest din Timișoara, 2015.
- Popeți, Eliana, and Miliiana Radmila Radan-Uscatu. *Pe sub drumu-al mare. Locuri și povești din Banat [Places and Stories from Banat]*. Timișoara: Editura Universității de Vest din Timișoara, 2015.

REVIEW: ANTONIO MOMOC, IONUȚ BUTOI, ADRIANA ȘTEFĂNEL, DAN PODARU (COORD.), ROMÂNIA PROTESTELOR – 2017: PIAȚA VICTORIEI VS. COTROCENI. INTERVIURI DE ISTORIE ORALĂ

Romina SURUGIU

Universitatea din București, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării
 University of Bucharest, Faculty of Journalism and Communication Sciences
 Personal e-mail: romina.surugiu@fjsc.ro

REVIEW: ANTONIO MOMOC, IONUȚ BUTOI, ADRIANA ȘTEFĂNEL, AND DAN PODARU (EDS.), PROTESTS AND ROMANIA - 2017: VICTORIEI SQUARE VS. COTROCENI. INTERVIEWS AND ORAL HISTORY

The oral history interviews in the volume *România protestelor – 2017. Piața Victoriei vs Cotroceni* surprise the reader from the first moment. Although it looks like a book about politics, it is, in fact, a book about the Romanian society of the last 50 years, about the pre-1989 world and its post-December evolution.

Keywords: oral history, life stories, postcommunist history

Volumul *România protestelor – 2017: Piața Victoriei vs. Cotroceni. Interviuri de istorie orală* îl surprinde pe cititor încă din primul moment. Deși pare o carte despre politică, este, de fapt, o carte despre societatea românească a ultimilor 50 de ani, despre lumea de dinainte de 1989 și despre evoluțiile ei postdecembriste.

Cei patru coordonatori ai cărții (Antonio Momoc, Ionuț Butoi, Adriana Ștefănel, Dan Podaru), dar și cei unsprezece interviuatori (Alexandra Ene, Oana Stoica, Narcis-Florentin Neagoe, Andreea-Sânziana Stanciu, Miruna Isabella Ene, Maria Georgiana Hlușcu, Iuliana Georgescu, Anastasia Cristea, Teodora Dinu, Alina Mihaela Beșliu, Laura Ștefania Cojocaru) ne creează un

cadru prin care putem înțelege de la firul ierbii cum anume s-a schimbat societatea noastră în ultimii ani, cum s-a scindat din pricini economice și cum s-a unit în chestiuni politice majore. Metoda de lucru este cea a poveștilor de viață prin interviuri de istorie orală, care permite desfășurarea unor narațiuni subiective, dar elocvente pentru a înțelege cum anume semnifică protagoniștii, în circumstanțele lor concrete de viață, evenimentele „istoriei mari”.

Cartea cuprinde unsprezece interviuri, care pornesc de la un pretext: participarea oamenilor la protestele civice din ianurie-februarie 2017, organizate în Piața Victoriei (mitinguri împotriva corupției) și în

fața Palatului Cotroceni (proteste anti-prezidențiale). „Miza interviurilor (...) a fost aceea de a înțelege motivațiile profunde, reprezentările socio-politice, valorile, ideologia populară, mentalitatea, convingerile și percepțiile celor care s-au mobilizat și au participat la cele două proteste care au avut loc simultan”, explică Antonio Momoc, unul dintre coordonatorii volumului în postfață (p. 331).

Intervievații sunt persoane cu vârste cuprinse între 59 și 84 de ani, femei și bărbați din mediul urban, care au studii liceale sau superioare. Coordonatorii au ales aceste interviuri dintr-o serie mai lungă, mizând nu pe ideea de a construi un eșantion reprezentativ pentru societatea noastră, ci pe aceea de a sonda în imaginarul colectiv. Au fost, astfel, preferați oameni maturi, nu tinerii, pentru a se putea crea o imagine mai clară a protestelor ca parte a unor evoluții politice, sociale și economice din ultimii 50 de ani. În chestiune nu este un singur fapt social (participarea la protest), ci viața pe care au dus-o participanții înainte de protest. Astfel că interviurile ne aduc informații despre opțiuni de viață, trasee în carieră, mobilitatea socială (pre și postdecembristă), opiniile politice (pro sau contra monarhie, pro sau contra comunism, pro sau contra liberalism, pro sau contra Iliescu/Bănescu/Iohannis/PSD/PNL etc).

Respondenții fac parte din clase profesionale create de regimul comunist; în majoritatea cazurilor fiind vizibilă mobilitatea inter-generațională. În orice caz, este vorba despre persoane care au cunoscut o îmbunătățire a statusului social înainte de 1989. Este interesant că într-unul din interviuri regăsim o critică deja comună asupra comunismului: „Bineînțeles ca noul sistem, socialismul, a distrus atât oamenii cât și tradițiile sau cultura pe care le creaseră societățile anterioare” (p. 41) reluarea butadei lui Petre Țuțea despre comunism ca „cea mai are aflare în treabă” din istoria României (p. 47). Acest discurs co-există cu o istorie familială în care atât părinții, cât și subiectul, au avut cariere profesionale ascendente și au beneficiat de recompense importante, cum ar fi apartamente repartizate în zone rezidențiale. Ceea nu se transferă într-o percepție pozitivă asupra societății de după 1989. Același respondent spune despre capitalismul autohton: „la început, lucrurile au evoluat lent, cu o oarecare atenție și chiar jenă din partea lor. Puțin mai târziu, bipezii mai obraznici urcați rapid pe crengile de mai sus au dezlănțuit un capitalism la fel de primitiv ca propriile lor ființe” (p. 62). Pierderea serviciului este resimțită ca un „șoc”, iar stabilitatea ocupațională ca o „minune” (p. 65).

Așadar, acești oameni s-au s-au confruntat cu realitățile traumatice postcomuniste, încercând, totodată, să dea o explicație, un sens, transformărilor trăite. Democrația acestor ani este descrisă într-un specific deziluziei: „La 53 de ani îmi pierdeam locul de muncă pentru prima dată. Democrația capitalistă avea și această fațetă” (p. 65). Sau: „democrație pentru...

pentru cine înțelege democrația asta, eu n-o înțeleg, asta pentru mine nu e democrație. Nu suntem egali în drepturi, niciunul” (p. 118). Este vizibilă integrarea în propria poveste de viață a unor narațiuni mediatice care capătă, retrospectiv, aspectul unei iluminări cognitive: „au început să apară tot felul de matrapaslăcuri care s-au făcut, atunci am deschis ochii și mi-am dat seama care era scopul, scopul era, ai văzut și tu că sunt felul de scandaluri și manageri de spitale și toate astea. Deci este ca și cum mi s-ar fi luat o pânză de pe ochi, m-am lămurit imediat” (p. 30). Interesant este că o explicație alternativă față de cea a „corupției” se regăsește inclusiv la cei care au participat la protestele din Piața Victoriei. Respondentul care avea viziunea critică asupra capitalismului primitiv autohton, din care am citat mai sus, și care e un caz rar de profesionist care a traversat, ocupațional, întreg spectrul acestor decenii – angajat la stat, la companii private românești și la multinaționale –, afirmă: „de cunoștințele mele tehnice nu mai este nevoie, pentru că România și-a distrus cu bună știință și cu intenție marea industrie. Am fost obedienți și am acceptat intențiile vestului” (p. 67). Un altul, participant într-un oraș de provincie la protestele împotriva guvernului, spune: „au închis combinate chimice, combinate siderurgice... pur și simplu, au luat șpagă și le-au închis. Lăsați... începând de la Iliescu, deci Iliescu e vinovat de la revoluție încoace” (p. 107).

Din multe interviuri, indiferent de orientarea ideologică, răzbate însă o nostalgie, uneori explicită, alteori implicită, față de perioada comunistă, dar și o dorință nemărturisită pentru a avea o solidaritate și coeziune socială în România. „Pe timpul comunismului făceai mai multe, cu ce munceai mai mult, cu atât erai mai bine văzut și îți dădea. Acuma poți să muncești până te bagă în pământ că aștia tot nu îți dă nimic”, arată un interviuat, strungar de meserie (p.152), în timp ce altcineva remarcă „trăiam în comunism fără să avem cât de cât, cea mai vagă bănuială că este finit acest lucru, că se poate termina odată. Bine că înainte, toată lumea asculta Europa Liberă, au fost tot felul de mișcări de linie, a fost Brașovul în '87, dar nu s-au cuplat restul oamenilor” (p. 24-25). Sau, pur și simplu, există o percepție asupra calității relațiilor sociale dinainte de 1989: „fără ceartă, fără dușmănie, nu era dușmănie, nu era ceartă, nu... Nu se dușmănea lumea. Nu” (p. 77).

Această nevoie de solidaritate revine ca explicație pentru participarea la proteste: „în piață am observat că protestatarii erau uniți de aceleași sentimente, simțeam la fel” (bărbat, 63 de ani, din București, p.70). La nivel social, lipsa de solidaritate este explicată, de unii respondenți, prin distrugerea sindicatelor: „au spart sindicatelor. Au făcut de-așa natură să nu mai aibă o... masă de, de oameni, să poată să iasă la un miting, să-și ceară niște drepturi. (...) Au spart sindicatelor, nu mai avem sindicate, nu mai avem nimic. Sindicatul, aveam și noi sindicat. Și-era un drept. Ce să mai faci acum? Din

ce să mai plătim pensii?” (p. 107).

Volumul surprinde, deci, istorii de viață, relatate cu bună-credință de oameni care își înțeleg condiția de prizonieri ai istoriei, dar și pe cea de supraviețuitori ai acesteia și învingători ai perioadei de tranziție de după 1989. Așa cum subliniază Zoltan Rostas, prefațatorul volumului, dar și deschizătorul de drumuri în realizarea de istorie socială din România, „folosirea interviului de

istorie socială, dincolo de descoperirea vieții cotidiene, mai atrage atenția asupra necesității înțelegerii perspectivei subiective asupra vieții sociale, dimensiune neglijată sau chiar negată de istoria mare, obiectivă” (p. 6). Ne aflăm astfel în fața unei cărți-document social, care înregistrează povești personale, cu potențial de a furniza explicații sociale pentru evenimente majore din România postdecembristă.

Note:

1. Antonio Momoc, Ionuț Butoi, Adriana Ștefănel, Dan Podaru (coord.), *România protestelor – 2017: Piața Victoriei vs. Cotroceni. Interviuri de istorie orală*. Cuvânt înainte de Zoltan Rostas. Postfață de Antonio Momoc (Iași: Meridiane Print, 2019).

Bibliography:

Momoc, Antonio, Ionuț Butoi, Adriana Ștefănel, and Dan Podaru, eds. *România protestelor – 2017: Piața Victoriei vs. Cotroceni. Interviuri de istorie orală* [Protests in Romania – 2017: Victoriei Square vs. Cotroceni. Interviews and Oral History]. Foreword by Zoltan Rostás. Afterword by Antonio Momoc. Iași: Meridiane Print, 2019.